

The European School Survey Project on Alcohol and Other Drugs

emcdda

Institut za javno zdravlje Crne Gore

**EVROPSKO ISTRAŽIVANJE O UPOTREBI PSIHOAKTIVNIH
SUPSTANCI I NEHEMIJSKIH SREDSTAVA ZAVISNOSTI MEĐU
MLADIMA**

ESPAD 2019 CRNA GORA

Podgorica, 2020.

EVROPSKO ISTRAŽIVANJE O UPOTREBI PSIHOAKTIVNIH SUPSTANCI I NEHEMIJSKIH SREDSTAVA ZAVISNOSTI MEĐU MLADIMA

ESPAD 2019 CRNA GORA

Autori:

Tatijana Đurišić

Ljiljana Golubović

Boban Mugoša

Crna Gora

Institut za javno zdravlje Crne Gore

Podgorica, 2020

ISBN 978-86-85557-37-8

**EVROPSKO ISTRAŽIVANJE O UPOTREBI PSIHOAKTIVNIH SUPSTANCI I NEHEMIJSKIH
SREDSTAVA ZAVISNOSTI MEĐU MLADIMA**

ESPAD 2019 CRNA GORA

-

Izdavač:

Institut za javno zdravlje Crne Gore

-

U saradnji sa:

ESPAD (European School Project on Alcohol and other Drugs)

EMCDDA (European Monitoring Centre on Drugs and Drug Addictions)

Autori:

Tatijana Đurišić

Ljiljana Golubović

Boban Mugoša

Glavni i odgovorni urednik:

Prof. dr Boban Mugoša

Stručni tim projekta:

Tatijana Đurišić

Boban Mugoša

Ljiljana Golubović

Statistička obrada podataka:

Tatijana Đurišić

Priprema za štampu:

Miško Škatarić

ŠTAMPA:

IVPE CETINJE

TIRAŽ:

100 PRIMJERAKA

Prilikom korištenja informacija iz ove publikacije, navedite:

Đurišić T, Golubović Lj, Mugoša B. **Evropsko istraživanje o upotrebi psihoaktivnih supstanci i nehemijskih sredstava zavisnosti među mladima: ESPAD 2019 Crna Gora.** Podgorica: Institut za javno zdravlje Crne Gore. Podgorica, 2020. godina.

SADRŽAJ

I. UVOD	11
II. POZADINA I RAZLOZI ZA SPROVOĐENJE ISTRAŽIVANJA	13
II.1 UPOTREBA DUVANA U SVIJETU, EVROPI I CRNOJ GORI	14
II.2 UPOTREBA ALKOHOLA U SVIJETU, EVROPI I CRNOJ GORI	19
II.3 UPOTREBA DROGA U SVIJETU, EVROPI I CRNOJ GORI	24
II.3.1 NOVE PSIHOAKTIVNE SUPSTANCE - NOVI IZAZOV	26
II.4 IGRANJE IGRICA, UPOTREBA SOCIJALNIH MREŽA I KOCKANJE	27
III. O ESPAD ISTRAŽIVANJU	33
IV. CILJEVI ESPAD ISTRAŽIVANJA	35
V. METODOLOGIJA ESPAD ISTRAŽIVANJA	38
V.1 CILJNA POPULACIJA	38
V.2 UZORAK I REPREZENTATIVNOST	38
V.3 INSTRUMENTI ISTRAŽIVANJA	41
V.4 PROCES IMPLEMENTACIJE ISTRAŽIVANJA NA TERENU	42
V.5 UNOS I PREČIŠĆAVANJE PODATAKA	44
VI. MJERE KORIŠTENE U ESPAD 2019 ISTRAŽIVANJU	46
VI.1 MJERE PREVALENCE	46
VI.2 DOSTUPNOST SUPSTANCI	47
VI.3 UZRAST PRILIKOM PRVE UPOTREBE SUPSTANCI	47
VI.4 MJERE U OBLASTI PUŠENJA	47
VI.5 MJERE U OBLASTI UPOTREBE ALKOHOLA	48
VI.6 MJERE U OBLASTI UPOTREBE ILEGALNIH DROGA	48
VI.7 MJERE U OBLASTI UPOTREBE INHALANATA	49
VI.8 MJERE U OBLASTI UPOTREBE NOVIH PSIHOAKTIVNIH SUPSTANCI	49
VI.9 MJERE U OBLASTI UPOTREBE MEDIKAMENATA	49
VI.10 MJERE U OBLASTI KOCKANJA	49
VI.10 MJERE U OBLASTI SOCIJALNIH MEDIJA I IGRANJA IGRICA	51
VII. KARAKTERISTIKE ISPITANIKA	53
VII.1 DISTRIBUCIJA PO POLU	53
VII.2 NAČINI PROVOĐENJA SLOBODNOG VREMENA	53
VII.3 IZOSTANCI IZ ŠKOLE	56
VII.4 ŠKOLSKI USPJEH	57
VII.5 STEPEN OBRAZOVANJA RODITELJA	57
VII.6 PERCEPCIJA IMOVNOG STATUSA PORODICE	59
VII.7 SUŽIVOT U ZAJEDNIČKOM DOMAĆINSTVU	59
VII.8 ZADOVOLJSTVO ODNOSIMA SA RODITELJIMA I PRIJATELJIMA	60
VII.9 KUĆNA PRAVILA I RODITELJSKA KONTROLA	61

VII.10 EMOCIONALNA PODRŠKA I POMOĆ PORODICE.....	64
VII.11 PODRŠKA I POMOĆ PRIJATELJA	65
VIII NORMATIVNA UVJERENJA O UPOTREBI SUPSTANCI KOD VRŠNJAKA.....	67
IX CIGARETE I DRUGI NIKOTINSKI PROIZVODI	69
IX.1 PERCEPCIJA DOSTUPNOSTI CIGARETA	69
IX.2 PERCEPCIJA RIZIKA OD PUŠENJA	70
IX. 3 PREVALENCA I UČESTALOST PUŠENJA IKAD U ŽIVOTU	72
IX.4 PREVALENCA I UČESTALOST PUŠENJA U PRETHODNIH 30 DANA	73
IX.4.1 UČESTALOST PUŠENJA MEĐU KONZUMENTIMA CIGARETA U PRETHODNIH 30 DANA	75
IX.5 UZRAST PUŠENJA PRVE CIGARETE I POČETKA SVAKODNEVNOG PUŠENJA	75
IX.6 PUŠENJE: KOMPARATIVNA ANALIZA KLJUČNIH INDIKATORA U CRNOJ GORI ZA PERIOD 2008-2019	77
IX.6.1 PERCEPCIJA DOSTUPNOSTI CIGARETA – ESPAD TREND U CRNOJ GORI 2008-2019 ...	77
IX.6.2 PREVALENCA PUŠENJA IKAD U ŽIVOTU: ESPAD TREND U CRNOJ GORI 2008-2019... 78	78
IX.6.3 PREVALENCA PUŠENJA U PRETHODNIH 30 DANA: ESPAD TREND U CRNOJ GORI 2008-2019	79
IX.6.4 PREVALENCA SVAKODNEVNOG PUŠENJA U PRETHODNIH 30 DANA – ESPAD TREND U CRNOJ GORI	80
IX.6.5 PREVALENCA PUŠENJA PRVE CIGARETE I POČETKA SVAKODNEVNOG PUŠENJA NA RANOM UZRASTU – ESPAD TREND U CRNOJ GORI	81
IX.7 DRUGI DUVANSKI PROIZVODI – ELEKTRONSKE CIGARETE, NARGILE, MOIST SNUFF, 'HEAT- NOT -BURN' DUVAN.....	82
IX.7.1 PERCEPCIJA RIZIKA OD UPOTREBE ELEKTRONSKIH CIGARETA	84
X ALKOHOL.....	85
X.1 PERCEPCIJA DOSTUPNOSTI ALKOHOLNIH PIĆA.....	85
X.2 PERCEPCIJA RIZIKA OD KONZUMACIJE ALKOHOLA.....	87
X.3 PREVALENCA KONZUMACIJE ALKOHOLA IKAD U ŽIVOTU, U PRETHODNIH 12 MJESECI I U PRETHODNIH 30 DANA	90
X.4 UČESTALOST KONZUMACIJE ALKOHOLA IKAD U ŽIVOTU, U PRETHODNIH 12 MJESECI I U PRETHODNIH 30 DANA	91
X.5 PREVALENCA I UČESTALOST KONZUMACIJE RAZLIČITIH VRSTA PIĆA U PRETHODNIH 30 DANA.....	93
X.6 DAN ZADNJE KONZUMACIJE ALKOHOLA: VRSTA KONZUMIRANOG PIĆA, KOLIČINA POPIJENOG ALKOHOLA I PROCIJENJENI STEPEN PIJANSTVA.....	96
X.7 PREVALENCA I UČESTALOST PIJENJA 5 ILI VIŠE PIĆA U JEDNOJ PRILICI TOKOM PRETHODNIH 30 DANA	100
X.9 UZRAST PRVE KONZUMACIJE ALKOHOLA I PRVOG PIJANSTVA.....	105
X.10 RAZLOZI ZA KONZUMACIJU ALKOHOLA.....	106
X.11 ALKOHOL: KOMPARATIVNA ANALIZA KLJUČNIH INDIKATORA U CRNOJ GORI ZA PERIOD 2008-2019	107

X.11.1 PREVALENCA PIJENJA ALKOHOLA IKAD U ŽIVOTU: ESPAD TREND U CRNOJ GORI 2008-2019	107
X.11.2 PREVALENCA PIJENJA ALKOHOLA U PRETHODNIH 12 MJESECI: ESPAD TREND U CRNOJ GORI 2008-2019	108
X.11.3 PREVALENCA PIJENJA ALKOHOLA U PRETHODNIH 30 DANA: ESPAD TREND U CRNOJ GORI 2008-2019	109
X.11.4 PREVALENCA PIJENJA RAZLIČITIH ALKOHOLNIH PIĆA U PRETHODNIH 30 DANA: ESPAD TREND U CRNOJ GORI 2008-2019	110
X.11.5 PREVALENCA PIJENJA ALKOHOLA 10 ILI VIŠE PUTA U PRETHODNIH 30 DANA - ESPAD TREND U CRNOJ GORI 2008-2019	111
X.11.6 PREVALENCA PIJENJA 5 ILI VIŠE ALKOHOLNIH PIĆA U JEDNOJ PRILICI U PRETHODNIH 30 DANA - ESPAD TREND U CRNOJ GORI 2008-2019	111
XI. MEDIKAMENTI	113
XI.1 PREVALENCA UPOTREBE TRANKVILIZERA I SEDATIVA PO PREPORUCI DOKTORA IKAD U ŽIVOTU	113
XI.2 PREVALENCA UPOTREBE TRANKVILIZERA I SEDATIVA BEZ LJEKARSKOG RECEPTA IKAD U ŽIVOTU	114
XI.2.1 PREVALENCA UPOTREBE TRANKVILIZERA I/ILI SEDATIVA BEZ LJEKARSKOG RECEPTA IKAD U ŽIVOTU: ESPAD TREND U CRNOJ GORI 2008-2019	114
XI.3 ALKOHOL U KOMBINACIJI SA TABLETAMA: PREVALENCA UPOTREBE IKAD U ŽIVOTU ...	115
XI.3.1 PREVALENCA UPOTREBE ALKOHOLA U KOMBINACIJI SA TABLETAMA IKAD U ŽIVOTU: ESPAD TREND U CRNOJ GORI 2008-2019	115
XI.4 PREVALENCA UPOTREBE ANABOLIČKIH STEROIDA IKAD U ŽIVOTU	116
XI.5 PREVALENCA UPOTREBE TABLETA PROTIV BOLOVA RADI POSTIZANJA PSIHOAKTIVNOG UČINKA IKAD U ŽIVOTU	117
XII. KANABIS	118
XII.1 PERCEPCIJA DOSTUPNOSTI KANABISA	118
XII.2 PROCJENA RIZIKA OD KONZUMACIJE KANABISA	118
XII.3 PREVALENCA I UČESTALOST UPOTREBE KANABISA	120
XII.4 MOGUĆNOST DA SE PROBA KANABIS	123
XII.5 UZRAST PRILIKOM PRVE KONZUMACIJE KANABISA	124
XII.6 ZASTUPLJENOSTI PROBLEMA POVEZANIH SA UPOTREBOM KANABISA MEĐU ADOLESCENTIMA. CANNABIS ABUSE SCREENING TEST (CAST)	125
XII.7 KANABIS: KOMPARATIVNA ANALIZA KLJUČNIH INDIKATORA U CRNOJ GORI ZA PERIOD 2008-2019	129
XII.7.1 PERCEPCIJA DOSTUPNOSTI KANABISA: ESPAD TREND U CRNOJ GORI 2008-2019	129
XII.7.2 PREVALENCA UPOTREBE KANABISA IKAD U ŽIVOTU 2008-2019: ESPAD TREND U CRNOJ GORI 2008-2019	130
XII.7.3 PREVALENCA UPOTREBE KANABISA U PRETHODNIH 12 MJESECI: ESPAD TREND U CRNOJ GORI 2008-2019	130
XII.7.4 PREVALENCA UPOTREBE KANABISA U PRETHODNIH 30 DANA: ESPAD TREND U CRNOJ GORI 2008-2019	131

XII.7.5 PRVA UPOTREBA KANABISA NA RANOM UZRASTU: ESPAD TREND U CRNOJ GORI 2008-2019	132
XIII DRUGE DROGE OSIM KANABISA.....	133
XIII.1 PREVALENCA UPOTREBE DRUGIH DROGA OSIM KANABISA IKAD U ŽIVOTU	133
XIII.2 PREVALENCA UPOTREBE DRUGIH DROGA OSIM KANABISA IKAD U ŽIVOTU: ESPAD TREND U CRNOJ GORI 2008-2019	134
XIV EKSTAZI/MDMA	136
XIV.1 PERCEPCIJA DOSTUPNOSTI EKSTAZIJA/MDMA	136
XIV. 2 PERCEPCIJA RIZIKA OD UPOTREBE EKSTAZIJA/MDMA	136
XIV.3 PREVALENCA I UČESTALOST KONZUMACIJE EKSTAZIJA/MDMA U ŽIVOTU I U PRETHODNIH 12 MJESECI.....	138
XIV.4 PREVALENCA UPOTREBE EKSTAZI/MDMA IKAD U ŽIVOTU: ESPAD TREND U CRNOJ GORI 2008-2019	138
XV. KOKAIN.....	140
XV. 1 PERCEPCIJA DOSTUPNOSTI KOKAINA.....	140
XV.2 PREVALENCA UPOTREBE KOKAINA IKAD U ŽIVOTU I U PRETHODNIH 12 MJESECI	140
XV.3 PREVALENCA UPOTREBE KOKAINA IKAD U ŽIVOTU: ESPAD TREND U CRNOJ GORI 2008-2019	141
XVI AMFETAMINI I METAMFETAMINI	142
XVI.1 PERCEPCIJA RIZIKA OD UPOTREBE AMFETAMINA	142
XVI.2 PERCEPCIJA DOSTUPNOSTI AMFETAMINA I METAMFETAMINA	143
XVI.3 PREVALENCA UPOTREBE AMFETAMINA I METAMFETAMINA IKAD U ŽIVOTU I U PRETHODNIH 12 MJESECI.....	144
XVII KREK, HEROIN, LSD ILI DRUGA HALUCINOGENA DROGA, MAGIČNE GLJIVE, GHB, I INJEKTIRAJUĆA UPOTREBA DROGA	145
XVIII UPOTREBA BILO KOJE ILEGALNE DROGE IKAD U ŽIVOTU.....	146
XVIII.1 UPOTREBA BILO KOJE ILEGALNE DROGE IKAD U ŽIVOTU: ESPAD TREND U CRNOJ GORI 2008-2019	146
XIX INHALANTI	148
XIX.1 PREVALENCA UPOTREBE INHALANATA IKAD U ŽIVOTU, U PRETHODNIH 12 MJESECI I U PRETHODNIH 30 DANA	148
XIX.2 INHALANATA IKAD U ŽIVOTU: KOMPARATIVNA ANALIZA KLJUČNIH INDIKATORA U CRNOJ GORI ZA PERIOD 2008-2019	149
XX NPS: NOVE PSIHOAKTIVNE SUPSTANCE.....	150
XX.1 PERCEPCIJA RIZIKA OD UPOTREBE NPS.....	150
XX.2 PREVALENCA UPOTREBE NOVIH PSIHOAKTIVNIH SUPSTANCI IKAD U ŽIVOTU I U PRETHODNIH 12 MJESECI.....	151
XX.3 KOMPARACIJA PREVALENCE UPOTREBE NOVIH PSIHOAKTIVNIH SUPSTANCI IKAD U ŽIVOTU I U PRETHODNIH 12 MJESECI, ESPAD 2015-2019	151
XX.4 FORMA NOVIH PSIHOAKTIVNIH SUPSTANCI KORIŠTENIH U PRETHODNIH 12 MJESECI..	152
XXI PREVALENCA CJELOŽIVOTNIH APSTINENATA OD CIGARETA, ALKOHOLA, INHALANATA, TRANKVILIZERA ILI SEDATIVA, I ILEGALNIH DROGA	153

XXI.1 PREVALENCA CJELOŽIVOTNIH APSTINENATA OD CIGARETA, ALKOHOLA, INHALANATA, TRANKVILIZERA ILI SEDATIVA, I ILEGALNIH DROGA: ESPAD TREND U CRNOJ GORI 2008-2019	155
XXII.ENERGETSKI NAPICI.....	156
XXII.1 PREVALENCA UPOTREBE ENERGETSKIH NAPITAKA IKAD U ŽIVOTU, U PRETHODNIH 12 MJESECI I U PRETHODNIH 30 DANA	156
XXII.2 UČESTALOST UPOTREBE ENERGETSKIH NAPITAKA IKAD U ŽIVOTU, U PRETHODNIH 12 MJESECI I U PRETHODNIH 30 DANA	157
XXII.3 PREVALENCA UPOTREBE ENERGETSKIH NAPITAKA U KOMBINACIJI SA ALKOHOLOM IKAD U ŽIVOTU, U PRETHODNIH 12 MJESECI I U PRETHODNIH 30 DANA	157
XXII.4 UČESTALOST UPOTREBE ENERGETSKIH NAPITAKA U KOMBINACIJI SA ALKOHOLOM IKAD U ŽIVOTU, U PRETHODNIH 12 MJESECI I U PRETHODNIH 30 DANA	158
XXII.5 POREĐENJE REZULTATA U OBLASTI PREVALENCE UPOTREBE ENERGETSKIH NAPITAKA I ENERGETSKIH NAPITAKA U KOMBINACIJI SA ALKOHOLOM IKAD U ŽIVOTU, ESPAD 2015 – ESPAD 2019 CRNA GORA.....	159
XXIII. SOCIJALNI MEDIJI.....	161
XXIV. IGRANJE IGRICA	164
XXIV.1 PREVALENCA UČENIKA KOJI IGRAJU IGRICE NA ELEKTRONSKOM UREĐAJU I DUŽINA VREMENA PROVEDENOG U IGRANJU IGRICA U PRETHODNIH 30 DANA.....	164
XXIV.2 UČESTALOST IGRANJA IGRICA U PRETHODNIH 7 DANA - BROJ DANA	166
XXV. KOCKANJE ZA NOVAC I ONLINE KOCKANJE.....	169
XXVI. KLJUČNI NALAZI ESPAD 2019 ISTRAŽIVANJA	172
XXVII. ZAKLJUČAK I PREPORUKE	177
XXVIII. PRILOZI	181

I DIO

O ESPAD ISTRAŽIVANJU

I. UVOD

U Crnoj Gori je 2019. godine **četvrti put** sprovedeno ESPAD istraživanje (European School Survey on Alcohol and other Drugs). Istraživanje se u svakoj zemlji učesnici sprovodi po **standardnoj, strogo kontrolisanoj metodologiji**, u populaciji učenika koji u godini implementacije navršavaju 16 godina.

ESPAD predstavlja najveći međunarodni kolaborativni istraživački projekat u ovoj oblasti na svijetu.

Cilj ESPAD istraživanja na globalnom nivou, kao i u Crnoj Gori, je **prikupljanje podataka o učestalosti i obrascima upotrebe psihoaktivnih supstanci – duvana, alkohola i droga među šesnaestogodišnjacima u Crnoj Gori, kao i praćenje trendova i obrazaca upotrebe tokom vremena**. Pored toga, obzirom da se istraživanje sprovodi po standardizovanoj jedinstvenoj metodologiji u svim državama koje učestvuju, postiže se i drugi značajan cilj istraživanja – **komparabilnost rezultata na internacionalnom nivou**.

Evropski standardi koje koriste sve referentne institucije za procjenu situacije na području upotrebe psihoaktivnih supstanci u jednoj populaciji uvažavaju ESPAD istraživanje, zajedno sa istraživanjem upotrebe droga u opštoj populaciji (GPS – General Population Survey) kao **jedan od pet ključnih epidemioloških indikatora – prevalenca upotrebe droga u opštoj populaciji i među mladima**.

ESPAD 2019 istraživanje u Crnoj Gori sprovedeno je na nacionalno reprezentativnom uzorku od **6776** učenika prvog razreda iz 51 srednje škole (301 odjeljenje) iz svih opština u Crnoj Gori.

ESPAD 2019 istraživanje u Crnoj Gori je pripremio i sproveo istraživački tim Instituta za javno zdravlje Crne Gore.

Planiranje i sprovođenje ESPAD 2019 istraživanja u Crnoj Gori predstavljalo je značajan izazov i kompleksan zadatak, koji ne bi bilo moguće sprovesti bez saradnje i podrške saradnika kojima istraživački tim Instituta za javno zdravlje Crne Gore izražava zahvalnost:

- Evropskom centru za praćenje droga i zavisnosti o drogama (EMCDDA), koji je omogućio učešće Principal Investigator-a istraživanja iz Crne Gore na godišnjim sastancima ESPAD istraživanja i ko-finansirao sprovođenje istraživanja u Crnoj Gori, u sklopu Ugovora CT.18.HEA.0064.1.0 između Instituta za javno zdravlje Crne Gore i EMCDDA
- Ministarstvu prosvjete Crne Gore, koje je dalo neophodno odobrenje za sprovođenje istraživanja u srednjim školama u Crnoj Gori
- Kolegama, saradnicima iz Instituta za javno zdravlje Crne Gore, koji su profesionalno, savjesno i odgovorno organizovali i sproveli anketiranje u školama i učestvovali u unosu podataka

- Saradnicima - anketarima iz škola, koji su u svakom trenutku implementacije istraživanja bili savjesni i pouzdani saradnici, koji su u najvećoj mjeri zaslužni za uspješnu terensku implementaciju ESPAD istraživanja u školama u Crnoj Gori u sva četiri ciklusa
- Školama koje su učestvovala u istraživanju, direktorima koji su pokazali visok stepen razumijevanja značaja predmeta istraživanja i spremnosti za saradnju, kao i predmetnim nastavnicima koji su omogućili i olakšali anketarima pristup odjeljenjima
- Konačno ali ne manje važno - posebnu zahvalnost izražavamo svim učenicima prvog razreda svih srednjih škola u Crnoj Gori školske 2018/2019 godine - njih 6776 dječaka i djevojčica, koji su učestvovali u istraživanju i koji su svojom ozbiljnim, savjesnim i temeljnim pristupom osigurali visoku validnost dobijenih rezultata istraživanja.

Istraživački tim ESPAD 2019 istraživanja u Crnoj Gori

II. POZADINA I RAZLOZI ZA SPROVOĐENJE ISTRAŽIVANJA

Zdravlje i dobrostanje mladih u svim društvima predstavlja predmet posebne brige, zbog čega se kontinuirano ulaže napor da se redukuju sve vrste rizičnih ponašanja, uključujući konzumaciju duvana, alkohola, ilegalnih droga, farmaceutskih proizvoda bez recepta, ali i ekstenzivnu upotrebu interneta, igranje igrice i kockanje za novac.

Prema „Studiji globalnog tereta bolesti, povreda i faktora rizika“ iz 2013¹ (Forouzanfar et al., 2015), duvan i alkohol su među vodećim faktorima rizika za prijevremenu smrtnost i morbiditet, izraženo u životnim godinama prilagođenim invaliditetu (DALYs). U Evropi, od 78 ispitivanih faktora rizika, duvan je na drugom mjestu, a alkohol na petom mjestu u odnosu na DALY. Iako nije glavni faktor rizika, upotreba ilegalnih droga takođe značajno doprinosi (22. mjesto) globalnom teretu izgubljenih godina života i godina proživljenih s invaliditetom. Štetne posljedice upotrebe supstanci za korisnike i njihovu okolinu te briga o javnom zdravlju i sigurnosti glavni su razlozi za monitoring ovih ponašanja svuda u svijetu. Zbog dobnih ograničenja pristupa duvanu i alkoholu, kao i mjera kontrole droga koje pokrivaju ilegalne psihoaktivne supstance, u većini zemalja poseban je naglasak na praćenju potrošnje među mladima i adolescentima. Većina država ima usvojeno zakonodavstvo kojim se ograničava dostupnost psihoaktivnih supstanci i pristup mjestima za kockanje, koje najčešće uključuje restrikcije ciljano usmjerene zaštiti mladih. Uz to, ključna internacionalna tijela poput Ujedinjenih nacija i Evropske unije konstantno osmišljavaju mjere u oblasti politike kojima se smanjuje negativni uticaj upotrebe različitih supstanci, kao što su Globalna strategija za smanjenje štetne upotrebe alkohola Svjetske zdravstvene organizacije², Okvirna konvencije o kontroli duvana Svjetske zdravstvene organizacije^{3,4}, Evropska strategija o drogama Savjeta Evrope^{5,6} ili Evropska strategija o alkoholu⁷ (COWI Consortium, 2012).

¹ Forouzanfar, M. H., Alexander, L., Anderson, H. R., Bachman, V. F., Biryukov, S., Brauer, M. et al. (2015), 'Global, regional, and national comparative risk assessment of 79 behavioural, environmental and occupational, and metabolic risks or clusters of risks in 188 countries, 1990–2013: a systematic analysis for the Global Burden of Disease Study 2013', The Lancet, Vol. 386, No 10 010, pp. 2 287– 2 323.

² World Health Organisation (2014), Global status report on alcohol and health 2014, WHO Press, Geneva.

³ World Health Organisation (2005), WHO Framework Convention on Tobacco Control (2003, updated reprint 2004, 2005), WHO Press, Geneva.

⁴ World Health Organisation (2012), 2012 global progress report on implementation of the WHO Framework Convention on Tobacco Control, WHO, Geneva.

⁵ Council of the European Union (2012), EU drugs strategy (2013– 2020), OJ C 402, 29.12.2012, p. 1

⁶ Culley, D. M., Skoupy, J., Rubin, J., Hoorens, S., Disley, E. and Rabinovich, L. (2012), Assessment of the implementation of the EU drugs strategy 2005–2012 and its action plans, RAND Corp, Cambridge

⁷ COWI Consortium (2012), Assessment of the added value of the EU strategy to support Member States in reducing alcohol-related harm, Milieu Ltd, Brussels, Belgium

II.1 UPOTREBA DUVANA U SVIJETU, EVROPI I CRNOJ GORI

Epidemija upotrebe duvana predstavlja jednu od najvećih javno-zdravstvenih prijetnji sa kojima se svijet ikad suočio. Upotreba duvana predstavlja pojedinačni zdravstveni rizik i uzrok bolesti i prerane smrti koji je najpodložniji prevenciji.

Duvanski dim sadrži preko 7000 hemikalija, od kojih se za najmanje 250 zna da su štetne a najmanje 69 su poznate kao uzročnici kancera. Duvan zato ubija oko polovinu svojih konzumenata. Na globalnom nivou, više od 8 miliona ljudi svake godine umire od posljedica upotrebe duvana, više nego od AIDS-a, malarije i tuberkuloze zajedno. Više od 7 miliona ovih smrtnih slučajeva su rezultat direktne upotrebe duvana. Globalno, Evropa ima najvisočiju prevalencu pušenja među odraslima (28%), uključujući i jednu od najvisočijih stopa prevalencije kod žena⁸, kao i kod mladih Evropljana između 15. i 24. godine života (29%).⁹ U Evropskoj Uniji – od posljedica potrošnje duvana godišnje umre gotovo 700 000 ljudi.

U cilju rješavanja tog problema Evropska unija i nacionalne vlade preduzele su različite **mjere nadzora nad duvanom** u obliku zakonodavstva, preporuka i, prethodno, informativnih kampanja. Te mjere posebno uključuju: regulaciju duvanskih proizvoda (npr. pakovanje, označivanje, sastojci); ograničavanje oglašavanja duvanskih proizvoda; stvaranje okruženja bez duvanskog dima, poreske mjere i mjere za borbu protiv nezakonite trgovine duvanskim proizvodima. Sprovođenjem ovih mjera žele se zaštititi građani od štetnih posljedica pušenja i drugih oblika potrošnje duvana, uključujući pasivno pušenje. Prije svega se nastoji pomoći pušačima da prestanu pušiti ili ih odgovoriti od početka pušenja. Posebna pažnja se pridaje mladim pušačima, s obzirom na činjenicu da 93% pušača počinje pušiti prije navršene 26 godine¹⁰.

Pušenje duvana je najčešći obrazac upotrebe duvana, što čini preko 90% konzumacije prema nacionalnim istraživanjima. Učinci upotrebe duvana ostaju važni i kod ljudi koji su izloženi manje uobičajenim oblicima upotrebe, uključujući odrasle i mlade koji koriste bezdimni duvan. Izloženost pasivnom udisanju dima kod kuće i u zatvorenim javnim prostorima takođe je važan oblik konzumacije duvana. Danas je poznato i da ne postoji sigurni nivo izloženosti duvanskom dimu od strane nepušača, pa oko 1.2 milion smrtnih slučajeva godišnje nastaje kao rezultat sekundarnog pušenja, odnosno izlaganja duvanskom dimu. Gotovo polovina djece redovno udiše vazduh zagađen duvanskim dimom na javnim mjestima, a 65 000 djece umire svake godine od bolesti koje se mogu pripisati izloženosti duvanskom dimu.

⁸ WHO. Tobacco Fact Sheet. Available at: <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/tobacco>

⁹ European tobacco use trends report 2019.
http://www.euro.who.int/data/assets/pdf_file/0009/402777/Tobacco-Trends-Report-ENG-WEB.pdf?ua=1

¹⁰ Tobacco. https://ec.europa.eu/health/tobacco/overview_en

Pušači najčešće svoj prvi kontakt i konzumaciju duvana ostvare u periodu adolescencije, i to u vršnjačkim grupama. Laka dostupnost duvana i duvanskih proizvoda, niske takse i cijena duvanskih proizvoda, liberalno reklamiranje, neadekvatna primjena zakona koji se odnose na kontrolu pušenja, uzrok su opšteg trenda normalizacije pušenja kao društveno prihvatljivog ponašanja mladih, i u specifičnoj interakciji adolescenata i njihovih vršnjačkih grupa sklonih eksperimentisanju velikim dijelom determinišu eksperimentisanje sa duvanom i kasniji pušački status mlade osobe.

Mladi i onda kada su svjesni opasnosti povezanih sa pušenjem, te opasnosti ne povezuju s vlastitim pušačkim iskustvima, odnosno važnije su im kratkoročne društvene pogodnosti pušenja. Istraživanja su pokazala da djeca koja ranije iskuse prvu cigaretu imaju veću šansu da postanu redovni pušači. Oni koji redovno puše u adolescenciji vjerovatnije će naviku pušenja zadržati i u odrasloj dobi, i tako biti skloniji zdravstvenim rizicima i obolijevanju od hroničnih i/ili zloćudnih bolesti. Rani početak pušenja naročito kod djevojaka izrazito povećava rizik od raka grlića materice, rane menopauze, komplikacija pri uzimanju oralnih kontraceptiva, nepoželjnih ishoda trudnoće i raka pluća.

Prvi, neophodni korak u omogućavanju efikasnih odgovora u rješavanju problema upotrebe psihoaktivnih supstanci u jednoj populaciji jeste utvrđivanje stanja i trendova prevalence u populaciji. Tako i u oblasti potrošnje duvana, dobar monitoring služi za praćenje stepena i prirode epidemije upotrebe duvana i kao indikator za osmišljavanje i usmjeravanje politike na ovom području. No, samo jedna u 3 zemlje, što čini 38% svjetske populacije, vrši monitoring upotrebe duvana ponavljanjem nacionalno reprezentativnih istraživanja među mladima i među odraslima najmanje jednom u pet godina.

Rezultati ispitivanja pušenja cigareta među evropskim učenicima mogu se tumačiti kao pokazatelji pozitivnog razvoja. Većina adolescenata nikada nije pušila (54%), a manje od jedne četvrtine (21%) može se smatrati trenutnim pušačima (pušenje u posljednjih 30 dana). Više od 10% učenika je izjavilo da je pušilo svaki dan u posljednjih 30 dana. Podaci o trendu pokazuju ukupno smanjenje životne prevalence pušenja, pušenja u posljednjih 30 dana i svakodnevnog pušenja. Osim toga, polne razlike su se vremenom smanjivale. U 1995. godini dječaci su pokazali veće stope od djevojčica u odnosu na sve pokazatelje. U 2015. godini te razlike nijesu bile očite ili su bile manje. Međutim, rodna konvergencija je izrazitija u učestalosti korišćenja, dok su problematični obrasci upotrebe (svakodnevno pušenje, rani početak) još uvijek prevladavali među dječacima¹¹.

Što se tiče **pokazatelja prevalence, obrazaca i trendova u oblasti pušenja u Crnoj Gori**, dobijeni su iz nekoliko relevantnih istraživanja sprovedenih u prethodnoj deceniji.

Iz dva nacionalna istraživanja o zdravlju stanovništva Crne Gore (modifikovana verzija međunarodne ankete o mjeranju životnog standarda - Living Standards Measurement

¹¹ ESPAD Report 2015. http://www.espad.org/sites/espad.org/files/ESPAD_report_2015.pdf

Survey, LSMS 2008 i 2012 godine)^{12, 13} pokazalo se da je prevalenca pušenja odrasle populacije 2012. godine iznosila 31%, što je bilo slično kao u prethodnom talasu istraživanja (32,7%), i bila je viša među muškarcima nego među ženama. Više od petine odraslih osoba (22%) pušilo je svakodnevno i među njima je takođe bilo više muškaraca. Pušači su najčešće bili uzrasta od 35 do 64 godina kao i u 2008. godini. Skoro polovina (45%) odraslih osoba koje su pušači je svjesna štetnog uticaja pušenja i nije bilo razlike u poređenju sa 2008. godinom.

U LSMS istraživanjima velika većina mladih uzrasta 15 do 19 godina nije konzumirala cigarete, 89% je tvrdilo da nikada nijesu probali cigarete. Ukupna prevalenca pušenja među mladima ovog uzrasta iznosila je 7.3% i u odnosu na prethodno istraživanje nije zabilježena značajna razlika. Kada je u pitanju *učestalost konzumiranja cigareta* među mladima, gotovo je jednak broj onih koji su to činili svakodnevno u oba istraživanja (2012. godine 3.3% a 2008. godine 3.4%). Procenat mladih koji su pušili 20 i više cigareta dnevno 2012. godine bio je 1.5% i viši je nego 2008. godine, kada je 0.7% mladih izjavilo da dnevno puši paklu cigareta ili više.

MISC indikator upotreba duvana među osobama 15–49 godina koji su pušili cigarete ili koristili dimne i bezdimne duvanske proizvode jedan ili više dana tokom posljednjeg mjeseca prije sprovođenja istraživanja pokazao je jednaku zastupljenost među polovima – 30.7%¹⁴.

Najkompletnije, nacionalno i internacionalno komparabilne podatke kao i trendove na području upotrebe psihoaktivnih supstanci – duvana, alkohola i ilegalnih droga kod mladih uzrasta do 16 godina, pružila su **prethodna tri kruga ESPAD istraživanja** (European School Survey Project on Alcohol and other Drugs) koja je sproveo Institut za javno zdravlje Crne Gore 2008, 2011 i 2015. godine.

Prema rezultatima **ESPAD 2015 studije**, većina mladih u Crnoj Gori uzrasta 16 godina ne konzumira duvan – 66%, što je slično podacima iz prethodnih ciklusa (68% 2011; 66% 2008.)¹⁵ *Svaki treći učenik (34%) probao je cigarete nekad u životu*, i to 37% dječaka i 31% djevojčica.

Po podacima iz 2015. godine 15% mladih je konzumiralo duvanske proizvode u 30 dana koji su prethodili istraživanju, a u 2011-oj i 2008.-oj godini po 12%. Raste i prevalenca onih

¹² Bjeloglav D, Prica I, Bjelić I, Green M, Laušević D, Terzić N. Nacionalno istraživanje o zdravlju stanovništva Crne Gore u 2008. godini. Institut za javno zdravlje. Podgorica, 2013. godine.

¹³ Unaprjeđenje Sistema zdravstvene zaštite u Crnoj Gori – Istraživanje sa domaćinstvima. Ipsos Strategic Marketing, 2012.

¹⁴ Zavod za statistiku Crne Gore (MONSTAT). 2014. Crna Gora Istraživanje višestrukih pokazatelja 2013, MISC Ključni nalazi. Podgorica, Crna Gora: MONSTAT.

¹⁵ Mugoša B, Đurišić T, Golubović Lj. Evropsko istraživanje o upotrebi duvana, alkohola i droga među učenicima. Nacionalni izvještaj za Crnu Goru. Institut za javno zdravlje. Podgorica, 2008.

koji do šesnaeste godine počnu pušiti svakodnevno – od 7% u 2008. godini, preko 8% u 2011. godini do 15% u 2015. godini.¹⁶

Prevalenca svakodnevnog pušenja izražava se u procentu učenika koji su pušili najmanje jednu cigaretu svakog dana u prethodnih 30 dana. Promatrano na nivou cjelokupnog uzorka, u Crnoj Gori vrijednost na ovom indikatoru pokazuje trend rasta – od 7% u istraživanju 2008. godine, preko 8% u istraživanju 2011. godine, do 10% u ESPAD 2015 istraživanju. Posmatrano posebno po polovima, trend rasta je kod dječaka još izraženiji (od 8% u istraživanju 2011. godine do 13% u istraživanju 2015. godine), dok je kod djevojčica između prvog i drugog kruga istraživanja bio evidentiran blaži pad prevalencije svakodnevnog pušenja od jednog procenta, da bi u ovom krugu istraživanja ponovo došlo do porasta na 7%.

Prevalenca ranog pušenja prve cigarete, izražena u procentu učenika koji su prvu cigaretu zapalili do svoje 13-e godine, u Crnoj Gori je ostala na sličnom nivou u posmatranom periodu od 2008 do 2015 godine (17%, 16% i 17%). Istovremeno se uočava gradualni porast procenta učenika koji su **na ranom uzrastu počeli svakodnevno da puše**, od 1% u istraživanju 2008 godine, preko 2% u istraživanju 2011. godine do 3% u ESPAD 2015 istraživanju.

Još jedno opsežno nacionalno istraživanje u domaćinstvima **“Istraživanje kvaliteta života, životnih stilova i zdravstvenih rizika stanovnika Crne Gore u 2017. godini”**, koje je sprovedeno na ispitanicima starosti 15 do 64 godina, pokazalo je da više od trećine (35,4%) **odraslih stanovnika** (15 do 64 godina) u Crnoj Gori aktivno puši; 17,1% je pušilo u nekom trenutku u životu i kasnije prestalo pušiti, dok je 47,6% apstiniralo od pušenja tokom čitavog života.

U populaciji **mladih odraslih** (15 do 34 god) svaki četvrti (25,5%) aktivno puši, 13% je ostavilo pušenje, dok većina ispitanika u ovoj subpopulaciji nikada nije pušila (61,4%).

Skoro jedan od pet **mladih** starosne dobi između 15 i 24 godina aktivno puši (18,7%). Svaka deseta osoba ove starosne dobi je nekad pušila pa prestala.

Izgleda da nema značajne razlike u prevalenci pušenja prema nivou urbanizacije, jer 35,2% stanovnika urbanih i 35,6% stanovnika seoskih područja aktivno puši.

Posmatrano kroz standardne mjere prevalencije, **više od polovine – 52,4% odraslih** je prijavilo prevalenciju pušenja nekad u životu – 53,7% muškaraca i 51,1% žena. 38,1% odraslih (39,2% muškaraca i 36,9% žena) su pušili tokom prošle godine. 35,7% odraslih – 36,8% muškaraca i 34,6% žena su pušili tokom proteklog mjeseca.

Među **mladim odraslim** osobama, prevalenca pušenja ikad u životu je nešto niža – **38,6%** – među njima 39,5% muškog i 37,5% ženskog pola. 28,9% mladih odraslih muškaraca

¹⁶ Đurišić T, Golubović Lj, Mugoša B. Evropsko istraživanje o upotrebi duvana, alkohola i droga među srednjoškolcima: ESPAD 2015. Nacionalni izvještaj za Crnu Goru. Institut za javno zdravlje Crne Gore. Podgorica, 2017. [u izradi]

pušilo je u prethodnih godinu dana i nešto više – 30,4% mladih odraslih ženskih osoba, što skupa čini 29,6% ukupnog uzorka mladih odraslih. Jedan od četiri mladih odraslih muškaraca pušio je u prethodnih mjesec dana (25,6%), naspram 27,1% mladih odraslih žena – ukupno 26,3% mladih odraslih pušilo je u ovom periodu.

29% mladih je pušilo tokom života – 31,3% muških i 26,3% ženskih ispitanika; 22,8% je pušilo prošle godine – 21,6% muških i 22,8% ženskih ispitanika, dok je 19,4% mladih izjavilo da je prošlog mjeseca pušilo – 19,7% muških i 19,0% ženskih.

3% odraslih pušača (3,0% muškaraca i 2,9% žena) ne puše svaki dan, a 4,4% (4,6% muškaraca, 4,2% žena) puše do pet cigareta dnevno. 12,6% odraslih puši od pet do deset cigareta dnevno. Većina pušača ipak puši značajno više – skoro polovina (46,6%) puši od deset do dvadeset cigareta dnevno, dok više od trećine – 33,4%, puši više od jednog pakla cigareta dnevno. Među njima jedan u dvadeset pušača (4,7%) puši više od dva pakovanja dnevno.

Među ispitanicima starosti 15 do 64 godina, koji su pušili u prethodnih mjesec dana, veći je procenat onih koji ne žele da ostave pušenje (42,5%) nego onih koji bi to željeli (36,9%). Svaki peti aktivni pušač neodlučan je u pogledu ostavljanja pušenja (20,6%). Posmatrano po polu, među onima koji su nedavno pušili ali bi željeli da ostave pušenje, visočiji je procenat ženskih osoba (39,6% naspram 34,4% muškaraca), dok je, obratno, među onima koji ne žele da ostave pušenje visočiji procenat muških osoba (45,6% naspram 39,1% ženskih osoba)¹⁷.

Prema podacima **Globalnog istraživanja pušenja kod mladih (GYTS)** u Crnoj Gori 9,9% učenika, od čega 11,6% dječaka i 8,1% djevojčica su trenutni korisnici duvanskih proizvoda. Među navedenim korisnicima, 6,0% učenika (6,7% dječaka i 5,3% djevojčica) trenutno koriste cigarete, a 2,2% učenika, od čega 2,8% dječaka i 1,7% djevojčica trenutno koriste bezdimni duvan, a ukupno 4,5% učenika su trenutno korisnici drugih duvanskih proizvoda. Gotovo trećina učenika (27,8%) su u nekom momentu probali duvan. Gotovo svaki sedmi učenik (14,9%) je naveo da bi u budućnosti mogao postati korisnik nekih duvanskih proizvoda, a 5,9% ispitanika pretpostavlja da bi u budućnosti mogao uživati u cigaretama.

Više nego 5 od 10 učenika je pokušalo da prestane sa pušenjem u posljednjoj godini, a oko 4 od 10 njih žele da prestanu sa pušenjem. Oko polovine učenika (49%) je izloženo uticaju duvanskog dima u sopstvenoj kući, dok je 57,5% njih izloženo ovom uticaju na javnim mjestima.

¹⁷ Đurišić T, Golubović Lj, Mugoša B. Istraživanje o kvalitetu života, životnim stilovima i zdravstvenim rizicima stanovnika Crne Gore: Nacionalni izvještaj istraživanja. Podgorica: Institut za javno zdravlje Crne Gore i Monstat. Podgorica, 2017. godina.

Od učenika koji su učestvovali u istraživanju, 49,0% je bilo izloženo uticaju duvanskog dima kod kuće posljednjih 30 dana, a 57,5% njih su bili izloženi uticaju duvanskog dima van kuće u zatvorenim javnim prostorima. U isto vrijeme, 58,0% su bili okruženi pušačima na javnim mjestima. U svim navedenim slučajevima, djevojčice su bile više izložene uticaju duvanskog dima od dječaka¹⁸.

II.2 UPOTREBA ALKOHOLA U SVIJETU, EVROPI I CRNOJ GORI

Alkohol je toksična i psihoaktivna supstanca koja ima svojstvo izazivanja zavisnosti. U mnogim današnjim društvima **upotreba alkohola** dio je kulturoloških, religijskih i društvenih običaja i pruža percepciju zadovoljstva mnogim korisnicima. U tom kontekstu lako je previdjeti ili zanemariti zdravstvenu i socijalnu štetu koju uzrokuje ili kojoj doprinosi pijenje. Međutim, teret bolesti i invalidnosti usljed štetne upotrebe alkohola je velik i široko rasprostranjen. Štetna upotreba alkohola predstavlja kauzalni faktor u više od 200 bolesti i stanja¹⁹. Utvrđena je kauzalna veza između štetne upotrebe alkohola i širokog opsega mentalnih i biheviornalnih oboljenja, drugih nezaraznih bolesti i povreda. U posljednje vrijeme, ustanovljena je i kauzalna povezanost između štetne upotrebe alkohola i incidence infektivnih bolesti poput tuberkuloze, kao i toka HIV/AIDS-a.

Prema izvještaju Svjetske zdravstvene organizacije upotreba alkohola doprinosi 3 miliona smrti svake godine na globalnom nivou, ili 5.3% smrtnih slučajeva, kao i invaliditetu i lošem zdravlju miliona ljudi. Sveukupno, štetna upotreba alkohola odgovorna je za 5,1% opterećenja bolesti u svijetu²⁰. Odnosno, u svijetu je na 20 smrtnih slučajeva jedan bio povezan sa štetnim dejstvom alkohola. Više od tri četvrtine ukupnog broja smrtnih slučajeva otpada na muškarce.

Alkohol je vodeći faktor rizika za prijevremenu smrtnost i invaliditet među onima u dobi od 15 do 49 godina, čineći 10% svih smrti u ovoj dobnoj grupi. Upotreba alkohola je u 2016. godini takođe dovela do velikog opterećenja bolestima i povredama, uzrokujući 132,6 miliona DALY-a²¹ koji su činili 5,1% svih DALY-a u toj godini; kao i kod opterećenja smrtnosti. Procijenjeno je i da 237 miliona muškaraca i 46 miliona žena pati od alkoholizma. Najviši broj je zabilježen u Evropi i Americi, a poremećaji uzrokovani konzumacijom alkohola češći su u razvijenim zemljama.

¹⁸ Ljaljević A, Mugoša B, Grbović E, Čatić S. Izvještaj Crne Gore 2018. Godine. Globalno istraživanje pušenja kod mladih (GYTS). Institut za javno zdravlje. Podgorica, 2019.

¹⁹ WHO. Alcohol Fact Sheet. Available at: <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/alcohol>

²⁰ Global status report on alcohol and health 2018. World Health Organization 2018. <https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/274603/9789241565639-eng.pdf?ua=1>

²¹ DALY (disability-adjusted life years): broj izgubljenih godina života zbog prerane smrti ili nesposobnosti prouzrokovane bolešću.

Osim zdravstvenih posljedica, štetna upotreba alkohola uzrokuje značajne socijalne i ekonomske gubitke pojedincima i društvu u cjelini.

Ukupna potrošnja alkohola po glavi stanovnika u svjetskoj populaciji starijoj od 15 godina porasla je sa 5.5 litara čistog alkohola u 2005. godini na 6.4 litre u 2010. godini i na tom nivou bila je u 2016. godini. Najviši nivo konzumiranja alkohola po glavi stanovnika zabilježen je u zemljama Evropske regije SZO. I pored ovakvih podataka, uprkos dokazima o rizicima po zdravlje koje nosi, prognoze ukazuju na to da će globalna konzumacija alkohola u narednih deset godina još više porasti. Do 2025. godine očekuje se porast ukupne konzumacije alkohola po glavi stanovnika kod osoba starijih od 15 godina na 7.0 litara 2025. godine, osim ako se ne zaustave i preokrenu povećani trendovi potrošnje alkohola u pojedinim regijama.

Jedna četvrtina (25,5%) od ukupno konzumiranog alkohola u svijetu je u formi neregistrovanog alkohola (alkohol koji se ne obračunava u nacionalnim službenim statistikama o oporezivanju ili prodaji alkohola jer se obično proizvodi, distribuira i prodaje izvan formalnih kanala pod vladinom kontrolom).

Širom svijeta 44,8% ukupno registrovanog alkohola konzumira se u obliku žestokih alkoholnih pića. Drugo najčešće konzumirano alkoholno piće je pivo (34,3%), a zatim vino (11,7%). Od 2010. godine samo su manje promjene u preferencijama pića, a najveće promjene su se dogodile u Evropi, gdje se udio ukupno zabilježene potrošnje alkoholnih pića smanjio za 3%, dok je udio vina i piva porastao.

Učestalost teškog epizodnog pijenja koje SZO definiše kao proporciju odraslih (15+ godina) koji popiju najmanje 60 grama ili više čistog alkohola u najmanje jednoj prilici u prethodnih 30 dana, globalno se smanjila sa 22,6% u 2000. na 18,2% u 2016. godini u ukupnoj populaciji, ali je i dalje visoko zastupljena među osobama koje piju, posebno u dijelovima istočne Evrope i nekim subsaharskim afričkim zemljama (preko 60% među onima koji su pili alkoholna pića u prethodnih 12 mjeseci). Na globalnom nivou i u svim regijama SZO učestalost teškog epizodnog pijenja je manja kod adolescenata (15-19 godina) nego u ukupnoj populaciji, ali dostiže vrhunac u dobi od 20 - 24 godine kada postaje veća nego u ukupnoj populaciji. Učestalost teškog epizodnog pijenja je naročito visoka među muškarcima.

Ekonomsko bogatstvo zemalja povezano je sa većom konzumacijom alkohola i većom učestalošću pijenja u prethodnih 12 mjeseci u svim regijama SZO. Učestalost teškog epizodnog pijenja među onima koji su pili u tom periodu prilično je jednaka u većini regija u zemljama sa višim i nižim dohotkom, osim u afričkoj regiji SZO gdje je veća u zemljama sa nižim dohotkom. U evropskoj regiji SZO situacija je obrnuta, niža je u zemljama sa niskim dohotkom nego u onim sa visokim dohotkom.

Evropsko školsko istraživanje (ESPAD 2015)²² pokazalo je da djeca uzrasta 16 godina u većini zemalja smatraju da su alkoholna pića lako dostupna. Više od tri od četiri učenika (78%) izjavilo je da bi alkoholna pića mogli lako nabaviti ako to žele.

Skoro polovina učenika (47%) prijavila je upotrebu alkohola u dobi od 13 godina ili u mlađem uzrastu. Jedan od dvanaest učenika doživio je pijanstvo u ranoj dobi, 13 godina ili mlađi.

U svim ESPAD zemljama, izuzev Islanda (35%), 50% ili više učenika popilo je alkohol najmanje jednom u životu. ESPAD prosjek je bio 80% (rang: 35–96%). Najviša stopa rasprostranjenosti upotrebe alkohola tokom života (93% ili više) nađena je u Češkoj Republici, Grčkoj i Mađarskoj. Pored Islanda, zemlje sa relativno niskim stopama (60% ili manje) su bile Albanija, Makedonija i Norveška.

Svaki treći učenik (35%) izvijestio je o teškom epizodnom pijenju u prethodnom mjesecu.

Uprkos kontinuirano visokim stopama upotrebe alkohola, posebno teškog epizodnog pijenja, vremenski trendovi u posljednje dvije decenije ukazuju na pozitivan razvoj, sa ukupnim smanjenjem zastupljenosti upotrebe alkohola u životu i tokom prethodnih 30 dana između 1995. i 2015. godine, sa 89% na 81%, odnosno sa 56% na 47%. I životna i posljednja tridesetodnevna prevalenca znatno su se smanjile nakon vrhunca u 2003. godini. Međutim, promjene u teškom epizodnom pijenju bile su manje izražene i primijećene su samo kod dječaka, s tim da su ukupne stope opale sa 36% na 35% tokom posljednjih 20 godina.

Što se tiče konzumacije alkohola u Crnoj Gori, takođe se može procijeniti iz nekoliko nacionalnih istraživanja sprovedenih u posljednjim godinama. Prema LSMS istraživanjima iz 2012. godine, više od trećine mladih od 15 do 19 godina (33%) nekada je konzumiralo alkohol, što je poboljšanje u odnosu na 2008. godinu kada je polovina izjavila da je konzumirala alkoholna pića. O navici opijanja najmanje jednom mjesečno izjasnilo se 1.6% mladih osoba, dok je 2008. godine taj procenat iznosio 2.7%. Više od polovine (55%) mladih od 18 godina alkohol je kupovalo u prodavnicama, kafićima, restoranima, što je manje u odnosu na 2008. godinu kada je više od 62% njih izjavilo da je na taj način nabavilo alkoholna pića.

MISC indikator konzumiranje alkohola od strane osoba starosti od 15–49 godina koji su konzumirali najmanje jedno alkoholno piće jedan ili više dana tokom posljednjeg mjeseca

²² ESPAD Report 2015. http://www.espad.org/sites/espad.org/files/ESPAD_report_2015.pdf

pokazuje znatno manju zastupljenost među ženama (23.2%) nego među muškarcima (51.5%)²³.

ESPAD istraživanja u Crnoj Gori sprovedena od 2008 do 2015. godine pokazala su da je sa 74% učenika koji su smatrali da bi lako nabavili cigarete kada bi to željeli u ESPAD 2008 istraživanju, u sljedećem krugu istraživanja došlo do značajnog opadanja vrijednosti na ovom indikatoru – na 53%, da bi u ESPAD 2015. istraživanju ponovo porasla za deset procenata – na 63%.

Što se tiče prevalencije konzumacije alkohola ikad u životu, nakon početnog porasta prevalencije između prva dva kruga istraživanja, trend na ovom indikatoru od 2011. godine ostao relativno stabilan. Na nivou ukupnog uzorka, sa 74% učenika koji su pili alkohol bar jednom u životu u istraživanju iz 2008. godine došlo je do porasta prevalencije od tri procenta u ESPAD 2011 istraživanju – 77%, pa daljeg blagog porasta na 78% u istraživanju 2015. godine.

Prevalenca pijenja alkohola u prethodnih 12 mjeseci, odnosno prevalenca skorašnjeg pijenja, pokazuje kontinuirani rast od 2008. do 2015. godine – sa 56% do 61% u ukupnom uzorku učenika.

Kad je u pitanju *pijenje u prethodnih 30 dana – aktuelna konzumacija alkohola*, prevalenca u ukupnom uzorku je postepeno rasla – sa 32% u istraživanju 2008. godine do 38% 2011. godine i dalje do 40% 2015. godine.

Učestalo aktuelno pijenje alkohola, deset ili više puta u prethodnih 30 dana, je još jedan od indikatora u oblasti konzumacije alkohola kojima se iz prethodna tri kruga ESPAD istraživanja može pratiti trend. U prvom krugu istraživanja, sa ovolikom učestalošću alkohol je konzumiralo svaki dvadeseti ispitanik, ovaj je trend rastao postepeno do 7%.

Pijenje pet ili više pića u jednoj prilici takođe predstavlja značajan indikator ponašanja u odnosu na konzumaciju alkohola kod mladih, s obzirom da ukazuje na postojanje namjere opijanja. To je obrazac prekomjerne konzumacije alkohola koji prevazilazi određene standarde umjerenog ili socijalnog pijenja. Rezultati iz 2008. g. pokazali su da je tokom 30 dana koji su prethodili istraživanju ukupno 26% učenika pilo alkohol na ovaj način, 27% u istraživanju 2011. godine. 2015. godine 30% učenika konzumiralo je alkohol po ovom obrascu, odnosno gotovo svaki treći učenik (dječaci značajno češće nego djevojčice).

Percepcija dostupnosti alkoholnih pića je u skladu sa visokom upotrebom. Velika većina mladih smatra da alkoholna pića mogu lako/izuzetno lako nabaviti, više od dvije trećine u sva tri kruga istraživanja.

²³ Zavod za statistiku Crne Gore (MONSTAT). 2014. Crna Gora Istraživanje višestrukih pokazatelja 2013, MISC Ključni nalazi. Podgorica, Crna Gora: MONSTAT.

Po podacima sva tri prethodna kruga ESPAD istraživanja dječaci više konzumiraju pivo, dok djevojčice preferiraju vino i žestoka alkoholna pića. Više od četvrtine učenika u ESPAD 2015 istraživanju pilo je alkohol u kombinaciji sa energetske napicima.

U Crnoj Gori Istraživanje o kvalitetu života, životnim stilovima i zdravstvenim rizicima stanovnika Crne Gore sprovedeno 2017. godine²⁴ u opštoj populaciji (uzrast 15–64 godine) pokazalo je sljedeće:

- Među *svim odraslima* (15 do 64 godina) 63,5% konzumiralo je alkohol ikad u životu, polovina u prethodnih godinu dana i 42,1% u prethodnih mjesec dana.
- Među *mladim odraslim osobama* (15–34 godine) 65,2% je konzumiralo alkohol ikad u životu, u prethodnih godinu dana 54,2%, dok je 44,3% mladih odraslih konzumiralo alkohol u prethodnih mjesec dana.
- Među *mladima* (15 do 24 godina) 58,8% je pilo alkohol ikad u životu, 51,2% u prethodnih godinu dana, a 40,6% u prethodnih mjesec dana.
- Ne postoji značajna razlika prema polu u učestalosti onih koji su ikad u životu konzumirali alkohol – 63,6% odraslih muškaraca u odnosu na 63,4% odraslih žena. Nešto veći procenat mladih odraslih žena konzumirao je alkohol tokom života u poređenju sa njihovim vršnjacima muškog pola (65,6% naspram 64,8%). Sa druge strane – među mladima nešto više muškaraca je konzumiralo alkohol (60,0% prema 57,4%).
- Učestalost konzumacije alkohola u prethodnih godinu dana je takođe veoma slična među polovima – 50,4% muškaraca, 50,2% žena. U populaciji mladih odraslih, procenat muških konzumenata alkohola u prethodnoj godini bio je 53,6%, dok je udio ženskih mladih odraslih konzumenata iznosio 54,9%. U ovom periodu 51,5% mladih muškaraca i 50,9% populacije mladih žena konzumiralo je alkohol.
- Pokazalo se da jedan od stotinu odraslih konzumenata alkohola popije pet ili više pića zaredom u istoj prilici dnevno ili gotovo svakodnevno, sa jednakim proporcijama u odrasloj populaciji oba pola; najmanje jednom sedmično 4,3% odraslih (3,8% muškaraca i 4,8% žena). Po ovakvom obrascu najmanje jednom mjesečno pije 13% odraslih muškaraca i 10,8% odraslih žena, a oko trećine odraslih muških konzumenata rjeđe nego jednom mjesečno (29,3% muškaraca i 31,1% žena). Približno isti procenat odraslih muškaraca i žena odgovorilo da **nikad** nije pilo po ovakvom obrascu – 52,9% muškaraca naspram 52,4% žena.
- Jedna trećina (32,6%) **mladih odraslih** (15 do 34 godine) rjeđe od jednom mjesečno konzumirala je pet ili više pića u jednoj prilici, a više od jedan u dvadeset bar jednom sedmično ili svakodnevno.
- Mladi su pili ekscesivno u sličnom procentu kao i mladi odrasli – nešto više od trećine rjeđe od jednom mjesečno, 15% najmanje jednom u mjesecu, dok 4,5% najmanje jednom sedmično, a 0,5% dnevno ili skoro svakodnevno.

²⁴ Đurišić T, Golubović Lj, Mugoša B. Istraživanje o kvalitetu života, životnim stilovima i zdravstvenim rizicima stanovnika Crne Gore: Nacionalni izvještaj istraživanja. Podgorica: Institut za javno zdravlje Crne Gore i Monstat. Podgorica, 2017. godina.

II.3 UPOTREBA DROGA U SVIJETU, EVROPI I CRNOJ GORI

Jedan od najznačajnijih socijalnih i zdravstvenih problema savremenog društva koji predstavlja istinski rizik za zdravlje nacije jeste **upotreba droga**, odnosno zavisnost o drogama. Istovremeno je ovaj problem povezan i sa drugim društvenim problemima kao što su siromaštvo, nezaposlenost, kriminalitet, delinkvencija, beskućništvo itd.

Zavisnost o drogama definisana je kao neuropsihijatrijski poremećaj koji karakteriše ponavljajuća želja za nastavkom uzimanja droge uprkos štetnim posljedicama.

Prema World Drug Report-u 2019²⁵, na svijetu je u toku 2017 godine bilo procijenjenih 271 miliona korisnika droga, među njima 188 miliona korisnika kanabisa, 53 miliona korisnika opioida (od čega 29 miliona korisnika opijata), 29 miliona korisnika amfetamina, 21 milion korisnika ekstazija, i 18 miliona korisnika kokaina. To iznosi 5.5% ukupne svjetske populacije starosti od 16 do 64 godina, odnosno jedna u 18 osoba.

Tokom posljednje decenije došlo je do diversifikacije supstanci dostupnih na tržištima droga. Pored tradicionalnih supstanci biljnog porijekla - kokain, kanabis i heroin, posljednja decenija je donijela i ekspanziju dinamičnog tržišta sintetičkih droga i nemedicinske upotrebe lijekova koji se propisuju na recept. Dostupne su potentnije droge i sve veći broj supstanci, pa mogućnost njihovog kombinovanja predstavlja još veći rizik.

Kod mladih u Evropi, iz ESPAD istraživanja znamo da prevalenca upotrebe ilegalnih droga značajno varira u ESPAD državama. Tako je u Češkoj 37% učenika probalo ilegalne droge nekad u životu, što je više nego duplo u odnosu na ESPAD prosjek od 18%. Učenici u Bugarskoj, Francuskoj, Lihtenštajnu i Monaku takođe imaju visoku prevalencu iskustva sa drogama (30-32%). Sa druge strane, niske prevalencije su nađene u Albaniji, Kipru, Finskoj, Makedoniji, Islandu, Moldaviji, Norveškoj, Švedskoj, Ukrajini i Crnoj Gori.

U prosjeku 21% dječaka i 15% djevojčica nekad je probalo ilegalne droge. U većini ESPAD zemalja stope prevalencije su visočije kod dječaka nego kod djevojčica.

Najčešće korištena ilegalna droga u svim ESPAD državama je kanabis. U prosjeku, 16% učenika koristilo je kanabis bar jednom u životu. Zemlja sa najvisočijom prevalencom upotrebe kanabisa je Češka Republika (37%). Skoro u svim zemljama, dječaci imaju visočije stope prevalencije u odnosu na djevojčice.

Pored kanabisa, neki učenici su koristili druge ilegalne supstance. U pojedinim slučajevima, čak i bez iskustva sa kanabisom. Među najčešće korištenim ilegalnim drogama su ekstazi, amfetamini, kokain, te LSD i drugi halucinogeni. U prosjeku 1 do 2% učenika na nivou ESPAD prosjeka je prijavilo upotrebu drugih droga izuzev kanabisa.

²⁵ World Drug Report 2019 (United Nations publication, Sales No. E.19.XI.8) Available at: <https://wdr.unodc.org/wdr2019/en/drug-demand-and-supply.html>

ESPAD prosjek za upotrebu inhalanata iznosio je 7%, sa velikim razlikama među državama. Zemlja sa najvećim procentom mladih koji su koristili inhalante je Hrvatska (25%), potom Slovenija sa 14%, dok su najniže prevalence nađene u Makedoniji i Moldaviji. Prosječna prevalence upotrebe inhalanata ikad u životu jednaka je kod dječaka i djevojčica, izuzev u Hrvatskoj gdje su djevojčice imale znatno višu prevalencu upotrebe (32% naspram 19% dječaka).

Što se tiče **pokazatelja upotrebe droga u Crnoj Gori**, na osnovu rezultata **LSMS 2012.** istraživanja manje od 5% odrasle populacije Crne Gore je ikada probalo neku drogu, s tim da je ovaj procenat bio znatno veći na jugu zemlje. Što se tiče uticaja psihoaktivnih supstanci na zdravlje, pokazalo se da je samo 3.6% odraslih smatralo da upotreba ovih supstanci nije štetna po zdravlje; manje od 2% da male količine ne škode zdravlju, dok je 4% bilo mišljenja da marihuana ne izaziva zavisnost. U istraživanju 2008. godine nije istraživana upotreba psihoaktivnih supstanci među odraslom populacijom. Među mladima uzrasta 15–19 godina 4.2% se izjasnilo da je nekada u životu probalo neku drogu, što je više u odnosu na prethodno istraživanje kada je taj procenat bio 3.9%.

Prema rezultatima **ESPAD istraživanja u Crnoj Gori**, petina mladih ovog uzrasta je u prva dva kruga istraživanja (2008. i 2011. godine) smatrala da bi im bilo lako nabaviti kanabis kada bi to željeli, dok je 2015. čak 30% iznijelo svoju percepciju lake dostupnosti ove droge.

Procjena štetnosti konzumiranja različitih psihoaktivnih supstanci se pokazala kao relativno objektivna, više od polovine mladih se izjasnilo da je rizik od povremene upotrebe kanabisa velik, a od redovne njih oko 70%. Međutim, zabrinjavajuće je bilo to što je visok procenat mladih (čak oko 25%) izjavilo da ne zna da li postoji rizik od upotrebe droga, prvenstveno amfetamina i ekstazija.

Prema rezultatima ESPAD 2015 u Crnoj Gori je 10% mladih uzrasta 16 godina probalo ilegalne droge (kanabis, amfetamine, kokain, kreč, ekstazi, LSD, ili druge halucinogene, heroin i GHB), sa većom zastupljenošću muškog pola (14%) u odnosu na ženski (6%). U ESPAD istraživanju 2011. godine, prevalenca upotrebe bilo koje droge je bila 7%, takođe je bila veća zastupljenost kod muškog pola (11%) nego kod ženskog (4%). U odnosu na rezultate iz 2008. godine kada je prevalenca upotrebe bilo koje droge bila 5%, evidentan je porast i na ukupnom uzorku, i po polovima (muški pol 6%, ženski 3%).

Upoređivanjem rezultata ESPAD 2008, ESPAD 2011 i ESPAD 2015 istraživanja koji se odnose na prevalencu upotrebe kanabisa u tri ispitivana vremenska perioda (ikad u životu, u prethodnih 12 mjeseci i u prethodnih 30 dana), uočeno je da je došlo do porasta u svim kategorijama. Upotreba ikad u životu je porasla sa 3% u 2008. godini, preko 5% u 2011. godini do 8% u 2015. godini, s tim da je trend rasta izraženiji kod dječaka (4% u 2008. godini; 8% u 2011. godini i 11% u 2015. godini). U indikatoru upotreba u prethodnih 30 dana evidentiran je porast sa 2% na 3% u prethodna dva talasa istraživanja, takođe sa većim porastom među dječacima (sa 2% na 4%, odnosno 5%, dok je kod djevojčica ostala na istom nivou u prva dva kruga (1%), ali je porasla 2015. na 2%).

Posmatrajući uporedne podatke iz zemalja EU, uočava se da problem upotrebe kanabisa u Crnoj Gori nije na nivou evropskih zemalja i pojedinih zemalja okruženja, ali da ima konstantan trend porasta. Kada je, međutim, u pitanju upotreba drugih droga, crnogorski učenici ih koriste u istom ili čak i većem procentu nego učenici na nivou evropskog prosjeka.

II.3.1 NOVE PSIHOAKTIVNE SUPSTANCE - NOVI IZAZOV

Brzo pojavljivanje velikog broja novih psihoaktivnih supstanci na globalnom tržištu droga predstavlja značajan rizik za javno zdravlje i izazov za politiku droga. Često se malo zna o štetnim učincima na zdravlje i socijalnim štetnostima NPS-a, koji predstavljaju značajan izazov za prevenciju i liječenje.

Do decembra 2019. vlade, laboratorije i partnerske organizacije prijavile su Savjetodavnom tijelu ranog upozoravanja Odjeljenja za droge Ujedinjenih Nacija (UNODC) više od 950 novih psihoaktivnih supstanci. NPS koje su dostupne na tržištu imaju slične učinke kao i supstance pod međunarodnom kontrolom poput kanabisa, kokaina, heroina, LSD, MDMA (ekstazi) ili metamfetamina.

Po definiciji Evropske komisije (2013.) „nove psihoaktivne supstance“ (poznate po žargonskim terminima „legalice“, „zakonite droge“, „istraživačke hemikalije“) su prirodne ili sintetske supstance koje djeluju na centralni nervni sistem i mijenjaju moždane funkcije. Mnoge od tih supstanci koriste se ili bi se mogle koristiti u druge svrhe („legitimne svrhe“), npr. kao aktivne supstance za proizvodnju lijekova. Ove supstance ne podliježu mjerama kontrole u skladu sa Konvencijom UN-a o opojnim drogama, za razliku od psihoaktivnih supstanci kao što su kokain ili amfetamini („ilegalne droge“). To su modifikovane, kontrolisane droge koje se proizvode u laboratorijima sa brojnim varijantama hemijskih formula koje služe da se bar kraće vrijeme izbjegava zakon. Njihova osnovna obilježja su laka dostupnost, mogućnost on-line kupovine ili kupovine u smart/head shop-ovima, kioscima, pa čak i na benzinskim pumpama, zatim vrlo atraktivno pakovanje i pristupačne cijene. U odnosu na učinke sintetičkih NPS-a o kojima je zabilježeno do decembra 2019., većina su stimulansi, zatim sintetički kanabinoidi i klasični halucinogeni sa značajnim porastom sintetskih opioida u posljednjih nekoliko godina. Zloupotreba NPS kao i svih droga prisutna je u svim dobnim grupama, ali je ipak najrizičnija adolescentna dob.

Sintetički kanabinoidi predstavljaju najveću grupu supstanci koje trenutno prati EU sistem ranog upozoravanja. Od 2008. otkriveno ih je 179, uključujući 10 prijavljenih u 2017²⁶. Prva generacija ovih proizvoda deklarirana je kao "herbal mix" ('Legal highs, Incense blends, Potpourri') i nosi imena: 'Spice Silver', 'Spice Gold', 'Spice Diamond', 'Yucatan Fire' i 'Smoke'. „Moon Rocks“, „Galaxy“, „Rainbow“. Prema uputstvima na ambalaži, ovi proizvodi "niju namijenjeni za ljudsku upotrebu" i sadrže natpis "egzotični

²⁶ New psychoactive substances (NPS). http://www.emcdda.europa.eu/topics/nps_en

mirisi koji daju bogatu aromu". "Spice" proizvodi u sebi sadrže suve, fino rezane listove, cvjetove i stabljike egzotičnih biljaka (melisa, menta, timijan) koje su poprsane ili natopljene sintetskim kanabinoidima koji su odgovorni za psihoaktivne efekte. Prema izvještaju EMCDDA iz 2017. o sintetskim kanabinoidima, negativni efekti na zdravlje su povezani sa oba njihova svojstva – supstancom od koje su napravljeni i načinom na koji su proizvedeni. Kako su neka od ovih jedinjenja veoma potentna, očekivati je i potencijalne toksične efekte. Upravo iz razloga što je hemijski sastav mnogih proizvoda prodavanih kao Spice nepoznat moguće je da neke vrste sadrže supstance mogu imati izuzetno različite posljedice od očekivanih. Čistoća i sastav proizvoda koji sadrže NPS često nijesu poznati, što korisnike stavlja u visoki rizik, o čemu svjedoče hitni prijemi i smrtni slučajevi povezani sa NPS-om, često uključujući slučajeve upotrebe više supstanci²⁷. Dodatni rizici mogu biti i u samom proizvodnom procesu, usljed neravnomjerne distribucije supstanci unutar biljnog materijala.

Upotreba NPS-a često je povezana sa zdravstvenim problemima. Generalno, nuspojave NPS-a variraju od napada uznemirenosti, agresije, akutne psihoze do potencijalnog razvoja zavisnosti. Korisnici NPS-a često su hospitalizovani zbog teških intoksikacija. Podaci o sigurnosti za toksičnost i kancerogeni potencijal mnogih NPS nijesu dostupni ili su vrlo ograničeni, a informacije o dugoročnim štetnim učincima ili rizicima još uvijek su u velikoj mjeri nepoznate.

Što se tiče prevalence upotrebe, ESPAD prosjek životnog iskustva sa novim psihoaktivnim supstancama bio je 4%, sa najvišim udjelom u Estoniji i Poljskoj (10% svaka), a najnižim u Belgiji (Flandrija), Danskoj, Finskoj, Norveškoj i Portugalu, sa stopama od 1%. Razlike između polova unutar zemalja ESPAD-a uglavnom su male, sa izuzetkom Gruzije, gdje je 10% dječaka i 3% djevojčica prijavilo upotrebu NPS-a, Albanije i Kipra (u obje države 6% dječaka u odnosu na 2% djevojčica).

Prema rezultatima ESPAD 2015 studije, nove psihoaktivne supstance u Crnoj Gori koristilo je 4% dječaka i 2% djevojčica.

II.4 IGRANJE IGRICA, UPOTREBA SOCIJALNIH MREŽA I KOCKANJE

Danas je neizostavno govoriti i o nehemijskim, ne-supstancijalnim ili bihevioralnim zavisnostima koje predstavljaju rastući problem u modernom društvu. Ovaj spektar uključuje: zavisnost o kockanju, video igrima, internetu, patološko prejedanje, hiperseksualni poremećaj, kompulzivni poremećaj kupovanja, zavisnost o vježbanju, zavisnost o radu. Navedene zavisnosti nalaze se na tankoj granici između poremećaja kontrole poriva i zavisnosti²⁸, a SZO je u novom, XI izdanju Međunarodne klasifikacije

²⁷ UNODC Early Warning Advisory on New Psychoactive Substances.

<https://www.unodc.org/LSS/Page/NPS>

²⁸ Grant J, Potenza M, Weinstein A, Gorelick D. Introduction to Behavioral Addictions. Am J Drug Alcohol Abuse. 2010;36(5): 233–241.

bolesti²⁹, zavisnost o igricama i kockanje uvrstila u kategoriju „Mentalni, bihevioralni ili neurorazvojni poremećaji“ - podkategorija poremećaji usljed zavisničkih ponašanja. Poremećaji usljed zavisničkih ponašanja su prepoznatljivi i klinički značajni sindromi koji su povezani sa stanjem distresa ili ometanjem ličnih funkcija, a koji se razvijaju kao rezultat drugog ponavljajućeg nagrađivanog ponašanja osim upotrebe supstanci koje stvaraju zavisnost. Poremećaji zavisničkog ponašanja uključuju poremećaj u kockanju i poremećaj u igranju igrica koji uključuju kako internetsko tako i izvanmrežno ponašanje.

Bitno svojstvo zavisnosti o ponašanju je neuspjeh da se odupre impulsu, nagonu ili iskušenju da se izvrši djelo koje je štetno za osobu ili druge ljude. Svaku zavisnost o ponašanju karakteriše ponavljajući obrazac ponašanja koji ima ovo bitno obilježje unutar određenog domena. Ponavljajući angažman u ovakvim ponašanjima na kraju ometa funkcionisanje u drugim domenima. U tom pogledu, zavisnosti o ponašanju nalikuju poremećajima upotrebe supstanci.

Brojni savremeni dokazi ukazuju na preklapanje između zavisnosti o psihoaktivnim supstancama i bihevioralne zavisnosti u fenomenologiji, epidemiologiji, komorbiditetu, neurobiološkim mehanizmima, genetskoj podlozi, reakcijama na liječenje i naporima u prevenciji. A takođe postoje i razlike. Oba oblika zavisnosti obično imaju početak u adolescenciji ili mlađoj dobi, sa višim stopama opserviranim u tim dobnim grupama nego kod starijih odraslih osoba. Autori opisuju osnovne i kliničke podatke koji podržavaju neurorazvijenost adolescenata kao biološki kritično razdoblje veće ranjivosti za eksperimentisanje sa supstancama i sticanje poremećaja upotrebe supstanci³⁰.

Patološko kockanje, najtemeljnije proučena bihevioralna zavisnost, pruža dodatni uvid u povezanost bihevioralne zavisnosti i poremećaja upotrebe psihoaktivnih supstanci. Patološko kockanje obično počinje u djetinjstvu ili adolescenciji, s tim da muškarci imaju tendenciju započinjanja u ranijoj dobi. Uočene su veće stope patološkog kockanja kod muškaraca, sa teleskopskim fenomenom primijećenim kod žena (tj., žene kasnije počinju sa uključenjem u zavisničko ponašanje, ali je skraćeno vremensko razdoblje od početnog angažmana do zavisnosti). Fenomen teleskopiranja detaljno je dokumentovan u različitim poremećajima upotrebe supstanci.

Iako je u globalu zakonom zabranjeno, kockanje kod mladih postalo je popularna forma rekreacije. Adolescentno kockanje postalo je značajan javno-zdravstveni problem. Uključenost u kockanje kod mladih može uzrokovati brojne negativne posljedice kao poremećene odnose, delinkventnost i kriminalno ponašanje, depresivne simptome, komorbidne mentalne poremećaje, nisko samopoštovanje, poremećaj odnosa sa porodicom i prijateljima, povišen rizik od suicidalne ideacije i pokušaja i loše opšte zdravlje. Kockanje kao socijalna aktivnost i socijalni kontekst ove aktivnosti nijesu još

²⁹ International Classification of Diseases 11th Revision. World Health Organisation, 2018. Available at: <https://icd.who.int/en>

³⁰ Chambers R, Potenza M. Neurodevelopment, impulsivity, and adolescent gambling. J Gambl Stud. 2003;19(1):53-84.

uvijek dobro proučeni. Istraživanja sugerisu da nivo obrazovanja roditelja, struktura porodice i socio-demografske karakteristike nijesu povezane sa adolescentnim kockarskim ponašanjem ili problematičnim kockanjem. Slično kao kod nalaza koji se odnose na upotrebu supstanci, strukturne karakteristike porodice izgleda da imaju manje uticaja u razvoju problematičnog kockanja nego karakteristike odnosa unutar porodice. Porodična podrška i nadzor od strane roditelja identifikovani su kao preventivni faktori. Podržavajuće porodice obezbjeđuju djeci socijalne resurse kojima se adolescent može obratiti kada su u nepovoljnoj situaciji, a dobri porodični odnosi impliciraju da su roditelji svjesni toga kako i sa kim njihova djeca provode slobodno vrijeme. Suprotno tome, visoki stepen zahtjeva za disciplinom u roditeljskom stilu povezani su sa visočijim stepenom problematičnom kockanja kod mladih³¹.

Po prvi put, u ESPAD istraživanju 2015. godine detaljnije su procjenjivana ponašanja vezana za **upotrebu interneta i kockanje**. Rezultati su ukazali su da je u prosjeku 14% učenika kockalo za novac najmanje jednom, a 7% ih je često kockalo u posljednjih 12 mjeseci. Najviša stopa kockanja u prethodnoj godini (30%) i učestalo kockanje (16%) evidentirani su u Grčkoj. U svim zemljama znatno više dječaka nego djevojčica kockalo je u prethodnoj godini (23% prema 5% u prosjeku) ili je učestalo kockalo (12% u odnosu na 2%).

U odnosu na ESPAD zemlje **crnogorski adolescenti** su na drugom mjestu po zastupljenosti **kockanja za novac**, sa značajnom razlikom po polovima. Naime, 23% mladih uzrasta 16 godina kockalo za novac, znatno češće mladići (38%) u odnosu na djevojke (8%). Među njima, ukupno 8% se često kockalo za novac u navedenom periodu, ali ovdje ponovo treba napomenuti da je, posmatrano po polovima, situacija mnogo alarmantnija – 26% dječaka i 3% djevojčica starosti do 16 godina u Crnoj Gori se u prethodnih 12 mjeseci **često kockalo za novac**.

U ESPAD 2015 istraživanju, u prosjeku, učenici su koristili **internet** 5,8 dana u posljednjih 7 dana prije anketiranja. 78% učenika koristilo je internet za **društvene mreže** redovno, tj. 4 ili više dana tokom zadnjih sedam dana. Korišćenje društvenih mreža je ujedno bila dominirajuća internetska aktivnost, o kojoj je izvijestilo između 58% (Albanija) i 94% (Finska) učenika. Postojale su razlike po polu u korišćenju društvenih mreža – u većini ESPAD zemalja stope među djevojčicama su bile 10 ili više procenata više nego među dječacima. Nešto manje od polovine učenika bilo je redovno (najmanje četiri puta za svaku od ovih aktivnosti u posljednjih 7 dana) u sljedećim aktivnostima: korišćenje interneta za traženje informacija/surfovanje (prosječno 43%) ili preuzimanje sadržaja (48%). Niže stope traženja informacija (30% ili manje) nađene su u Crnoj Gori i Portugalu. Skoro svaki deseti učenik (9%) redovno se koristio internetom za kupovinu/prodaju.

³¹ Kraus, L., Guttormsson, U., Leifman, H., Arpa, S., Molinaro, S., Monshouwer K., et al. (2016) ESPAD Report 2015 Results from the European School Survey Project on Alcohol and Other Drugs. Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2016.

Više od jedan od pet učenika (23%) koristio je internet za redovno online **igranje igrica** (najmanje četiri puta u posljednjih 7 dana). Ova internetska aktivnost češća je bila kod dječaka (39%) nego kod djevojčica (7%).

Online **kockanje za novac** bilo je najmanje uobičajena internet aktivnost (prosjeck ESPAD: 3%). Kao i online igranje igrica i online kockanje za novac više je zastupljeno među dječacima (6% u poređenju sa 1% djevojčica).

U 2015. **crnogorski adolescenti** su u prosjeku 4,9 dana sedmično provodili na **internetu**. Internet se u najvećoj mjeri koristio za komunikaciju putem društvenih mreža kod oba pola, nešto više kod djevojaka (72%) nego kod mladića (59%). Traženje informacija je bio slabo zastupljen način traženja informacija kod crnogorskih adolescenata. 35% učenika je koristilo Internet za skidanje muzike, filmova i sl. Za kupovanje preko interneta 9% crnogorskih učenika je koristilo Internet.

Crnogorski učenici su u nešto manjem procentu od 1 u 20 koristili Internet za **igranje igrica** (18%).

Online **kockanje za novac** bilo je najmanje uobičajena internet aktivnost (prosjeck ESPAD: 3%), a kod crnogorskih adolescenata 5%. Online kockanje za novac više je zastupljeno među dječacima (8% u poređenju sa 2% djevojčica).

U **Istraživanju o kvalitetu života, životnim stilovima i zdravstvenim rizicima stanovnika Crne Gore**³² učenici su pitani o prevalenci i o učestalosti igranja različitih igara na sreću – lutrije, lotoa, sportskih kladionica, binga i tombole, igara u kazinu (rulet, dice, blackjack, druge igre sa kartama). Najmlađa populacija ima najvisočiju prevalencu igranja igara na sreću u sva tri posmatrana vremenska perioda, pa je tako više od polovine **mladih** (51,6%) starosti do 24 godine igralo igre na sreću nekad u životu, 44% tokom prethodne godine i 43,9% tokom 30 dana prije sprovođenja istraživanja. Više nego svaki drugi **mladi odrasli** stanovnik Crne Gore igrao je igre na sreću u toku prethodnih godinu dana (51,4%). U toku prethodne godine, 41,1% mladih odraslih igralo je igre na sreću, a u toku prethodnog mjeseca 40,8%. Konačno, u cjelokupnoj populaciji **odraslih** stanovnika Crne Gore, 43,8% igralo je igre na sreću nekad u životu, 30,8% u prethodnoj godini i 30% u prethodnih mjesec dana.

Sportske kladionice su najuobičajenija forma igranja igara na sreću koja se upražnjava u sve tri posmatrane populacije, a slijedi bingo i lutrija, dok se ostali vidovi igara na sreću upražnjavaju sa sličnom učestalošću. **26.8% svih odraslih, 35.2% mladih odraslih i 36% mladih kladilo se u kladionicama u prethodnih mjesec dana.** Gotovo svakodnevno, odnosno sa učestalošću od 20 i više dana u toku prethodnih mjesec dana, u kladionicama se kladilo 3.7% svih odraslih, 4.7% mladih odraslih i 4.9% mladih. U prethodnih mjesec

³² Đurišić T, Golubović Lj, Mugoša B. Istraživanje o kvalitetu života, životnim stilovima i zdravstvenim rizicima stanovnika Crne Gore: Nacionalni izvještaj istraživanja. Podgorica: Institut za javno zdravlje Crne Gore i Monstat. Podgorica, 2017. godina.

dana, 9.2% svih odraslih, 16.9% mladih odraslih i 21.2% mladih igralo je bingo/tombolu, među njima 0.8% svih odraslih, 1.6% mladih odraslih i 3.0% mladih gotovo svakodnevno.

Ispitivanje **percepcije o rasprostranjenosti igranja igara na sreću među prijateljima** pokazuje da svaki treći ispitanik (33.1%) iz populacije mladih starosti od 15 do 24 godina smatra da "većina" ili "svi" njegovi prijatelji igraju igre na sreću. Još 13.9% mladih smatra da "polovina" njihovih prijatelja igra igre na sreću.

Ispitanici su u ovom istraživanju pitani i da li poznaju nekoga ko je imao ili ima **probleme povezane sa igranjem igara na sreću**, kao i da li su oni lično imali takve probleme. 36,3% odraslih, 40.7% mladih odraslih i 37% mladih poznaju nekoga ko je imao ili aktuelno ima problem povezan sa igranjem igara na sreću. Takođe, 2,8% svih odraslih, 3,9% mladih odraslih i 3,5% mladih lično su imali problem povezan sa igranjem igara na sreću.

U istraživanju je ispitivana i **učestalost korišćenja interneta u različite svrhe** – za socijalne mreže, traženje informacija, skidanje sadržaja, posjećivanje sajtova za odrasle i igranje igrica. Za **socijalne mreže** internet koristi 63.6% svih odraslih, 91.3% mladih odraslih i 95.6% mladih. Pri tome najveći procenat ispitanika u sve tri kategorije starosti na socijalnim mrežama provodi dnevno oko 1-2 sata – 27.1% svih odraslih, 39.7% mladih odraslih i 38.6% mladih. Više od četvrtine mladih (28.7%) na socijalnim mrežama provodi 3-4 sata dnevno, kao i skoro četvrtina mladih odraslih (23.6%) i više od desetina odraslih (11.6%). Konačno, **5 ili više sati dnevno na socijalnim mrežama provodi gotovo svaka peta mlada osoba u Crnoj Gori** (18.1%), kao i 11.9% mladih odraslih i 5.7% svih odraslih. Za **traženje informacija** internet koristi 72.5% svih odraslih, 91.7% mladih odraslih i 92.1% mladih. Najveći procenat korisnika interneta za ovu aktivnost internet koristi oko 1 do 2 sata dnevno, dok 5 i više sati dnevno u potrazi za informacijama na internetu provodi 4.9% mladih, 4.4 mladih odraslih i 2.2% odraslih. Za **skidanje sadržaja** internet koristi 31.1% svih odraslih, 54.5 mladih odraslih i 65.5% mladih, većina pola sata ili manje dnevno, dok 5 ili više sati dnevno za ovu aktivnost izdvaja 1.1% odraslih, 2.2% mladih odraslih i 3.6% mladih. Konačno, za **posjećivanje sajtova za odrasle**, 9.1% odraslih koristi internet, 15.5% mladih odraslih i 19.4% mladih, većina pola sata ili manje dnevno.

U istraživanju je eksplorisana i upotreba interneta za **igranje igrica**, bilo individualno ili online sa drugim saigračima. Rezultati su pokazali da za igranje igrica vještine (sudoku, pasijans i sl.) 14.5% odraslih, 22.1% mladih odraslih i 24.6% mladih ispitanika koristi internet, i to većinom rade pola sata dnevno ili manje, dok svaki stoti mladi igra ove igrice pet ili više sati dnevno. Igranje igrica sa drugim saigračima online je jedan od načina provođenja vremena na internetu kod jedne od deset (10.5%) odraslih osoba, jedne od pet mladih odraslih (20.3%) i jedne od četiri mlade osobe (26.3%), od kojih većina igra igrice do dva sata dnevno, dok 0.5% svih odraslih, 1% mladih odraslih i 1.7% mladih to radi pet ili više sati dnevno. Pored navedenih formi provođenja vremena na internetu 1.6% svih odraslih, 3.3% mladih odraslih i 4% mladih igralo je igre na sreću preko interneta – 1.2% mladih je ovo radilo svakodnevno.

Navedeni podaci pokazuju da je prevalenca većine ne-supstancijalnih zavisničkih ponašanja među mladima u Crnoj Gori visoka, naročito kada je u pitanju kockanje za novac, po čemu je Crna Gora u samom “vrhu” evropskih država.

Rezultati ovog kruga ESPAD istraživanja pružiće jasniju sliku i važan uvid u trend kretanja prevalence ovih pojava kod crnogorske omladine, a time i konkretan, na dokazima zasnovan osnov za dalje planiranje i sprovođenje preventivnih strategija u zemlji.

III. O ESPAD ISTRAŽIVANJU

Upotreba psihoaktivnih supstanci ima značajne posljedice na individualnom i društvenom nivou i zato predstavlja predmet zabrinutosti svake zajednice i društva u cjelini, a naročito kada su korisnici supstanci djeca i mladi. Da bi se planirale i sprovodile efektivne mjere prevencije u jednoj populaciji, neophodno je prije svega imati validnu, naučno zasnovanu procjenu prevalencije upotrebe ovih supstanci u populaciji, kao i upoznati obrasce i trendove konzumacije supstanci. Zbog toga su u mnogim državama već decenijama unazad sprovedene brojne studije u cilju razumijevanja obrazaca upotrebe psihoaktivnih supstanci, no teško je bilo steći sveobuhvatnu sliku i uporediti stope prevalencije u različitim državama, uglavnom iz razloga što su različite studije bile sprovedene na različitim uzrasnim grupama, različitim instrumentima i u različito vrijeme.

Zato je 1980-ih u okviru Ekspertskog komiteta za epidemiologiju droga Pompidu Grupe pri Savjetu Evrope formirana podgrupa istraživača sa ciljem da razviju standardizovani upitnik i metodologiju istraživanja u školama, što bi omogućilo komparaciju rezultata koji se odnose na upotrebu alkohola i droga između različitih država. Jedinostveni upitnik je korišten u pilot studiji u 8 država, ali zbog razlika u veličini uzorka, reprezentativnosti i opsegu dobrih grupa, kao i zbog toga što studije nijesu bile istovremeno sprovedene, rezultati nijesu bili direktno komparabilni.

Duga tradicija godišnjih školskih istraživanja u Švedskoj od 1971. godine, nametnula je potrebu upoređivanja rezultata ovih istraživanja sa komparabilnim rezultatima iz drugih država. Švedski savjet za informisanje o alkoholu i drugim drogama (CAN), koji je od 1985. godine voditelj školskih istraživanja u Švedskoj, inicirao je 1993. godine istraživački projekat kontaktirajući istraživače u većini evropskih država, kako bi ispitali mogućnost simultanog sprovođenja školskih istraživanja o duvanu, alkoholu i drogama u saradnji sa Pompidu grupom Savjeta Evrope. Ovi kontakti rezultirali su sprovođenjem prve ESPAD studije 1995. godine, u koju je bilo uključeno 26 evropskih država. Drugi krug istraživanja sproveden je 1999. godine u 30 zemalja; treći 2003. godine u 35 zemalja; četvrti 2007/2008. godine sa 40 zemalja učesnica; peti 2011 sa 37 uključenih država. U 2015. godini, ESPAD istraživanje u evropskim državama sprovedeno je šesti put, uz učešće 39 država, a 2019. učestvovalo je 35 država.

ESPAD istraživanje danas predstavlja najveći istraživački projekat u oblasti upotrebe psihoaktivnih supstanci na svijetu i pruža najveći pojedinačni izvor podataka o upotrebi alkohola i drugih droga među adolescentima.

Istraživanje se sprovodi po standardnoj metodologiji, u populaciji učenika koji u godini sprovođenja istraživanja navršavaju 16 godina. Ova ciljna grupa je odabrana jer šesnaestogodišnjaci u najvećem broju evropskih država još pohađaju srednju školu, što ih čini lakše dostupnima. Takođe, opšte prihvaćen je stav da šesnaestogodišnjaci predstavljaju starosnu grupu koja je dovoljno „odrasla“ da bi imali iskustva sa upotrebom supstanci koje su predmet istraživanja.

Istraživanje je dizajnirano kao **studija presjeka**, što predstavlja standardnu i najprikladniju metodologiju u javno-zdravstvenim i psihološkim istraživanjima za epidemiološku procjenu akutnih i hroničnih stanja i opis željenih karakteristika u ciljanoj populaciji. No iako dizajn studije presjeka omogućava eksploraciju razlika (po polu, starosti, stepenu urbanizacije, itd.) u populaciji i u specifičnim populacionim grupama, ključno ograničenje ovakvog dizajna predstavlja nemogućnost uspostavljanja kauzalnih odnosa između posmatranih varijabli.

U Crnoj Gori je prvi krug ESPAD istraživanja sproveden 2008. godine, u okviru vanrednog kruga istraživanja u kome su učestvovalе države Zapadnog Balkana. Drugi krug je sproveden 2011. godine, treći 2015. godine, dok je implementacijom ESPAD 2019 studije Crna Gora po četvrti put sprovedla internacionalno komparabilnu studiju u oblasti upotrebe psihoaktivnih supstanci i nehemijskih sredstava zavisnosti. Pored toga što je jedino nacionalno reprezentativno istraživanje ove vrste među mladima, ESPAD istraživanje u Crnoj Gori predstavlja i jedino internacionalno istraživanje u ovoj oblasti čiji su rezultati direktno komparabilnim sa ostalim evropskim državama.

Ključni rezultati ESPAD istraživanja u Crnoj Gori objavljuju se i u zajedničkoj publikaciji ESPAD 2019 istraživanja, zajedno sa rezultatima ostalih država učesnica. U ESPAD 2019 istraživanju učestvovalo je **99.647** učenika iz **35 evropskih država**: Austrija, Bugarska, Hrvatska, Kipar, Češka Republika, Danska, Estonija, Farska ostrva, Finska, Francuska, Gruzija, Njemačka, Grčka, Mađarska, Island, Irska, Italija, Kosovo, Letonija, Litvanija, Malta, Monako, Crna Gora, Nizozemska, Republika Sjeverna Makedonija, Norveška, Poljska, Portugal, Rumunija, Srbija, Slovačka, Slovenija, Španija, Švedska i Ukrajina.

Ovaj izvještaj predstavlja detaljni prikaz rezultata istraživanja ESPAD 2019 - Evropskog školskog istraživanja o upotrebi psihoaktivnih supstanci i nehemijskih sredstava zavisnosti, koje je sprovedeno na nacionalno reprezentativnom uzorku **6.776** učenika prvog razreda iz 51 srednje škole (301 odjeljenje) iz svih opština u Crnoj Gori. U izvještaju su prezentovane informacije o percipiranoj dostupnosti supstanci, upotrebi supstanci na ranom uzrastu, procjene prevalence upotrebe supstanci (cigarete, alkohol, ilegalne droge, inhalanti, nove psihoaktivne supstance, trankvilizeri i sedativi, energetske napitke). Deskriptivne informacije uključuju indikatore intenzivne i visokorizične upotrebe supstanci, procjenu prevalence kockanja za novac uključujući i online kockanje, procjenu proporcije ekscesivnih ili problematičnih obrazaca kockanja među onima koji kockaju, procjenu prevalence upotrebe socijalnih medija i igranja igrice, kao i samo-percepcije njihove visokorizične upotrebe. Pored toga, prezentovani su i trendovi na nacionalnom nivou koji su dobijeni komparacijom rezultata iz 4 kruga ESPAD istraživanja-2008, 2011, 2015 i 2019. godine.

IV. CILJEVI ESPAD ISTRAŽIVANJA

Globalna svrha ESPAD projekta je prikupljanje komparabilnih podataka o učestalosti upotrebe duvana, alkohola i droga i drugim rizičnim ponašanjima (poput kockanja i igranja igrice) među adolescentima u Evropi, kao i dugoročno praćenje trendova redovnim sprovođenjem istraživanja svake četiri godine. Znanje stečeno na ovaj način ima značajne implikacije kada promjene u vrsti ili obrascima upotrebe psihoaktivnih supstanci u jednom dijelu Evrope mogu poslužiti kao prognoza ili upozorenje za države gdje se takve promjene još nijesu dogodile.

Osnovni cilj ESPAD istraživanja u Crnoj Gori je da se primjenom standardizovane metodologije sakupe validni i internacionalno komparabilni podaci o upotrebi duvana, alkohola i droga među adolescentima, kao i o tzv. 'nehemijskim zavisnostima', odnosno upotrebi interneta, kockanju za novac i igranju igrice na kompjuteru.

Pored toga, sprovođenjem istraživanja svake četiri godine omogućuje se praćenje prevalence, trendova i obrazaca upotrebe psihoaktivnih supstanci kod mladih u Crnoj Gori, kao i komparacija ovih trendova sa državama u okruženju i u Evropi.

Podaci dobijeni ESPAD istraživanjem treba da posluže kao osnova kako za planiranje nacionalnih preventivnih politika kod djece i mladih, tako i za evaluaciju sprovedenih aktivnosti.

ESPAD istraživanje ukazuje na veoma specifične obrasce i trendove upotrebe supstanci i nehemijskih sredstava zavisnosti kod mladih, i u skladu sa tim na specifične oblasti i podoblasti na koje u preventivnim programima i aktivnostima treba naročito obratiti pažnju.

Podaci iz ESPAD istraživanja koristili su se i koristiće se i dalje od strane istraživačke zajednice za detaljnije analize, a sve sa ciljem da bi se produbilo razumijevanje rizičnih ponašanja kod adolescenata (vidjeti na: <http://www.espad.org/references-literature>). Zahvaljujući korišćenju zajedničke metodologije, analize koje su zasnovane na ESPAD podacima su imale supstancijalni doprinos na polju upotrebe supstanci i zavisničkih ponašanja. Primjera radi, sprovedene su studije o metodološkim pitanjima specifičnim za ESPAD istraživanje, evaluaciji politika na polju upotrebe supstanci, povezanost socio-ekonomskih faktora i obrazaca upotrebe supstanci, faktore rizika, rezilijentnosti i medijacijske faktore, percepciju rizika, upotrebu više supstanci istovremeno i doping, kockanje i igranje igrice. Pored toga, ESPAD rezultati su korišteni za razvoj nacionalnih i internacionalnih akcionih planova i strategijama u oblasti kontrole duvana, alkohola i drugih droga, kao i na području kockanja, i na taj način imali uticaj i na javne diskusije i služili kao osnova za mjere u oblasti politike i preventivnih aktivnosti namijenjenih mladima.

Snaga ESPAD projekta ne leži samo u mogućnosti obezbjeđivanja sveobuhvatne slike i produbljivanja razumijevanja upotrebe droga kod adolescenata, rizičnih ponašanja i rizičnih i protektivnih faktora, već i u mogućnosti komparacije između država i tokom

vremena. U stvari, iako je komparacija podataka o upotrebi supstanci između istodobne populacije u zemljama različitog socijalnog, ekonomskog i kulturnog porijekla značajno, mogućnost istraživanja promjena kroz vrijeme širom većine evropskih država predstavlja prilično jedinstvenu karakteristiku ESPAD projekta. ESPAD projekat kreira podatke koji se mogu koristiti za praćenje trendova upotrebe supstanci i drugih rizičnih ponašanja unutar i između evropskih država. U cilju podrške ispitivanja temporalnih promjena u ovim ponašanjima i sa njima povezanih faktora rizika i protektivnih faktora, podaci koji su sakupljeni od početka implementacije istraživanja od strane ESPAD zajednice su nedavno iskorištene za kreiranje jedinstvene baze podataka o trendovima, koja uključuje sve podatke iz ESPAD istraživanja sprovedenih od 1995. godine do danas. U cilju još opsežnije upotrebe ove izuzetne zbirke informacija, ovaj vrijedan alat je učinjen dostupnim naučnoj zajednici, i kako ESPAD istraživači, tako i oni van ESPAD zajednice, mogu sada aplicirati za pristup i upotrebu ove baze.

Zaključno sa istraživanjem iz 2019., podaci ESPAD-a obuhvataju razdoblje od 24 godine. U 1995 informacije su prikupljene u 26 zemalja. U drugom krugu istraživanja, 1999. godine, informacije su prikupljene u 30 zemalja, dok su istraživanja iz 2003. i 2007. godine uključila po 35 zemalja (posljednje sa 5 zemalja koje su istraživanje sprovodile u 2008. godini, među kojima je i Crna Gora). Broj država učesnica porastao je na 36 u istraživanju 2011. godine. U 2015. godini, 35 država je učestvovalo u sakupljanju podataka, i isti broj u 2019. godini, uz uključenje Španije kao nove ESPAD zemlje.

Cilj ovog izvještaja je pružiti detaljne nalaze ESPAD istraživanja iz 2019. godine. Ovaj pregled podataka može poslužiti kao koristan alat i za zainteresovanog čitaoca i za kreatore politika i terenske operatere koji žele zasnovati svoje intervencijske strategije i procjene na najskorijim dostupnim informacijama.

II DIO

METODOLOGIJA ESPAD 2019 ISTRAŽIVANJA

V. METODOLOGIJA ESPAD ISTRAŽIVANJA

Kao i u drugim evropskim državama, ESPAD istraživanje se u Crnoj Gori sprovodi prema standardizovanoj, jasno preciziranoj i strogo kontrolisanoj metodologiji, koja se usaglašava na godišnjim skupštinama Priincipal Investigator-a istraživanja. Svaki Principal Investigator je dužan da prije odobrenja sprovođenja istraživanja sačini i prezentuje Nacionalni plan istraživanja, sa jasno preciziranim koracima, metodologijom i uzorkom istraživanja, kao i instrumentom istraživanja koji će biti korišten na nacionalnom nivou.

V.1 CILJNA POPULACIJA

Na početku sprovođenja ESPAD istraživanja utvrđen je konsenzus da ciljna populacija istraživanja budu učenici koji u godini sprovođenja istraživanja navršavaju 16 godina, a koji redovno pohađaju školu. Razlog za izbor šesnaestogodišnjaka je činjenica da su u većini evropskih država na tom uzrastu učenici još u sistemu srednjoškolskog obrazovanja, što ih čini lakše dostupnima za istraživanje, a sa druge strane nijesu suviše mladi da bi imali iskustvo sa upotrebom psihoaktivnih supstanci.

Opšta preporuka ESPAD istraživanja koja se odnosi na uzorkovanje nalaže da u okvir za izbor uzorka uđu svi razredi u kojima se nalazi najmanje 10% populacije učenika rođenih određene godine (2003. godište u ovom krugu istraživanja).

U skladu sa ovim, ciljna populacija ESPAD 2019 istraživanja u Crnoj Gori definisana je kao **redovni učenici rođeni 2003. godine, prisutni u razredu na dan sprovođenja istraživanja, u sve četiri vrste škola: gimnazijama, srednjim mješovitim školama, srednjim stručnim školama i umjetničkim školama.**

V.2 UZORAK I REPREZENTATIVNOST

Iako je srednje obrazovanje u Crnoj Gori široko dostupno, ono nije zakonom obavezno, pa određeni broj mladih ne nastavlja školovanje nakon završene osnovne škole. Budući da je ESPAD školsko istraživanje, njime nijesu obuhvaćeni učenici koji ne pohađaju srednju školu, kao ni učenici koji su isključeni iz škole ili su pak odustali od školovanja. Zato se može reći da je **ESPAD 2019 uzorak u Crnoj Gori reprezentativan za učenike rođene 2003. godine koji redovno pohađaju školu.**

Od ukupno 14 gimnazija u istraživanje je uključeno dvanaest. U jednoj internacionalnoj školi u školskoj 2018/2019 godini nije bilo učenika rođenih 2003. godine, dok su u drugoj bila samo 4 učenika ciljane dobi. Gimnazije su činile 25,9% od ukupnog broja srednjih škola, dok je okvir uzorka (12 škola) činio 22,2% od ukupnog broja srednjih škola u zemlji. Od ukupnog broja srednjih škola dvanaest je mješovitih srednjih škola ili 22,2%, srednjih stručnih škola 22 (40,7%) i 6 umjetničkih srednjih škola (11,1%).

Tri specijalne škole – Resursni centri, specifične za obrazovanje učenika sa teškoćama u učenju i učenika sa tjelesnim hendikepom nijesu uključene u okvir za izbor uzorka. U

vrijeme pripreme istraživanja 29 učenika rođenih 2003. godine pohađala su dva od tri resursna centra, dok podaci iz resursnog centra „1. jun Podgorica“ nijesu bili dostupni jer se centar rekonstruisao, a učenici još nijesu bili upisani (Tabela 1).

Tabela 1. Tip škole, broj škola i odjeljenja u uzorku ESPAD 2019 istraživanja

Tip škole	Broj škola	Broj odjeljenja
Gimnazija	12	65
Mješovita srednja škola	12	63
Srednja stručna škola	21	165
Umjetnička škola	6	8
Ukupno	51	301

Istraživanje je *nacionalno reprezentativno*, budući da su sve srednje škole u Crnoj Gori bile uključene u uzorak.

Prema podacima Uprave za statistiku Crne Gore (MONSTAT) u Crnoj Gori 2003. godine rođeno je 8344 djece, a na dan 1. januar 2017. godine u Crnoj Gori je živjelo 7838 stanovnika rođenih 2003. godine (Tabela 2).

Tabela 2. Veličina kohorte, veličina populacije učenika i okvir uzorkovanja

	Broj rođenih u zemlji 2003. god.	Broj stanovnika rođenih 2003. koji žive u zemlji	Broj učenika rođenih 2003.	Broj ESPAD ciljne populacije rođenih 2003. isključujući učenike specijalnih škola	Broj rođenih 2003. ESPAD ciljne populacije obuhvaćen okvirom uzorkovanja
Apsolutni broj	8344	7838	7263	7230	6776
Vrijedi za godinu	2003. ³³	1. januar 2017 ³⁴	Školska 2018/2019.god	Školska 2018/2019. god	Školska 2018/2019. god

Od ukupnog broja djece rođene 2003. godine koja su u školskom sistemu (7263), 7234 pohađalo je redovno srednje škole, izuzimajući resursne centre. Među njima 7230 su uključena u okvir za izbor uzorka (4 učenika iz jedne od dvije internacionalne škole nijesu uključena u uzorak). Od ovih 7234 učenika koji redovno pohađaju školu 6776 su u srednjoškolskom sistemu obrazovanja(93,7%), dok je 458 pohađalo osnovnu školu (6,3%).

³³ Republika Crna Gora. Zavod za statistiku MONSTAT. Statistički godišnjak 2005, str. 46. Zavod za statistiku Crne Gore – MONSTAT. Podgorica, 2005.

³⁴ Zavod za statistiku. Procijenjeni broj populacije na dan 1. januar 2017. godine <https://www.monstat.org/userfiles/file/demografija/procjene%20stanovnistva/2016/estimation%201%20january%20mne%20sex%20age.xls>

Opšta preporuka ESPAD istraživanja koja se odnosi na uzorkovanje nalaže da u okvir za izbor uzorka uđu svi razredi u kojima se nalazi najmanje 10% populacije učenika rođenih određene godine (2003. godište u ovom krugu istraživanja).

U istraživanju je korišten **metod uzorkovanja kompletne populacije**. Osim što je uzorkovanje kompletne populacije preporučeni metod uzorkovanja ESPAD istraživanja za sve zemlje sa manje od milion stanovnika, ovaj metod je odabran i zbog toga što je u vrijeme implementacije istraživanja **84% ukupne kohorte** (učenici rođeni 2003. godine koji žive u Crnoj Gori) pohađalo **prvi razred srednje škole**. Ovo iznosi **91% učenika rođenih 2003. godine u školskom sistemu u Crnoj Gori**. Preostalih 9% učenika iz ciljane generacije u vrijeme implementacije istraživanja pohađali su ostale razrede osnovne ili srednje škole (Tabela 3).

Tabela 3. Distribucija ESPAD 2019 ciljane populacije po razredima i u odnosu na ISCED klasifikaciju. ESPAD 2019

Obrazovni nivo	Razred	Br učenika rođenih 2003.	% od rođenih 2003. koji žive u zemlji (7838)	% od ukupnog broja učenika u redovnom obrazovnom sistemu (7234)
Osnovna škola	III	2	0,03	0,03
	IV	3	0,04	0,04
	V	4	0,05	0,06
	VI	5	0,06	0,07
	VII	15	0,19	0,21
	VIII	43	0,54	0,60
	IX	386	4,92	5,33
Ukupno osnovne škole		458	5,83	6,34
Srednje škole	I	6578	83,92	90,93
	II razred	197	2,51	2,72
	III razred	1	0,01	0,01
Ukupno srednje škole		6776	86,4	93,3
Ukupno osnovne + srednje škole		7234	92,2%	99,66%
Resursni centri		29	0,04%	/

Na osnovu podataka Ministarstva prosvjete Crne Gore o broju odjeljenja i broju učenika u prvim razredima srednjih škola, urađen je detaljan plan rada na terenu i angažovan dovoljan broj saradnika istraživanja.

V.3 INSTRUMENTI ISTRAŽIVANJA

ESPAD 2019 istraživanje se u svim državama učesnicama sprovodi upotrebom jedinstvenog instrumenta, što je u ovom krugu implementacije ESPAD 2019 Student Master Questionnaire. Obaveza svakog nacionalnog istraživačkog tima je da upitnik prilagodi nacionalnom kontekstu, kao i da uradi dvostruki prevod upitnika sa engleskog jezika na nacionalni jezik i nazad, ali i prevod na jezike manjina ukoliko u uzorku ima odjeljenja u kojima se nastava odvija na maternjem jeziku manjina.

U Crnoj Gori, upitnik je za svrhe ESPAD 2019 istraživanja preveden na crnogorski i albanski jezik, budući da se u određenom broju škola koje su ušle u uzorak nastavu odvija na maternjem albanskom jeziku.

Nacionalni ESPAD 2019 upitnik sadržao je *obavezni modul sa 57 pitanja* i dva dodatna modula sa ukupno 8 pitanja:

- **Modul OC** – sa 3 pitanja koja su se odnosila na upotrebu marihuane
- **Modul O** – sa 5 opcionih pitanja o sljedećim temama:
 - Uspjeh u školi
 - Zadovoljstvo odnosima sa roditeljima i prijateljima
 - Percepcija upotrebe raznih supstanci kod prijatelja („normativna uvjerenja“)
 - Upotreba energetske napitaka
 - Upotreba energetske napitaka u kombinaciji sa alkoholom

U **Prilogu 1** ovog izvještaja nalazi se Odjeljenjski izvještaj – upitnik namijenjen anketarima kojim se prati i registruje situacija u učionici u vrijeme anketiranja, u **Prilogu 2** Uputstvo za anketare –dokument o procedurama sprovođenja istraživanja. **Prilogu 3** je Nacionalni ESPAD 2019 upitnik na crnogorskom jeziku, a u **Prilogu 4** ESPAD 2019 Nacionalni upitnik za Crnu Goru na albanskom jeziku, koji je primijenjen u odjeljenjima gdje se nastava odvija na maternjem albanskom jeziku.

Od ESPAD 2015 istraživanja upitniku su pridodate nove oblasti kako bi se uključila upotreba socijalnih mreža, kao i igranje igrice i kockanje. Pored toga, prateći pojavu nekontrolisanih droga na evropskom tržištu droga, u upitnik su uključena i specifična pitanja kojima se ispituje upotreba novih psihoaktivnih supstanci (NPS). Imajući u vidu i globalni porast upotrebe elektronskih sistema opskrbe nikotinom, u upitnik ESPAD 2019 istraživanja uključena je nova oblast koja se odnosi na upotrebu elektronskih uređaja za pušenje duvana – elektronskih cigareta i „heat not burn“ duvana. Konačno, u upitnik su 2019. godine uključena i tri skrining instrumenta za procjenu riskantnijih obrazaca upotrebe kanabisa, kockanja i upotrebe socijalnih medija, usljed prepoznate potrebe da se napravi distinkcija između učenika koji se angažuju u ovim ponašanjima u odnosu na stepen rizika.

V.4 PROCES IMPLEMENTACIJE ISTRAŽIVANJA NA TERENU

U pripremnoj fazi istraživanja, Institut za javno zdravlje Crne Gore dobio je saglasnost Ministarstva prosvjete Crne Gore za sprovođenje istraživanja u školama. Uz saglasnost za sprovođenje istraživanja, od Ministarstva prosvjete dobijen je spisak škola i odjeljenja prvog i drugog razreda sa brojem učenika u svakom odjeljenju, i posebno učenika rođenih 2003. godine. Istraživački tim je potom uputio pismo direktorima svih škola koje su ušle u uzorak, obavještavajući ih o ciljevima istraživanja, načinu sprovođenja u učionici, sadržaju upitnika i svim drugim relevantnim detaljima. Roditelji su obaviješteni o sprovođenju istraživanja od strane razrednih nastavnika, i premda nije zahtijevana pismena saglasnost roditelja, imali su pravo da odbiju da njihova djeca učestvuju u istraživanju i da o tome obavijeste razrednog starješinu (tzv. „pasivni pristanak“). Niko od roditelja nije odbio učešće djece u istraživanju.

Terenski dio istraživanja sprovelo je 20 anketara iz škola - školskih psihologa i pedagoga, i 4 anketara iz Instituta za javno zdravlje. Članovi istraživačkog tima su organizovali *dva jednodnevna treninga* za anketare. Anketari su na treningu detaljno upoznati sa:

- svrhom i ciljem sprovođenja istraživanja
- metodologijom sprovođenja istraživanja
- istraživačkim instrumentom
- načinom administracije i sakupljanja ispunjenih upitnika
- drugim pitanjima relevantnim za istraživanje.

Posebna pažnja je posvećena instrukcijama za ispunjavanje *Odjeljenjskog izvještaja* (Prilog 1) – upitnika namijenjenog anketarima, u koji upisuju broj prisutnih i odsutnih učenika u odjeljenju, razloge odsustva, tok anketiranja, kao i lične utiske o tome koliko su učenici ozbiljno i temeljno pristupili ispunjavanju upitnika i o situaciji u odjeljenju. Sačinjeno je i pisano *Uputstvo za anketare* (Prilog 2) u kome su sumirane smjernice za sprovođenje istraživanja na terenu i načini rješavanja potencijalnih spornih situacija.

Materijal za istraživanje pripremljen je u Institutu za javno zdravlje – u specijalno napravljene kutije upakovan je odgovarajući broj upitnika u kovertama, Odjeljenjski izvještaji i Uputstvo za anketare. Svaki upitnik je posebno upakovan u bijelu *neoznačenu* kovertu. Za svako odjeljenje pripremljena je posebna kutija sa potrebnim materijalom, a kutije su označene naljepnicama sa kodom opštine, škole i odjeljenja. Ni upitnici ni koverta nijesu ni na koji način bili označeni, što je standardna procedura ESPAD istraživanja, u cilju garantovanja anonimnosti učenika, kao i u cilju povećanja stepena saradnje i kvaliteta odgovora učenika.

Terenski dio istraživanja sproveden je u periodu od *01. aprila do 07. maja 2019 godine*. Izuzev u odjeljenjima gdje je prisustvo nastavnika bilo neophodno zbog održavanja discipline u razredu ili zbog prevođenja komunikacije anketara sa učenicima na albanski jezik, nastavnici nijesu bili prisutni tokom administracije upitnika. Smatralo se da će učenici iskrenije odgovarati na upitnike ukoliko predmetni nastavnik nije prisutan u učionici.

Po ulasku u učionicu, anketari su učenike upoznawali sa činjenicom da je istraživanje dobrovoljno i anonimno, potom su im davali uputstvo o ispunjavanju upitnika, i uput da po završetku upitnike stave u kovertu, da kovertu svojeručno zalijepe i stave u kutiju za sakupljanje upitnika. Dok su učenici ispunjavali upitnike, anketari su ispunjavali Odjeljenjski izvještaj, na osnovu uvida u odjeljenjske dnevnik i na osnovu sopstvenih impresija. Ove formulare su anketari pakovali u kutije zajedno sa upitnicima. Kutije su po završetku anketiranja zalijepljene i vraćene u istraživačku instituciju.

Saradnja sa školama i učenicima bila je veoma kvalitetna. Posebno je važno istaći da ni jedna škola nije odbila da učestvuje u istraživanju, što u mnogim evropskim državama predstavlja značajan problem u sprovođenju istraživanja. Individualno, samo je jedan učenik odbio da učestvuje u istraživanju.

U Odjeljenjskim izvještajima anketari su procjenjivali različite aspekte anketiranja učenika. Na pitanje "Da li ste primijetili bilo kakva ometanja u toku ispunjavanja upitnika?" anketari su odgovorili da u najvećem broju odjeljenja – 271 (90%) nije bilo nikakvih ometanja od strane učenika prilikom ispunjavanja upitnika. U 28 odjeljenja (9,3%) bilo je ometanja od strane *nekoliko učenika*, dok je u 2 odjeljenja (0,7%) proces ispunjavanja upitnika ometalo *manje od polovine učenika*. Nije bilo slučajeva da je ispunjavanje upitnika ometala polovina ili više od polovine učenika (Tabela 4).

Tabela 4. Procjena anketara o ometanjima od strane učenika tokom ispunjavanja upitnika. ESPAD 2019. Broj odjeljenja i procenat od ukupnog uzorka

	Broj	%
Nije bilo ometanja	271	90
Bilo je ometanja od strane par učenika	28	9,3
Bilo je ometanja od strane manje od polovine učenika	2	0,7
Bilo je ometanja od strane polovine učenika	/	/
Bilo je ometanja od strane više od polovine učenika	/	/
UKUPNO	301	100

Na pitanje "Smatrate li da su učenici ozbiljno ispunjavali upitnike?" u više od polovine odjeljenja – 58,8% anketari su procijenili da su svi učenici ozbiljno ispunjavali upitnike, dok su u 28,6% odjeljenja „skoro svi“ ozbiljno radili. U 11,3% odjeljenja „*većina*“ učenika je radila ozbiljno, dok je u 1,3% odjeljenja „*oko polovine učenika*“ ozbiljno obavljalo zadatak (Tabela 5).

Tabela 5. Procjena anketara o pristupu ispunjavanju upitnika, ESPAD 2019. Broj odjeljenja i procenat od ukupnog uzorka

	Broj	%
Da, svi	177	58,8
Da, skoro svi	87	28,6
Većina učenika	33	11,3
Polovina učenika	4	1,3
Manje od polovine učenika	/	/
UKUPNO	301	100

Po ocjeni anketara, u većini odjeljenja (68,4%) učenicima bilo je *vrlo lako* ili *prilično lako* da odgovore na upitnik. U oko trećini odjeljenja učenicima je bilo, po ocjeni anketara, „*ni lako ni teško*“ da ispune upitnik (29,3%) dok je u 2% odjeljenja ocijenjeno da je upitnik bio *prilično težak* za ispunjavanje i samo za mali procenat (0,3%), odnosno u jednom odjeljenju, ispunjavanje upitnika od strane učenika ocijenjeno kao *vrlo teško* (Tabela 6).

U jednom odjeljenju bilo je samo jedno individualno odbijanje učešća, što iznosi 0,01% na nivou uzorka. Prosječno vrijeme ispunjavanja upitnika bilo je 40 minuta.

Tabela 6. Procjena anketara o težini ispunjavanja upitnika. ESPAD 2019. Broj odjeljenja i procenat od ukupnog uzorka

	Broj	%
Veoma lako/ prilično lako	206	68,4
Ni lako ni teško	88	29,3
Prilično teško	6	2
Veoma teško	1	0,3
UKUPNO	301	100

Validnost ispunjenih upitnika procjenjivana je kroz 5 kategorija. U ukupnom broju od 6224 unesena upitnika, bilo je 6187 validnih, kompletno ispunjenih upitnika (99,5%). 37 upitnika, -0.5% od ukupnog uzorka, je ocijenjeno kao nevalidni upitnici prilikom unosa (Tabela 7).

Tabela 7. Proporcija validno ispunjenih upitnika, broj i procenat. ESPAD 2019

	Broj	%
Validan: uredno ispunjen upitnik	6187	99,5
Nevalidan: skoro prazan upitnik	9	0,1
Nevalidan upitnik: očigledno neozbiljan ispitanik	25	0,4
Nevalidan upitnik: uvrijedljivi simboli ili riječi	1	0
Nevalidan upitnik: nemoguće dešifrovati	2	0
UKUPNO	6224	100

V.5 UNOS I PREČIŠĆAVANJE PODATAKA

Za unos i obradu podataka istraživanja izrađena je baza podataka u SPSS programu, u skladu sa ESPAD 2019 instrukcijama za kodiranje i unos podataka. Napravljeno je pisano uputstvo za unošenje svake pojedinačne varijable. Tri osobe iz Instituta za javno zdravlje su obučene za kontrolu i unos upitnika u bazu podataka.

Procedura ESPAD istraživanja podrazumijeva da se svi upitnici unesu u bazu podataka koja se prosljeđuje evropskom centralnom koordinacionom timu istraživanja koji na dalju obradu i prečišćavanje. Nakon sprovođenja logičke kontrole, iz baze se, osim nevalidnih upitnika iz gore navedenih razloga, isključuju i upitnici sa nekonzistentnim odgovorima.

Prečišćavanje baza podataka je bilo centralizovano. Podaci su prečišćeni u dva koraka. Prvo je urađena logička supstitucija nedostajućih vrijednosti na prilično konzervativan način. U slučajevima gdje su učenici naveli da nijesu koristili specifičnu supstancu a

nijesu odgovorili na druga pitanja o upotrebi te supstance, sve nedostajuće vrijednosti su zamijenjene sa vrijednostima koje ukazuju na neupotrebu za tu specifičnu supstancu. Ipak, zamjene nijesu vršene u slučajevima kada su postojale bilo kakve kontradiktorne indikacije upotrebe supstance. U drugom koraku, svi slučajevi sa nedostajućim informacijama o polu su isključeni iz baze podataka. Još jedan razlog za isključenje upitnika iz baze podataka je loš kvalitet podataka. Svi upitnici u kojima je odgovoreno na manje od polovine ključnih ajtema su isključeni, kao i upitnici u kojima su ispitanici očigledno slijedili repetitivne obrasce označavanja ekstremnih vrijednosti odgovora.

Za ESPAD 2019. istraživanje **anketirano je ukupno 6224 učenika**, među njima 3162 dječaka (50,8%) i 3062 djevojčice (49,2%) (Tabela 8a).

Tabela 8a. Broj i distribucija po polu učenika u ukupnom uzorku anketiranih, ESPAD 2019

	Broj	%
Muški	3162	50,8
Ženski	3062	49,2
UKUPNO	6224	100

Nakon primjene sintaksi za prečišćavanje nevalidnih i nekonzistentnih upitnika, u bazi podataka su ostali upitnici od **6110 učenika**, među njima 3070 dječaka (50,2%) i 3040 djevojčica (49,8%). Ovo znači da je ukupno 114 upitnika isključeno iz analize zbog gore navedenih razloga, što čini 1,8% nevalidnih upitnika na nivou cjelokupnog uzorka (Tabela 8b).

Tabela 8b. Broj i distribucija po polu učenika u ukupnom uzorku koji su validno ispunili upitnike, ESPAD 2019

	Broj	%
Muški	3070	50,2
Ženski	3040	49,8
UKUPNO	6110	100

U skladu sa standardnom ESPAD metodologijom, budući da su ciljna grupa ESPAD istraživanja učenici koji u godini sprovođenja istraživanja navršili ili navršavaju 16 godina (u ovom krugu istraživanja to su učenici rođeni 2003.godine), **za analizu podataka koji su predstavljeni u ovom izvještaju korišteni su isključivo upitnici učenika rođenih 2003. godine - 5704 validnih, konzistentno i temeljno ispunjenih upitnika.**

Upitnici učenika drugih generacija koji su bili dio uzorka će biti predmet naknadnih analiza.

VI. MJERE KORIŠTENE U ESPAD 2019 ISTRAŽIVANJU

ESPAD 2019 upitnik sadrži pitanja o stavovima mladih i o njihovom iskustvu sa različitim legalnim i ilegalnim supstancama, internetom, igranjem igrice i kockanjem za novac. Pitanja u upitniku su sačinjena tako da sakupe informacije o upotrebi supstanci ikad u životu, u prethodnih 12 mjeseci, prethodnih 30 dana ili u prethodnih 7 dana, kao i o obrascima upotrebe kao što su učestalost ili količina. U upitnik su uključena i pitanja kojima se procjenjuju obrasci upotrebe supstanci, kao učestalost konzumacije ili količina konzumirane supstance, kao i pitanja kojima se omogućava skrining visokorizičnih i problematičnih ponašanja.

VI. 1 MJERE PREVALENCE

Prije prikaza rezultata istraživanja koji se odnose na prevalencu upotrebe psihoaktivnih supstanci, korisno je podsjetiti na osnovne pojmove na ovom području. Termin "prevalenca" odnosi se na procenat stanovništva koji su prijavili uzimanje supstance tokom određenog perioda. U istraživanjima upotrebe supstanci u opštoj populaciji, prevalenca se mjeri tako što se od ispitanika traži da se prisjete lične upotrebe supstanci u sljedećim periodima: **a) ikad u životu** (da li su ikada koristili određenu supstancu) **b) prethodne godine** (da li su koristili supstancu tokom 12 mjeseci koji su prethodili istraživanju) i **c) prethodnog mjeseca** (da li su koristili supstancu u 30 dana koji su prethodili istraživanju).

Prevalenca upotrebe supstanci ikad u životu (LTP-lifetime prevalence) se odnosi na procenat ispitanika u uzorku koji su prijavili da su ikad koristili naznačenu supstancu. Ispitanik koji je prijavio upotrebu supstanci ikad u životu **može ali ne mora trenutno koristiti tu supstancu**. Prevalenca upotrebe supstanci ikad u životu se stoga **ne smije** tumačiti na način da se ispitanik posmatra kao neko ko koristi supstancu duže vrijeme ili će je ponovo koristiti u budućnosti. **Jedino je tačno reći da je ispitanik koristio određenu supstancu tokom života, možda čak i samo jednom.**

Prevalenca upotrebe supstanci u prethodnoj godini (LYP – last year prevalence) odnosi se na procenat ispitanika u uzorku koji su prijavili korišćenje supstance tokom 12 mjeseci prije istraživanja. Prevalenca upotrebe u prethodnoj godini se često naziva **nedavna upotreba supstance** i predstavlja **najpouzdaniji indikator stvarne situacije u pogledu upotrebe supstanci.**

Prevalenca upotrebe supstanci tokom prošlog mjeseca odnosi se na procenat ispitanika u uzorku koji su prijavili korišćenje supstance u 30 dana prije istraživanja. Ova mjera prevalence se često naziva **aktuelna upotreba supstance**. Međutim, dio ispitanika koji su prijavili aktuelnu upotrebu supstanci mogu biti povremeni korisnici ili

su pak prvi put koristili supstancu u tih 30 dana prije istraživanja. Zbog toga se aktualna upotreba supstance ne treba smatrati redovnom upotrebom ³⁵.

VI.2 DOSTUPNOST SUPSTANCI

Percipirana dostupnost supstanci je alternativna mjera za procjenu koliko je učenicima teško da nabave određenu supstancu (cigarete, alkohol ili ilegalne droge). Učenici su pitani da procijene koliko lako bi im bilo da nabave određenu supstancu, ukoliko bi to željeli. Kategorije odgovora su bile 'nemoguće', 'izuzetno teško', 'prilično teško', 'prilično lako', 'izuzetno lako' i 'ne znam'. Odgovori 'prilično lako' i 'izuzetno lako' su spojeni u jednu kategoriju koja ukazuje na *percepciju lake dostupnosti supstance*. Dostupnost različitih vrsta alkoholnih pića je posebno procjenjivana. Dostupnost supstanci ispitivana je i za kanabis, amfetamine, metamfetamine, tablete za spavanje ili smirenje bez ljekarskog recepta, ekstazi/MDMA, kokain.

VI.3 UZRAST PRILIKOM PRVE UPOTREBE SUPSTANCI

Učenici su pitani koliko godina su imali kada su prvi put uzeli određenu supstancu, kada su počeli da koriste supstancu svakodnevno (cigarete), ili kada su prvi put iskusili ekscesivnu upotrebu supstance (intoksikacija alkoholom). Kategorije odgovora kretale su se u rasponu od '9 godina ili manje' do '16 godina ili više', sa intervalima od po 1 godinu, i 'nikad'. Uzrast od 13 godina ili manje je uzet kao indikator ranog početka upotrebe supstanci.

VI.4 MJERE U OBLASTI PUŠENJA

Učenici su pitani koliko su puta pušili cigarete u životu, a ponuđene kategorije odgovora su bile: '0', '1-2', '3-5', '6-9', '10-19', '20-39' i '40 ili više'. Takođe su pitani i o količini ispušenih cigareta u prethodnih 30 dana, gdje su ponuđene kategorije odgovora 'nijesam pušio/la u prethodnih 30 dana', 'manje nego 1 cigaretu nedjeljno', 'manje od jedne cigarete dnevno', '1-5 cigareta dnevno', '6-10 cigareta dnevno', '11-20 cigareta dnevno', i 'više od 20 cigareta dnevno'. Iz ovih pitanja izračunata je prevalenca pušenja ikad u životu, kao i prevalenca svakodnevnog pušenja. Svakodnevnim pušenjem se smatra pušenje bar jedne cigarete svakog dana - odgovori '1-5 cigareta dnevno', '6-10 cigareta dnevno', '11-20 cigareta dnevno' i 'više od 20 cigareta dnevno'.

Ispitivano je i pušenje elektronskih cigareta ikad u životu, kao i učestalost pušenja u prethodnih 30 dana, a ponuđene opcije odgovora su bile 'nijesam uopšte', 'rjeđe nego jednom nedjeljno', 'bar jednom nedjeljno', i 'skoro svaki dan/svaki dan'.

³⁵ Glavak Tkalić, R., Miletić, G. M., Maričić, J., Wertag, A. (2012). Substance Abuse among the General Population in the Republic of Croatia: Research Report. Zagreb: Institute of Social Sciences Ivo Pilar and Government of the Republic of Croatia – Office for Combating Drug Abuse.

VI.5 MJERE U OBLASTI UPOTREBE ALKOHOLA

Učenici su pitani koliko su puta konzumirali alkoholna pića i koliko su puta iskusili opijanje alkoholom tokom života, u prethodnih 12 mjeseci i u prethodnih 30 dana. Kategorije odgovora su bile '0', '1-2', '3-5', '6-9', '10-19', '20-39' i '40 ili više'. Prosječan broj puta je izračunat kao prosjek na osnovu srednje vrijednosti svake od kategorija odgovora, na primjer 29.5 za kategoriju '20-39 puta'. Za kategoriju '40 i više', korištena je vrijednost 41. Utvrđena je prevalenca upotrebe alkohola ikad u životu, u prethodnih 12 mjeseci i u prethodnih 30 dana, i prevalenca opijanja ($\geq 1-2$ puta).

Teško epizodno pijenje je definisano kao pijenje minimalno pet alkoholnih pića u jednoj prilici najmanje jednom u prethodnih 30 dana, što odgovara graničnoj vrijednosti od oko približno 9 centilitara čistog alkohola. Količina popijenog alkohola izračunata je kao zbirna količina čistog etanola iz različitih vrsta alkoholnih pića (pivo, vino, žestoka pića, miješana pića ili cider-i). Kao pokazatelj preferencije alkoholnih pića uzet je relativni doprinos svakog pića (u centilitrima etanola) u ukupnoj količini popijenog alkohola tokom posljednjeg dana kada je konzumiran alkohol.

VI.6 MJERE U OBLASTI UPOTREBE ILEGALNIH DROGA

Kako bi se izmjerilo iskustvo sa upotrebom ilegalnih supstanci ikad u životu, učenici su pitani koliko su puta probali različite droge tokom života, a ponuđene kategorije odgovora su bile '0', '1-2', '3 ili više'.

Supstance čija je upotreba ispitivana su kanabis (marihuana, skank ili hašiš), ekstazi/MDMA, amfetamini, metamfetamini, kokain, krek, heroin, LSD ili druge halucinogene droge, magične gljive, GHB (gamma-hydroxybutyrate). Za kanabis učenici su pitani o upotrebi ikad u životu, u prethodnih 12 mjeseci i u prethodnih 30 dana, dok su za ekstazi/MDMA, amfetamine, metamfetamine, kokain, krek i heroin pitani o učestalosti upotrebe ikad u životu i u prethodnih 12 mjeseci. Samo cjeloživotna prevalenca upotrebe ispitivana je za LSD, "magične gljive", GHB i upotrebu droga intravenskim putem.

Prosječna učestalost upotrebe izračunata je kao prosjek na osnovu srednjih vrijednosti svake kategorije odgovora, na primjer 29.5 za kategoriju '20-39', dok je za kategoriju '40 ili više', korištena vrijednost 41. Pored toga, u cilju skrininga mogućih problema povezanih sa upotrebom kanabisa, korišten je Cannabis Abuse Screening Test. Ovaj standardizovani test sastoji se od šesto-ajtemske skale na koju odgovaraju samo oni koji prijave upotrebu kanabisa tokom prethodnih 12 mjeseci. Kategorije odgovora na CAST skali su 'nikad', 'rijetko', 's vremena na vrijeme', 'dosta često' i 'veoma često'. Mogući skorovi na svakom ajtemu su nula i jedan a prag za skorovanje jedan poen je odgovor 's vremena na vrijeme' za prva dva ajtema i 'rijetko' za preostale ajteme (koji se odnose na ozbiljnije probleme). Dva ili više poena u CAST sumarnom skoru (rang:0 do 6) smatra se indikatorom visokorizične upotrebe kanabisa. Pokazalo se da ova granična vrijednost najbolje razlikuje osobe sa visokih rizikom od problema povezanih sa upotrebom kanabisa od osoba kod kojih je taj rizik nizak. Visoko-rizični korisnici kanabisa su

prikazani kao proporcija onih učenika koji su odgovorili pozitivno na uvodno pitanje u CAST skali, odnosno koji su koristili kanabis u godini dana prije sprovođenja istraživanja.

Takođe, i procjene prevalencije visoko-rizičnih korisnika u ukupnom uzorku, učestalost odgovora za svaki od 6 ajtema CAST skale među korisnicima kanabisa u prethodnih 12 mjeseci, i prosječna vrijednost odgovora na CAST skali su predstavljeni u ovom izvještaju.

VI.7 MJERE U OBLASTI UPOTREBE INHALANATA

Za inhalante je ispitivana prevalenca i učestalost upotrebe u životu, u prethodnih 12 mjeseci i u prethodnih 30 dana, sa ponuđenim kategorijama odgovora '0', '1-2', '3 ili više'. Procjena prevalencije upotrebe inhalanata zasnovana je na uzimanju ovih supstanci bar jednom u navedenim vremenskim periodima.

VI.8 MJERE U OBLASTI UPOTREBE NOVIH PSIHOAKTIVNIH SUPSTANCI

Nove psihoaktivne supstance (NPS) definisane su kao "supstance koje imitiraju efekte ilegalnih droga poput kanabisa ili ekstazija, i koje se nazivaju imenima kao 'legalni podizači', 'etno botanici', 'istraživačke hemikalije', a mogu se naći u različitim oblicima (biljne mješavine, puderi, kristali ili tablete)". Učenici su pitani koliko su puta koristili nove psihoaktivne supstance u životu i tokom prethodnih 12 mjeseci, a kategorije odgovora su bile '0', '1-2', '3 ili više' i 'ne znam/nijesam siguran/a'. Procjena prevalencije upotrebe novih psihoaktivnih supstanci ikad u životu i u prethodnih 12 mjeseci zasnovana je na uzimanju ovih supstanci bar jednom u navedenom vremenskom periodu (tj. učenici koji su prijavili upotrebu '1-2' i '3 ili više puta'). Učenici koji su prijavili upotrebu NPS u prethodnih 12 mjeseci pitani su i o formi korištenih supstanci.

VI.9 MJERE U OBLASTI UPOTREBE MEDIKAMENATA

U cilju mjerenja životnog iskustva sa upotrebom medikamenata, učenici su pitani koliko puta su koristili trankvilizere ili sedative bez ljekarskog recepta, anaboličke steroide, alkohol u kombinaciji sa tabletama, ili tablete protiv bolova u cilju postizanja psihoaktivnog efekta. Ponuđene kategorije odgovora su bile '0', '1-2', '3 ili više'. Procjena prevalencije upotrebe medikamenata supstanci zasnovana je na bar jednom uzimanju ovih supstanci.

VI.10 MJERE U OBLASTI KOCKANJA

Kockanje za novac procijenjeno je kako na osnovu odgovora učenika na pitanje o učestalosti njihovog kockanja uopšte, i po različitim vrstama igara (slot mašine, karte ili kockice, lutrija ili klađenje na sport ili životinje), tokom prethodnih 12 mjeseci. U ovom izvještaju, prevalenca kockanja izračunata je na osnovu kockanja za novac na bar jednoj od navedene četiri vrste igara u prethodnih 12 mjeseci. Kako opcije odgovora pružaju uvid u interval frekvencija, sveukupni indeks aktivnosti kockanja dobijen je dihotomizacijom

opcija odgovora, i svaki odgovor osim „nijesam igrao/la ove igre“ kodiran je kao „da“ za svaku od navedenih igara. Nakon toga je izračunata ukupna prevalenca kockanja kao proporcija svih odgovora „da“ na svakoj igri. Na ovakvoj osnovi izračunata je i proporcija vrste igara koje su igrali oni koji su se kockali za novac u prethodnih 12 mjeseci.

Metod koji je korišten za procjenu prevalencije kockanja u ovom izvještaju razlikuje se od onog koji je korišten u ESPAD 2015 izvještaju, gdje je za procjenu prevalencije kockanja korišćenog direktno pitanje „Koliko često si kockao/la za novac (ako si uopšte), u prethodnih 12 mjeseci. Ovo implicira da nije moguća direktna komparacija rezultata ova dva istraživanja. Smatra se da pristup koji je korišten u ovom krugu istraživanja proizvodi pouzdaniju procjenu prevalencije kockanja nego upotreba direktnog pitanja kojim se pita za uključenost ispitanika u bilo kakvo kockanje za novac³⁶.

Online kockanje procijenjeno je iz odgovora učenika na pitanje koliko često su kockali za novac u prethodnih 12 mjeseci koristeći za to internet. Prevalenca online kockanja u prethodnih 12 mjeseci izračunata je kao kockanje na internetu „rijetko“ ili češće. Nadalje, dva specifična skrining instrumenta su nadodati za procjenu prisustva ekscesivnog kockanja i problematičnog kockarskog ponašanja.

Adaptirana verzija Consumption Screen for Problem Gambling – CSPG³⁷, tro-ajtemski test kojim se procjenjuje intenzitet kockanja, korišten je u cilju izračunavanja proporcije kockara kod kojih postoji ekscesivno kockarsko ponašanje. Tri pitanja ove skale mjere (a) frekvenciju kockanja, (b) vrijeme provedeno u kockanju i (c) intenzitet kockanja. Skor od 4 poena ili više smatra se indikatorom ekscesivnog kockanja.

Drugi upitnik je Lie/Bet skala³⁸, skrining instrument sa dva pitanja, koji je pridodat upitniku radi procjene proporcije kockara kod kojih postoji moguće problematično kockarsko ponašanje. Suma odgovora na ovoj skali kreće se od 0 do 2, a skor 2 indikuje problematično kockanje.

³⁶ Molinaro, S., Benedetti, E., Scalese, M., Bastiani, L., Fortunato, L., Cerrai, S., Canale, N., Chomynova, P., 3009 Elekes, Z., Feijão, F., Fotiou, A., Kokkevi, A., Kraus, L., Rupšienė, L., Monshouwer, K., Nociar, A., Strizek, J., & 3010 Urdih Lazar, T. (2018). Prevalence of youth gambling and potential influence of substance use and other risk 3011 factors throughout 33 European countries: First results from the 2015 ESPAD study. *Addiction* (Abingdon, 3012 England), 113(10), 1862–1873. <https://doi.org/10.1111/add.14275>

³⁷ Rockloff, M. J. (2012). Validation of the Consumption Screen for Problem Gambling (CSPG). *Journal of Gambling Studies*, 28(2), 207–216. <https://doi.org/10.1007/s10899-011-9260-2>

³⁸ Johnson, E. E., Hamer, R., Nora, R. M., Tan, B., Eisenstein, N., & Engelhart, C. (1997). The Lie/Bet Questionnaire for screening pathological gamblers. *Psychological Reports*, 80(1), 83–88. <https://doi.org/10.2466/pr0.1997.80.1.83>

Radi procjene obrazaca upotrebe socijalnih medija, učenici su pitani koliko su prosječno sati proveli tokom prethodnih 7 dana u komunikaciji sa drugima koristeći socijalne medije, razlikujući radne dane i dane vikenda.

Obrasci igranja igrice su procijenjeni tako što su učenici pitani o broju dana tokom posljednje nedjelje i o prosječnom broju sati provedenih igrajući igrice na elektronskim uređajima – kompjuterima, tabletima, konzolama, pametnim telefonima i drugim elektronskim uređajima, takođe praveći razliku između radnih dana u sedmici i dana vikenda.

Prevalenca upotrebe i prosjek sati provedenih na internetu su u ovom izvještaju izloženi posebno za tipični radni dan i tipični dan vikenda, u prethodnih 7 dana i u prethodnih 30 dana. Pored toga, specijalni skrining alat³⁹ je adaptiran radi procjene percipiranih problema povezanih sa ova dva ponašanja: a) upotreba socijalnih medija i b) igranje igrice. Ovaj test predstavlja ne-klinički instrument koji se fokusira na učeničku percepciju problema povezanih sa tri ajtema: previše vremena provedenog u ovim aktivnostima, loša osjećanja u slučaju nemogućnosti pristupa ovim aktivnostima i zabrinutost od strane porodice u vezi sa vremenom provedenim u ovim aktivnostima. Učenici su pitani u kom stepenu se slažu sa navedenim stavkama, na peto-stepenoj skali. Pozitivni odgovori ('slažem se u potpunosti' i 'djelimično se slažem') su sumirani i dobijeni su indeksni skorovi. Indeksni skorovi od 0 do 1 smatraju se samo-percipiranim niskim rizikom od problema povezanih sa upotrebom socijalnih medija i igranjem igrice, dok skorovi od 2 i 3 ukazuju na samo-percipirani visoki rizik od problema povezanih sa upotrebom socijalnih medija i igranjem igrice.

³⁹ Holstein BE, Pedersen TP, Bendtsen P, et al. Perceived problems with computer gaming and internet use among adolescents: measurement tool for non-clinical survey studies. BMC Public Health. 2014; 14: 361

III DIO

REZULTATI ESPAD 2019 ISTRAŽIVANJA

KARAKTERISTIKE ISPITANIKA

VII KARAKTERISTIKE ISPITANIKA

U ovom odjeljku opisani su rezultati istraživanja koji se odnose na karakteristike ispitanika iz ciljne generacije, njihove socio-demografske odrednice, distribucija po polu, način provođenja slobodnog vremena, učestalost i razlozi izostajanja iz škole; školski uspjeh; stepen obrazovanja roditelja; percepcija imovnog statusa porodice u poređenju sa drugim porodicama u zemlji; suživot u zajedničkom domaćinstvu, zadovoljstvo odnosima sa roditeljima i prijateljima, stepen roditeljske kontrole i komunikacije u okviru porodice, stavovi i procjene o različitim temama i sl.

VII.1 DISTRIBUCIJA PO POLU

U uzorku od **5704 učenika ciljne generacije** bilo je 2858 dječaka (50,1%) i 2846 djevojčica (49,9%) (Tabela 9).

Tabela 9. Broj i distribucija po polu učenika rođenih 2003. godine, ESPAD 2019

	Broj	%
Muški	2858	50,1
Ženski	2846	49,9
UKUPNO	5704	100

VII.2 NAČINI PROVOĐENJA SLOBODNOG VREMENA

U uvodnom dijelu upitnika, učenici su pitani o *načinima provođenja slobodnog vremena*, odnosno koliko često rade pojedine aktivnosti u slobodno vrijeme: igraju igrice na kompjuteru, aktivno se bave sportom ili vježbanjem, čitaju knjige radi sopstvenog zadovoljstva, izlaze uveče, bave se nekim hobiem, sa prijateljima obilaze šoping centre, idu u grad, parkove i sl. radi zabave, koriste internet za ispunjavanje slobodnog vremena (četovanje, muzika, igrice, socijalne mreže, klipove, filmove i sl.), i koliko često igraju na slot mašinama na kojima se može dobiti novac.

Ponuđeni odgovori uključuju sljedeće kategorije učestalosti: *'nikad', 'par puta godišnje', '1-2 puta mjesečno', 'bar jednom sedmično', 'skoro svaki dan'.*

Kompjuterske igrice skoro svakodnevno igra svaki peti učenik, a isti procenat igra kompjuterske igrice bar jednom nedjeljno. 16% učenika kompjuterske igrice igra jednom do dva puta mjesečno, 17% par puta godišnje. Sa druge strane, više od četvrtine učenika (27%) slobodno vrijeme nikad ne provodi igrajući kompjuterske igrice.

Evidentno je da je igranje igrica na kompjuteru preferirani način provođenja slobodnog vremena kod dječaka, što se reflektuje u odgovorima u svim kategorijama učestalosti – pa tako npr. skoro svaki dan igrice na kompjuteru igra 17% dječaka naspram 3% djevojčica. Kompjuterske igrice nikad ne igra 19% djevojčica i 8% dječaka (Tabela 10).

Tabela 10. Provođenje slobodnog vremena u igranju igrica na kompjuteru, po polu. ESPAD 2019, procenti

		Nikad	Par puta godišnje	1-2 puta mjesečno	Bar jednom sedmično	Skoro svaki dan
Muški	%	8	5	7	14	17
Ženski	%	19	12	9	6	3
UKUPNO	%	27	17	16	20	20

Gotovo svaki drugi učenik se **aktivno bavi sportom, vježba ili trenira** skoro svakog dana (51%), kao i svaki četvrti bar jednom nedjeljno (27%). Jedan od deset učenika se sportom bavi par puta mjesečno, a ukupno 12% samo par puta godišnje ili nikad. Razlika po polovima evidentna je samo u tome da se manji procenat djevojčica intenzivnije bavi sportom (skoro svaki dan) (Tabela 11).

Tabela 11. Provođenje slobodnog vremena u aktivnom bavljenju sportom, treniranju ili vježbanju, po polu. ESPAD 2019, procenti

		Nikad	Par puta godišnje	1-2 puta mjesečno	Bar jednom sedmično	Skoro svaki dan
Muški	%	2	2	3	11	33
Ženski	%	4	4	7	16	18
UKUPNO	%	6	6	10	27	51

Učenici su pitani koliko često **čitaju knjige radi svog užitka, ne uključujući obaveznu školsku literaturu**. U odnosu na prethodne krugove istraživanja, procenat učenika koji nikad ne čitaju knjige radi svog užitka, ili to čine samo par puta godišnje je značajno porastao – 60%. Svaki peti učenik (21%) čita knjige radi svog užitka jednom ili dva puta mjesečno, a svaki peti to čini bar jednom sedmično ili skoro svakog dana (19%). Generalno se može reći da djevojčice čitaju knjige češće i više nego dječaci (Tabela 12).

Tabela 12. Provođenje slobodnog vremena u čitanju knjiga radi sopstvenog uživanja, po polu. ESPAD 2019, procenti

		Nikad	Par puta godišnje	1-2 puta mjesečno	Bar jednom sedmično	Skoro svaki dan
Muški	%	19	16	9	5	2
Ženski	%	9	16	12	7	5
UKUPNO	%	28	32	21	12	7

Što se tiče **izlazaka**, nešto više od trećine učenika (36%) izlazi samo par puta godišnje ili uopšte ne izlazi. Svaki peti učenik izlazi jednom do dva puta mjesečno. Sa druge strane, gotovo svaki treći šesnaestogodišnjak izlazi uveče bar jednom sedmično (30%), dok 13% učenika izlazi svake večeri – djevojčice nešto rjeđe nego dječaci, odnosno svaka dvadeseta djevojčica (5%) izlazi svako veče naspram svakog desetog dječaka (9%). (Tabela 13).

Tabela 13. Provođenje slobodnog vremena u noćnim izlascima, po polu. ESPAD 2019, procenti

		Nikad	Par puta godišnje	1-2 puta mjesečno	Bar jednom sedmično	Skoro svaki dan
Muški	%	9	6	11	16	8
Ženski	%	12	9	10	14	5
UKUPNO	%	21	15	21	30	13

Svaki treći ispitanik nikad ne **upražnjava neki hobi**, dok svaki deseti to čini svega par puta godišnje. Par puta mjesečno hobbijima se bavi 13% ispitanika. Sa druge strane, skoro svaki peti ispitanik se bavi nekim hobbijem bar jednom sedmično, dok se svaki četvrti bavi hobbijem skoro svakog dana (Tabela 14).

Tabela 14. Provođenje slobodnog vremena u bavljenju hobbijima (sviranje, pjevanje, crtanje, pisanje i sl.), po polu. ESPAD 2019, procenti

		Nikad	Par puta godišnje	1-2 puta mjesečno	Bar jednom sedmično	Skoro svaki dan
Muški	%	19	6	6	9	10
Ženski	%	14	5	7	10	14
UKUPNO	%	33	11	13	19	24

Vrlo često mladi provode slobodno vrijeme tako što **idu u šetnje sa prijateljima, šoping centre, parkove, grad, i sl. radi zabave** – više od četvrtine njih to radi skoro svaki dan (26%), a 40% bar jednom nedjeljno. Jednom ili dva puta mjesečno slobodno vrijeme na ovaj način provodi skoro svaki peti ispitanik (19%), dok 15% to radi svega par puta godišnje ili nikad (Tabela 15).

Tabela 15. Provođenje slobodnog vremena u izlascima sa prijateljima u šoping centre, u grad, u parkove i sl. radi zabave, po polu. ESPAD 2019, procenti

		Nikad	Par puta godišnje	1-2 puta mjesečno	Bar jednom sedmično	Skoro svaki dan
Muški	%	4	5	9	19	12
Ženski	%	2	4	10	21	14
UKUPNO	%	6	9	19	40	26

Velika većina, tj. 89% anketiranih učenika slobodno vrijeme provodi na **internetu skoro svakog dana**, bez razlike u zastupljenosti po polu. Sedam procenata učenika slobodno vrijeme ispunjava na internetu bar jednom nedjeljno, a jedan od pedeset učenika internet koristi par puta mjesečno i isti procenat učenika nikad ne koristi internet za ispunjavanje slobodnog vremena (Tabela 16).

Tabela 16. Provođenje slobodnog vremena na internetu, po polu. ESPAD 2019, procenti

		Nikad	Par puta godišnje	1-2 puta mjesečno	Bar jednom sedmično	Skoro svaki dan
Muški	%	1	0	1	4	43
Ženski	%	1	0	1	3	46
UKUPNO	%	2	0	2	7	89

Gotovo tri četvrtine učenika nikad nijesu igrali na slot mašinama na kojima se može dobiti novac – 74%, dok je njih 26% imalo iskustvo sa ovim mašinama, različitom učestalošću. Osam procenata učenika igralo je na slot mašinama par puta godišnje. Sa druge strane, jednom do dva puta mjesečno na slot mašinama je igralo 6% učenika, isti procenat je to činio najmanje jednom sedmično kao i skoro svakog dana – značajno više dječaka nego djevojčica (Tabela 17).

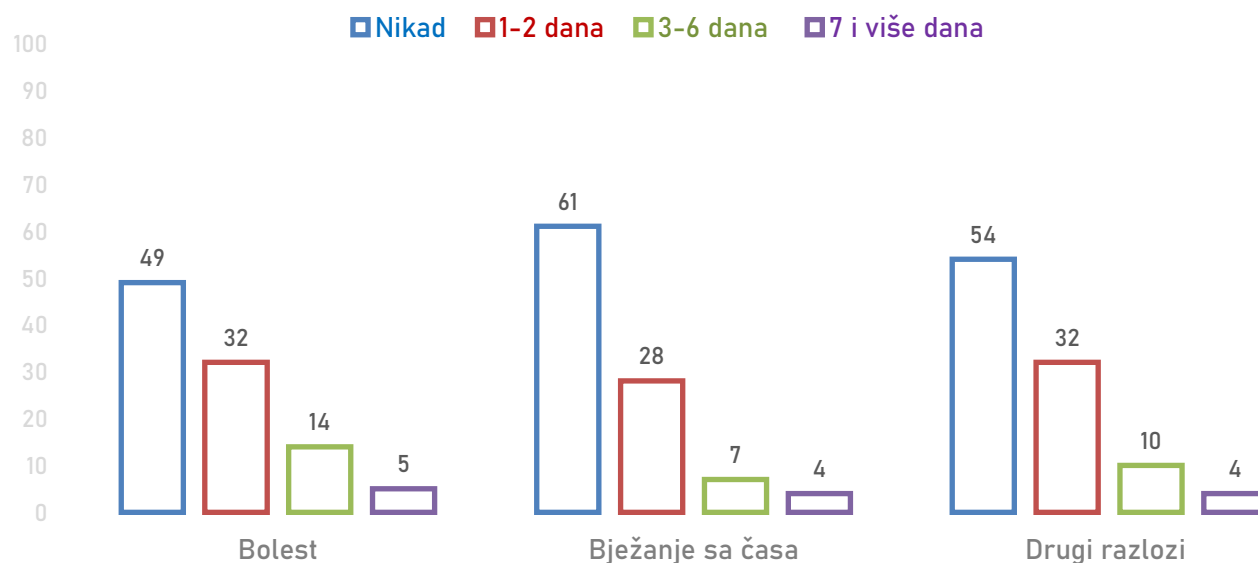
Tabela 17. Provođenje slobodnog vremena u igranju na slot mašinama, po polu. ESPAD 2019, procenti

		Nikad	Par puta godišnje	1-2 puta mjesečno	Bar jednom sedmično	Skoro svaki dan
Muški	%	31	5	4	5	5
Ženski	%	43	3	2	1	1
UKUPNO	%	74	8	6	6	6

VII.3 IZOSTANCI IZ ŠKOLE

Učenici su pitani i o svojoj redovnosti pohađanja škole. Pitanje se odnosilo na prethodnih 30 dana, za koji period su učenici zamoljeni da procijene broj dana odsustva usljed bolesti, usljed bježanja sa časa ili cjelodnevne nastave, i usljed drugih razloga. Ponuđeni odgovori su bili: 'ni jedan', '1 dan', '2 dana', '3-4 dana', '5-6 dana', '7 dana i više'.

Tokom 30 dana koji su prethodili istraživanju, svaki drugi učenik odsustvovao je iz škole zbog bolesti, među njima 32% jedan do dva dana, 14% tri do šest dana i 5% sedam ili više dana. Zbog bježanja sa časova ili cjelodnevne nastave tokom prethodnih 30 dana iz škole je odsustvovalo 39% učenika; 28% jedan do dva dana, 7% tri do šest dana, a 4% sedam i više dana. 46% učenika je u toku prethodnih 30 dana odsustvovalo iz škole usljed drugih razloga, i to 32% jedan do dva dana, 10% tri do šest dana, a 4% sedam ili više dana (Grafikon 1).

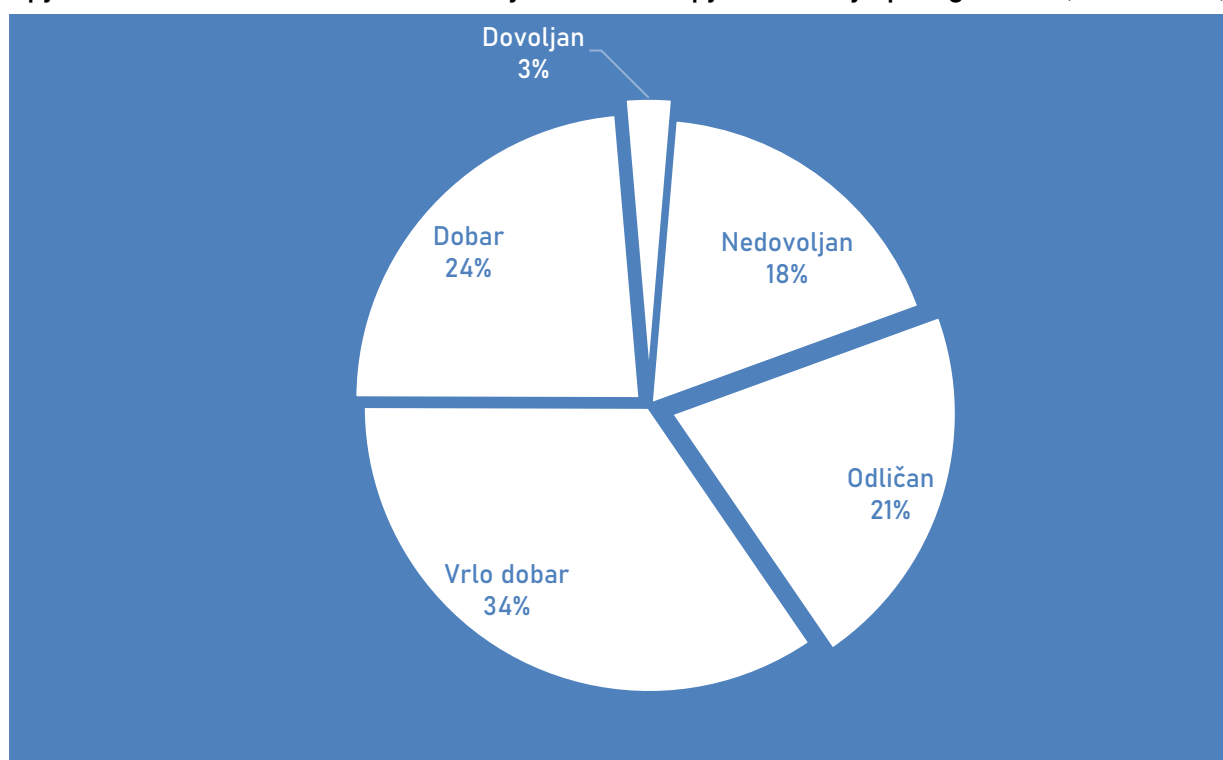
Grafikon 1. Učestalost izostanaka iz škole tokom prethodnih 30 dana usljed bolesti, bježanja sa časova ili iz drugih razloga. Ispitanici ukupno. ESPAD 2019. Procenti

VII. 4 ŠKOLSKI USPJEH

Pitanje o **školskom uspjehu na kraju prethodnog polugodišta**, u ESPAD 2019 istraživanje u Crnoj Gori uvršteno je u okviru opcionog modula.

Ponuđeni odgovori su u svakoj zemlji usklađeni sa nacionalnim sistemom bodovanja uspjeha učenika, pa su u crnogorskom upitniku učenici imali kategorije odgovora *'odličan', 'vrlo dobar', 'dobar', 'dovoljan' i 'nedovoljan'*.

Svaki peti učenik imao je na kraju prvog polugodišta slab školski uspjeh (18% nedovoljan i 3% dovoljan). Sa druge strane, svaki peti učenik imao je odličan a svaki treći vrlo dobar uspjeh. Oko četvrtine učenika imalo je "dobar" uspjeh na kraju polugodišta (Grafikon 2).

Grafikon 2. Školski uspjeh na kraju prethodnog polugodišta. Ispitanici ukupno. ESPAD 2019.
Procenti

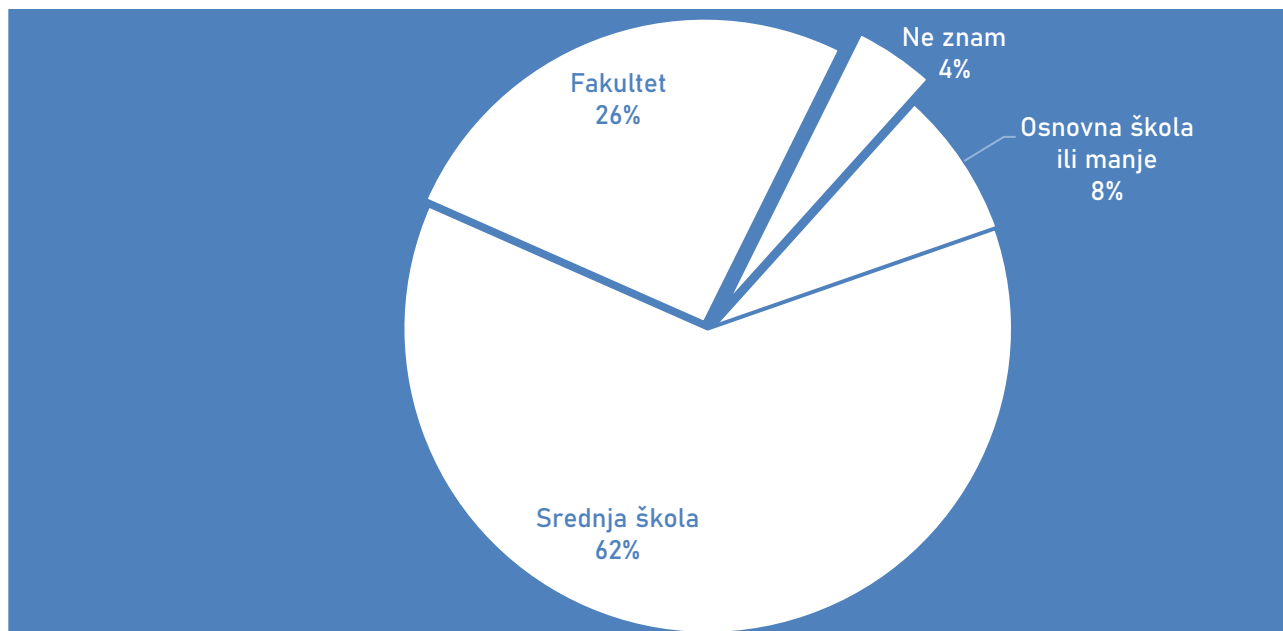
VII.5 STEPEN OBRAZOVANJA RODITELJA

Učenici su pitani o stepenu obrazovanja roditelja – majke i oca ponaosob, a odgovarali su označavanjem najvišeg završenog stepena obrazovanja za oboje.

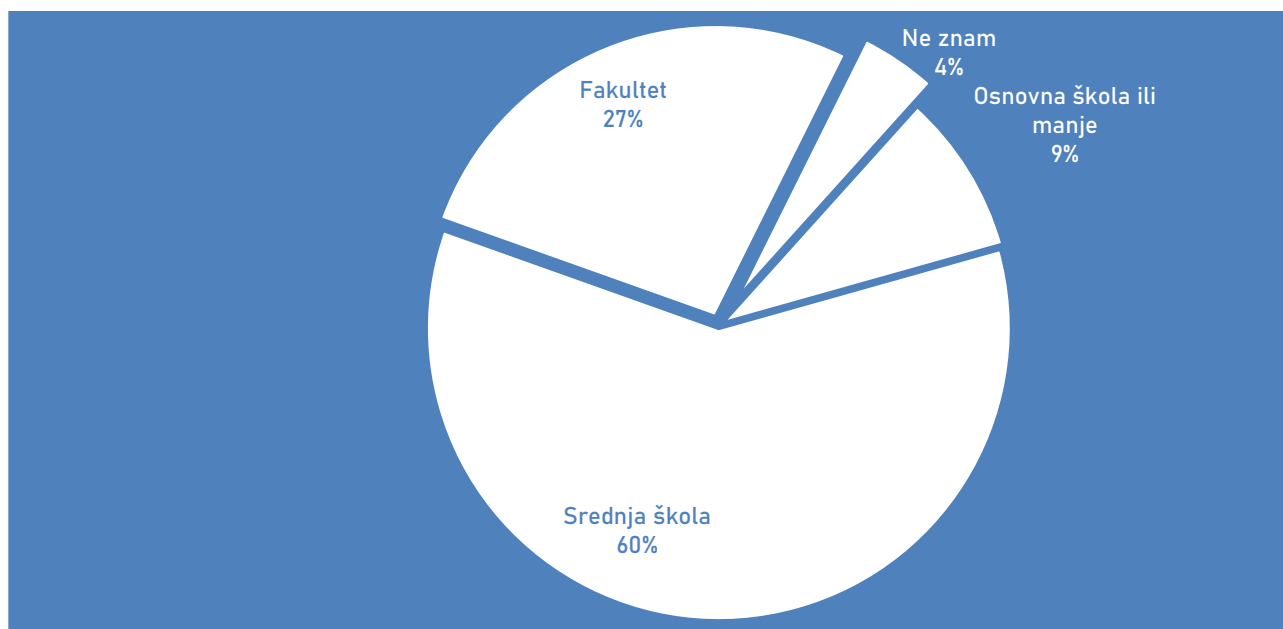
Ponuđeni odgovori su bili: 'osnovnu školu ili manje', 'nekoliko razreda srednje škole', 'srednju školu', 'nekoliko godina fakulteta', 'fakultet ili više', 'ne znam' i 'nije primjenjivo'.

U analizi odgovora posmatran je kompletirani nivo obrazovanja, pa su odgovori 'osnovna škola ili manje' i 'nekoliko razreda srednje škole' predstavljeni kao završena osnovna škola, a odgovori 'srednja škola' i 'nekoliko godina fakulteta' kao završena srednja škola.

U najvećem procentu učenici su odgovorili da roditelji imaju završenu srednju školu – 62% očeva i 60% majki. Oko jedne petine učenika navelo je da su im roditelji završili visoko obrazovanje – 26% za očeve i 27% za majke. Osam procenata očeva i devet procenata majki ima završenu osnovnu školu. Gotovo svaki dvadeseti učenik (4%) ne zna koji stepen obrazovanja imaju njegovi roditelji (Grafikoni 3 i 4).

Grafikon 3. Stepen obrazovanja oca. Ispitanici ukupno. ESPAD 2015. Procenti

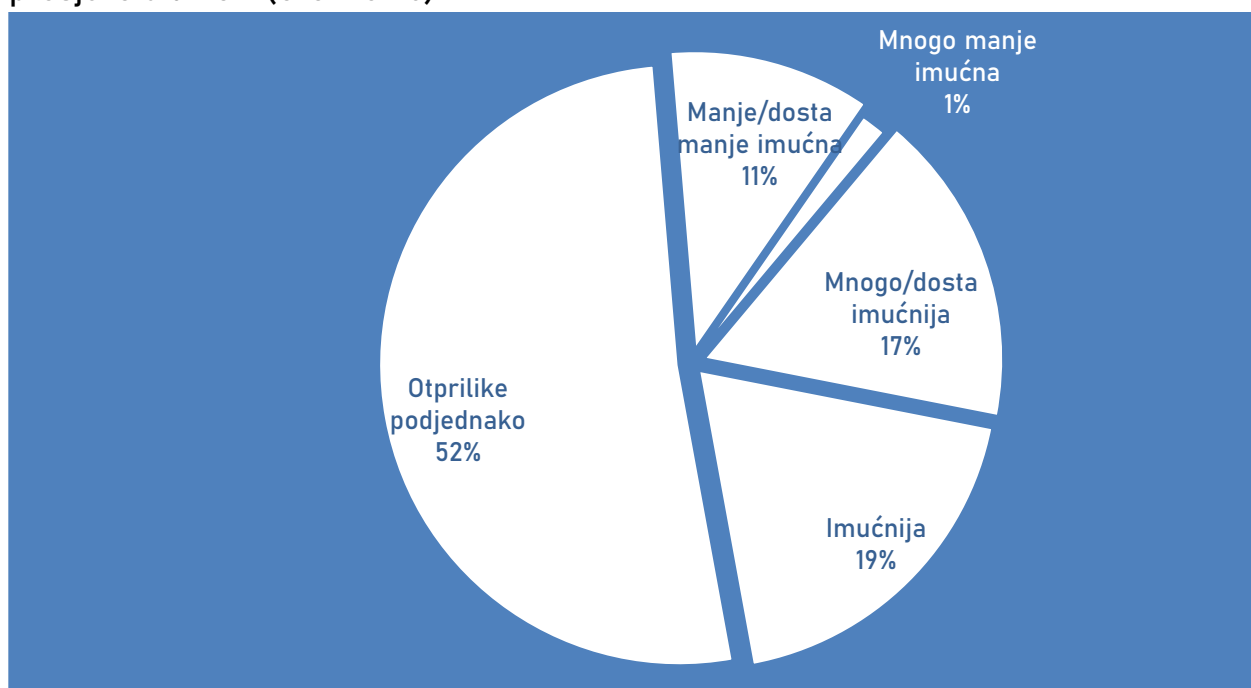

Grafikon 4. Stepen obrazovanja majke. Ispitanici ukupno. ESPAD 2015. Procenti

VII. 6 PERCEPCIJA IMOVNOG STATUSA PORODICE

Učenici su zamoljeni da procijene *imovni status svoje porodice u poređenju sa drugim porodicama u državi*. Ponuđeni odgovori su bili 'mnogo imućnija', 'dosta imućnija', 'imućnija', 'otprilike podjednako', 'manje imućna', 'dosta manje imućna', 'mnogo manje imućna'.

Svaki drugi učenik (52%) procjenjuje da je njegova porodica jednakog imovnog statusa kao i druge porodice u državi. Više od desetine učenika (12%) smatra da je njegova/njena porodica slabijeg ili dosta slabijeg imovnog statusa u odnosu na druge porodice u državi. Sa druge strane, ovaj socijalna nejednakost je potencirana činjenicom da više od trećine učenika (36%) percipira imovni status svoje porodice kao povoljniji ili dosta povoljniji od prosjeka u državi (Grafikon 5).

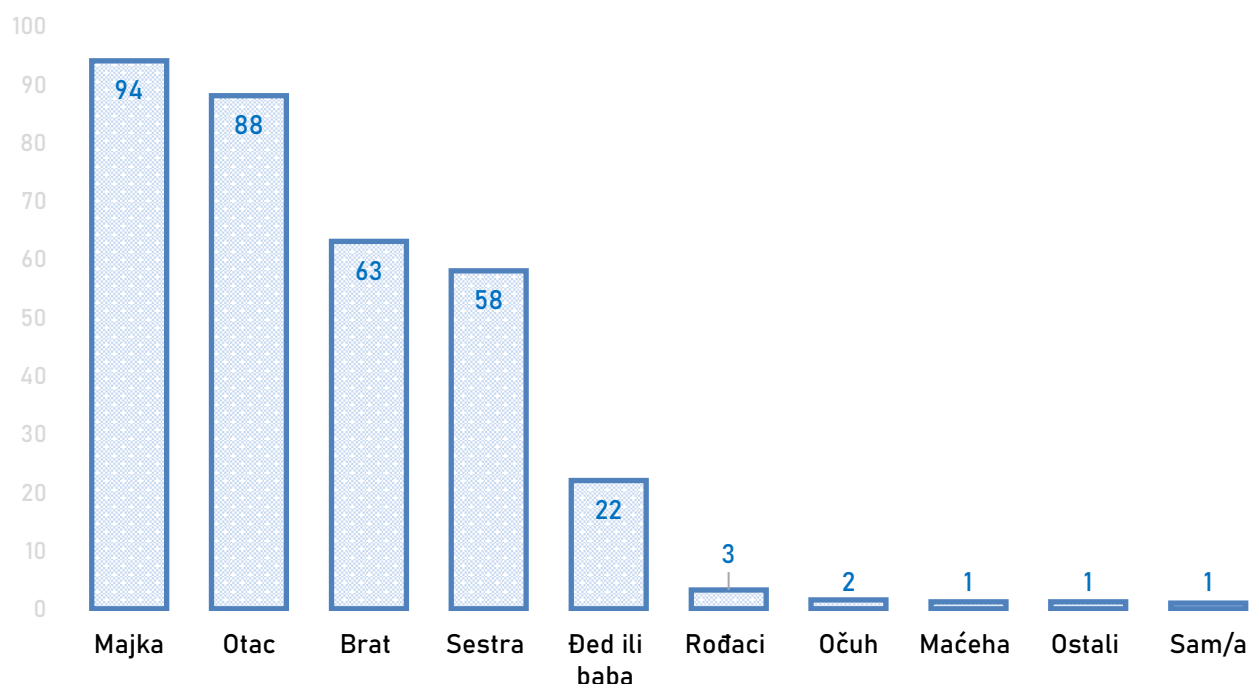

Grafikon 5. Percepcija učenika o imovnom statusu porodice. Ispitanici ukupno. ESPAD 2019. Procenti

VII.7 SUŽIVOT U ZAJEDNIČKOM DOMAĆINSTVU

Učenici su pitani i o suživotu u zajedničkom domaćinstvu, uz navedene odgovore 'živim sam/a', 'otac', 'majka', 'maćeha', 'brat (braća)', 'sestra(sestre)', 'ded i baba', 'drugi rođak (rođaci)', 'drugi koji nijesu rođaci'.

U najvećem procentu učenici žive zajedno sa roditeljima, braćom i sestrama. Oko jedne petine učenika živi u istom domaćinstvu sa babom i/ili dedom, a skoro svaki dvadeseti ispitanik/ca živi u istom domaćinstvu sa drugim rođacima ili sa drugim osobama koje nijesu rođaci. Jedan od stotinu učenika žive sami, ili u zajednici sa jednim biološkim roditeljem i maćehom ili očuhom. Distribucija odgovora ispitanika prikazana je na Grafikonu 6.

Grafikon 6. Distribucija odgovora ispitanika na pitanje sa kim žive u zajedničkom domaćinstvu. Ispitanici ukupno. ESPAD 2019. Procenti

VII.8 ZADOVOLJSTVO ODNOSIMA SA RODITELJIMA I PRIJATELJIMA

Zadovoljstvo odnosima sa roditeljima i prijateljima je u prethodnim krugovima ESPAD istraživanja bilo jedno od ključnih pitanja u upitniku, da bi u ESPAD 2015 i ESPAD 2019 istraživanju ovo pitanje bilo uvršteno u opcioni modul. Ućenici su pitani za stepen zadovoljstva odnosom sa majkom, odnosom sa ocem, i odnosom sa prijateljima, a svoj su stepen zadovoljstva procjenjivali na peto-stepenoj skali: 'veoma zadovoljan/a', 'zadovoljan/a', 'ni zadovoljan/a ni nezadovoljan/a', 'ne baš zadovoljan/a', 'nijasam uopšte zadovoljan/a', uz dodatni ponuđeni odgovor 'ne postoji ta osoba'.

Odgovori su u ovom izvješćaju predstavljeni u sažetoj formi, odnosno spajanjem dvije kategorije koje ukazuju na zadovoljstvo/nezadovoljstvo u po jednu kategoriju.

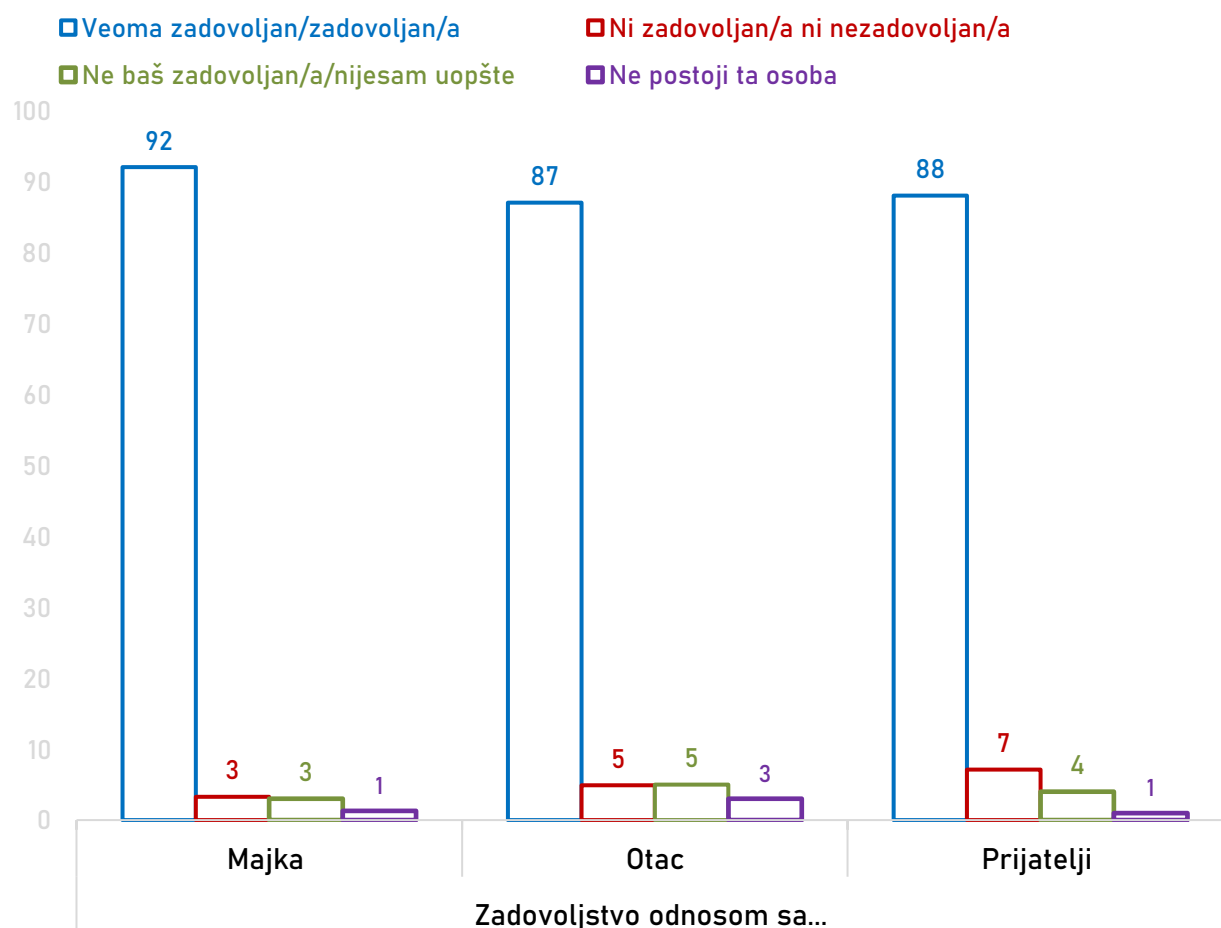
Odnosom sa majkom zadovoljno je 92% ućenika (odgovori 'veoma zadovoljan/a' i 'zadovoljan/a'), 3% ućenika nijasam ni zadovoljni ni nezadovoljni odnosom sa majkom, a 4% ih je oznaćilo da nijasam zadovoljni odnosom sa majkom (odgovori 'ne baš zadovoljan/a' i 'nijasam uopšte zadovoljan/a').

Odnosom sa ocem je zadovoljno ili veoma zadovoljno 87% ućenika, 5% ih nije ni zadovoljno ni nezadovoljno, dok 5% nije zadovoljno odnosom sa ocem.

Odnosom sa prijateljima zadovoljno je ili veoma zadovoljno 88% ućenika, 7% ih nije ni zadovoljno ni nezadovoljno, dok skoro svaki dvadeseti ućenik nije zadovoljan odnosom

sa prijateljima. Interesantno je da je jedan od sto učenika u upitniku na pitanje o zadovoljstvu odnosima sa prijateljima označio da ne postoji takva osoba.

Interesantno je izdvojiti i da je najveći procenat učenika ocjenom najvećeg zadovoljstva ('veoma zadovoljan/a') ocijenilo svoj odnos sa majkom – 78%, manji procenat je ovom kategorijom ocijenio odnos sa ocem – 70%, a najmanji odnos sa prijateljima – 58%. (Grafikon 7).

Grafikon 7. Stepen zadovoljstva odnosom sa roditeljima i sa prijateljima. Ispitanici ukupno. ESPAD 2019. Procenti

VII.9 KUĆNA PRAVILA I RODITELJSKA KONTROLA

U okviru modula o roditeljima, učenici su pitani da procijene koliko često njihovi roditelji postavljaju jasna pravila o tome šta mogu raditi kod kuće, postavljaju jasna pravila o tome šta mogu raditi van kuće, znaju sa kim provode vrijeme uveče, znaju gdje su uveče, te koliko često mogu lako da pozajme novac od majke i/ili oca ili da dobiju novac kao poklon od majke i/ili oca.

Ponuđeni odgovori su bili *'skoro uvijek', 'često', 'ponekad', 'rijetko', 'skoro nikad'*.

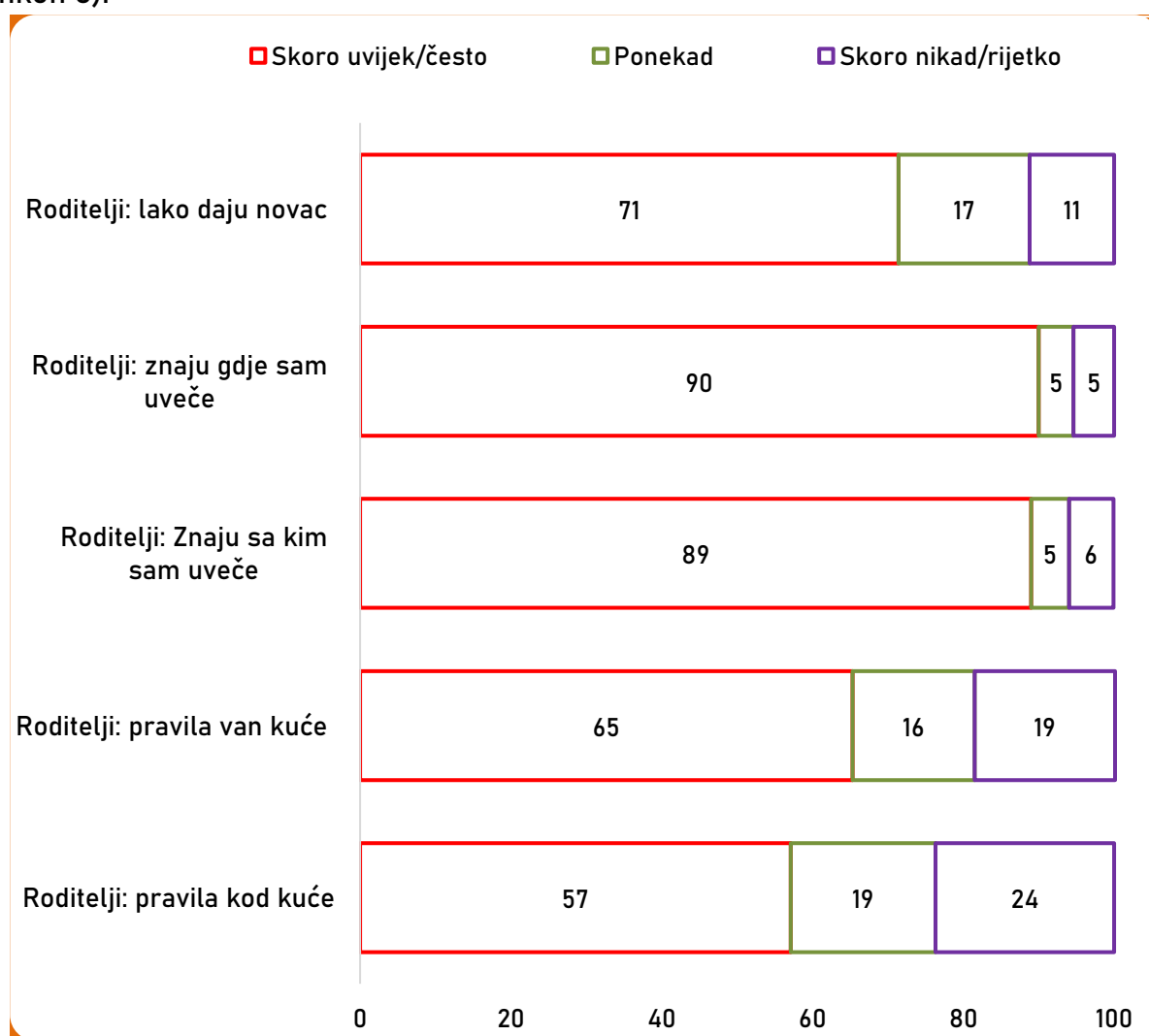
Više od polovine učenika (57%) izjavilo je da njihovi roditelji '*skoro uvijek*' ili '*često*' postavljaju jasna pravila o tome *šta mogu raditi kod kuće*. Kod svakog petog učenika (19%) roditelji to čine *ponekad*, a kod svakog četvrtog učenika (24%) *rijetko* ili *skoro nikad*.

Za skoro dvije trećine učenika (65%), roditelji *gotovo uvijek* ili *često* postavljaju jasna pravila o tome šta mogu raditi *van kuće*. Kod 16% učenika roditelji to čine *ponekad*, a *rijetko* ili *skoro nikad* kod 19% učenika.

89% učenika odgovorilo je da roditelji *skoro uvijek* ili *često* znaju *sa kim su kad uveče izađu*, svaki dvadeseti učenik smatra da roditelji to znaju *ponekad*, dok kod 6% učenika roditelji *rijetko* ili *skoro nikad* ne znaju sa kim su prilikom večernjih izlazaka.

Takođe je većina učenika (90%) navela da roditelji *skoro uvijek* ili *često* znaju *gdje su uveče*, kod jednog od dvadeset učenika roditelji *ponekad* znaju gdje su uveče, i kod jednog od dvadeset učenika roditelji *rijetko* ili *skoro nikad* ne znaju gdje su kada uveče izađu.

Kad je u pitanju *finansijska podrška od strane roditelja*, 71% učenika navelo je da *skoro uvijek* ili *često* mogu lako da dobiju novac od roditelja, dok ih 17% navodi da to mogu *ponekad*. Svaki deseti učenik *rijetko* ili *skoro nikad* ne dobija lako novac od roditelja. (Grafikon 8).

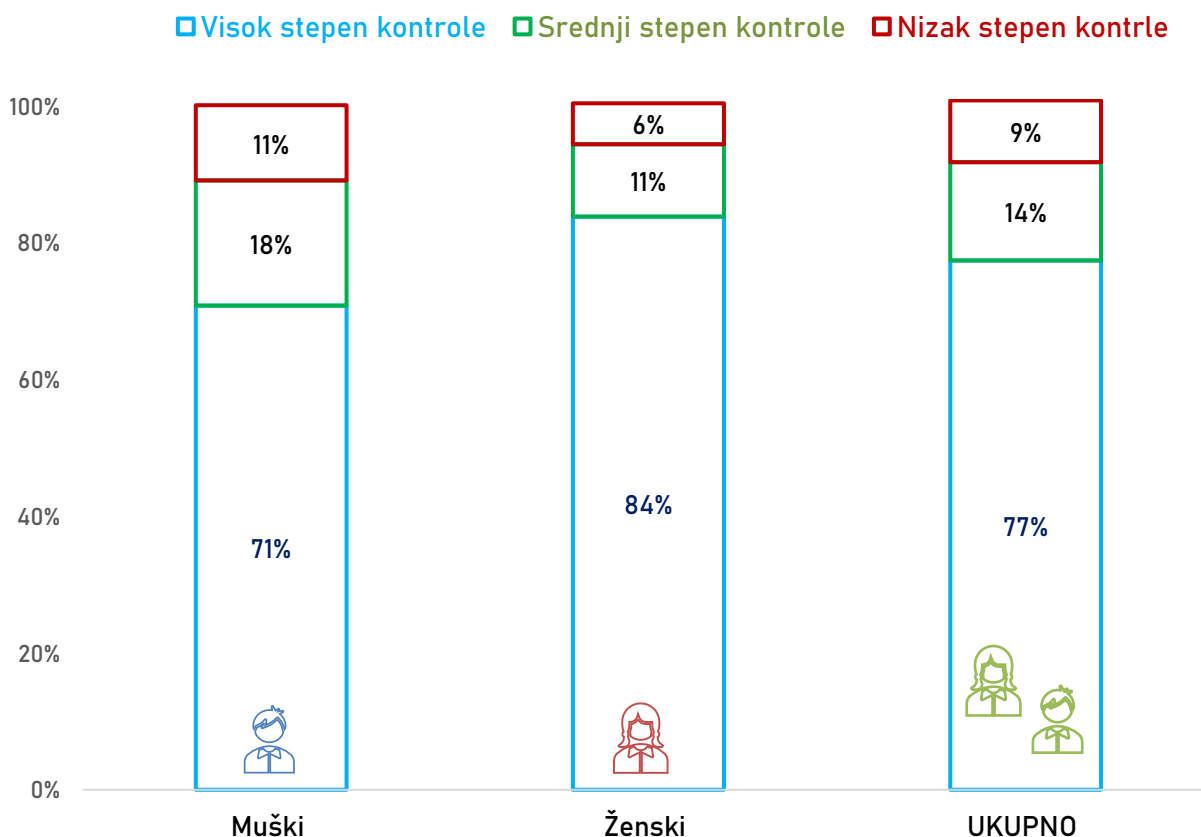

Grafikon 8. Ocjena postavljanja pravila od strane roditelja i finansijske potpore od strane roditelja. Svi učenici. ESPAD 2019. Procenti

Da bi se dodatno procijenio stepen roditeljske kontrole ali i komunikacija i odnos otvorenosti i povjerenja u porodici, učenici su odgovarali i na pitanje da li roditelji znaju gdje provode subotu več. Subota več je konsenzusom određeno kao tipično več kada mladi izlaze u večernji provod. Učenici su mogli odgovoriti sa „znaju uvijek“, „znaju dosta često“, „znaju ponekad“ i „obično ne znaju“.

Posljednje dvije kategorije odgovora na grafikonu su sažeto predstavljene kao „*nizak stepen kontrole*“ (a ovo se ujedno može shvatiti i kao loša komunikacija, odnosno nedostatak komunikacije između roditelja i djece); odgovori '*znaju dosta često*' predstavljeni su kao kategorija '*srednji stepen kontrole*' (odnosno prosječna komunikacija u porodici, gdje roditelji ponekad znaju ali ne uvijek, gdje su djeca prilikom tipičnog večernjeg izlaska); dok su odgovori '*znaju uvijek*' shvaćeni i predstavljeni kao '*visok stepen kontrole*', odnosno dobra komunikacija između djece i roditelja.

Više od tri četvrtine učenika (77%) odgovorilo je da roditelji *uvijek znaju* gdje provode subotu več; 14% učenika smatra da roditelji to *dosta često* znaju. 8% učenika ima roditelje koji tek "*ponekad znaju*" ili "*obično ne znaju*" gdje provode subotu več. Nešto češće roditelji znaju gdje subotu več provode njihova ženska djeca u odnosu na mušku. (Grafikon 9).

Grafikon 9. Distribucija odgovora učenika na pitanje da li roditelji znaju gdje provode subotu več. Učenici ukupno i po polu. ESPAD 2019. Procenti

VII.10 EMOCIONALNA PODRŠKA I POMOĆ PORODICE

U okviru modula o porodici, učenici su zamoljeni da označe svoj stav o sljedećim tvrdnjama:

- Moja porodica zaista pokušava da mi pomogne
- Od porodice dobijam emocionalnu pomoć i podršku koja mi je potrebna
- Sa porodicom mogu razgovarati o svojim problemima
- Moja porodica je spremna da mi pomogne u donošenju odluka

Učenici su odgovarali označavanjem stepena slaganja na skali od 1 do 7, gdje 1 predstavlja kategoriju „uopšte se ne slažem“, a 7 kategoriju „slažem se u potpunosti“.

Prvu od navedenih tvrdnji učenici su u prosjeku ocijenili sa 6.5. Posmatrano po kategorijama „nizak“, „srednji“ i „visoki“ stepen slaganja⁴⁰, 87% učenika ima visok stepen slaganja sa ovom tvrdnjom odnosno smatra da njihova porodica zaista želi da im pomogne; 7% ispoljava srednji stepen slaganja, dok 6% učenika iskazuje nizak stepen slaganja sa ovom tvrdnjom, odnosno smatra da njihova porodica ne pokušava zaista da im pomogne.

Tvrdnju „**Od porodice dobijam emocionalnu pomoć i podršku koja mi je potrebna**“ učenici su ocijenili prosječnom ocjenom 6,2. Visoki stepen slaganja sa ovom tvrdnjom iskazalo je 82% učenika, srednji stepen slaganja 8% učenika, dok je nizak stepen slaganja iskazalo 7% učenika.

Tvrdnju „**Sa porodicom mogu razgovarati o svojim problemima**“ učenici su ocijenili najnižom prosječnom ocjenom – 5,9. Svaki deseti učenik iskazuje nizak stepen slaganja sa ovom tvrdnjom, odnosno uvjerenje da sa porodicom ne može razgovarati o svojim problemima; 15% učenika iskazuje srednji stepen slaganja, dok su tri četvrtine učenika (75%) stava da sa porodicom zaista mogu razgovarati o svojim problemima. Dakle, može se reći da svaki četvrti učenik ne osjeća sa sigurnošću da ima u okviru porodice osobu sa kojom može razgovarati o svojim problemima.

Tvrdnju „**Moja porodica je spremna da mi pomogne u donošenju odluka**“ učenici su ocijenili prosječnom ocjenom 6,4. Pri tome, 6% učenika smatra da je ova tvrdnja za njih potpuno netačna, 9% ispoljava srednji stupanj slaganja sa tvrdnjom, dok 85% učenika ima visok stepen slaganja, odnosno smatra da je njihova porodica zaista spremna da im pomogne pri donošenju odluka (Tabela 18).

⁴⁰ Kategorija 'nizak' stepen slaganja uključuje kategorije odgovora 1 i 2; kategorija 'srednji' stepen slaganja uključuje kategorije odgovora 3, 4 i 5; dok 'visok' stepen slaganja uključuje kategorije odgovora 6 i 7.

Tabela 18. Stepen slaganja sa tvrdnjama o porodici. Svi učenici. ESPAD 2019. Procenti

Tvrdnja	Prosječna ocjena	Nizak stepen slaganja %	Srednji stepen slaganja %	Visok stepen slaganja %
Porodica pokušava da pomogne	6,5	6	7	57
Emocionalna pomoć i podrška	6,2	7	8	82
Razgovor o problemima	5,9	10	15	75
Pomoć pri donošenju odluka	6,4	6	9	85

VII.11 PODRŠKA I POMOĆ PRIJATELJA

U okviru modula o prijateljima, učenici su pitani da iznesu svoj stav o sljedećim tvrdnjama:

- Moji prijatelji zaista pokušavaju da mi pomognu
- Mogu da računam na svoje prijatelje kad stvari krenu naopako
- Imam prijatelje sa kojima mogu podijeliti svoje tuge i radosti
- Sa prijateljima mogu razgovarati o svojim problemima

Učenici su odgovarali označavanjem stepena slaganja na skali od 1 do 7, gdje 1 predstavlja kategoriju *'uopšte se ne slažem'*, a 7 kategoriju *'slažem se u potpunosti'*.

Prvu od navedenih tvrdnji učenici su u prosjeku ocijenili sa 5.5. Posmatrano po gore navedenim kategorijama *'nizak'*, *'srednji'* i *'visoki'* stepen slaganja, 62% učenika ima visok stepen slaganja sa ovom tvrdnjom; 28% ih ima srednji stepen slaganja, dok svaki deseti učenik iskazuje nizak stepen slaganja sa ovom tvrdnjom – odnosno smatra da prijatelji ne pokušavaju zaista da pomognu.

Tvrdnju *„Mogu da računam na svoje prijatelje kad stvari krenu naopako“* učenici su ocijenili prosječnom ocjenom 5,4. Visoki stepen slaganja sa ovom tvrdnjom iskazalo je 61% učenika, srednji stepen slaganja 27% učenika, dok je nizak stepen slaganja iskazalo 13% učenika.

Tvrdnju *„Imam prijatelje sa kojima mogu podijeliti svoje tuge i radosti“* učenici su ocijenili prosječnom ocjenom – 5,5. Svaki deseti učenik iskazuje nizak stepen slaganja sa ovom tvrdnjom, odnosno uvjerenje da nema prijatelje sa kojima može podijeliti svoje tuge i

radosti; 18% učenika iskazuje srednji stepen slaganja, dok 71% učenika smatra da imaju prijatelje sa kojima mogu podijeliti svoje tuge i radosti.

Tvrđnju „*Sa prijateljima mogu razgovarati o svojim problemima*“ učenici su ocijenili prosječnom ocjenom 6,4. Pri tome, 14% učenika iskazuje nizak stepen slaganja sa ovom tvrdnjom, 21% srednji stupanj slaganja, dok 65% učenika ima visok stepen slaganja, odnosno smatra da sa prijateljima može razgovarati o svojim problemima. Ovo navodi na zaključak da više nego svaki treći učenik ne osjeća sa sigurnošću da ima prijatelje sa kojima može razgovarati o svojim problemima.

Tabela 19. Proporcija stepena slaganja sa tvrdnjama o prijateljima. Svi učenici. ESPAD 2019. Procenti

Tvrđnja	Prosječna ocjena	Nizak stepen slaganja %	Srednji stepen slaganja %	Visok stepen slaganja %
Prijatelji pokušavaju da pomognu	5,5	10	28	62
Mogu da računam na svoje prijatelje kad stvari krenu naopako	5,4	13	27	61
Imam prijatelje sa kojima mogu podijeliti svoje tuge i radosti	5,7	11	18	71
Sa prijateljima mogu razgovarati o svojim problemima	5,5	14	21	65

VIII NORMATIVNA UVJERENJA O UPOTREBI SUPSTANCI KOD VRŠNJAKA

U okruženju adolescenata postoje važni socijalni uticaji kao što su mediji, vršnjaci, društvene mreže i drugi, koji ostvaruju uticaj na razmišljanja i stavove adolescenata. Kakav će taj trag biti zavisi od njihove snage, vjerodostojnosti i poruka, a na adolescentima je da ih procjenjuju i promatraju kritički kako bi sami otkrili šta su u svemu tome činjenice na kojima mogu zasnivati svoja znanja i pro socijalna ponašanja, odluke i izbore. Na području upotrebe sredstava zavisnosti, važan fenomen predstavljaju **normativna uvjerenja**, koja pretpostavljaju da uvjerenja adolescenata o raširenosti pojave upotrebe psihoaktivnih supstanci (duvan, alkohol, droge) mogu dovesti do njihovog povećanog uključivanja u ta i takva ponašanja⁴¹. Ono što vjerujemo da drugi rade može postaviti normu za naša ponašanja ako su ti drugi nama važni i želimo da im pripadamo. Ovakav način razmišljanja je svojstven adolescentima i potrebno ga je uzeti u obzir u kreiranju preventivnih programa. To se najčešće čini razotkrivanjem iskrivljenih uvjerenja o broju mladih koji koriste psihoaktivne supstance. Sami adolescenti često tu pojavu preuveličavaju pa izjavljuju da je puno više mladih (njihovih prijatelja i poznanika) koja koriste psihoaktivne supstance nego što je u stvarnosti činjenično stanje.

Ovu zabludu, iskrivljeno uvjerenje, potrebno je dovesti u pitanje prezentovanjem činjenica, to jest dostupnih naučnih dokaza, kao što su ESPAD istraživanja.

U ESPAD 2019 istraživanju, normativna uvjerenja mladih u odnosu na upotrebu psihoaktivnih supstanci su ispitivana tako što je od učenika traženo da procijene koliko njihovih prijatelja:

- puši CIGARETE
- pije ALKOHOLNA PIĆA (pivo, vino, cider, miks pića, žestoka pića)
- se napija
- puši kanabis (marihuanu, skank ili hašiš)
- koristi lijekove za smirenje ili spavanje (bez ljekarskog recepta)
- koristi ekstazi/MDMU
- koristi inhalante (lijepak, aerosol iz sprejeva, butan gas i sl.)

Učenici su odgovarali odabirom jednog od ponuđenih odgovora – *'niko'*, *'par njih'*, *'poneko'*, *'većina'* i *'svi'*.

Svaki četvrti učenik/ca (24%) smatra da niko od njihovih prijatelja ne puši cigarete. Da samo par prijatelja puše cigarete smatra 39% učenika, dok ih još 18% smatra da to radi poneko među njihovim prijateljima. **Gotovo svaki peti učenik/ca (19%) smatra da većina ili svi njihovi prijatelji puše cigarete.**

⁴¹ Ajzen I, Cote N. (2008). Attitudes and the prediction of behavior. Published in: W. D. Crano & R. Prislin (Eds.), Attitudes and attitude change (pp. 289-311). New York: Psychology Press.

Što se tiče pijenja **alkoholnih pića**, svaki peti učenik/ca smatra da niko od njihovih prijatelja ne konzumira alkohol. Sa druge strane, da **većina ili svi prijatelji piju alkohol**, **smatra 30% učenika, dakle skoro svaki treći učenik.**

Gotovo svaki drugi učenik/ca (49%) smatra da se niko od njihovih prijatelja ne **napija**. Četvrtina ih smatra da se napija svega par prijatelja, dok 16% smatra da to radi poneko od njihovih prijatelja. **Da se većina ili svi njihovi prijatelji opijaju, smatra više nego svaki deseti učenik (11%).**

Pušenje kanabisa je aktivnost koju 79% anketiranih tinejdžera ne percipira kod svojih prijatelja. Gotovo svaki peti tinejdžer (18%) smatra da 'par' ili 'poneko' od njihovih prijatelja koristi kanabis, dok ih 4% smatra da to radi većina njihovih prijatelja ili svi.

Lijekove za smirenje ili spavanje ispitanici u 85% slučajeva procjenjuju kao supstance koje ne koristi niko o d njihovih prijatelja. Svaki deseti učenik/ca smatra da par njihovih prijatelja koristi ove medikamente, 3% da to čini poneko, dok jedan u pedeset učenika smatra da većina ili svi njegovi prijatelji koriste tablete za spavanje ili smirenje bez ljeakarskog recepta.

Ekstazi/MDMA je percipirana kao supstanca koju po mišljenju devet od deset učenika ne koristi niko od njihovih prijatelja. 8% ih smatra da par ili poneko od njihovih prijatelja koristi ovu drogu, dok jedan od pedeset učenika smatra da većina ili svi njihovi prijatelji koriste ekstazi ili MDMA –u.

Slično, za **inhalante** devet od deset učenika smatra da ih ne koristi niko od njihovih prijatelja, 6% smatra da su ove supstance koristi poneko ili par njihovih prijatelja, dok jedan u pedeset učenika smatra da inhalante koristi većina njihovih prijatelja ili svi. U Tabeli 20 prikazana je u procentima distribucija percepcije učenika o upotrebi supstanci kod prijatelja. Nijesu primijećene značajne razlike u ovoj percepciji među polovima, pa su rezultati prikazani za ukupni uzorak učenika.

Tabela 20. Percepcija učenika koliko njihovih prijatelja puši cigarete, pije alkoholna pića, se napija, koristi trankvilizere i/ili sedative, ekstazi/MDMA ili inhalante. Ispitanici ukupno. ESPAD 2019. Procenti

	Puše CIGARETE	Piju ALKOHOLNA PIĆA	NAPIJAJU se	Puše kanabis	Koriste LJEKOVE ZA SMIRENJE	Koriste ekstazi/ MDMA	Koriste INHALANTE
Niko	24	20	49	79	85	91	92
Par njih	39	29	24	13	10	6	4
Poneko	18	21	16	5	3	2	2
Većina	16	23	8	2	1	1	1
Svi	3	6	3	2	1	1	1

IX CIGARETE I DRUGI NIKOTINSKI PROIZVODI

U ovom poglavlju predstavljani su rezultati koji se odnose na percepciju dostupnosti cigareta kod mladih, procjenu rizika od upotrebe cigareta kod mladih; prevalencu i učestalosti pušenja ikad u životu, u prethodnih 12 mjeseci i prethodnih 30 dana; učestalost pušenja među aktuelnim pušačima; uzrast pušenja prve cigarete i početak svakodnevnog pušenja.

U drugom dijelu poglavlja prikazana je komparativna analiza ključnih indikatora u oblasti pušenja u Crnoj Gori, odnosno trend dobijen iz ESPAD 2008, 2011, 2015 i 2019 istraživanja u sljedećim indikatorima: percepcija dostupnosti cigareta, prevalenca pušenja ikad u životu, prevalenca pušenja u prethodnih 30 dana, prevalenca svakodnevnog pušenja u prethodnih 30 dana, prevalenca pušenja prve cigarete i početka svakodnevnog pušenja na ranom uzrastu.

Na kraju poglavlja prikazani su rezultati koji se odnose na upotrebu drugih nikotinskih proizvoda- elektronskih cigareta, nargila, 'heat-not-burn' duvana, i 'moist snuff-a'.

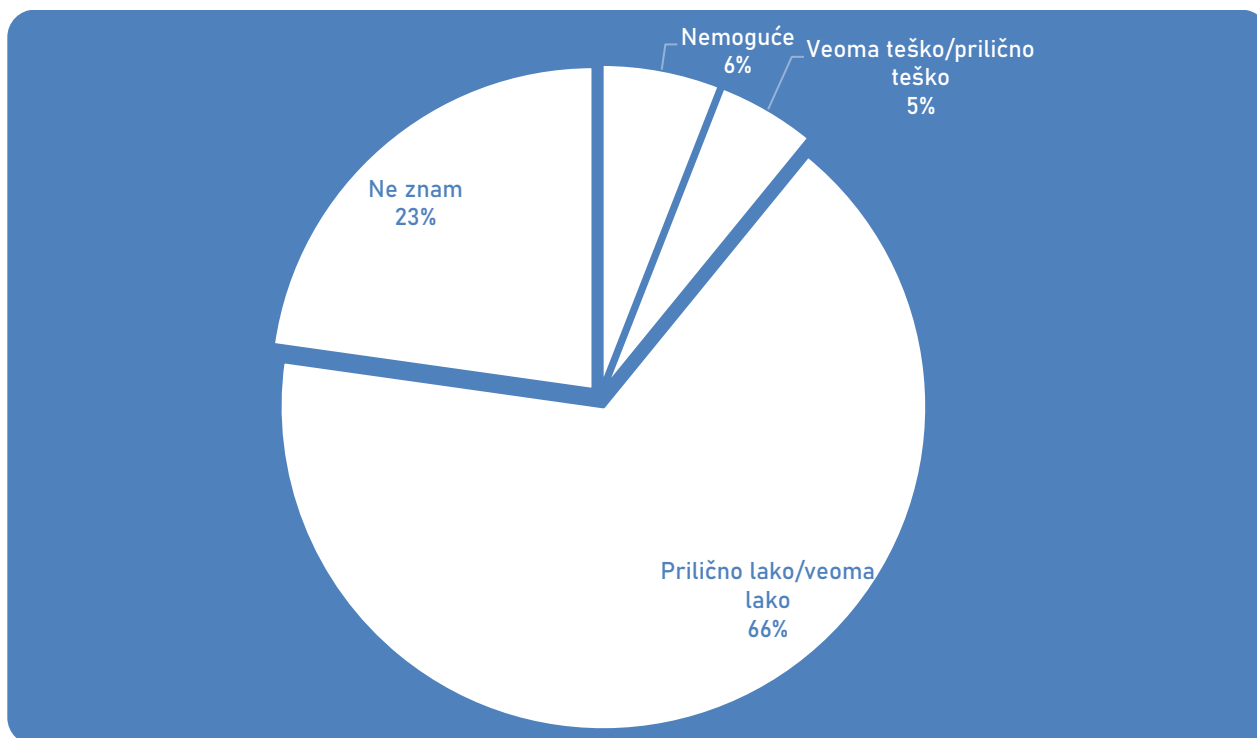
IX.1 PERCEPCIJA DOSTUPNOSTI CIGARETA

U Crnoj Gori je Zakonom o ograničavanju upotrebe duvanskih proizvoda⁴² **zabranjena prodaja duvana i duvanskih proizvoda osobama mlađim od 18 godina.**

Percepcija srednjoškolaca o dostupnosti cigareta utvrđena je pitanjem: *Po tvom mišljenju, koliko teško bi ti bilo da nabaviš cigarete (ne uključujući elektronske cigarete), KAD BI TO ŽELIO/LA?*. Ponuđene kategorije odgovora su bile: *'nemoguće', 'izuzetno teško', 'prilično teško', 'prilično lako', 'izuzetno lako', i 'ne znam'.*

Dvije trećine ili 66% učenika (68% dječaka i 65% djevojčica) **smatra da bi lako nabavili cigarete kada bi to željeli** (*odgovori 'prilično lako' i 'izuzetno lako'*). Tek nešto više od jednog u deset učenika smatra da bi imao teškoća da nabavi cigarete – 5% smatra da bi im bilo *veoma teško ili prilično teško* da nabave cigarete kada bi to željeli, a 6% ih smatra da bi to bilo *nemoguće*. Skoro četvrtina učenika nema stav o tome da li bi imali teškoća pri potencijalnom pokušaju da nabave cigarete (Grafikon 10).

⁴² Skupština Crne Gore. **Zakon o ograničavanju upotrebe duvanskih proizvoda.** "Sl. list CG", br. 46/2019 i 48/2019

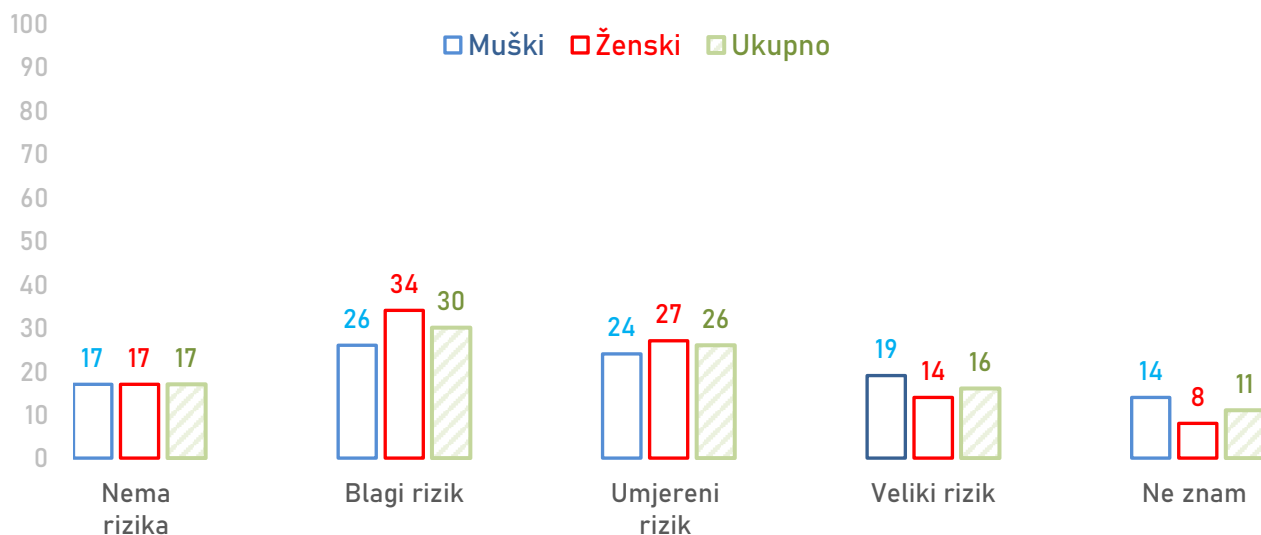
Grafikon 10. Percepcija dostupnosti cigareta. Svi učenici. ESPAD 2019. Procenti

IX.2 PERCEPCIJA RIZIKA OD PUŠENJA

Učenici su pitani da procijene koliko ljudi rizikuju da nanese sebi štetu, fizički ili na neki drugi način, povremenim pušenjem cigareta i pušenjem jedne ili više kutija cigareta dnevno. Ponuđeni odgovori su bili: *'nema rizika'*, *'blagi rizik'*, *'umjereni rizik'*, *'veliki rizik'*, *'ne znam'*.

17% učenika, sa jednakom zastupljenošću muških i ženskih, *smatra da nema rizika od povremenog pušenja cigareta. Dodatno, 30% učenika smatra da je rizik od povremenog pušenja cigareta mali*, i to više djevojčica nego dječaka, odnosno trećina djevojčica i četvrtina dječaka. Svaki četvrti učenik/ca rizik povezan sa ovakvim obrascem konzumacije cigareta procjenjuje kao **'umjeren'**.

Gotovo svaki šesti učenik (16%) smatra da povremeno pušenje nosi veliki rizik po zdravlje. Opet u ovoj procjeni rizika prednjače dječaci, od kojih 19% ovako doživljava rizik povezan sa povremenim pušenjem, naspram 14% djevojčica. 11% učenika **ne zna** da procijeni rizik od povremenog pušenja (14% dječaka i 8% djevojčica) (Grafikon 11)

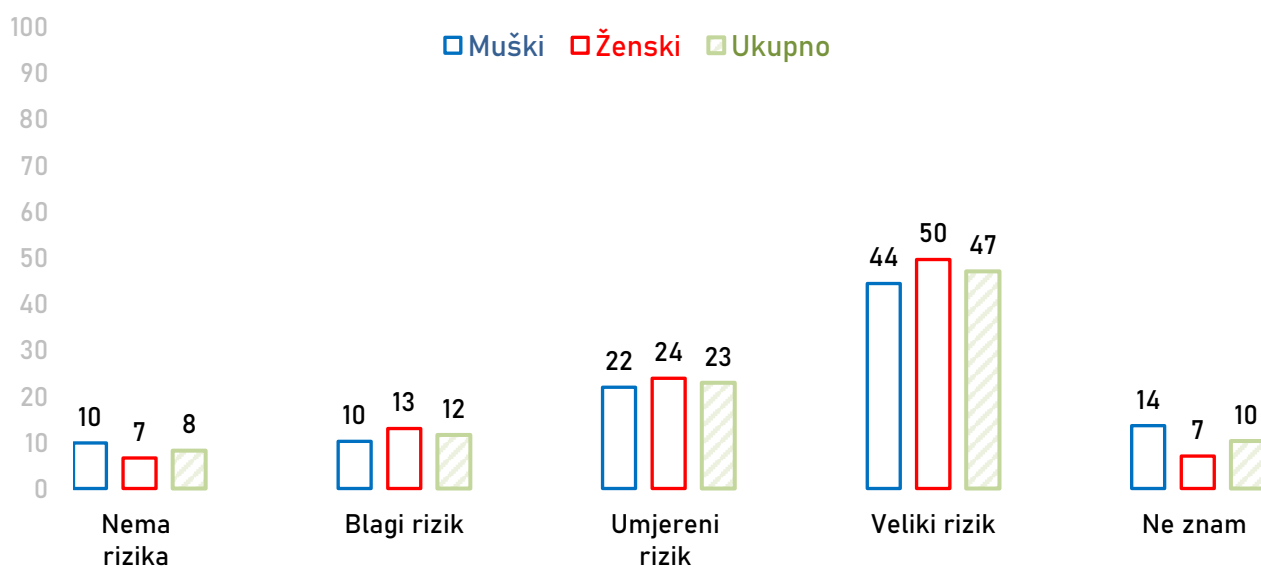

Grafikon 11. Percepcija rizika od **povremenog pušenja**. Svi učenici i učenici po polu. ESPAD 2019. Procenti

Pušenje jedne ili više kutija cigareta dnevno gotovo svaki drugi učenik procjenjuje kao visoko rizično (50% djevojčica i 44% dječaka). Skoro četvrtina učenika smatra da je pušenje jedne ili više kutija cigareta svakog dana **umjereno rizično**. Sa druge strane, petina učenika ne percipira rizik od pušenja jedne ili više kutija cigareta dnevno, odnosno 12% učenika smatra da je ovakav obrazac pušenja blago rizičan, dok 8% učenika smatra da **nema rizika** od pušenja jedne ili više kutija cigareta dnevno!

Zbirno to čini 20% učenika, odnosno, ovo znači da svaki peti učenik u Crnoj Gori smatra da je pušenje jedne ili više kutija cigareta dnevno zanemarljivo ili nimalo rizično. Sa još 10% učenika koji ne znaju da li je pušenje jedne ili više kutija cigara dnevno rizično, **ovo čini gotovo trećinu učenika kod kojih je prisutan pojačani rizik da postanu redovni pušači.**

Primjetno je da dječaci nešto blaže procjenjuju rizik u odnosu na djevojčice (Grafikon 12).

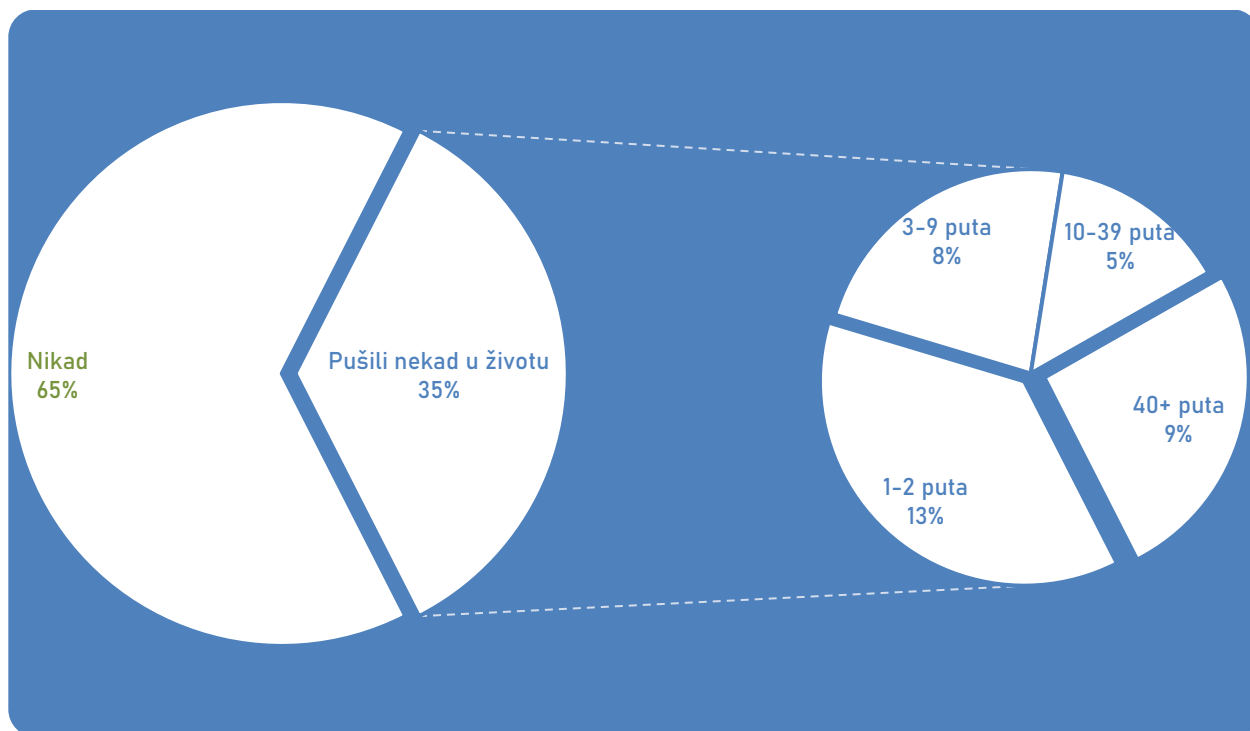
Grafikon 12. Percepcija rizika od pušenja jedne ili više kutija cigareta na dan. Učenici ukupno i po polu. ESPAD 2019. Procenti

IX. 3 PREVALENCIA I UČESTALOST PUŠENJA IKAD U ŽIVOTU

Životna prevalenca i učestalost pušenja u ESPAD 2019 istraživanju je procijenjena pitanjem: „Koliko si puta U ŽIVOTU (ako si uopšte) pušio/la cigarete (ne uključujući elektronske cigarete)?” Ponuđeni odgovori su bili: '0', '1-2', '3-5', '6-9', '10-19', '20-39', '40 ili više'⁴³.

35% učenika u Crnoj Gori probalo je cigarete bar jednom do svoje šesnaeste godine (37% dječaka, 32% djevojčica).

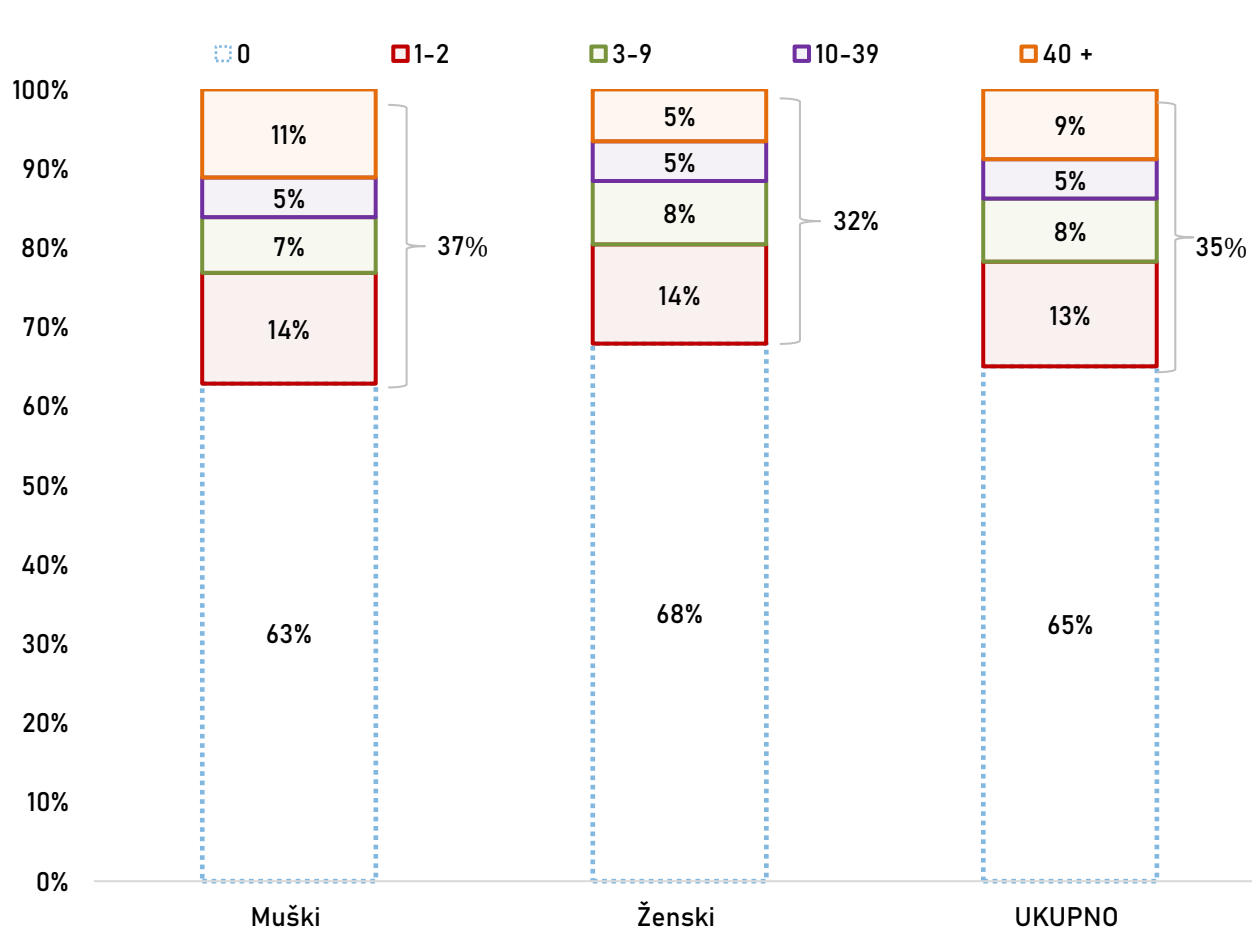
Podrazumijeva se da su mnogi učenici probali cigarete ali još nijesu usvojili naviku svakodnevnog pušenja. Nijesu svi pušili sa jednakom učestalošću, a razlike postoje i u broju ispušenih cigareta tokom jednog dana. Distribucija učestalosti pušenja ikad u životu, izražena u **broju puta** kod onih koji su probali cigarete do svoje šesnaeste godine, izgleda ovako: 13% učenika cigarete je probalo jednom do dva puta, 8% pušilo je 3 do 9 puta, jedan od dvadeset učenika pušio je 10 do 39 puta, dok je **skoro jedan od deset učenika cigarete pušio 40 i više puta do svoje šesnaeste godine** (Grafikon 13).

Grafikon 13. Učestalost pušenja ikad u životu – broj puta. Svi učenici. ESPAD 2019. Procenti

Na sljedećem grafikonu predstavljeni su rezultati koji se odnose na prevalencu i učestalost pušenja po polovima. Najznačajnija razlika je u tome da je za 5 procenata više djevojčica nego dječaka među onima koji nijesu nikad u životu pušili, dok je proporcija djevojčica koje su konzumirale cigarete 40 i više puta u životu za 4 procenta manja u odnosu na dječake (Grafikon 14).

⁴³ U cilju bolje preglednosti rezultata, odgovori učenika su u ovom izvještaju predstavljeni po agregatnim kategorijama – '1 do 2 puta', '3 do 9 puta', '10 do 39 puta' i '40 puta i više'.

Grafikon 14. Prevalenca i učestalost pušenja ikad u životu. Učenici ukupno i po polu. ESPAD 2019. Procenti

IX.4 PREVALENCIA I UČESTALOST PUŠENJA U PRETHODNIH 30 DANA

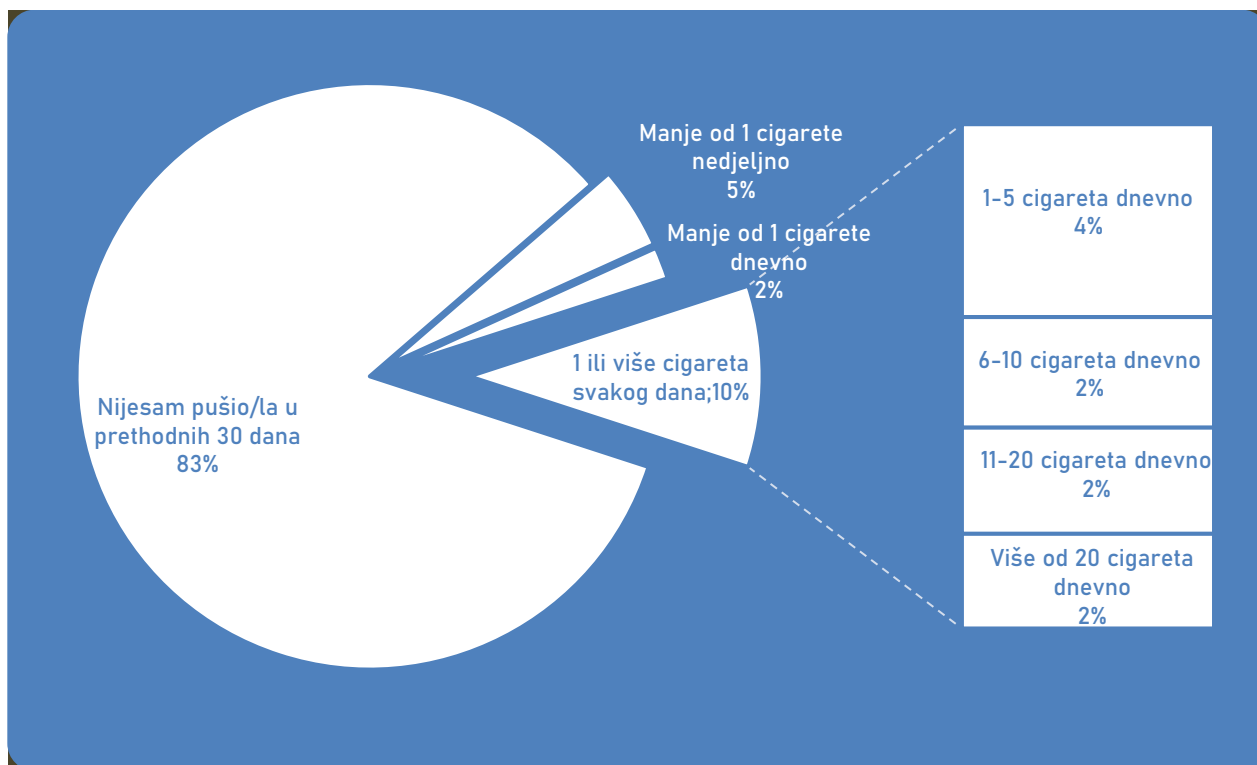
Prevalenca i učestalost pušenja u prethodnih 30 dana utvrđena je pitanjem: "Koliko si cigareta pušio/la (ako si uopšte) U PRETHODNIH 30 DANA, ne računajući elektronske cigarete"?

Ponuđeni odgovori su bili 'nijesam uopšte', 'manje od jedne cigarete nedjeljno', 'manje od jedne cigarete dnevno', '1-5 cigareta dnevno', '6-10 cigareta dnevno', '11-20 cigareta dnevno', 'više od 20 cigareta dnevno'.

Indikator pušenje cigareta u prethodnih 30 dana uključuje one koji su u ovom periodu prvi put pušili, kao i one koji su već usvojili naviku pušenja. **Frekvencija pušenja od najmanje jedne cigarete dnevno (kategorije '1-5 cigareta dnevno' do 'više od 20 cigareta dnevno'), služi nam kao indikator navike svakodnevnog pušenja.**

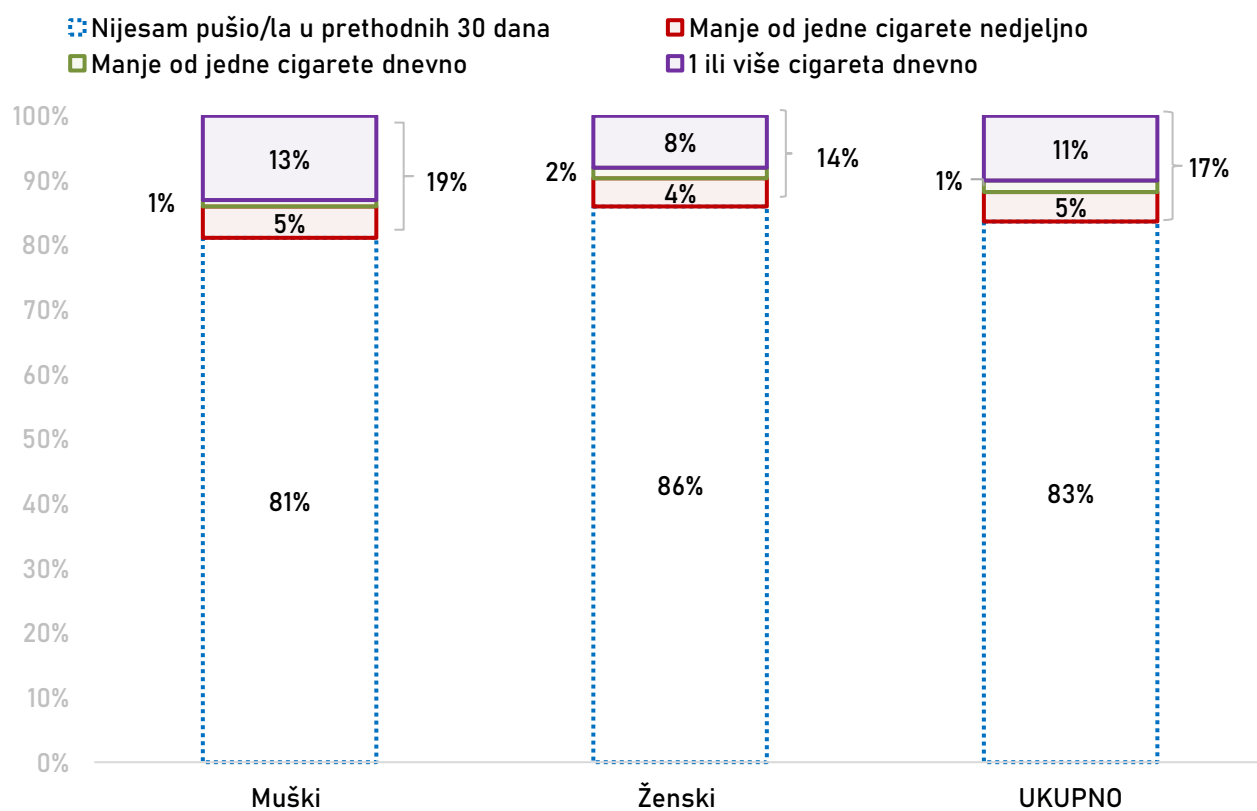
Od ukupnog uzorka učenika, 83% nije pušilo cigarete u prethodnih 30 dana, a 17% jeste, i to njih 10% svakodnevno najmanje jednu cigaretu.

Ako imamo na umu da se pušenje u prethodnih 30 dana koristi kao indikator aktuelne konzumacije supstance, možemo reći da **gotovo svaki šesti učenik uzrasta šesnaest godina u Crnoj Gori aktuelno konzumira cigarete. Svaki deseti učenik/ca u Crnoj Gori puši svakodnevno, dok svaki pedeseti puši više od pakle cigareta svakog dana** (Grafikon 15).

Grafikon 15. Prevalenca i učestalost pušenja u prethodnih 30 dana. Svi učenici. ESPAD 2019. Procenti

Pet procenata djevojčica je manje nego dječaka među skorašnjim konzumentima cigareta, i to u kategoriji svakodnevnog pušenja. Dječaci su u većem procentu usvojili naviku svakodnevnog pušenja u odnosu na djevojčice (Grafikon 16).

Grafikon 16. Prevalenca u učestalost pušenja u prethodnih 30 dana - broj ispušenih cigareta dnevno. Svi učenici i učenici po polu. ESPAD 2019. Procenti

IX.4.1 UČESTALOST PUŠENJA MEĐU KONZUMENTIMA CIGARETA U PRETHODNIH 30 DANA

Ukoliko analiziramo učestalost pušenja u poduzorku učenika koji su nekad pušili cigarete, dobijamo raspodjelu učestalosti kao u Tabeli 21. Među učenicima koji su pušili cigarete u prethodnih 30 dana (17% od ukupnog uzorka), 61% pušilo je svakodnevno (63% dječaka, 59% djevojčica).

Dakle, od ukupnog uzorka učenika 35% učenika su probali cigarete nekad u životu, a 17% je pušilo u prethodnih mjesec dana, a svaki deseti svakodnevno. Među onima koji su pušili u prethodnih mjesec dana, čak 61% pušilo je svakodnevno.

Ovi rezultati nameću zaključak da oko polovine onih koji probaju cigarete do svoje šesnaeste godine nastavlja da puši, a među onima koji nastave da puše - više od polovine usvoji naviku svakodnevnog pušenja.

Tabela 21. Pregled prevalencije i učestalosti pušenja ikad u životu i u prethodnih 30 dana, u ukupnom uzorku i u uzorku onih koji su pušili u prethodnih 30 dana. Svi učenici i učenici po polu. ESPAD 2019. Procenti

	Pušenje ikad u životu	Pušenje u prethodnih 30 dana u uzorku svih učenika	Svakodnevno pušenje u uzorku svih učenika	Svakodnevno pušenje kod onih koji su pušili u prethodnih 30 dana
Muški	37%	19%	13%	63%
Ženski	34%	14%	8%	59%
UKUPNO	35%	17%	11%	61%

IX.5 UZRAST PUŠENJA PRVE CIGARETE I POČETKA SVAKODNEVNOG PUŠENJA

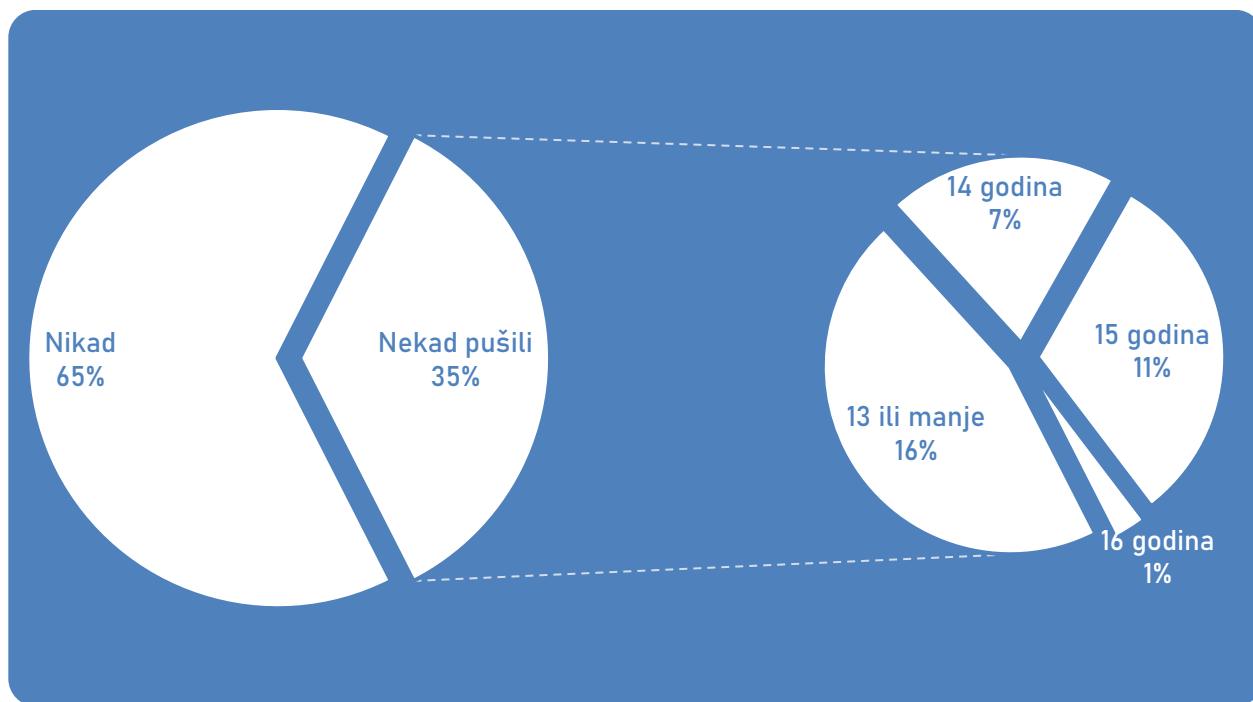
Mnogi mladi koji eksperimentišu sa pušenjem probaju cigarete svega par puta, i, kako je i rečeno u prethodnom poglavlju, oko polovina njih kasnije nastavlja sa pušenjem, a više od polovine onih koji nastave usvaja naviku redovnog pušenja. Neki pak, probaju cigarete ali i počnu svakodnevno da puše već na ranom uzrastu. ESPAD istraživanjem se ispituju i ova dva indikatora: uzrast na kome učenici najčešće probaju svoju prvu cigaretu, i uzrast na kome učenici najčešće počinju svakodnevno da puše. Pri tome se 'ranim uzrastom' smatra uzrast do 13-e godine.

Uobičajen nalaz ESPAD istraživanja u prethodnim krugovima je da je u zemljama gdje je višoj prevalenciji pušenja ikad u životu ujedno i višoj prevalenciji pušenja onih koji su počeli svakodnevno da puše na ranom uzrastu.

Navedeni indikatori se u ESPAD istraživanju procjenjuju pitanjem učenika kada su prvi put ispušili svoju prvu cigaretu, i kad su počeli svakodnevno da puše cigarete.

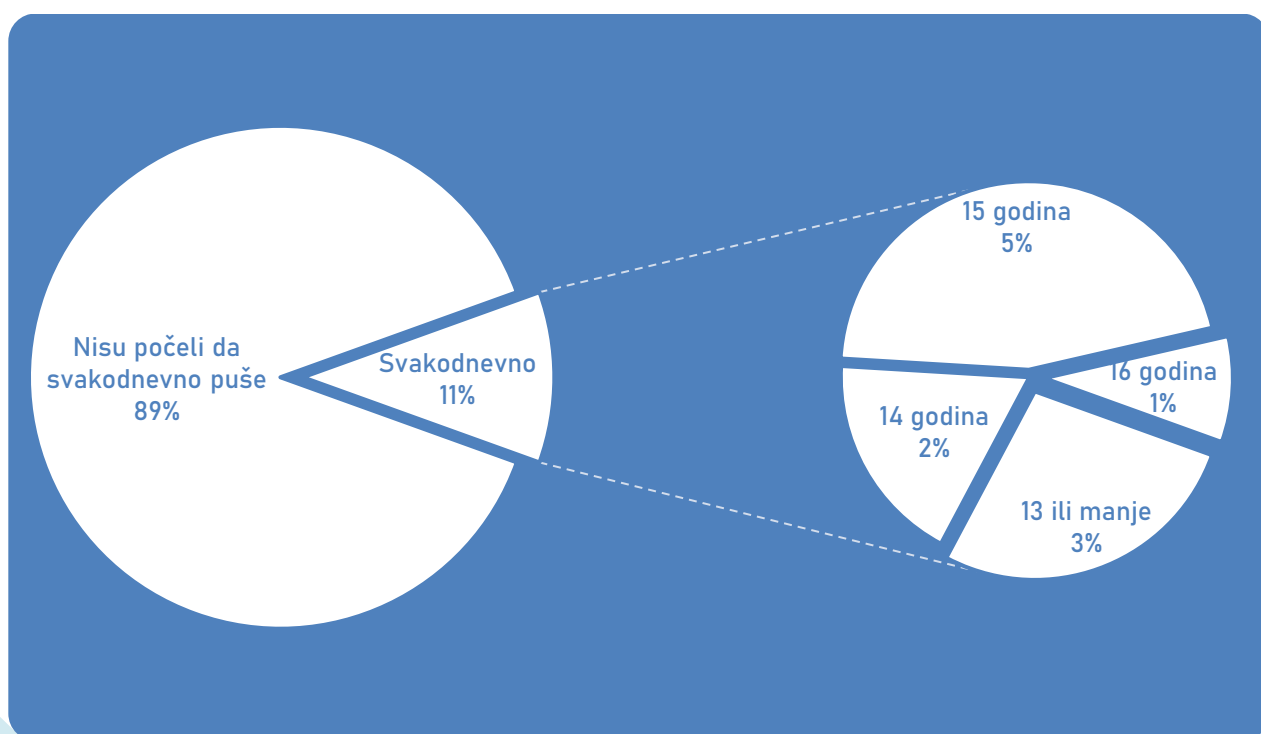
Ponudjeni odgovori su: 'nikad', 'sa 9 godina ili ranije', 'sa 10 godina', 'sa 11 godina', 'sa 12 godina', 'sa 13 godina', 'sa 14 godina', 'sa 15 godina', 'sa 16 godina ili kasnije'.

Na ranom uzrastu, do 13-e godine, cigarete je prvi put probalo 16% ispitanika (18% dječaka, 13% djevojčica). Sa 14 godina je prvu cigaretu probalo 7% učenika (7% dječaka, 8% djevojčica), sa 15 ili 16 godina 12% učenika, jednako kod učenika oba pola (Grafikon 17).

Grafikon 17. Prevalenca učenika prema uzrastu pušenja **prve cigarete**. Svi učenici. ESPAD 2019. Procenti

Tri procenta ispitanika koji su na ranom uzrastu probali cigarete, počelo je i svakodnevno puši na ranom uzrastu (do 13-e godine). Svaki pedeseti konzument počeo je svakodnevno da puši na uzrastu od 14 godina, a svaki dvadeseti na uzrastu od 15 godina (Grafikon 18).

Grafikon 18. Prevalenca ispitanika prema uzrastu **početka svakodnevnog pušenja**. Svi učenici. ESPAD 2019. Procenti

Razlike po polovima evidentne su u kategoriji rane konzumacije prve cigarete i ranog početka svakodnevnog pušenja. Pet procenata manje djevojčica je prvu cigaretu probalo na ranom uzrastu, dok ih je tri procenta manje počelo svakodnevno da puši cigarete u odnosu na svoje vršnjake dječake (Tabela 22).

Tabela 22. Prevalenca po polu učenika koji su pušili nekad u životu prema uzrastu konzumacije prve cigarete i početka svakodnevnog pušenja. Ispitanici po polu i ukupno. ESPAD 2019. Procenti

	Prva upotreba cigareta			Početak svakodnevnog pušenja		
	M	Ž	U	M	Ž	U
Do 13 godina	18	13	16	4	3	3
14 godina	7	8	7	2	2	2
15/16 godina	12	13	12	3	3	6
UKUPNO	37	34	35	13	8	11

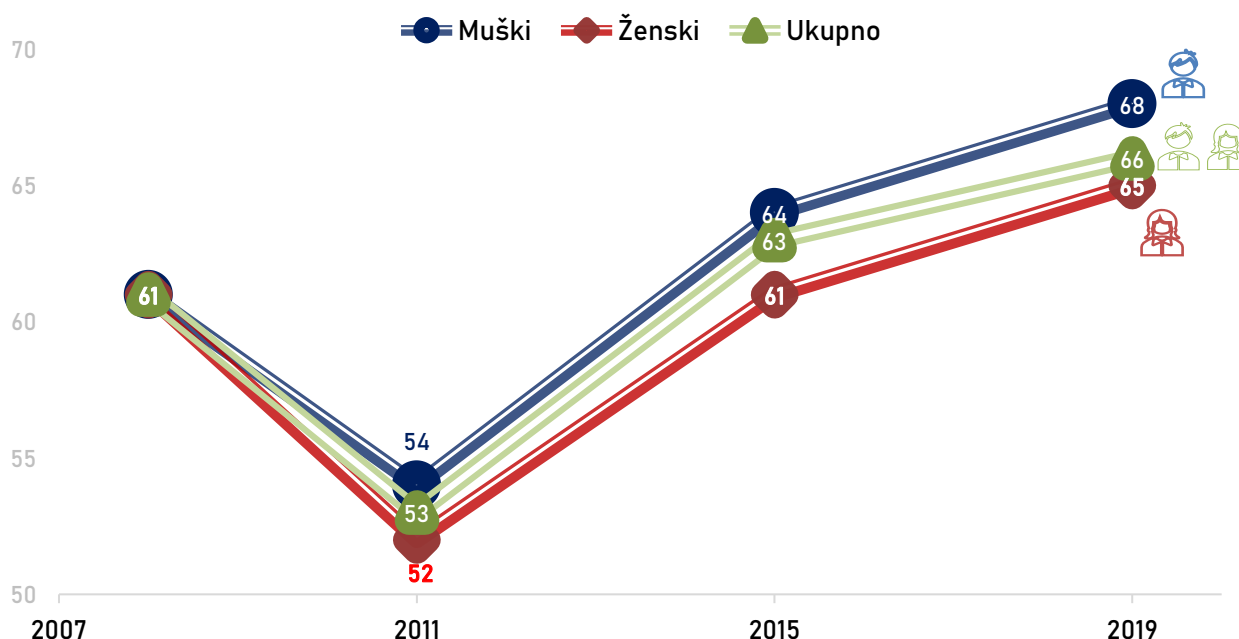
IX.6 PUŠENJE: KOMPARATIVNA ANALIZA KLJUČNIH INDIKATORA U CRNOJ GORI ZA PERIOD 2008-2019

U ovom poglavlju izložena je komparativna analiza podataka iz ključnih indikatora na području pušenja, odnosno rezultata četiri kruga ESPAD istraživanja u Crnoj Gori – ESPAD 2008, 2011, 2015 i 2019, za cjelokupni uzorak i posebno po polovima, i to u odnosu na sljedeće ključne indikatore:

- Percepcija dostupnosti cigareta – prevalenca učenika koji su odgovorili da bi “prilično lako” i “izuzetno lako” nabavili cigarete kad bi to željeli
- Prevalenca pušenja ikad u životu
- Prevalenca pušenja u prethodnih 30 dana
- Prevalenca svakodnevnog pušenja izražena u procentu učenika koji su pušili barem jednu cigaretu svakog dana
- Prevalenca učenika koji su prvu cigaretu ispušili i onih koji su počeli svakodnevno da puše na ranom uzrastu do svoje 13-e godine

IX.6.1 PERCEPCIJA DOSTUPNOSTI CIGARETA – ESPAD TREND U CRNOJ GORI 2008-2019

Analiza i poređenje rezultata četiri kruga ESPAD istraživanja u Crnoj Gori – ESPAD 2008, ESPAD 2011, ESPAD 2015 i ESPAD 2019 na varijabli *percepcije dostupnosti cigareta* ukazuje da je sa 61% učenika koji su smatrali da bi lako nabavili cigarete kada bi to željeli u ESPAD 2008 istraživanju, u sljedećem krugu istraživanja došlo do značajnog opadanja vrijednosti na ovom indikatoru – na 53%, da bi u ESPAD 2015. istraživanju ponovo porasla za deset procenata – na 63% i dalje na 66% u istraživanju 2019. godine (Grafikon 19).

Grafikon 19. Trend u percepciji dostupnosti cigareta. Proporcija učenika koji su odgovorili da bi 'prilično/izuzetno lako' nabavili cigarete kad bi to željeli. ESPAD 2008 – 2019. Svi učenici i učenici po polu. Procenti

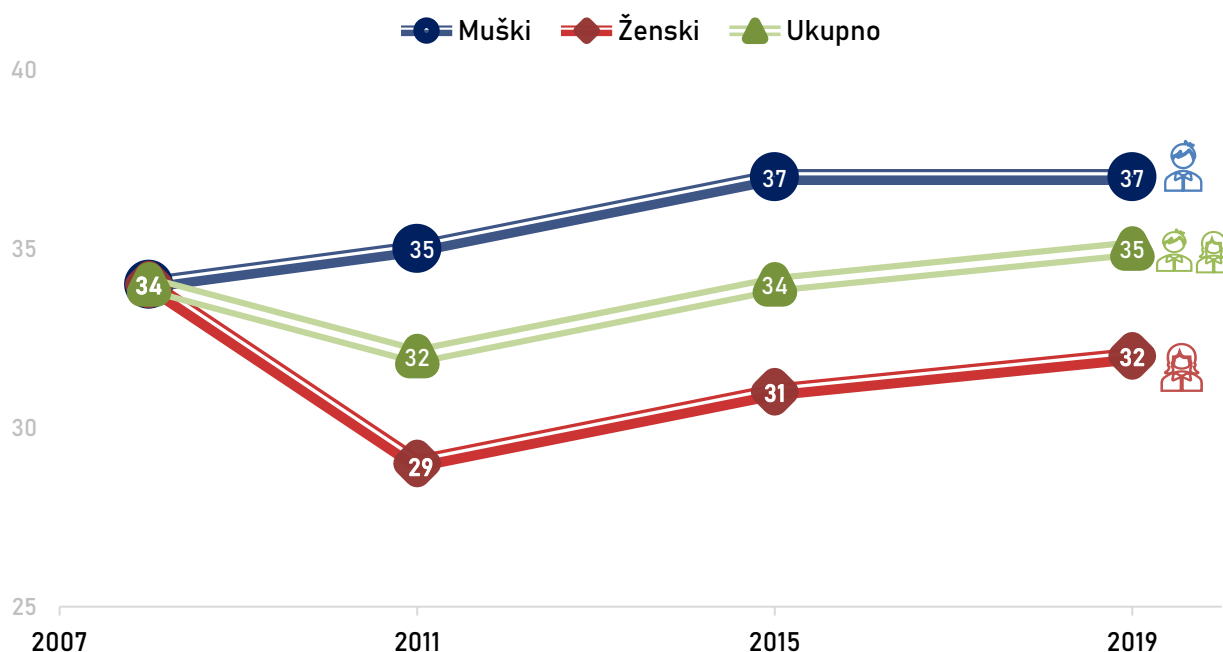
Ovaj nalaz nameće potrebu za detaljnijom eksploracijom faktora koji su u navedenom vremenskom periodu doveli do značajnog opadanja prevalence učenika u Crnoj Gori koji smatraju cigarete lako dostupnim, kod učenika oba pola, kao i do kasnije ponovnog porasta i održanja visoke vrijednosti na ovom indikatoru.

IX.6.2 PREVALENCA PUŠENJA IKAD U ŽIVOTU: ESPAD TREND U CRNOJ GORI 2008-2019

Na osnovu komparacije rezultata četiri ESPAD istraživanja u Crnoj Gori, može se reći da nakon značajnijeg pada prevalence između prva dva kruga istraživanja (2008 i 2011 godine), sada ponovo postoji manji trend porasta životne prevalence pušenja kod mladih. Naime, nivou ukupnog uzorka, počev od 34% učenika koji su pušili nekad u životu u istraživanju iz 2008. godine došlo je do manjeg opadanja prevalence od dva procenta u ESPAD 2011 istraživanju, da bi se u istraživanju 2005. godine prevalence pušenja našla na istoj vrijednosti kao i u prvom ESPAD istraživanju – 34%, a u istraživanju 2019. godine porasla na 35%.

Posmatrano posebno po polovima, kod dječaka postoji **blagi trend rasta životne prevalence pušenja u posmatranom periodu, iako je između posljednja dva istraživanja vrijednost identična**. Tako je sa početne vrijednosti 34% dječaka koji su pušili nekad u životu u 2008. godini trend porastao na 35% u 2011. godini i dalje do 37% u 2015. godini, na kom se nivou i zadržao u 2019. godini. Kod djevojčica je nakon značajnijeg pada od pet procenata između 2008. i 2011. godine (sa 34% na 29%) došlo do ponovnog porasta od dva procenta – na 31% u 2015. godini i dalje na 32% u 2019. godini.

Dakle, ukupni porast trenda od jednog procenta između posljednja dva kruga istraživanja uslovljen je porastom prevalencije pušenja kod djevojčica (Grafikon 20).

Grafikon 20. Trend prevalencije pušenja ikad u životu od 2008. do 2019. godine u Crnoj Gori. ESPAD 2008–2019. Svi učenici i učenici po polu. Procenti

Može se reći da je pad prevalencije pušenja kod učenika u 2011. godini u najvećoj mjeri uzrokovan opadanjem prevalencije pušenja kod djevojčica. Kako je u isto vrijeme identifikovana i niža percepcija dostupnosti cigareta kod učenika oba pola, bilo bi značajno dalje istražiti međusobnu uzročno-posljedičnu povezanost ovih faktora, u odnosu na pol ispitanika.

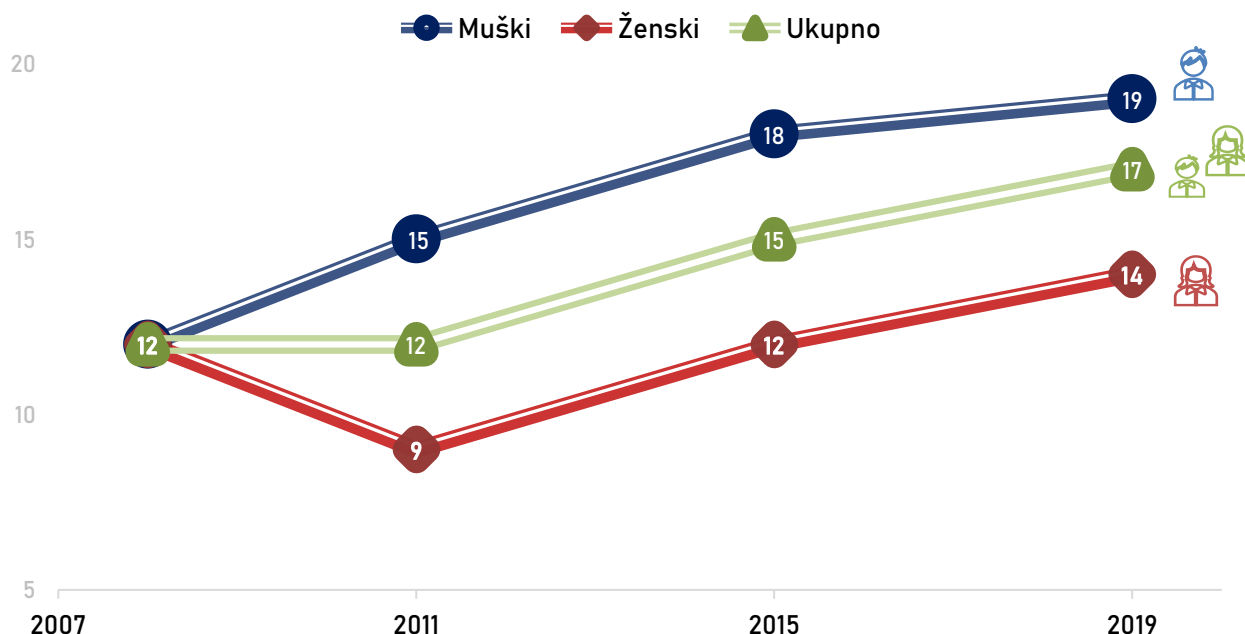
IX.6.3 PREVALENCIA PUŠENJA U PRETHODNIH 30 DANA: ESPAD TREND U CRNOJ GORI 2008–2019

Kad je u pitanju pušenje u prethodnih 30 dana, prevalenca u ukupnom uzorku je postepeno rasla – od 12% u istraživanjima 2008. godine i 2011. godine, preko 15% u istraživanju 2015. godine, do 17% u istraživanju 2019. godine.

Ako imamo na umu da se ova mjera prevalencije koristi kao indikator proporcije učenika koji aktuelno konzumiraju supstancu, možemo reći da danas gotovo svaki šesti učenik u Crnoj Gori konzumira cigarete na uzrastu od šesnaest godina, kao i da je ovaj procenat aktuelnih pušača među mladima kontinuirano rastao u posljednjih 11 godina.

Posmatrano po polovima, kod djevojčica je između prva dva kruga istraživanja evidentiran pad prevalencije upotrebe cigareta u prethodnih 30 dana od tri procenta, da bi u prethodnom krugu ponovo došlo do istog tolikog povećanja a u 2019. godini do daljeg povećanja za još dva procenta.

Kod dječaka je pak, evidentan porast od po 3% između prva tri kruga istraživanja – sa 12% u 2008. godini, preko 15% u 2011. godini i 18% u 2015. godini i dalji porast od jednog procenta, do 19% u 2019. godini (Grafikon 21).

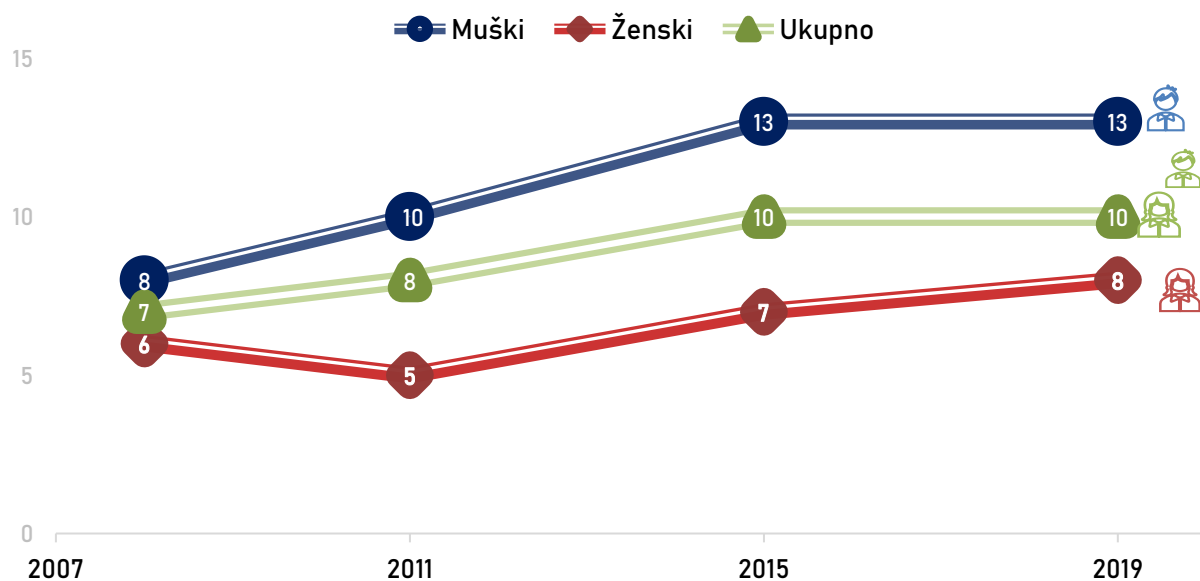

Grafikon 21. Trend prevalence pušenja u prethodnih 30 dana, od 2008 do 2019. godine u Crnoj Gori. ESPAD 2008–2019. Svi učenici i učenici po polu. Procenti

IX.6.4 PREVALENCA SVAKODNEVNOG PUŠENJA U PRETHODNIH 30 DANA – ESPAD TREND U CRNOJ GORI

Prevalenca svakodnevnog pušenja izražava se u **procentu učenika koji su pušili najmanje jednu cigaretu svakog dana u prethodnih 30 dana**. Posmatrano na nivou cjelokupnog uzorka, u Crnoj Gori vrijednost na ovom indikatoru pokazuje trend rasta – od 7% u istraživanju 2008. godine, preko 8% u istraživanju 2011. godine, do 10% u ESPAD 2015 istraživanju, na kojoj se vrijednosti i zadržala u istraživanju 2019. godine.

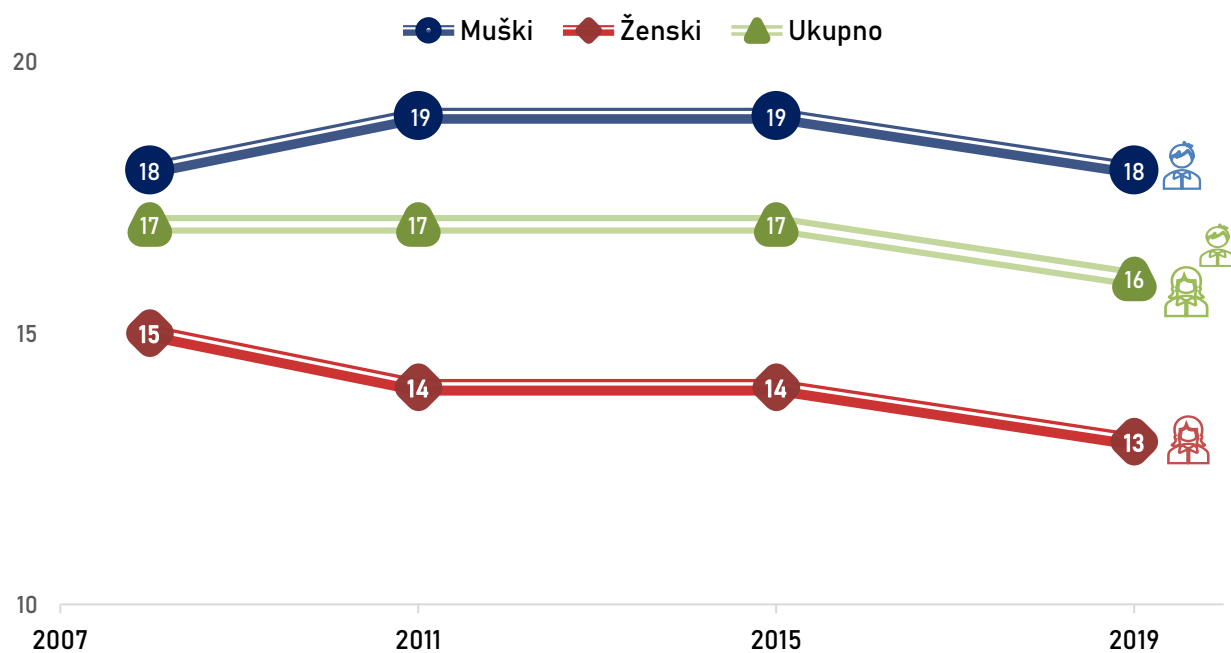
Posmatrano posebno po polovima, trend rasta je kod dječaka bio u prethodnim krugovima istraživanja izraženiji – sa 8% u istraživanju 2011. godine do 13% u istraživanju 2015. godine, da bi u ovom krugu istraživanja ostao na nepromijenjenom nivou. Kod djevojčica između prvog i drugog kruga istraživanja bio evidentiran blaži pad prevalence svakodnevnog pušenja od jednog procenta, da bi u ovom krugu istraživanja ponovo došlo do porasta sa 7% na 8% (Grafikon 22).

Grafikon 22. Trend prevalence svakodnevnog pušenja od 2008. do 2019. godine u Crnoj Gori. ESPAD 2008- ESPAD 2019. Svi učenici i učenici po polu. Procenti

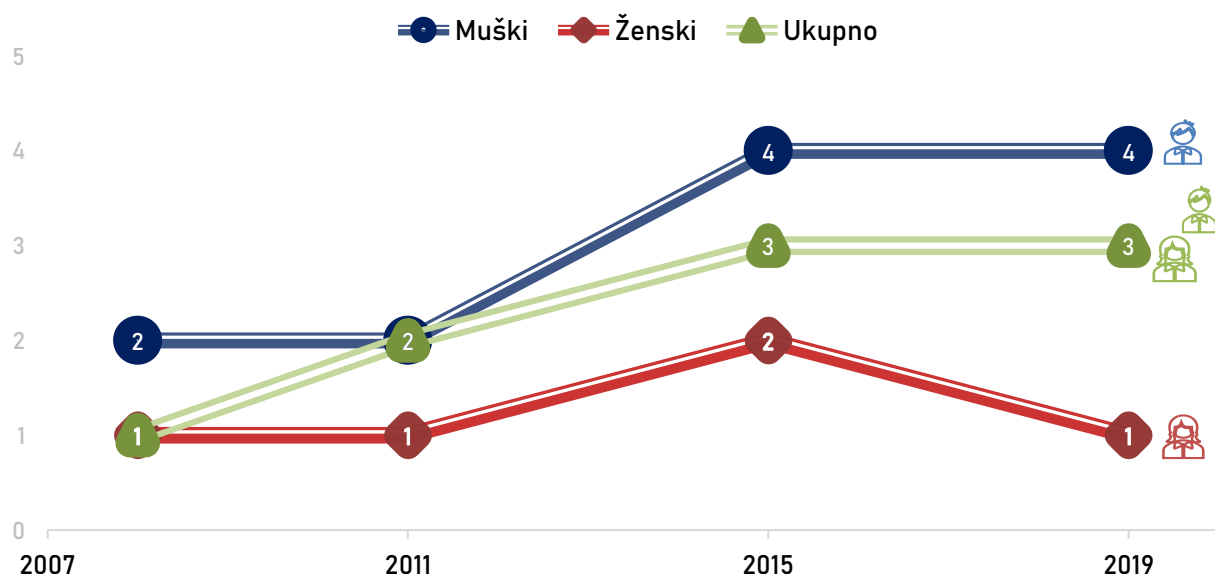
IX.6.5 PREVALENCA PUŠENJA PRVE CIGARETE I POČETKA SVAKODNEVNOG PUŠENJA NA RANOM UZRASTU – ESPAD TREND U CRNOJ GORI

Prevalenca ranog pušenja prve cigarete, izražena u procentu učenika koji su prvu cigaretu zapalili do svoje 13-e godine, u Crnoj Gori je opala za jedan procenat u ukupnom uzorku i to između posljednja dva kruga istraživanja, uz blagi pad i kod dječaka i kod djevojčica (Grafikon 23).

Grafikon 23. Pušenje prve cigarete na ranom uzrastu. Trend 2008 - 2019 u Crnoj Gori. ESPAD 2008 -2015. Svi učenici i učenici po polu. Procenti.

Istovremeno se uočava gradualni porast procenta učenika koji su **na ranom uzrastu počeli svakodnevno da puše**, od 1% u istraživanju 2008 godine, preko 2% u istraživanju 2011. godine do 3% u ESPAD 2015 i ESPAD 2019 istraživanju. Kod dječaka je ovaj porast između istraživanja 2011 i 2015. bio nešto izraženiji (dva procenta) (Grafikon 24).

Grafikon 24. Početak svakodnevnog pušenja na ranom uzrastu. Trend 2008 – 2015 u Crnoj Gori. ESPAD 2008-2019. Svi učenici i učenici po polu. Procenti

IX.7 DRUGI DUVANSKI PROIZVODI - ELEKTRONSKE CIGARETE, NARGILE, MOIST SNUFF, 'HEAT- NOT -BURN' DUVAN

U skladu sa pojavom novih proizvoda na duvanskom tržištu i trendova upotrebe tih proizvoda među mladima, u ovom krugu ESPAD istraživanja u standardni upitnik su je uvedeno pet pitanja koja se odnose na konzumaciju drugih duvanskih proizvoda osim cigareta – elektronskih cigareta, nargila, 'moist snuff-a', i nesagorijevajućeg bezdimnog duvana ('heat-not-burn' duvan). Najviše pitanja odnosi se na konzumaciju elektronskih cigareta. Prevalenca upotrebe je procjenjivana po sva tri vremenska indikatora – ikad u životu, u prethodnih 12 mjeseci i u prethodnih 30 dana. Ponuđeni odgovori bili su: *'ne'*, *'da, u prethodnih 30 dana'*, *'da, u prethodnih 12 mjeseci'*, *'da, prije 12 mjeseci ili ranije'*.

Svaki peti učenik probao je elektronske cigarete bar jednom do svoje šesnaeste godine, značajno više dječaka nego djevojčica (27% dječaka, 13% djevojčica).

U prethodnih 12 mjeseci elektronske cigarete koristilo je 13% učenika, opet značajno više dječaka nego djevojčica (18% dječaka, 8% djevojčica).

Među njima, **7% je koristilo elektronske cigarete u prethodnih 30 dana** (10% dječaka, 4% djevojčica). Dječaci očigledno prednjače u upotrebi elektronskih cigareta, u svim posmatranim vremenskim periodima.

Osim prevalence pušenja elektronskih cigareta, ispitivana je i **njihova učestalost pušenja u prethodnih 30 dana**. Rezultati pokazuju da je velika većina *onih koji su pušili elektronske cigarete u prethodnih 30 dana*, to činila rjeđe nego jednom nedjeljno, četvrtina ih je pušila bar jednom nedjeljno, a 8% skoro svaki dan ili svaki dan.

Najveći procenat onih koji su probali elektronske cigarete, to su prvi put učinili na uzrastu od 15 godina. 4% učenika prvi put je probalo elektronske cigarete na uzrastu ispod 13 godina, dok ih je 0.7% počelo pušiti svakodnevno elektronske cigarete na ovom ranom uzrastu. U vrijeme kada su prvi put probali elektronsku cigaretu, polovina onih koji su probali, povremeno je koristila duvan, 11% je redovno koristilo duvan, dok 39% onih koji su nekad probali elektronsku cigaretu nije nikad koristilo cigarete.

Nargilu ("vodu lulu") je nekad do svoje šesnaeste godine koristilo duplo više učenika nego što je to slučaj sa elektronskim cigaretama- ukupno 41%, odnosno četiri od deset učenika. Kod dječaka ovaj je procenat još višiji, pa je **gotovo svaki drugi dječak (48%) do uzrasta od 16 godina probao nargilu, i svaka treća djevojčica (34%)**.

U prethodnih 12 mjeseci nargilu je pušilo 39% dječaka i 28% djevojčica – ukupno 34% učenika – **češće nego svaki treći učenik starosti do 16 godina**.

U prethodnih 30 dana, svaki peti učenik konzumirao je nargilu (21%) – posmatrano po polovima, svaki četvrti dječak (25%) i skoro svaka šesta djevojčica (17%).

Nesagorijevajući duvan ("heat-not-burn" tobacco) je duvanski proizvod koji je u Crnoj Gori koristilo 3% učenika do svoje šesnaeste godine – 4% dječaka i 2% djevojčica. U prethodnih 12 mjeseci je ove proizvode koristio isti procenat učenika, a u prethodnih mjesec dana 1%.

Moist snuff je duvanski proizvod koji je u Crnoj Gori relativno nepoznat učenicima. Svaki pedeseti učenik je probao ovu varijantu duvana nekad u životu, i to svi u prethodnih 12 mjeseci. Jedan od sto učenika probao je moist snuff u prethodnih 30 dana.

U Tabelama 23, 24 i 25 prikazana je prevalenca upotrebe drugih duvanskih proizvoda ikad u životu, u prethodnih 12 mjeseci i u prethodnih 30 dana u ukupnom uzorku učenika i po polu.

Tabela 23. Prevalenca upotrebe drugih duvanskih proizvoda IKAD u životu. Svi učenici i učenici po polu. ESPAD 2019. Procenti

	Muški	Ženski	UKUPNO
Elektronske cigarete	27	13	20
Nargile	48	34	41
Nesagorijevajući duvan	4	2	3
Moist snuff	2	1	2

Tabela 24. Prevalenca upotrebe drugih duvanskih proizvoda U PRETHODNIH 12 MJESECI. Svi učenici i učenici po polu. ESPAD 2019. Procenti

	Muški	Ženski	UKUPNO
Elektronske cigarete	18	8	13
Nargile	39	28	34
Nesagorijevajući duvan	3	2	3
Moist snuff	2	1	2

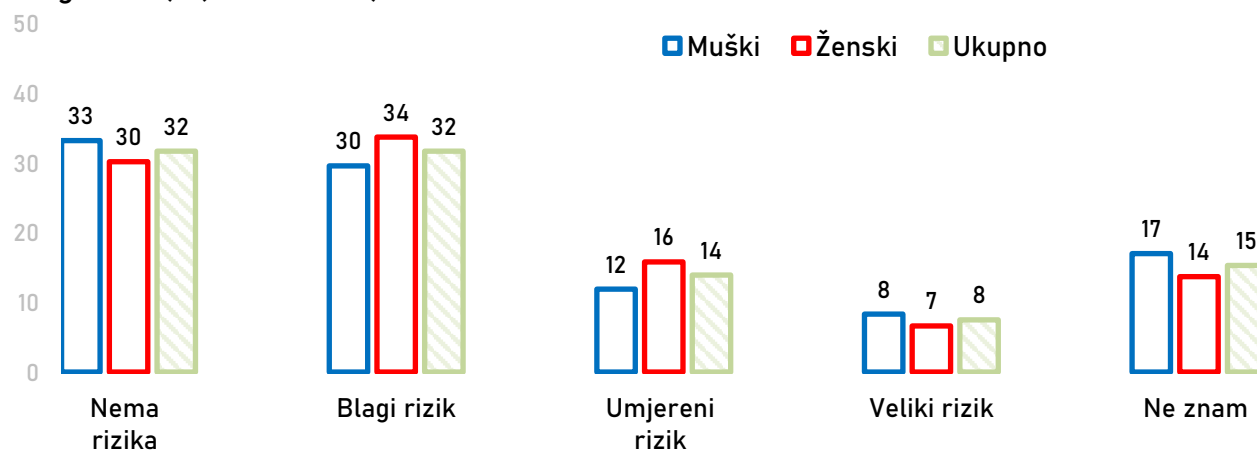
Tabela 25. Prevalenca upotrebe drugih duvanskih proizvoda U PRETHODNIH 30 DANA. Svi učenici i učenici po polu. ESPAD 2019. Procenti

	Muški	Ženski	UKUPNO
Elektronske cigarete	10	4	7
Nargile	25	17	21
Nesagorijevajući duvan	2	1	1
Moist snuff	1	1	1

IX.7.1 PERCEPCIJA RIZIKA OD UPOTREBE ELEKTRONSKIH CIGARETA

Pored prevalencije upotrebe, interesovalo nas je i kako učenici procjenjuju rizik od upotrebe elektronskih cigareta, što je eksplorisano pitanjem učenika da procijene koliko ljudi rizikuju da nanese sebi štetu (fizički ili na neki drugi način) ako probaju elektronske cigarete jednom ili dva puta.

Gotovo trećina ispitanika smatra da nema rizika od probanja elektronskih cigareta jednom ili dvaput, i isto toliko ih smatra da je ovaj rizik 'blag'. Umjereni rizik pri probanju elektronskih cigareta percipira skoro tri od dvadeset učenika, dok skoro jedan od deset učenika smatra da je taj rizik 'velik'. Skoro dva od deset učenika ne zna da li probanjem elektronskih cigareta jednom ili dvaput ljudi rizikuju da nanese sebi štetu (fizički ili na drugi način) (Grafikon 25).

Grafikon 25. Procjena rizika od probanja elektronskih cigareta jednom ili dvaput. Ispitanici ukupno i po polu. ESPAD 2019. Procenti

X ALKOHOL

Najveći dio ESPAD upitnika tradicionalno je posvećen upotrebi alkohola. Alkohol je supstanca koju mladi širom svijet daleko najčešće upotrebljavaju i zloupotrebljavaju. U samom nazivu ESPAD istraživanja jasno je stajalište ESPAD istraživačke zajednice prema alkoholu i opasnostima povezanim sa upotrebom ove legalne droge kod mladih – ESPAD je akronim naziva „Evropski istraživački projekat o [alkoholu i drugim drogama](#)“.

U ovom izvještaju predstavljani su sljedeći indikatori u oblasti alkohola:

- Percepcija dostupnosti različitih alkoholnih pića
- Percepcija rizika od konzumacije alkohola
- Prevalenca konzumacije ikad u životu, u prethodnih 12 mjeseci i u prethodnih 30 dana
- Učestalost konzumacije alkohola ikad u životu, u prethodnih 12 mjeseci i u prethodnih 30 dana
- Prevalenca i učestalost konzumacije različitih vrsta pića u prethodnih 30 dana
- Alkohol: vrsta pića i procijenjeni stepen pijanstva na dan zadnje konzumacije
- „Binge drinking“ – pijenje 5 ili više pića u jednoj prilici tokom prethodnih 30 dana
- Opijanje alkoholom ikad u životu, u prethodnih 12 mjeseci i u prethodnih 30 dana
- Uzrast prve upotrebe alkohola i prvog pijanstva
- Razlozi za konzumaciju alkohola
- Komparativna analiza ključnih indikatora u Crnoj Gori za period 2008–2019

X.1 PERCEPCIJA DOSTUPNOSTI ALKOHOLNIH PIĆA

U Crnoj Gori, Zakon o turizmu i ugostiteljstvu ⁴⁴ zabranjuje točenje alkoholnih pića u ugostiteljskim objektima osobama mlađim od 18 godina starosti, dok Zakon o javnom redu i miru⁴⁵ zabranjuje prodaju alkoholnih pića osobama mlađim od 18 godina.

Percepcija dostupnosti alkoholnih pića kod učenika ispitivana je posebnim pitanjem za svako alkoholno piće. Učenici su pitani koliko bi im teško bilo da, kada bi to željeli, nabave:

- pivo (ne uključujući bezalkoholno pivo i radlere sa niskim sadržajem alkohola)
- cider (ne uključujući cidere sa niskim sadržajem alkohola ispod 2.5%)
- miks pića (breezeri, babmus, viski kola, gemiš, đus votka, špricer, i sl.)
- vino (uključujući i šampanjac, pjenušava vina, i sl.)
- žestoka pića (rakija, vodka, vinjak, viski, kokteli i sl.)

⁴⁴ Zakon o turizmu i ugostiteljstvu. "Sl. list CG", br. 2/2018, 4/2018, 13/2018, 25/2019 i 67/2019

⁴⁵ Zakon o javnom redu i miru "Sl. list CG", br. 64/2011

Kategorije odgovora su bile *'nemoguće'*, *'izuzetno teško'*, *'dosta teško'*, *'dosta lako'*, *'izuzetno lako'* i *'ne znam'*. U ovom prikazu, odgovori učenika *"dosta lako"* i *"izuzetno lako"* su spojeni u jednu kategoriju koja ukazuje na *percepciju lake dostupnosti supstance*.

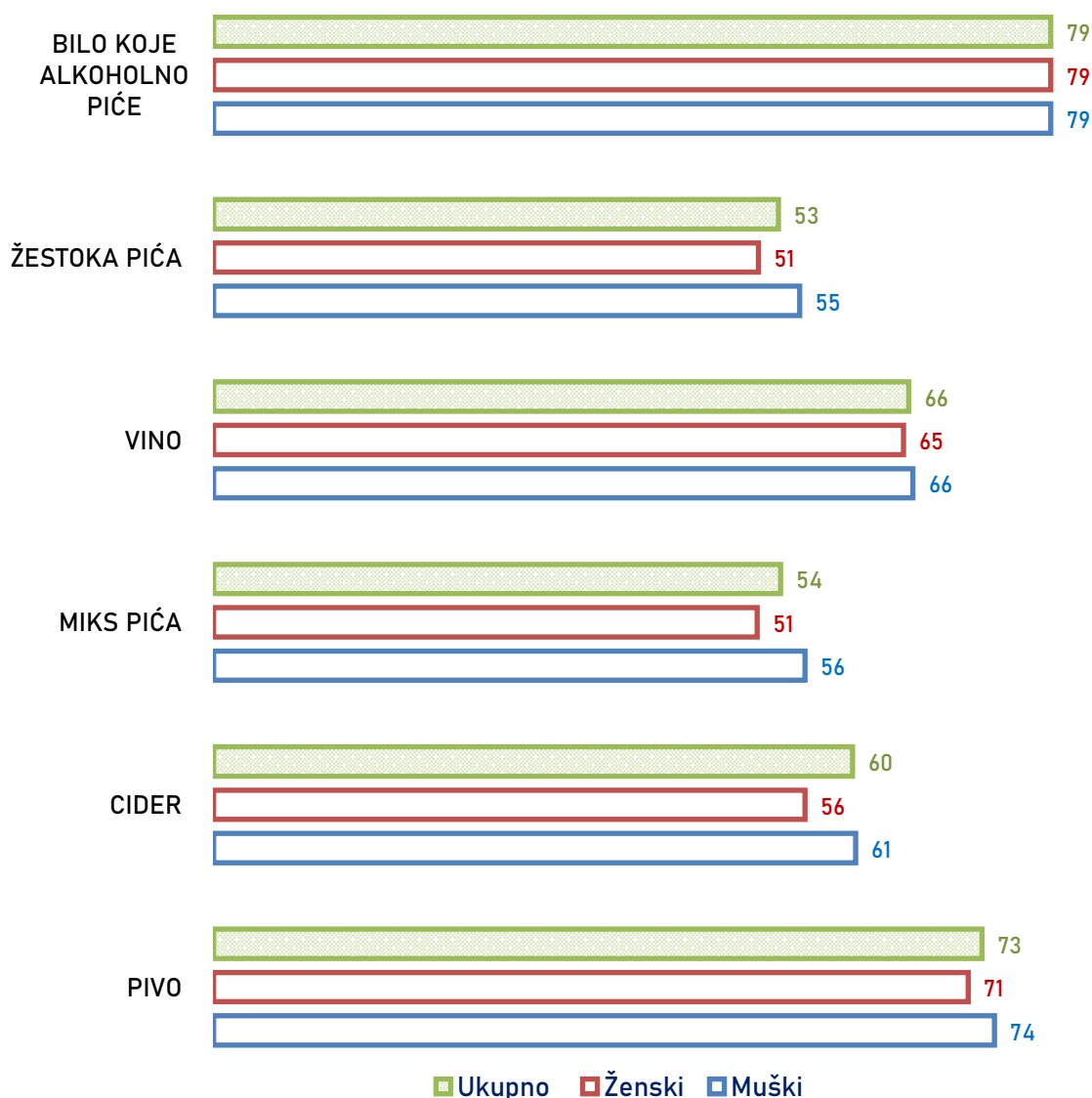
Bilo koje alkoholno piće smatra lako dostupnim osam od deset učenika (79%), uz jednaki udio dječaka i djevojčica (po 79%).

Pivo je alkoholno piće koje najveći procenat – gotovo tri četvrtine šesnaestogodišnjaka u Crnoj Gori, kako dječaka, tako i djevojčica, doživljava lako dostupnim.

Nakon piva slijedi **vino**, koje dvije trećine učenika doživljava lako dostupnim, bez razlike među polovima.

Cider je na trećem mjestu po percepciji lakoće dostupnosti, pa ga lako dostupnim doživljava šest od deset učenika – nešto manje djevojčica (56%) nego dječaka (61%).

Percepcija dostupnosti **žestokih pića i miks pića** je gotovo ujednačena – tako više nego jedan od dva učenika smatra miks pića i žestoka pića lako dostupnim (Grafikon 26).

Grafikon 26. Percepcija dostupnosti alkoholnih pića uopšte, i različitih alkoholnih pića. Procenat odgovora „dosta lako“ i „izuzetno lako“. Ispitanici ukupno i po polu. ESPAD 2019. Procenti

X.2 PERCEPCIJA RIZIKA OD KONZUMACIJE ALKOHOLA

Percepcija rizika povezanog sa konzumacijom alkoholnih pića procijenjena je kroz odgovore na 3 pitanja iz seta pitanja o riziku od upotrebe supstanci / koliko ljudi rizikuju da nanese sebi štetu, fizički ili na neki drugi način, ako: popiju jedno ili dva pića skoro svakog dana; popiju četiri ili pet pića skoro svakog dana i popiju pet ili više pića u jednoj prilici skoro svakog vikenda.

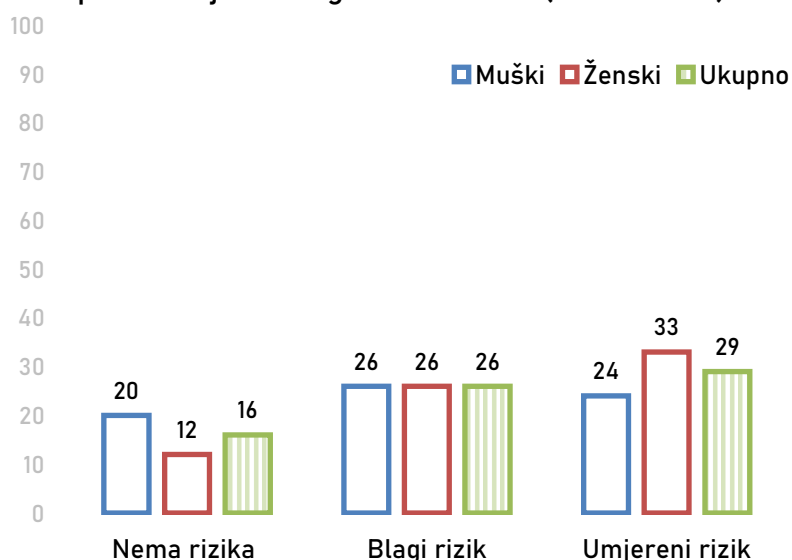
Ako popiju **jedno ili dva pića svakog dana**, ljudi time ne čine rizik da sebi nanese štetu – smatra svaki peti dječak i više nego svaka deseta djevojčica, a na ukupnom nivou uzorka – skoro 2 od 10 ispitanika(16%).

Rizik od ovakvog obrasca redovnog svakodnevnog pijenja kao „blagi“ rizik percipira više od četvrtine ispitanika, jednako djevojčica koliko i dječaka (26%).

Da oni koji piju jedno ili dva pića svakog dana time „umjereno“ rizikuju da nanese sebi štetu, fizički ili na drugi način, smatra trećina djevojčica i četvrtina dječaka – dakle skoro jedan od tri ispitanika u ukupnom uzorku.

Konačno, petina djevojčica i 15% dječaka – dakle skoro petina od ukupnog uzorka učenika smatra da ovakav obrazac pijenja nosi „veliki rizik“ po osobu koja ga upražnjava.

Više nego svaki deseti učenik/ca ne zna da li pije jednog ili dva pića svakodnevno nosi rizik po zdravlje ili drugu vrstu rizika (Grafikon 27).

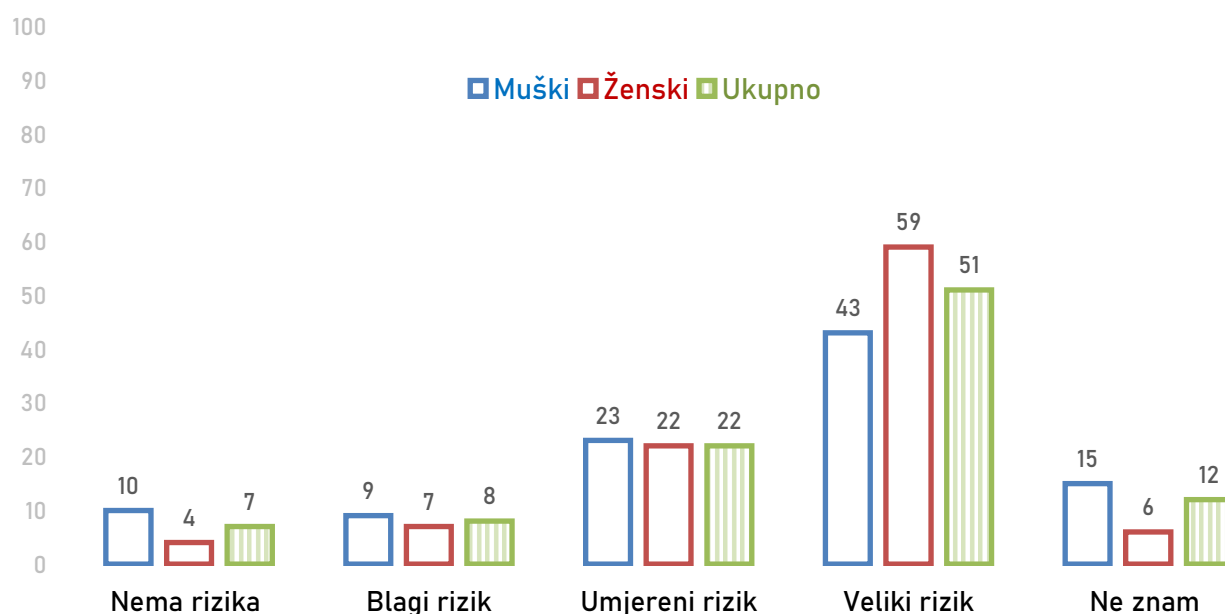
Grafikon 27. Percepcija rizika od **pijenja jednog ili dva pića skoro svakog dana**. Učenici ukupno i po polu. ESPAD 2019. Procenti

Percepcija pijenja četiri ili pet pića je nešto ozbiljnija, odnosno, čini se da ova dodata količina pića u pitanju čini značajnu razliku u percepciji rizika. Tako, ako popiju **četiri ili pet pića skoro svakog dana**, ljudi time **ne čine rizik** da sebi nanese štetu – smatra duplo manje učenika – svaki deseti dječak i više nego svaka dvadeseta djevojčica, odnosno na ukupnom nivou uzorka manje od 1 od 10 ispitanika(7%). Rizik od ovakvog obrasca redovnog svakodnevnog pijenja kao „blagi“ percipira skoro desetina učenika (8%) – odnosno 7% djevojčica i 9% dječaka.

Da oni koji piju četiri ili pet pića skoro svakog dana time tek „umjereno“ rizikuju da nanesu sebi štetu, fizički ili na drugi način, smatra više od petine djevojčica i dječaka – skoro jedan od četiri ispitanika u ukupnom uzorku (22%).

Konačno, svaki drugi učenik smatra da ovakav obrazac pijenja nosi „veliki rizik“ po osobu koja ga upražnjava – gotovo šest od deset djevojčica i četiri od deset dječaka.

Kao i kod prethodnog obrasca pijenja, više nego svaki deseti učenik/ca ne zna da li pijenje četiri ili pet pića skoro svakodnevno nosi rizik po zdravlje ili drugu vrstu rizika. Mnogo je veći procenat neupućenih među dječacima nego među djevojčicama (15% naspram 6%) (Grafikon 28).

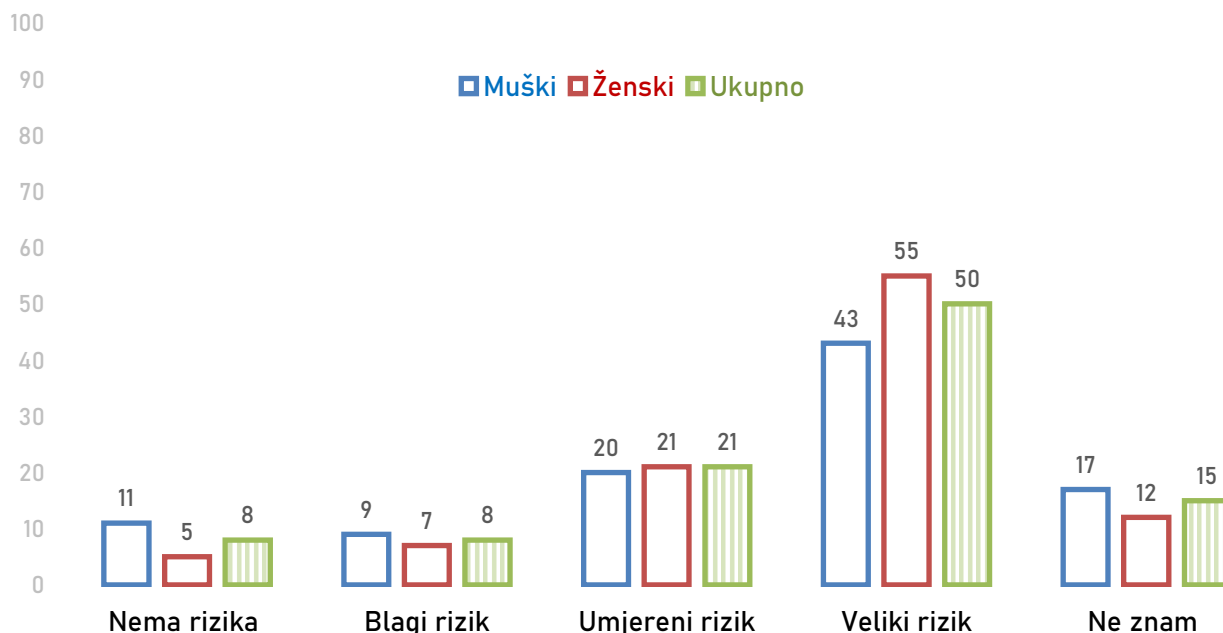
Grafikon 28. Percepcija rizika od **pijenja četiri ili pet pića skoro svakog dana**. Učenici ukupno i po polu. ESPAD 2019. Procenti

Percepcija rizika od pijenja **pet pića zaredom u jednoj prilici skoro svakog vikenda** je gotovo identična prethodnom primjeru. Skoro svaki peti dječak rizik od ovakvog obrasca pijenja smatra nepostojećim ili „blagim“. Djevojčice nešto ozbiljnije procjenjuju rizik, pa 12% njih smatra da je rizik blag ili da ga nema. Na ukupnom nivou, skoro 2 od deset učenika ne smatra da je ovakav obrazac pijenja rizičan.

Jedan od pet učenika, gotovo jednako dječaci i djevojčice, smatraju da je rizik od ekscesivne konzumacije alkohola gotovo svakog vikenda „umjeren“.

Polovina učenika ipak zna da je rizik od „bindžovanja“ skoro svakog vikenda velik – no ipak su rizika znatno svjesnije djevojčice nego dječaci (55% naspram 43%).

Da li je ovakav obrazac pijenja hazardan „ne zna“ 15% uzorka. Veći je procenat neupućenih među dječacima nego među djevojčicama (17% naspram 12%) (Grafikon 29).

Grafikon 29. Percepcija rizika od pijenja pet ili više pića zaredom, u jednoj prilici, skoro svakog vikenda. Učenici ukupno i po polu. ESPAD 2019. Procenti

Postavimo ovaj rezultat u kontekst jednog prosječnog odjeljenja od 25 - 30 učenika u srednjoj školi u Crnoj Gori. U tom odjeljenju:

- Najmanje tri do četiri učenika/ce ne znaju gotovo ništa o štetnim efektima alkohola na zdravlje, odnosno o riziku koji svakodnevna manja ili veća ili pak povremena ekscesivna konzumacija alkohola nosi po fizičko i psihičko zdravlje čovjeka
- Najmanje deset učenika/ca ima potpuno pogrešno uvjerenje o (ne)štetnosti konzumacije alkohola, odnosno negiraju ili podcjenjuju rizik po čovjekovo zdravlje od konzumiranja alkoholnih pića svakog dana ili „bindžovanja“ skoro svakog vikenda, kao posebno opasnog obrasca pijenja.

Ovi primjeri je (uz ostale nalaze iz ovog istraživanja u oblasti alkohola) vrlo su indikativni za zaključak da i dalje postoji znatno izražena potreba za implementacijom edukativnih i preventivnih programa o alkoholu kao najčešće korišćenoj legalnoj drogi mladih, ne samo u okviru obrazovnog sistema još od najranijih razreda, već i u okviru lokalnih zajednica i šire. Neki od ključnih i neizostavnih aspekata ovih programa trebalo bi da budu ciljano usmjereni na razbijanje normativnih uvjerenja mladih o sveprisutnoj konzumaciji alkohola kod vršnjaka; percepcije alkohola kao svojevrsnog socijalnog imperativa i neizostavnog činioca dobre zabave („no booze no party“); kao i duboko ukorijenjenih socioloških (i genetskih) predrasuda, iskrivljenih uvjerenja i mitova o alkoholu i njegovoj konzumaciji.

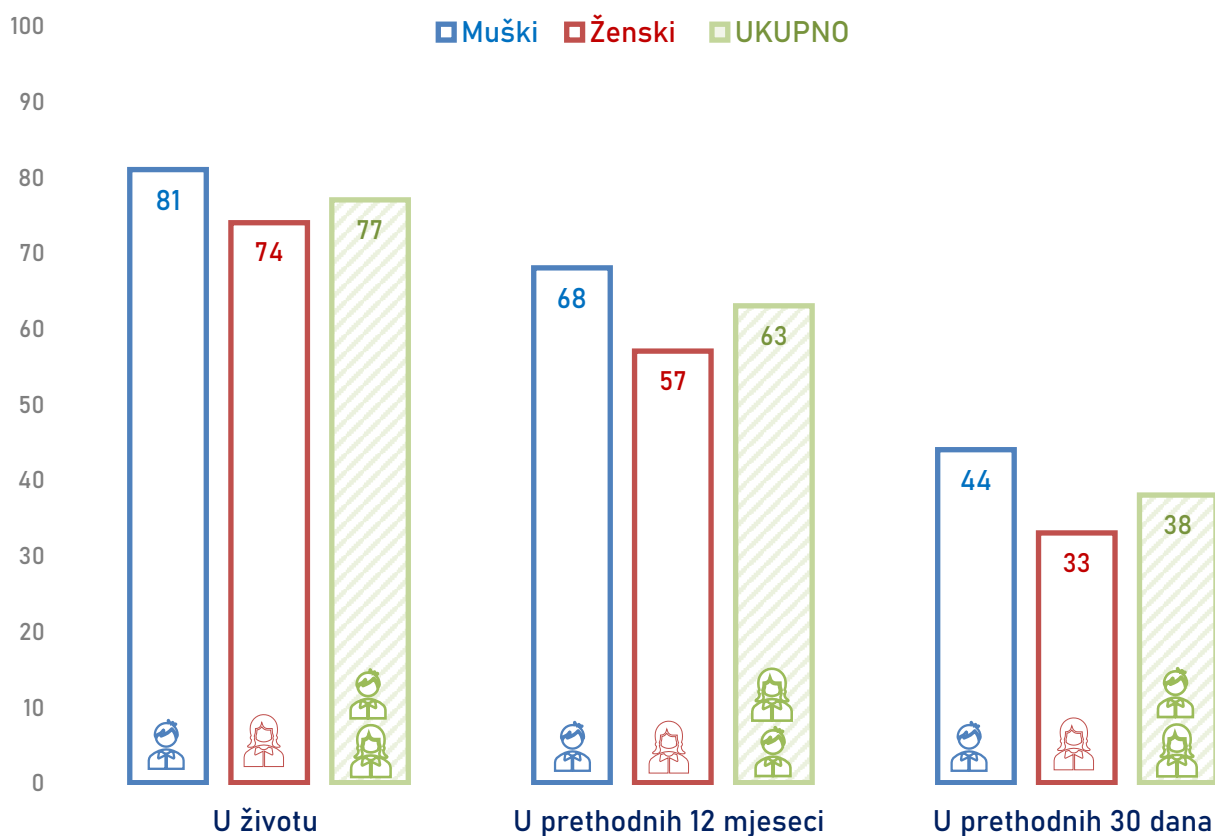
X.3 PREVALENCIA KONZUMACIJE ALKOHOLA IKAD U ŽIVOTU, U PRETHODNIH 12 MJESECI I U PRETHODNIH 30 DANA

Prevalenca i učestalost pijenja alkohola je procijenjena pitanjem učenika koliko puta su, ako su uopšte, popili neko alkoholno piće u životu, u prethodnih 12 mjeseci i u prethodnih 30 dana. Ponuđeni su odgovori 0', '1-2', '3-5', '6-9', '10-19', '20-39', '40 ili više'⁴⁶.

Gotovo osam od deset (77%) učenika u Crnoj Gori konzumiralo je alkohol bar jednom do svoje šesnaeste godine (81% dječaka i 74% djevojčica).

U prethodnih 12 mjeseci, alkohol je konzumiralo **više od šest među deset učenika (63%)**, među njima više dječaka nego djevojčica (68% naspram 57%).

U prethodnih 30 dana, **oko četiri od deset (38%)** učenika je konzumiralo alkohol - 44% dječaka, 33% djevojčica (Grafikon 30).

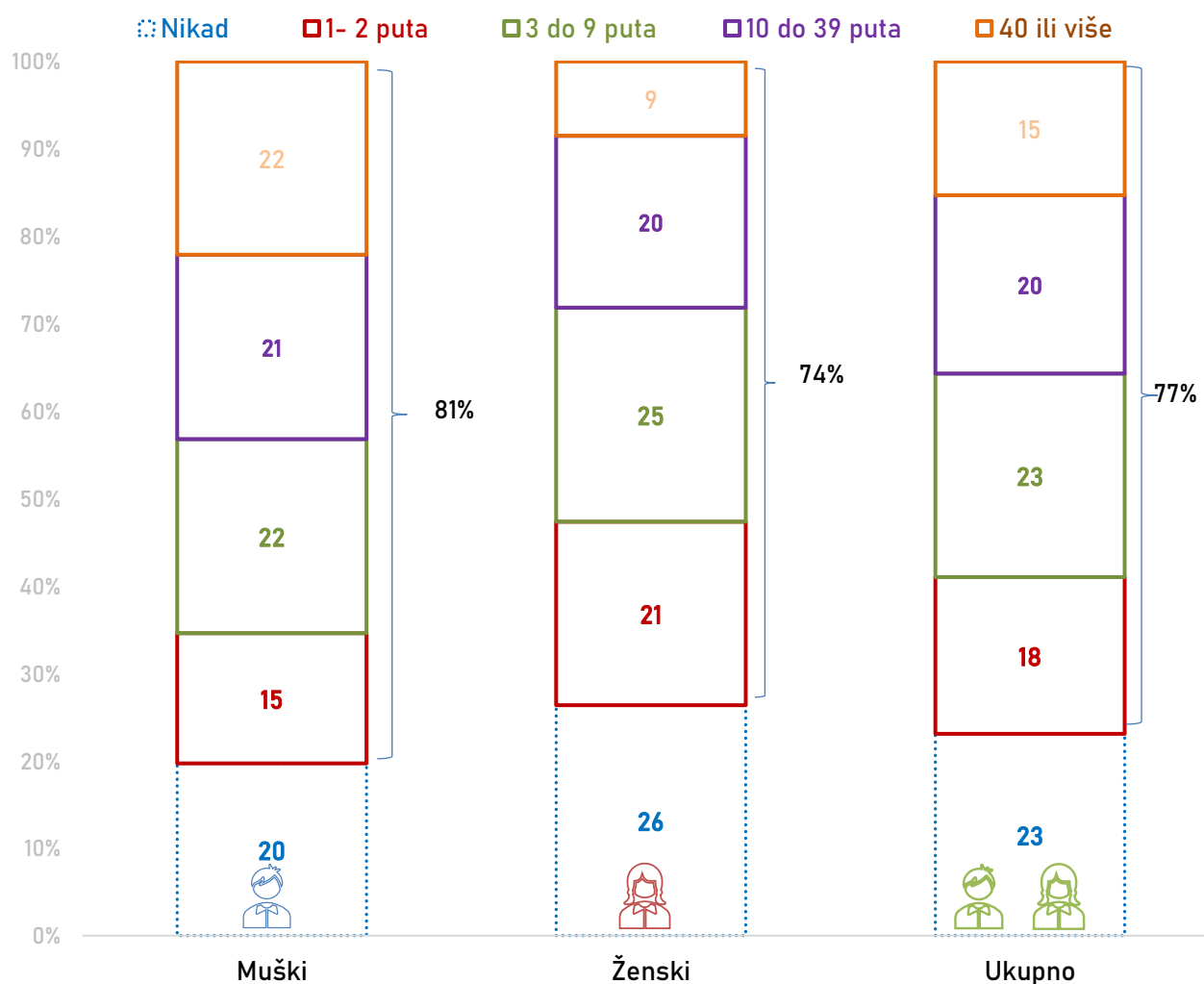
Grafikon 30. Prevalenca konzumacije alkohola ikad u životu, u prethodnih 12 mjeseci i u prethodnih 30 dana. Ispitanici ukupno i po polu. ESPAD 2019. Procenti

⁴⁶ U cilju bolje preglednosti rezultata, odgovori učenika su u ovom izvještaju predstavljeni po agregatnim kategorijama - '1 do 2 puta', '3 do 9 puta', '10 do 39 puta' i '40 puta i više'.

X.4 UČESTALOST KONZUMACIJE ALKOHOLA IKAD U ŽIVOTU, U PRETHODNIH 12 MJESECI I U PRETHODNIH 30 DANA

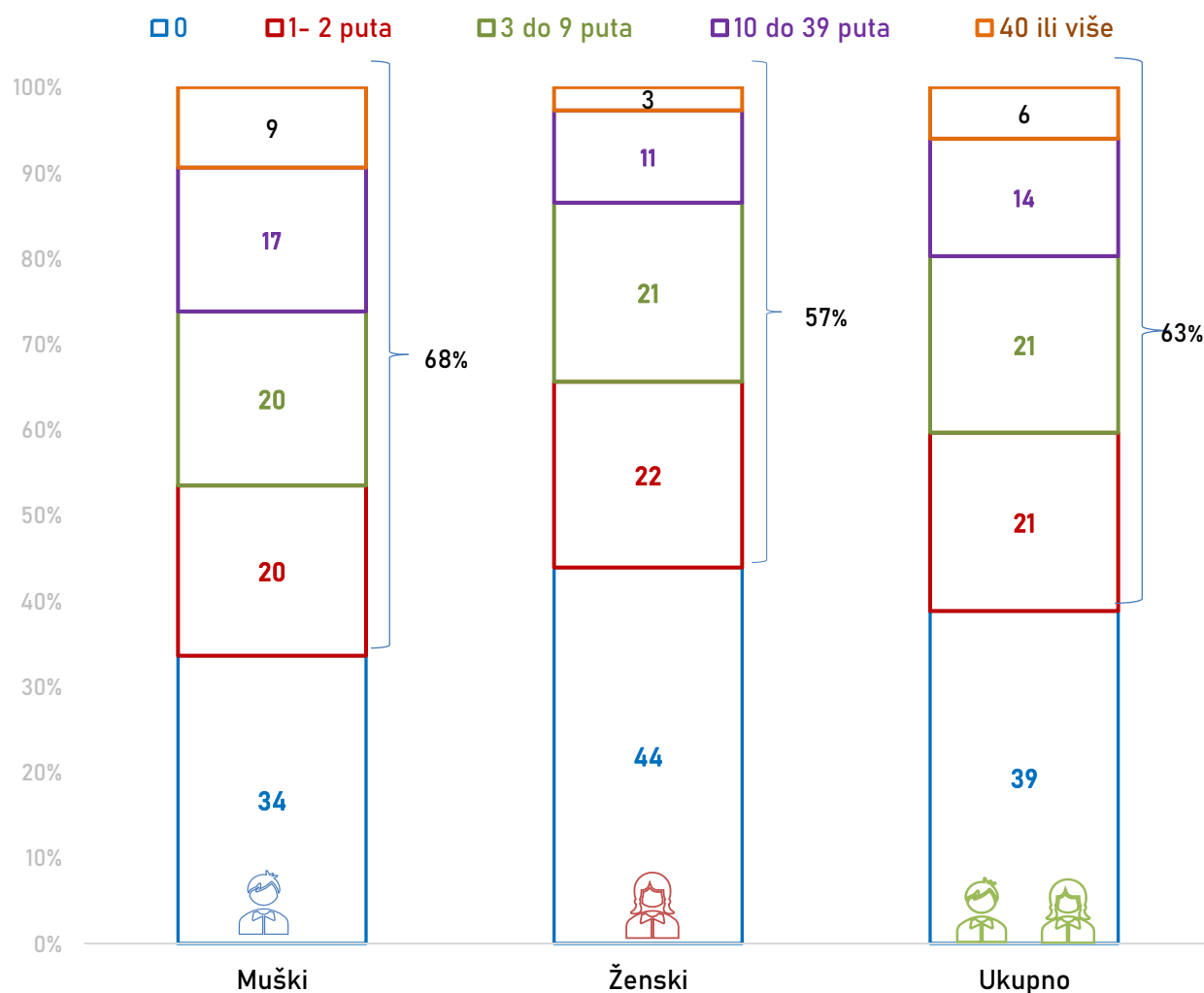
Nijesu svi pili alkohol sa jednakom učestalošću, a razlike postoje i u broju popijenih pića. Distribucija učestalosti pijenja alkohola ikad u životu, izražena u **broju puta** kod onih koji su pili alkohol do svoje šesnaeste godine, prikazana je na Grafikonu 31. Najočiglednija razlika u učestalosti konzumacije alkohola ikad u životu između dječaka i djevojčica nalazi se u kategoriji 40 i više puta, koliko je alkohol u životu konzumiralo više od petine dječaka (22%) i gotovo desetina (9%) djevojčica. Više je djevojčica u kategoriji učestalosti konzumacije '1 do 2 puta' – 21% naspram 15% dječaka.

Posebno je zabrinjavajuće da je alkohol ikad u životu, odnosno do svoje šesnaeste godine, više od deset puta konzumiralo 43% dječaka i 29% djevojčica – ukupno 36% učenika, dakle gotovo četiri od deset učenika.

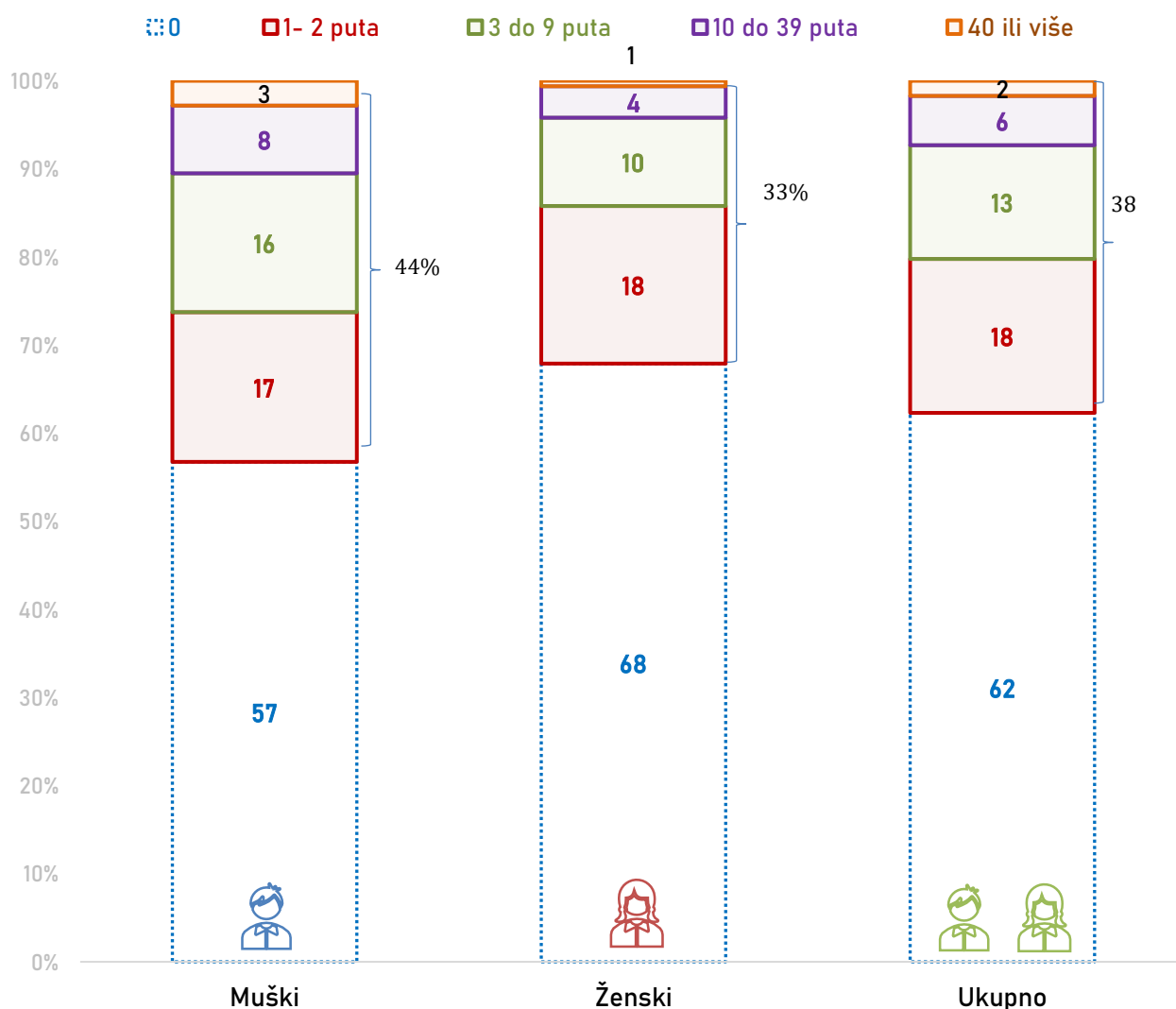
Grafikon 31. Učestalost konzumacije alkohola ikad u životu. Svi učenici i učenici po polu. ESPAD 2019. Procenti

Prevalenca konzumacije alkohola u prethodnih 12 mjeseci, koja se smatra najrealnijom mjerom redovne upotrebe alkohola, pokazuje da je 68% dječaka i 57% djevojčica konzumiralo alkohol u ovom periodu. Jedanaest je procenata više djevojčica među onima koji nijesu konzumirali alkohol u ovom periodu. Dječaci su tri puta češće nego djevojčice pili alkohol 40 i više puta u prethodnih godinu dana (Grafikon 32).

Grafikon 32. Učestalost konzumacije alkohola u prethodnih 12 mjeseci. Svi učenici i učenici po polu. ESPAD 2019. Procenti

Prevalenca **aktuelne konzumacija alkohola**, izražena u procentu učenika koji su ovu supstancu konzumirali u 30 dana koji su prethodili istraživanju, pokazuje da je 33% djevojčica i 44% dječaka konzumiralo alkohol. Pri tome su ponovo dječaci tri puta češće to činili 40 i više puta, odnosno svakodnevno, a duplo češće su pili alkohol 10 do 39 puta u navedenom periodu (Grafikon 33).

Grafikon 33. Učestalost konzumacije alkohola u prethodnih 30 dana. Ispitanici ukupno i po polu. ESPAD 2019. Procenti

X.5 PREVALENCA I UČESTALOST KONZUMACIJE RAZLIČITIH VRSTA PIĆA U PRETHODNIH 30 DANA

Konzumacija alkohola u toku prethodnih 30 dana detaljnije je eksplorisana u odnosu na vrstu konzumiranog pića. Tako su učenici zamoljeni da se prisjete prethodnih 30 dana, i navedu koliko su puta popili:

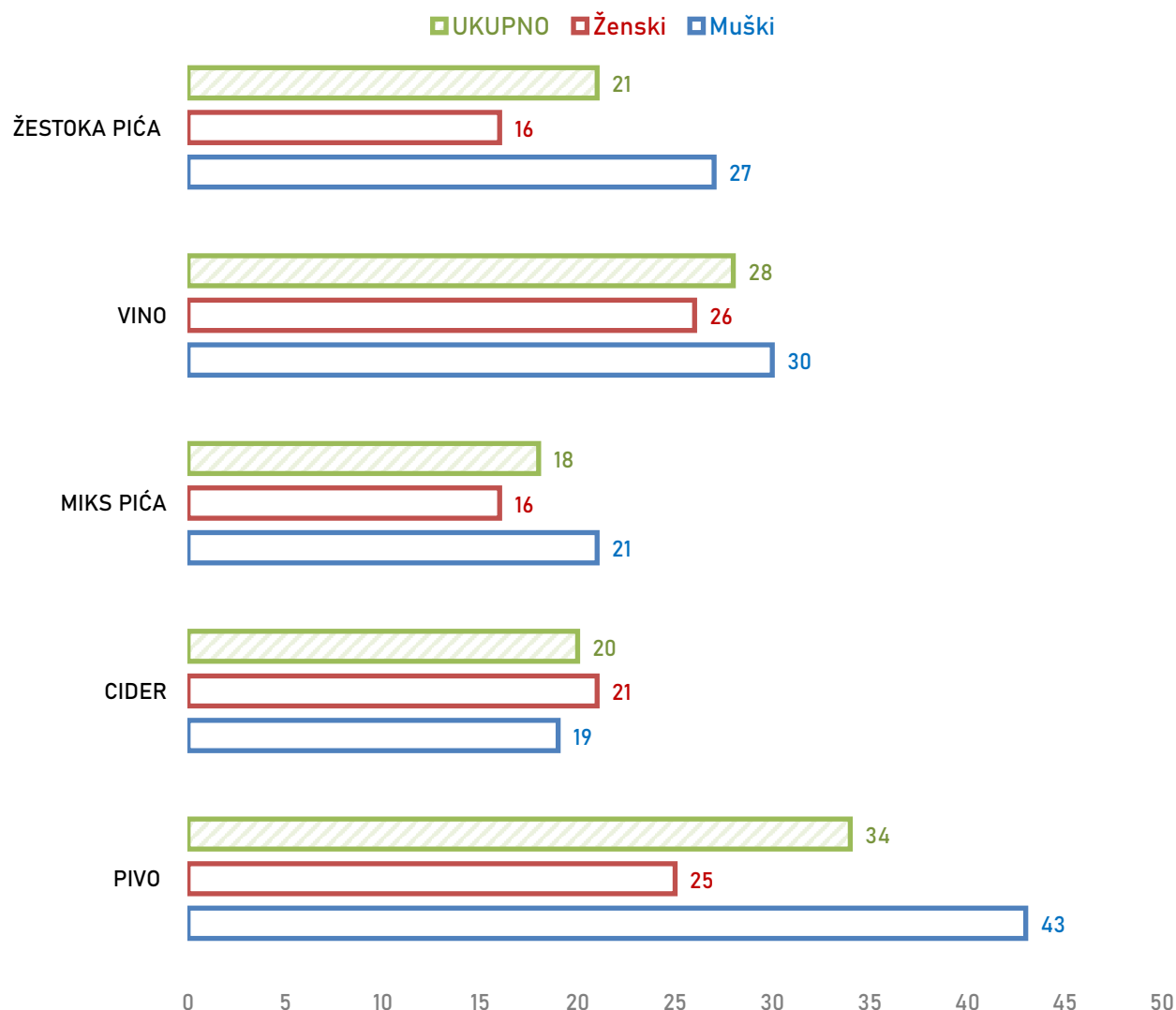
- Pivo (ne uključujući bezalkoholno pivo i radlere sa niskim sadržajem alkohola)
- Cider (ne uključujući cidere sa niskim sadržajem alkohola ispod 2.5%)
- Miks pića (breezeri, babmus, viski kola, gemišt, đus votka, špricer, i sl.)
- Vino (uključujući i šampanjac, pjenušava vina, i sl.)
- Žestoka pića (rakija, vodka, vinjak, viski, kokteli i sl.)

Ponuđeni odgovori su bili '0', '1-2', '3-5', '6-9', '10-19', '20-39', 40 ili više.

Trećina učenika pila je *pivo* u prethodnih 30 dana, i to piće je bilo najčešći izbor kako dječaka, tako i djevojčica. Slijedi *vino*, koje je konzumiralo 28% učenika, a potom žestoka

pića, koja je konzumiralo značajno više dječaka nego djevojčica (27% dječaka, 16% djevojčica). Cider je konzumirao svaki peti učenik u navedenom periodu, nešto češće djevojčice nego dječaci, a miks pića 18% učenika - više dječaci nego djevojčice.

Na Grafikonu 34 predstavljena je prevalenca konzumacije raznih vrsta pića u prethodnih mjesec dana, za učenike po polu i ukupno.

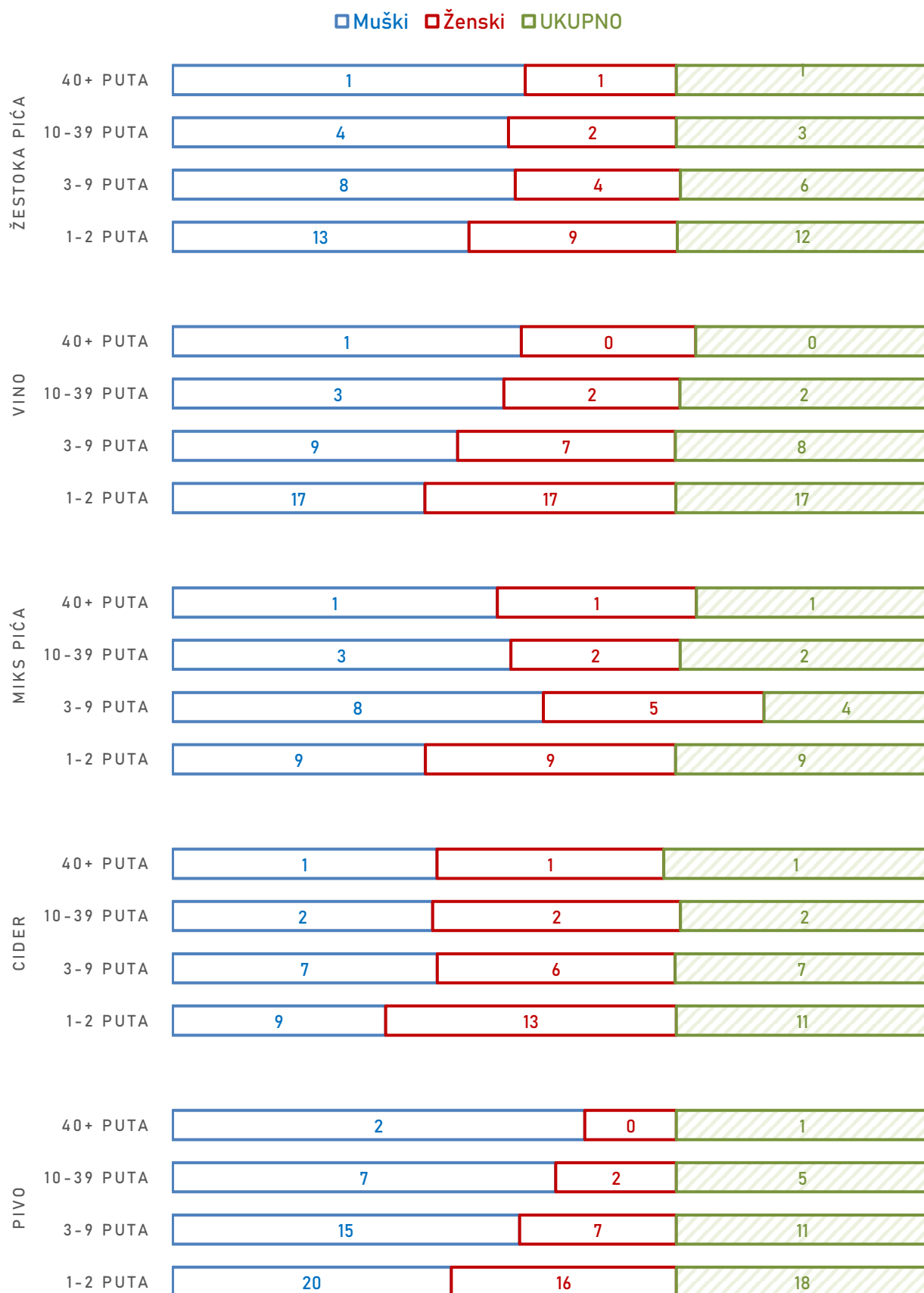

Grafikon 34. Prevalenca konzumacije različitih alkoholnih pića u prethodnih 30 dana. Ispitanici po polu i ukupno. ESPAD 2019. Procenti

Pored prevalence konzumacije različitih alkoholnih pića, ispitivana je i učestalost konzumacije. Rezultati su prikazani na Grafikonu 35⁴⁷. Skoro svaki deseti dječak pio je pivo deset i više puta u toku prethodnih 30 dana, a svaki dvadeseti žestoka pića sa istom učestalošću. Djevojčice su u značajno manjem procentu konzumirale sve vrste

⁴⁷ U cilju bolje preglednosti rezultata, odgovori učenika su u ovom izvještaju predstavljeni po agregatnim kategorijama - '1 do 2 puta', '3 do 9 puta', '10 do 39 puta' i '40 puta i više'.

alkoholnih pića u kategorijama najveće učestalosti – npr. jedna od pedeset djevojčica je konzumirala pivo češće od 10 puta u prethodnih 30 dana.

Grafikon 35. Učestalost konzumacije različitih alkoholnih pića u prethodnih 30 dana kod konzumenata. Svi učenici i učenici po polu. ESPAD 2019. Procenti

Učestalost konzumacije alkohola u prethodnih 30 dana izražena kao **srednji broj puta među konzumentima** za bilo koje alkoholno piće, iznosi 7.2 puta u ukupnom uzorku, odnosno 8.7 puta kod dječaka i 5.2 puta kod djevojčica (Slika 1).

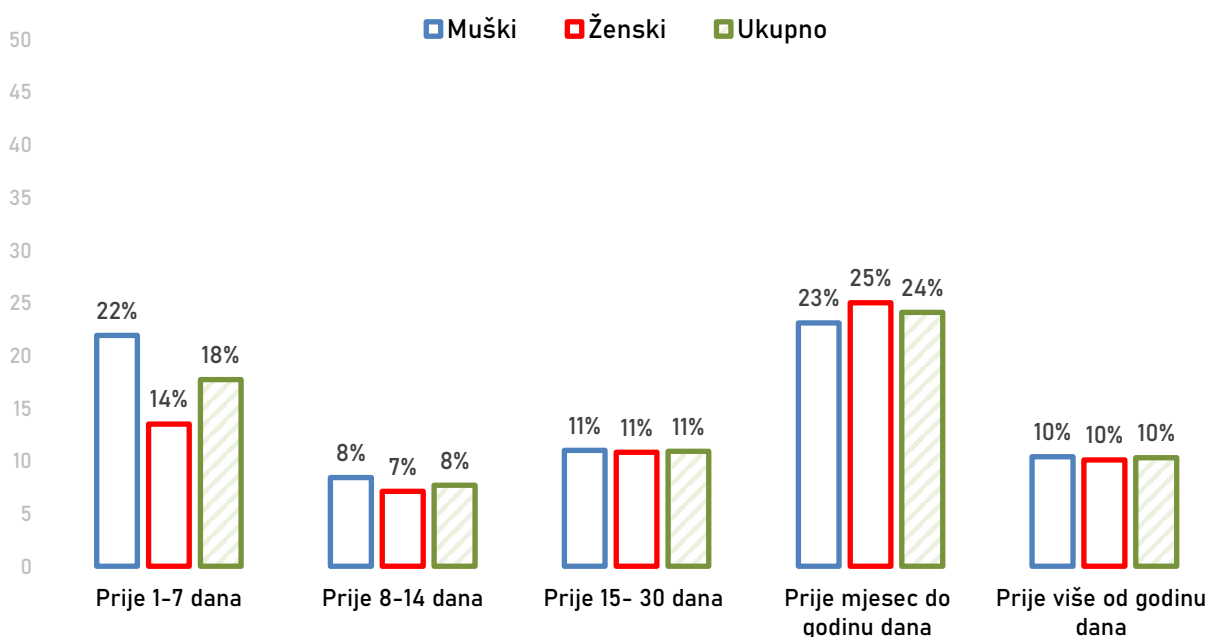

Slika 1. Učestalost konzumacije alkohola u prethodnih 30 dana – srednji broj puta među konzumentima. Ispitanici ukupno i po polu. ESPAD 2019.

X.6 DAN ZADNJE KONZUMACIJE ALKOHOLA: VRSTA KONZUMIRANOG PIĆA, KOLIČINA POPIJENOG ALKOHOLA I PROCIJENJENI STEPEN PIJANSTVA

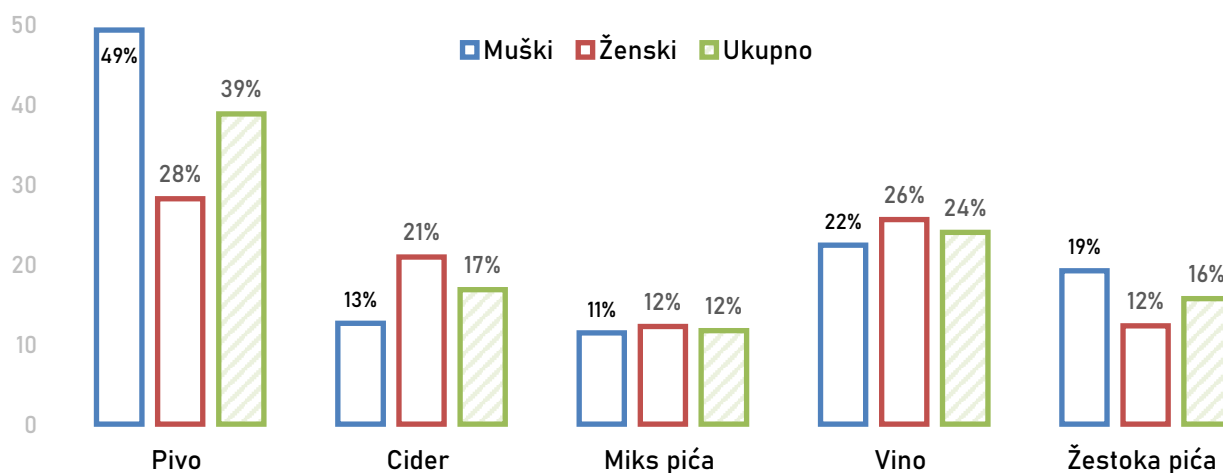
Učenici su uvodnim pitanjima usmjereni da se prisjete dana kada su zadnji put konzumirali alkohol. U prvom dijelu ovog bloka pitanja, pitani su kada je bio taj dan:, sa mogućim odgovorima: 'nikad ne pijem alkohol', 'prije 1-7 dana', 'prije 8-14 dana', 'prije 15-30 dana', 'prije mjesec dana do godinu dana', i 'prije više od godinu dana'.

Skoro svaki peti učenik je konzumirao alkohol u sedmici kada je sprovedeno istraživanje – značajno više dječaka nego djevojčica (22% naspram 18%) (Grafikon 36).

Grafikon 36. Dan najskorije konzumacije alkohola. Svi učenici i učenici po polu. ESPAD 2019. Procenti

U posljednjoj prilici kada su konzumirali alkohol učenici su dominantno pili pivo – svaki drugi dječak i skoro jedna od tri djevojčice, odnosno ukupno oko 4 u 10 učenika. Nakon piva slijedi vino, koje je u najskorijoj prilici konzumacije pilo više djevojčica nego dječaka, a ukupno oko četvrtina učenika. Nije rijetko da su učenici kombinovali dva ili više različitih alkoholnih pića (Grafikon 37).

Grafikon 37. Prevalenca konzumacije različitih alkoholnih pića u posljednjoj prilici kad je konzumiran alkohol. Svi učenici i učenici po polu. ESPAD 2019. Procenti

Prosječna količina popijenog alkohola zadnjeg dana konzumacije alkohola izračunata je iz odgovora učenika na pitanje o popijenoj količini svakog pića ponaosob. Tako prosječna količina popijenog alkohola među konzumentima na dan posljednje konzumacije alkohola, izražena u centilitrima čistog etanola iznosi 4 cl (kod djevojčica 3.2 cl, kod dječaka 4.8 cl (Slika 2).

Slika 2. Prosječna količina popijenog alkohola na dan zadnje konzumacije alkohola, izražena u centilitrima . Ispitanici ukupno i po polu. ESPAD 2019

U Tabeli 26, prikazane su količine čistog etanola koje su popili oni koji su u posljednjoj prilici konzumacije pili alkoholna pića, po vrsti pića.

Tabela 26. Prevalenca pijenja različitih količina čistog etanola kod onih oni koji su pili različita alkoholna pića, po vrsti pića. Ispitanici ukupno i po polu. ESPAD 2012/9. Procenti

Centilitri	Pivo			Cider			Cider			Vino			Miješana pića		
	Muški	Ženski	Ukupno	Muški	Ženski	Ukupno	Muški	Ženski	Ukupno	Muški	Ženski	Ukupno	Muški	Ženski	Ukupno
0	34	60	46	83	69	76	86	84	85	71	62	67	75	83	79
<50	40	32	36	11	25	18	9.1	12	11	20	30	25	11	9.1	10
50-100	14	6.1	10	3.6	5.5	4.5	2.8	2.8	2.8	5.4	5	5.2	5.5	4.3	4.9
101-200	6.5	1.6	4.2	1.3	0.5	0.9	1.3	0.6	1	2.2	1.8	2	4.1	1.7	2.9
201+	5.5	0.8	3.3	0.7	0.5	0.6	0.8	0.6	0.7	1.8	0.6	1.2	4.4	2.4	3.5
Nije relevantno ^{a)}	34	39	36	34	39	36	34	39	36	34	39	36	34	39	36

a) Kategorija „nije relevantno“ uključuje učenike koji nijesu prijavili konzumaciju alkohola i nekonzistentne odgovore na ajteme koji se odnose na dan kada je zadnji put konzumiran alkohol

Ova ukupna količina popijenog alkohola popijenog tokom najskorijeg dana u kom je konzumiran alkohol, dobijena je uz različit doprinos različitih vrsta pića, što je takođe izračunato iz odgovora ispitanika o konzumaciji svakog pića, kao prosječna konzumacija u centilitrima čistog alkohola. Tako je konzumacijom piva unešeno prosječno 1.5 cl čistog etanola tokom zadnjeg dana konzumacije alkohola, 0.7cl etanola konzumacijom vina, 0.9 cl konzumacijom žestokih pića, 0.3 cl konzumacijom miješanih pića i 0.5 cl konzumacijom alcopops-a.

Iz podataka o popijenim količinama svakog alkoholnog pića izračunato je koliki je udio svakog pića u ukupnoj konzumaciji alkohola u posljednjoj prilici konzumacije. Tako je najveća količina alkohola, izraženo u centilitrima čistog etanola, konzumirana kroz pivo (37%), potom žestoka pića (23%), vino(19%), cider (13%) i miješana pića (8%) (Slika 3).

	Procijenjena prosječna konzumacija u zadnjoj prilici, među konzumentima, po vrsti pića i ukupno, u cl čistog etanola	Udio alkohola po piću u ukupnoj konzumaciji alkohola u zadnjoj prilici, u cl čistog etanola
	1.5 cl	37%
	0.7 cl	19%
	0.9 cl	23%
	0.3 cl	8%
	0.5 cl	13%
Ukupno	4.0	100

Slika 3. Procijenjena prosječna konzumacija alkohola u zadnjoj prilici, među učenicima koji su prijavili bar neku konzumiranu količinu, po vrsti pića i ukupno, u cl čistog etanola i udio alkohola po alkoholnom piću u ukupnoj konzumaciji alkohola u posljednjoj prilici konzumacije, u centilitrima čistog etanola. Ispitanici ukupno. ESPAD 2019

Učenici su pitani da procijene i stepen pijanstva tog dana kada su posljednji put konzumirali alkohol, na skali od 1 do 10.

Dječaci svoj stepen pijanstva procjenjuju nešto više na skali od 1 do 10 nego djevojčice – sa 2.9 naspram 2.1, dok je **prosječna zajednička ocjena 2.5** (Slika 4).

Slika 4. Prosječna ocjena stepena pijanstva na dan zadnje konzumacije alkohola. Ispitanici ukupno i po polu. ESPAD 2019

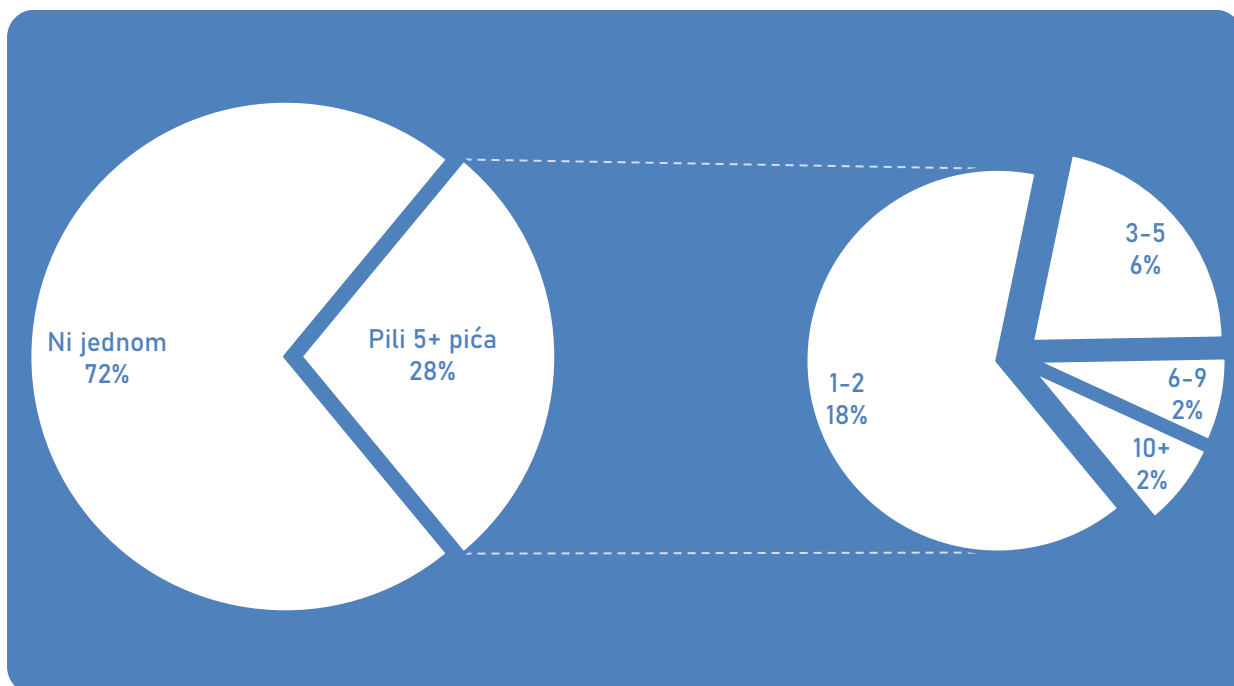
Više od polovine onih koji su konzumirali alkohol odgovorilo je da tog posljednjeg dana konzumacije nijesu uopšte bili pijani, odnosno, svoj stepen pijanstva su ocijenili stepenom '1'. Sa druge strane, prilikom zadnje konzumacije alkohola, više nego 4 od 10 učenika osjetili su efekte ove supstance. Pri tome, oni koji su svoj stepen pijanstva ocijenili ocjenama u donjoj polovini skale – od 2 do 5 čine gotovo trećinu konzumenata (29%). Sa druge strane, u gornjoj polovini skale su oni koji su osjetili intenzivniji efekt alkohola u zadnjoj prilici kada su ga konzumirali, i njih je 13%, odnosno skoro 3 u 20 učenika. Među njima je skoro 5 od 100 učenika koji su doživjeli teško pijanstvo, toliko da se nijesu sjećali šta se dešavalo u vrijeme konzumacije alkohola.

X.7 PREVALENCA I UČESTALOST PIJENJA 5 ILI VIŠE PIĆA U JEDNOJ PRILICI TOKOM PRETHODNIH 30 DANA

„Binge drinking“ – pijenje 5 ili više pića u jednoj prilici, predstavlja indikator hazardne upotrebe alkohola, odnosno, ukazuje na opasni obrazac pijenja, kada osoba konzumira alkohol sa namjerom da se u što kraćem vremenskom roku opije, odnosno osjeti efekte alkohola na promjenu stanja svijesti. Učenici su usmjereni da se prisjete prethodnih 30 dana, i da navedu koliko su puta, ako su uopšte, popili 5 ILI VIŠE PIĆA U JEDNOJ PRILICI (prilikom jednog izlaska, proslave, koncerta, žurke i sl.), uz ponuđene odgovore 'ni jednom', '1 put', '2 puta', '3-5 puta', '6-9 puta', '10 ili više puta'.

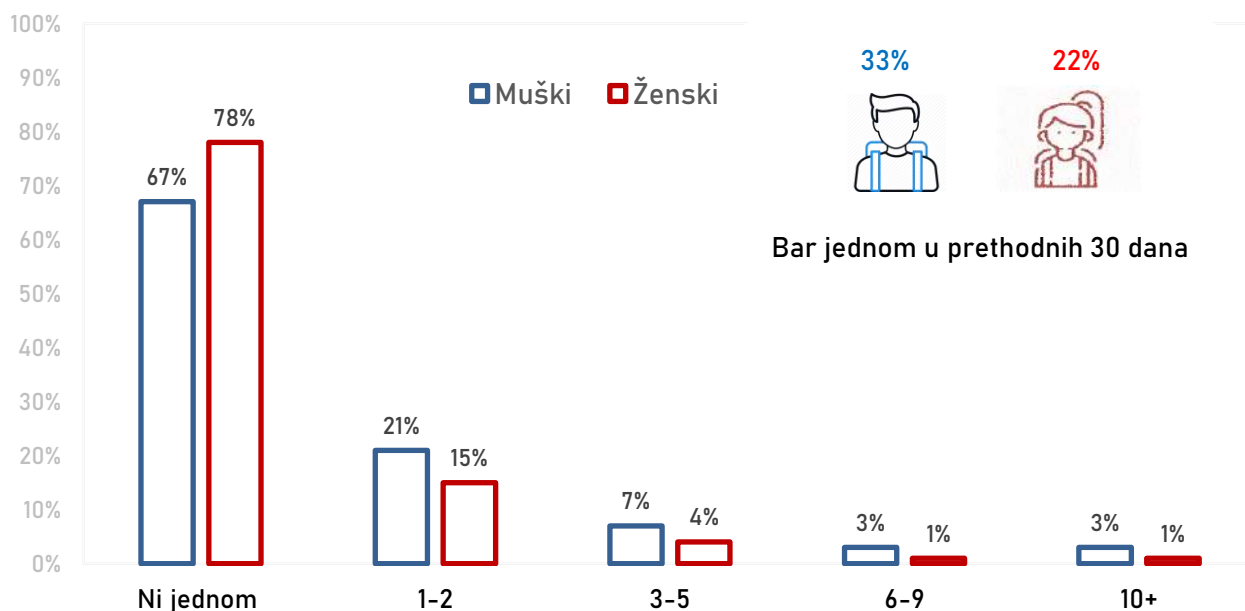
U pitanju je navedeno i šta se podrazumijeva pod „pićem“ – flaša ili limenka piva (25-33 cl), flaša cider-a (25-33 cl), flaša/limenka miješanih pića od 25 do 33 cl, čaša vina (12-15 cl), čaša žestokih pića (4-5 cl), ili čaša miješanih pića (oko 0.2 l).

Više od četvrtina učenika (28%) pilo je 5 ili više pića u jednoj prilici u toku prethodnih mjesec dana. Među njima, 18% je to činilo jednom ili dva puta, dok je svaki deseti učenik to činio češće od tri puta, a svaki pedeseti češće nego jednom u tri dana, odnosno deset i više puta u prethodnih mjesec dana (Grafikon 38).

Grafikon 38. Prevalenca pijenja 5 ili više pića u jednoj prilici. Svi učenici. ESPAD 2019. Procenti

Posmatramo li isti indikator **po polovima**, vidimo značajnu razliku između dječaka i djevojčica u učestalosti pijenja po ovom obrascu. Naime, u posmatranom periodu jedan od tri dječaka (33%) je pio alkohol po ekscesivnom obrascu pijenja, naspram nešto više od jedne od pet djevojčica. (22%). Jedna od sto djevojčica je pila alkohol na ovaj način više od deset puta u posmatranom vremenskom periodu (Grafikon 39).

Grafikon 39. Prevalenca pijenja 5 ili više pića u jednoj prilici. Ispitanici po polu. ESPAD 2019. Procenti

Iz ovih rezultata osim zastupljenosti „binge“ obrasca pijenja među učenicima možemo vidjeti i proporciju onih koji na ovakav način piju među aktuelnim konzumentima.

To nam ukazuje da je ekscesivno pijenje, ili „bindžovanje“, vrlo uobičajen način konzumacije alkohola kod konzumenata. Naime, među **38% učenika koji su u prethodnih 30 dana konzumirali alkohol, 28% je pilo na ovaj način, što čini skoro tri četvrtine konzumenata (74%)**. Slična je i proporcija dječaka koji su na ovaj način pili među aktuelnim konzumentima – među 44% dječaka aktuelnih konzumenata, 33% je „bindžovalo, što čini tri četvrtine dječaka aktuelnih konzumenata. Kod djevojčica, od 33% koje su konzumirale alkohol u prethodnih 30 dana, 22% je konzumiralo 5 ili više pića u jednoj prilici u navedenom periodu, što čini više od dvije trećine djevojčica aktuelnih konzumenata.

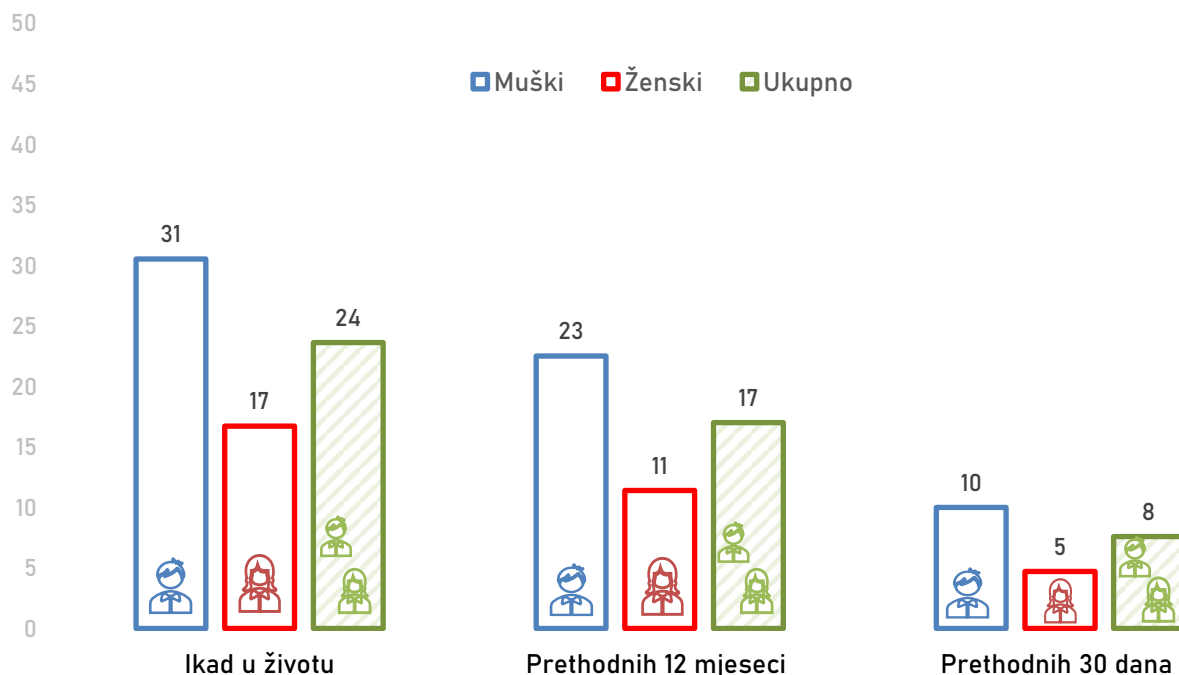
X.8 OPIJANJE ALKOHOLOM IKAD U ŽIVOTU, U PRETHODNIH 12 MJESECI I U PRETHODNIH 30 DANA

Učenici su pitani o iskustvu **opijanja alkoholom** – toliko sa su zanosili pri hodu, da nijesu bili u stanju ispravno da govore, da su imali povraćanje ili da se nijesu sjećali onoga šta se dogodilo, ikad u životu, u prethodnih 12 mjeseci i u prethodnih 30 dana

U ukupnom uzorku, svaki se četvrti učenik opio bar jednom do svoje šesnaeste godine. Gotovo dva od deset učenika opijalo se u toku prethodnih 12 mjeseci, dok je u prethodnih 30 dana ovo iskustvo imao jedan od deset učenika.

Posmatrano po polovima, gotovo svaki treći dječak imao je do svoje šesnaeste godine iskustvo opijanja alkoholom, gotovo svaki četvrti u prethodnih godinu dana, i svaki deseti u prethodnih 30 dana.

Što se tiče djevojčica, kod njih je opijanje manje prevalentno, pa je nekad u životu ovaj stepen intoksikacije alkoholom iskusilo skoro 2 od 10 djevojčica, u prethodnih godinu dana više nego jedna od deset, a u prethodnih 30 dana jedna od dvadeset djevojčica (Grafikon 40.)

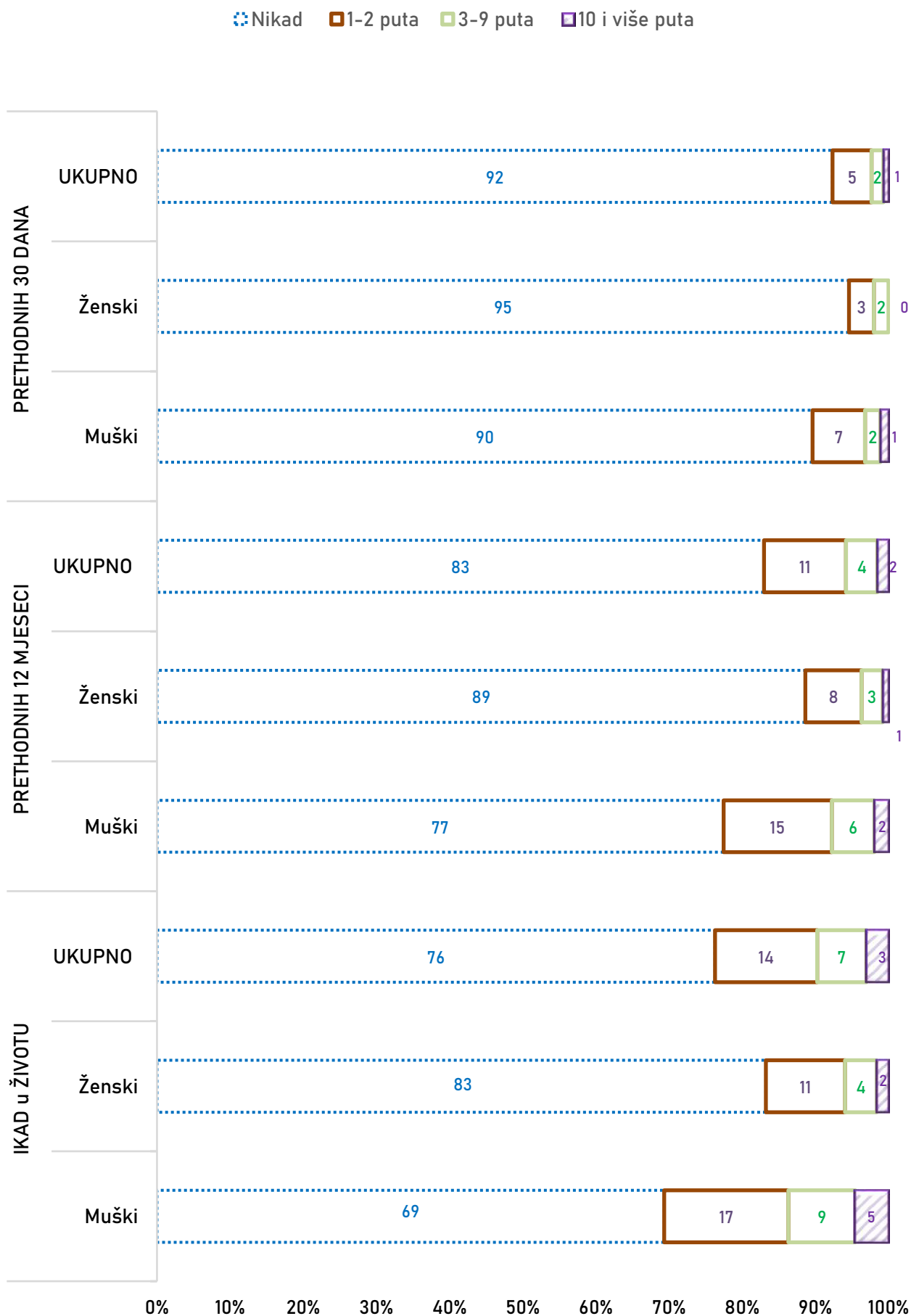
Grafikon 40. Prevalenca pijanstva ikad u životu, u prethodnih 12 mjeseci i u prethodnih 30 dana. Svi učenici i učenici po polu. ESPAD 2019. Procenti

Zbog male učestalosti odgovora u pojedinim kategorijama frekvencija, učestalost pijanstva po polovima i u ukupnom uzorku učenika kroz tri posmatrana vremenska indikatora prikazana je kroz agregirane kategorije odgovora.

Među dječacima koji su se opijali *bar jednom* do svoje šesnaeste godine, oko 2 od 10 je to učinilo jednom do dva puta, oko 1 od 10 tri do devet puta, dok je svaki dvadeseti učenik opijao više od 10 puta. Svaka deseta djevojčica se nekad u životu opijala jednom do dva puta. Njih pet od sto se opijalo 3 do 9 puta a dvije od sto deset i više puta. U ukupnom uzorku učenika, njih tri od dvadeset se opijalo jednom do dva puta, skoro jedan od deset tri do devet puta, a skoro 5 od sto deset i više puta u životu.

U prethodnih godinu dana, među svim učenicima bilo je svega 2% koji su se opijali češće od 10 puta, dok se 15% učenika opijalo manje od deset puta.

Nedavno opijanje – u prethodnih 30 dana, kod 5% učenika desilo se jednom do dva puta, kod 2% učenika tri do devet puta, dok se češće od deset puta u ovom periodu opijao jedan od sto učenika (svi muškog pola). Grafikon 41 prikazuje detaljno učestalost opijanja ikad u životu, u prethodnih 12 mjeseci i u prethodnih 30 dana, za sve učenike i po polovima.

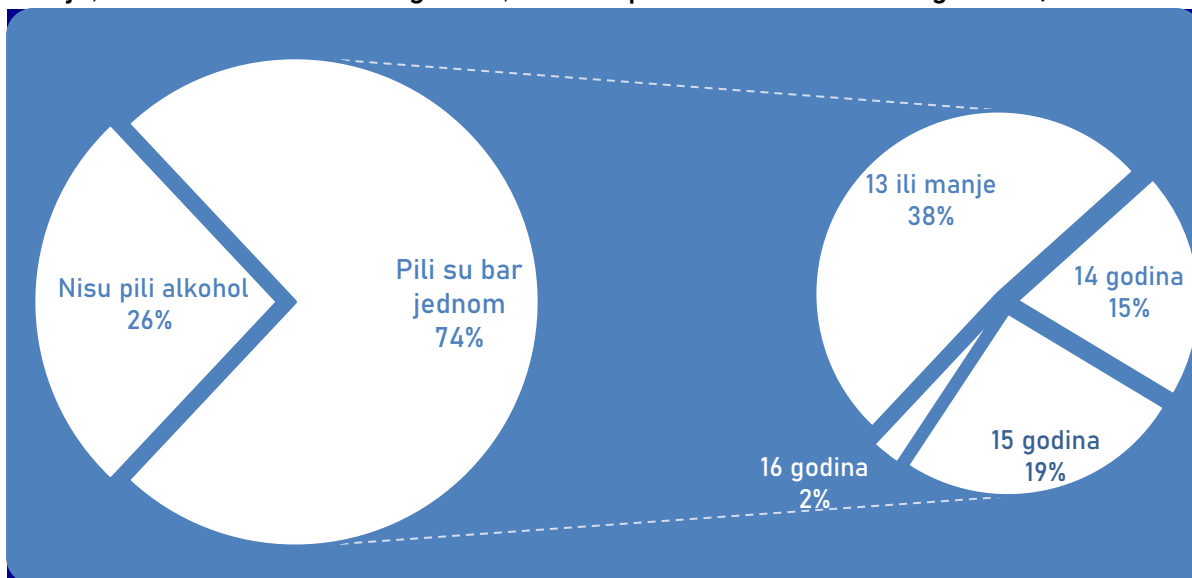

Grafikon 41. Učestalost pijanstva ikad u životu, u prethodnih 12 mjeseci i u prethodnih 30 dana. Svi učenici i učenici po polu. ESPAD 2019. Procenti

X.9 UZRAST PRVE KONZUMACIJE ALKOHOLA I PRVOG PIJANSTVA

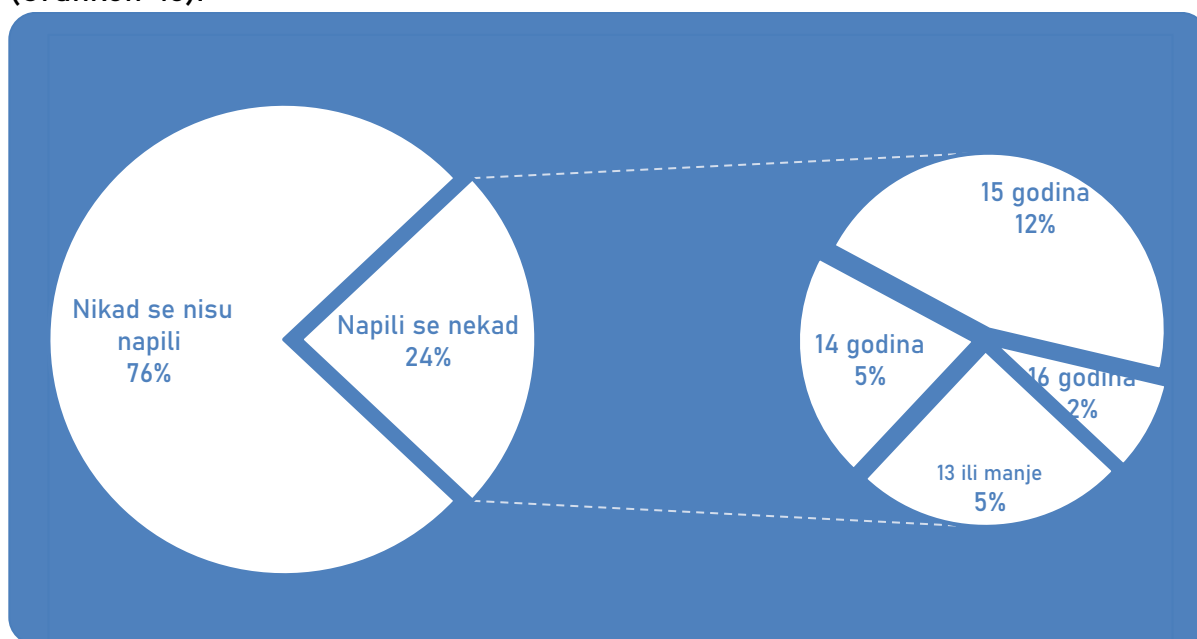
Uzrast prve konzumacije alkohola i prvog pijanstva procijenjen je na osnovu odgovora učenika na ovo pitanje, gdje su oni mogli odgovoriti od 'nikad', preko '9 godina ili ranije' u jednogodišnjim intervalima do '16 godina ili kasnije'. Uzrast **do 13 godina ili ranije** je indikator ranog početka upotrebe supstanci.

Od 74% učenika koji su nekad u životu pili alkohol, 38% ih je to prvi put uradilo sa 13 godina ili ranije, 15% na uzrastu od 14 godina, a svaki peti na uzrastu od 15 godina (Grafikon 42).

Grafikon 42. Prevalenca učenika prema uzrastu prvog pijenja alkohola. Svi učenici. ESPAD 2019. Procenti

Svaki četvrti učenik/ca se bar jednom do svoje šesnaeste godine napio/la od alkohola. Pri tome je svaki dvadeseti (5%) to uradilo na uzrastu od 13 godina ili ranije, svaki dvadeseti na uzrastu od 14 godina, i više nego svaki deseti (12%) na uzrastu od 15 godina (Grafikon 43).

Grafikon 43. Prevalenca učenika prema uzrastu prvog opijanja alkoholom. Svi učenici. ESPAD 2019. Procenti

X.10 RAZLOZI ZA KONZUMACIJU ALKOHOLA

U istraživanju su, osim prevalence i uzrasta prve upotrebe, istraživani i razlozi konzumacije alkohola kod učenika, tokom prethodnih 12 mjeseci, i to: zabava, bolji provod na žurkama, antidepresivni učinak alkohola, poboljšanje raspoloženja, dobar osjećaj od pijenja, psihoaktivni učinak alkohola, zabavnija druženja sa prijateljima, uklapanje u grupu koja im se dopada, bolje žurke i proslave uz alkohol, da bi se dopali drugima, da se ne bi osjećao izostavljeno.

Rezultati za sve ispitanike su predstavljeni u Tabeli 27, po agregiranim kategorijama: „nikad/rijetko“, „ponekad“ i „često/uvijek“.

Tabela 27. Razlozi za konzumaciju alkohola u prethodnih 12 mjeseci, ispitanici po polu i ukupno. ESPAD 2019. Crna Gora

	Nikad ili rijetko	Ponekad	Često ili uvijek
Žurke i proslave bolje uz alkohol	77	10	13
Bolji provod na žurkama	78	10	12
Druženja sa prijateljima zabavnija	78	10	12
Sviđa mi se osjećaj	82	8	10
Razveseliti se	83	8	9
Zabava	83	8	9
Antidepresivni učinak	87	6	7
Da se zaboravi na probleme	87	6	7
Da „udari“	90	4	6
Uklapanje u grupu	94	3	3
Dopadanje drugima	97	2	1
Da se ne osjeća izostavljeno	97	2	1

Najčešće odabrani odgovori su ukazali da su pozitivna socijalna očekivanja jedan od najčešćih razloga za konzumaciju alkohola kod mladih. Najčešće odabrani razlozi pijenja su, naime: “Zato što su proslave i žurke bolje uz alkohol” (23%), “Jer alkohol čini druženja sa prijateljima zabavnijim” (22%), i “Zato što mi alkohol pomaže da se bolje provedem na žurci” (22%). Navedene razloge je kao česti ili stalni razlog za pijenje alkohola u prethodnih 12 mjeseci naveo gotovo svaki četvrti učenik/ca.

Sljedeća grupa razloga, koje je odabrao svaki peti učenik/učenica, može se nazvati “pijenje zbog očekivanog pozitivnog efekta na raspoloženje”. Ovdje spadaju odgovori učenika da povremeno ili često konzumiraju alkohol zato što im se dopada osjećaj kada piju, zato što ih konzumiranje alkohola razveseli kada su loše raspoloženi, i zato što je konzumiranje alkohola zabavno.

Sljedeća grupa razloga koju su učenici odabrali kao relevantne za pijenje alkohola može se nazvati “pijenje zbog očekivanja umanjenja negativnog raspoloženja”. Tako po 13% učenika pije ponekad ili stalno zbog očekivanog antidepresivnog učinka alkohola, i učinka

“zaborava” na probleme, dok jedan od deset učenika pije povremeno ili stalno usljed očekivanja da ga alkohol “udari”, odnosno učini da se osjeća dobro.

Konačno, razlozi koji se mogu svesti pod negativna socijalna očekivanja su najrjeđe izabrani, pa tako svega nešto više nego svaki dvadeseti učenika odgovara da je ponekad ili često/uvijek alkohol pio/la da bi se uklopio/la u grupu; a svega tri od sto učenika su konzumirali alkohol da bi se dopali drugima ili da se ne bi osjećali izostavljeno.

Iz ovog rezultata se nameće hipoteza da je kod mladih u Crnoj Gori postojanje očekivanih pozitivnih socijalnih efekata pijenja alkohola i želja za njihovim dostizanjem relevantniji razlog konzumacije nego očekivanje i želja za preduprijeđenjem očekivanih negativnih socijalnih efekata.

X.11 ALKOHOL: KOMPARATIVNA ANALIZA KLJUČNIH INDIKATORA U CRNOJ GORI ZA PERIOD 2008-2019

U ovom poglavlju izložena je komparativna analiza podataka iz ključnih indikatora na području konzumacije alkohola, odnosno rezultata četiri kruga ESPAD istraživanja u Crnoj Gori – ESPAD 2008, 2011, 2015 i 2019, za cjelokupni uzorak i posebno po polovima, i to u odnosu na sljedeće ključne indikatore:

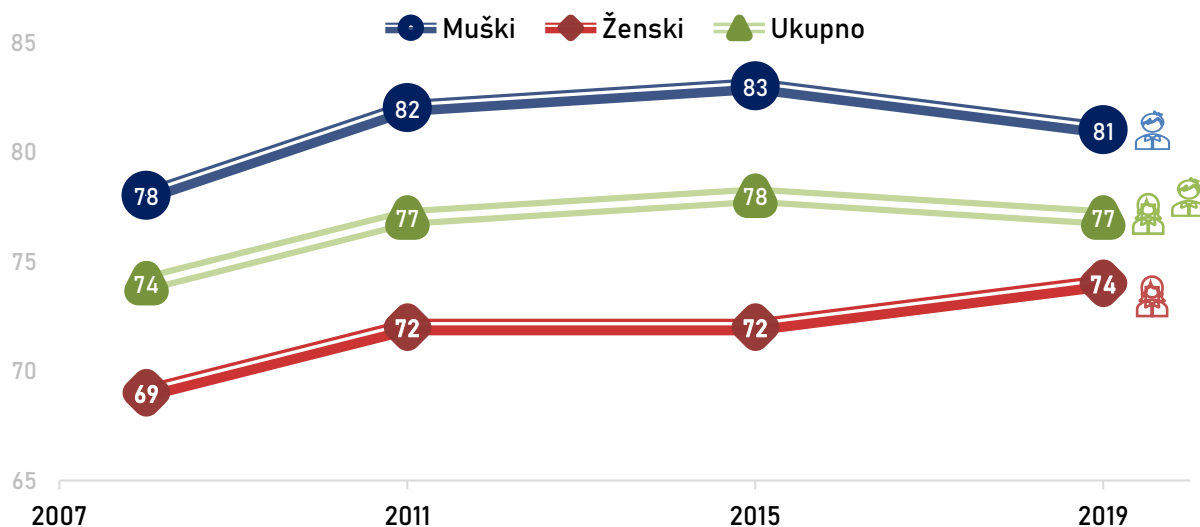
- Prevalenca konzumacije alkohola ikad u životu
- Prevalenca pijenja alkohola u prethodnih 12 mjeseci
- Prevalenca pijenja alkohola u prethodnih 30 dana
- Prevalenca pijenja različitih alkoholnih pića u prethodnih 30 dana
- Prevalenca pijenja alkohola 10 ili više puta u prethodnih 30 dana
- Trend prevalence „binge drinking“- pijenja 5 ili više alkoholnih pića u jednoj prilici u prethodnih 30 dana

X.11.1 PREVALENCA PIJENJA ALKOHOLA IKAD U ŽIVOTU: ESPAD TREND U CRNOJ GORI 2008-2019

Na osnovu komparacije rezultata četiri ESPAD istraživanja u Crnoj Gori može se uvidjeti da je nakon početnog porasta prevalence između prva dva kruga istraživanja u iznosu od tri procenta, trend na ovom indikatoru nastavio da raste u manjoj mjeri i u istraživanju 2015. godine, da bi u ovom krugu istraživanja registrovao blaži pad u iznosu od jednog procenta. Na nivou ukupnog uzorka, sa 74% učenika koji su pili alkohol bar jednom u životu u istraživanju iz 2008. godine došlo je do porasta prevalence od tri procenta u ESPAD 2011 istraživanju – 77%, pa daljeg blagog porasta na 78% u istraživanju 2015. godine, da bi se ovaj trend ponovo stabilizovao na 77% u istraživanju 2019. godine.

Trend opadanja cjeloživotne prevalence upotrebe alkohola se identifikuje i posmatrano posebno po polovima, gdje kod dječaka postoji porast sa 78% onih koji su konzumirali alkohol do svoje šesnaeste godine u istraživanju iz 2008. godine, na 82% u istraživanju

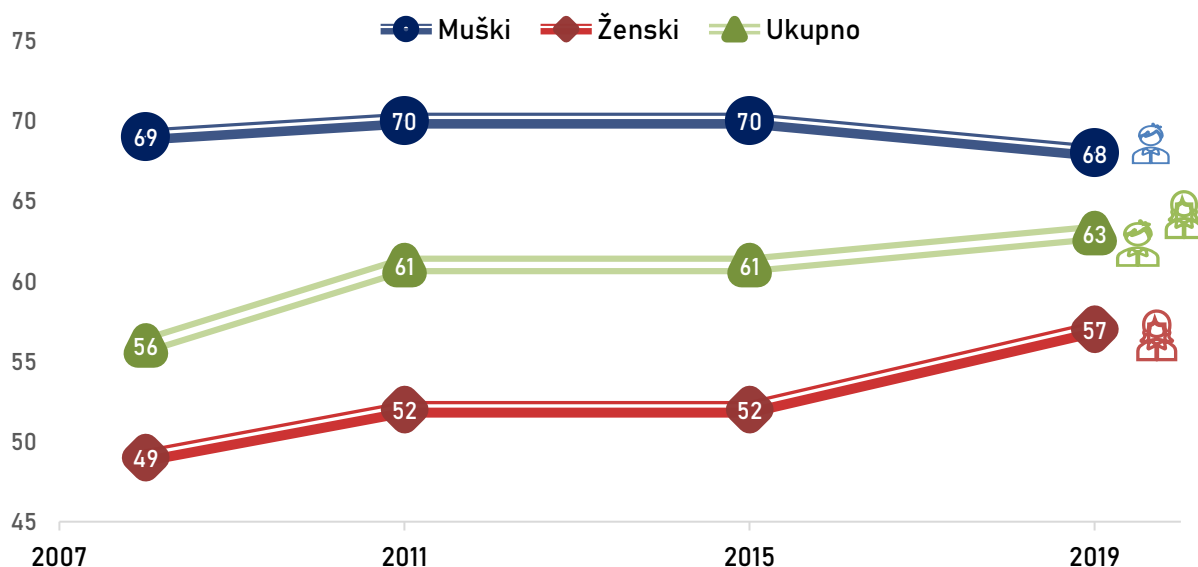
2011. godine, i dalje na 83% u istraživanju 2015. godine, da bi sada ovaj trend opao za dva procenta (81%). Kod djevojčica sa druge strane imamo porast prevalence od dva procenta nakon prethodnog porasta i stagnacije u prva tri kruga istraživanja (Grafikon 44).

Grafikon 44. Trend prevalence pijenja alkohola ikad u životu od 2008 do 2019. godine u Crnoj Gori. ESPAD 2008- 2019. Učenici ukupno i po polu. Procenti

X.11.2 PREVALENCIA PIJENJA ALKOHOLA U PRETHODNIH 12 MJESECI: ESPAD TREND U CRNOJ GORI 2008-2019

Prevalenca pijenja alkohola u prethodnih 12 mjeseci pokazuje kontinuirani rast od 2008. do 2019. godine – sa 56% do 63% u ukupnom uzorku učenika. Kod dječaka je došlo do blažeg pada prevalence skorašnjeg pijenja alkohola, dok se kod djevojčica registruje porast od 5% na ovom indikatoru između posljednja dva kruga istraživanja (Grafikon 45).

Grafikon 45. Trend prevalence pijenja alkohola u prethodnih 12 mjeseci, od 2008 do 2019. godine u Crnoj Gori. ESPAD 2008- 2019. Učenici ukupno i po polu. Procenti

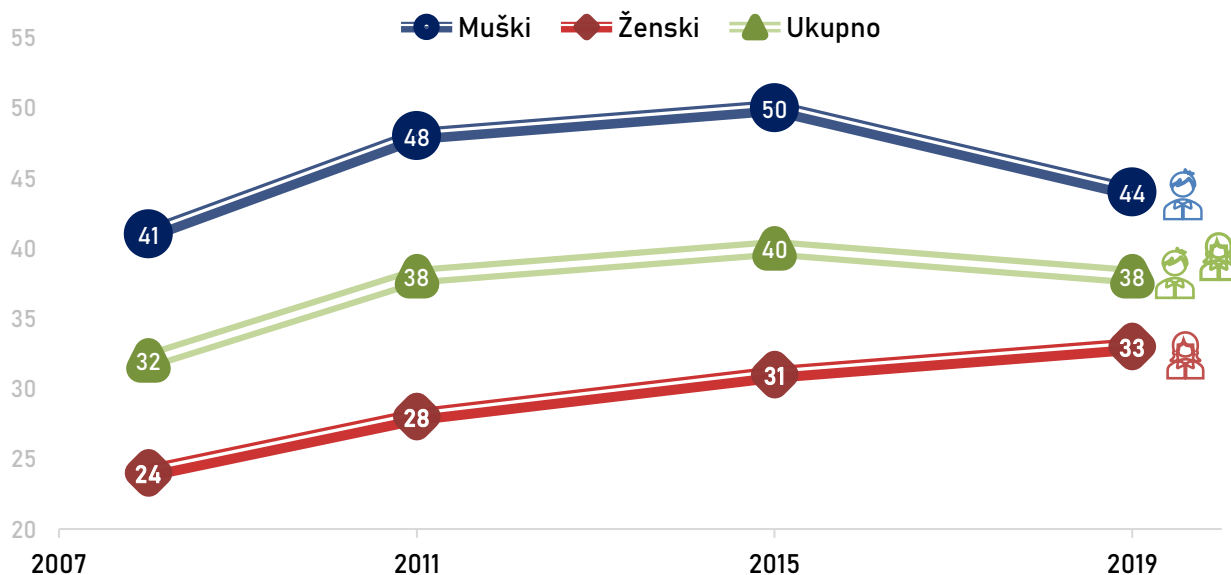
X.11.3 PREVALENCIA PIJENJA ALKOHOLA U PRETHODNIH 30 DANA: ESPAD TREND U CRNOJ GORI 2008-2019

Kad je u pitanju pijeње u prethodnih 30 dana – aktuelna konzumacija alkohola, prevalenca u ukupnom uzorku je postepeno rasla – sa 32% u istraživanju 2008. godine do 38% 2011. godine i dalje do 40% 2015. godine, da bi u ovom krugu istraživanja registrovali blaži pad prevalence na 38%.

Ako imamo na umu da se ova mjera prevalence koristi kao indikator aktuelne konzumacije supstance, možemo reći da danas gotovo četiri od deset učenika konzumira alkohol na uzrastu od šesnaest godina, kao i da je ovaj procenat aktuelnih konzumenata među mladima rastao od 2008 do 2015 godine, dok se u 2019. godini trend stabilizovao na vrijednosti iz 2011. godine.

Posmatrano po polovima, kod djevojčica imamo kontinuirani rast prevalence po ovom indikatoru (ukupni porast od 11% od 2008 do 2019) – sa 24% djevojčica koje su u 2008. godini pile alkohol u prethodnih 30 dana, do 33% u 2019. godini.

Kod dječaka, međutim, registrujemo značajniji pad prevalence na ovom indikatoru u posljednjem krugu istraživanja, pa je tako nakon kontinuiranog porasta u periodu od 2008 do 2011. godine sa 41% do 50% aktuelnih konzumenata, u istraživanju 2019. godine došlo do pada prevalence na 44% dječaka koji su pili alkohol u prethodnih 30 dana (Grafikon 46).

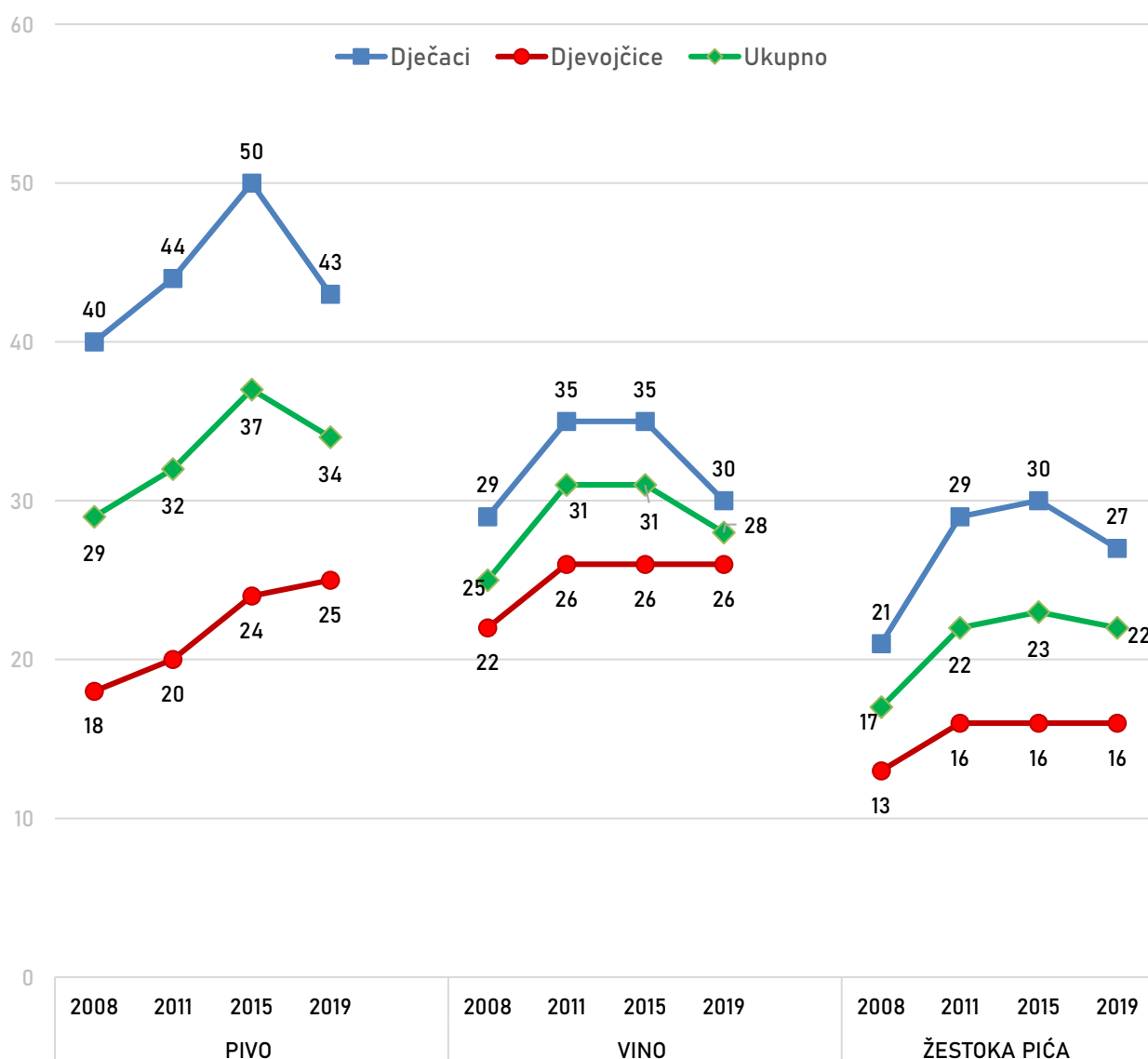
Grafikon 46. Trend prevalence pijeња alkohola u prethodnih 30 dana, od 2008 do 2019. godine u Crnoj Gori. ESPAD 2008-2019. Učenici ukupno i po polu. Procenti

X.11.4 PREVALENCIA PIJENJA RAZLIČITIH ALKOHOLNIH PIĆA U PRETHODNIH 30 DANA: ESPAD TREND U CRNOJ GORI 2008-2019

Na Grafikonu 47 prikazan je trend prevalencije upotrebe piva, vina i žestokih pića u prethodnih 30 dana, od 2007. do 2019. godine. Najveća promjena se registruje u prevalenciji upotrebe piva, na kojoj je, nakon kontinuiranog rasta u prva tri kruga istraživanja, u 2019. godini registrovan pad prevalencije od 3 procenta. Taj je pad evidentniji kod dječaka nego kod djevojčica, kod kojih se čak registruje blaži porast prevalencije.

Pad u posljednjem krugu istraživanja, u odnosu na prethodna tri identifikuje se i u konzumaciji vina u prethodnih 30 dana, za 3% na ukupnom uzorku. Pad prevalencije konzumacije vina je opet izraženiji kod dječaka, dok se kod djevojčica ne registruje.

Kada je u pitanju konzumacija žestokih pića u prethodnih 30 dana, ponovo se registruje opadanje prevalencije u odnosu na prethodna tri kruga istraživanja, za ukupno 2 procenta. Kod djevojčica je i dalje trend stabilan, bez promjene.

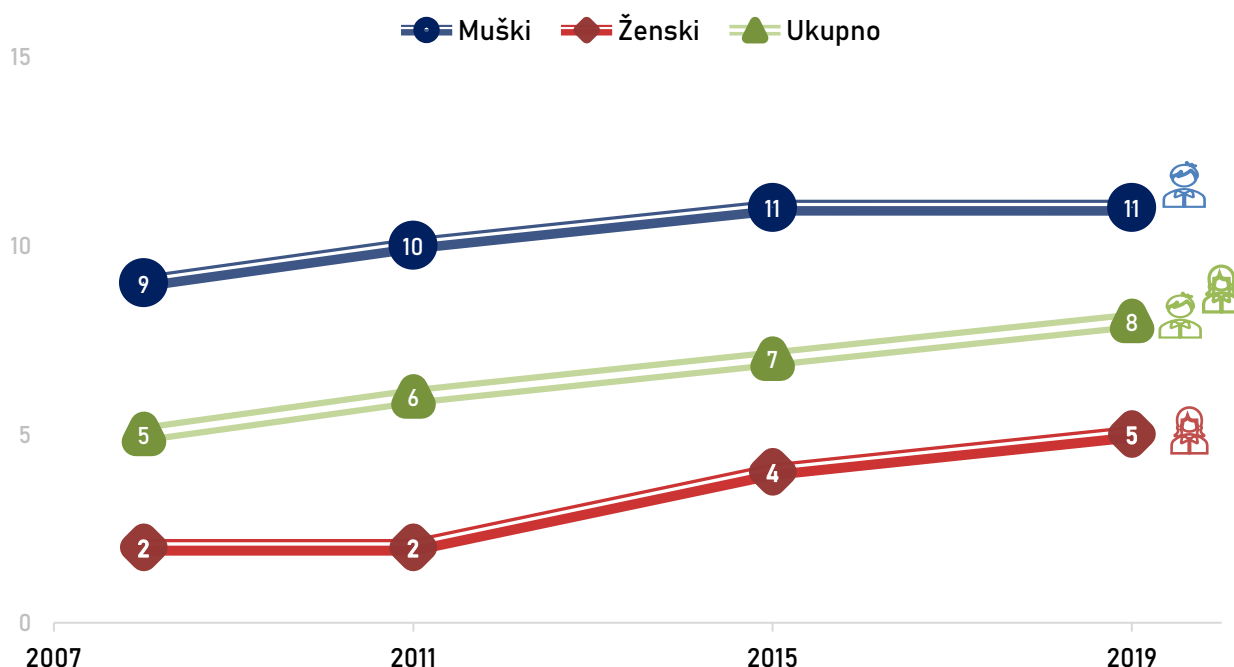

Grafikon 47. Trend prevalencije konzumacije različitih alkoholnih pića u prethodnih 30 dana. Učenici ukupno i po polu. ESPAD 2008 – ESPAD 2019. Procenti

X.11.5 PREVALENCA PIJENJA ALKOHOLA 10 ILI VIŠE PUTA U PRETHODNIH 30 DANA - ESPAD TREND U CRNOJ GORI 2008-2019

Učestalo aktuelno pijeње alkohola, deset ili više puta u prethodnih 30 dana, je još jedan od indikatora u oblasti konzumacije alkohola kojima se iz prethodna četiri kruga ESPAD istraživanja može pratiti trend. U prvom krugu istraživanja, sa ovolikom učestalošću alkohol je konzumiralo svaki dvadeseti ispitanik, ovaj je trend rastao postepeno, da bi u istraživanju iz 2019. godine bilo utvrđeno da je sa tolikom učestalošću pilo 8% ispitanika.

Kod dječaka je ovaj porast trenda bio nešto sporiji i kretao se od 9% 2008. godine do 11% 2019. godine, dok je kod djevojčica porast prevalencije nešto izraženiji. Od početnog rezultata da je svaka pedeseta djevojčica sa učestalošću od 10 ili više puta konzumirala alkohol u prethodnih 30 dana, prevalenca je u posljednjem krugu istraživanja porasla na svaku dvadesetu djevojčicu. Ovo nameće zaključak da djevojčice sada, piju češće nego ranije i piju veće količine alkohola (Grafikon 48).

Grafikon 48. Trend prevalencije pijeња alkohola 10 i više puta u prethodnih 30 dana. Učenci ukupno i po polu. ESPAD 2008 – ESPAD 2019. Procenti

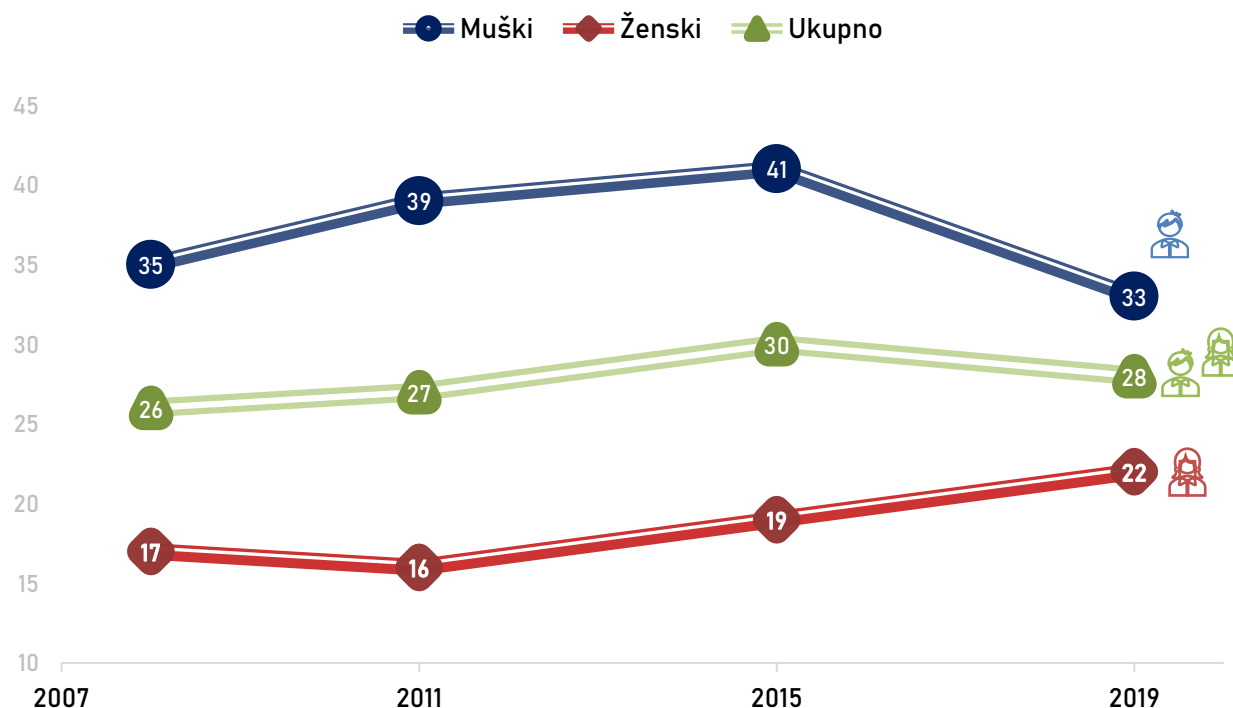
X.11.6 PREVALENCA PIJENJA 5 ILI VIŠE ALKOHOLNIH PIĆA U JEDNOJ PRILICI U PRETHODNIH 30 DANA - ESPAD TREND U CRNOJ GORI 2008-2019

Prevalenca ekscesivnog, „binge“ pijeња, odnosno pijeња 5 ili više alkoholnih pića u jednoj prilici je na nivou ukupnog uzorka do 2015. godine značajno rasla – sa 26% na 30%, da bi se u istraživanju 2019. godine registrovao pad prevalencije na 28% učenika koji su pili alkohol po ovom obrascu u prethodnih 30 dana.

Kod muškog dijela uzorka ovaj pad prevalencije je još i izraženiji, pa se nakon izrazitog rasta u periodu od 2008. do 2011. godine prevalenca pijeња 5 ili više pića u jednoj prilici

vratila ispod početne vrijednosti – na 33% dječaka. Ipak, ovo i dalje znači da je svaki treći dječak uzrasta od 16 godina pio po ovom hazardnom obrascu tokom prethodnih 30 dana.

Kod djevojčica je registrovan kontinuirani porast prevalence ovakvog načina konzumacije alkohola od 2011. godine, sa 16% na 22%. Dakle, više nego svaka peta djevojčica je pila 5 ili više pića u jednoj prilici u prethodnih 30 dana (Grafikon 49).

Grafikon 49. Trend prevalence ekscesivnog pijenja – pijenja 5 ili više pića zaredom u jednoj prilici. alkohola 10 i više puta u prethodnih 30 dana. Učenici ukupno i po polu. ESPAD 2008 – ESPAD 2019. Procenti

XI. MEDIKAMENTI

U ESPAD 2019 istraživanju, predmet ispitivanja je bila i upotreba supstanci koje se mogu svrstati u kategoriju medikamenata. Tako su učenici pitani o:

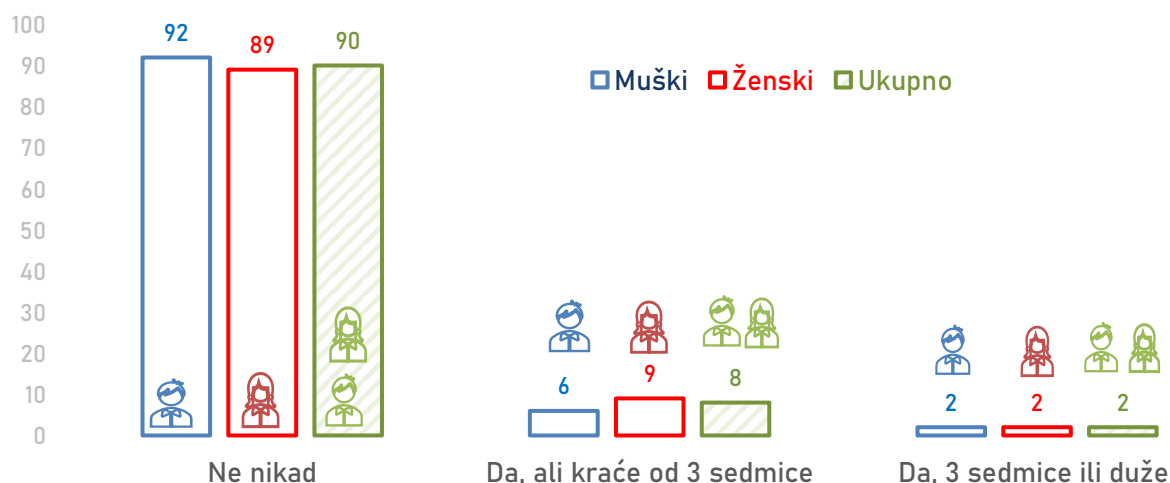
- upotrebi **trankvilizera i sedativa po preporuci ljekara**
- upotrebi **trankvilizera i sedativa bez ljekarskog recepta**
- upotrebi **alkohola u kombinaciji sa tabletama** (pitanje koje je bilo uključeno i u prethodnim krugovima ESPAD studije pa je iz toga moguće identifikovati trend upotrebe ove psihoaktivne kombinacije)
- upotrebi **anaboličkih steroida**
- upotrebi **tableta protiv bolova u cilju postizanja psihoaktivnog učinka**

Pored toga, u ovom poglavlju predstavljeni su i trendovi u indikatorima na području upotrebe medikamenata u period od 2008. do 2019. godine. To su: trend prevalence upotrebe alkohola u kombinaciji sa tabletama ikad u životu i trend prevalence upotrebe trankvilizera i/ili sedativa bez ljekarskog recepta ikad u životu.

XI.1 PREVALENCIA UPOTREBE TRANKVILIZERA I SEDATIVA PO PREPORUCI DOKTORA IKAD U ŽIVOTU

učenici su pitani o upotrebi trankvilizera i sedativa po savjetu doktora ikad u životu, a oni koji su odgovorili potvrdno su dalje upućeni da odgovore da li su koristili kraće od 3 sedmice ili 3 sedmice i duže. U uvodnom dijelu pitanja, pojašnjeno je na kakve se supstance odnosi pitanje, kao i to da ovi lijekovi ne bi smjeli u apotekama da se prodaju bez ljekarskog recepta.

Svaki deseti učenik/ca je nekad do svoje šesnaeste godine koristio/la trankvilizere/sedative po preporuci doktora. Pri tome je procenat djevojčica koje su koristile ove lijekove za tri procenta veći u odnosu na dječake (11% naspram 8% dječaka). Jedan od pedeset učenika i učenica su po preporuci doktora ove lijekove koristili duže od 3 sedmice (Grafikon 50).

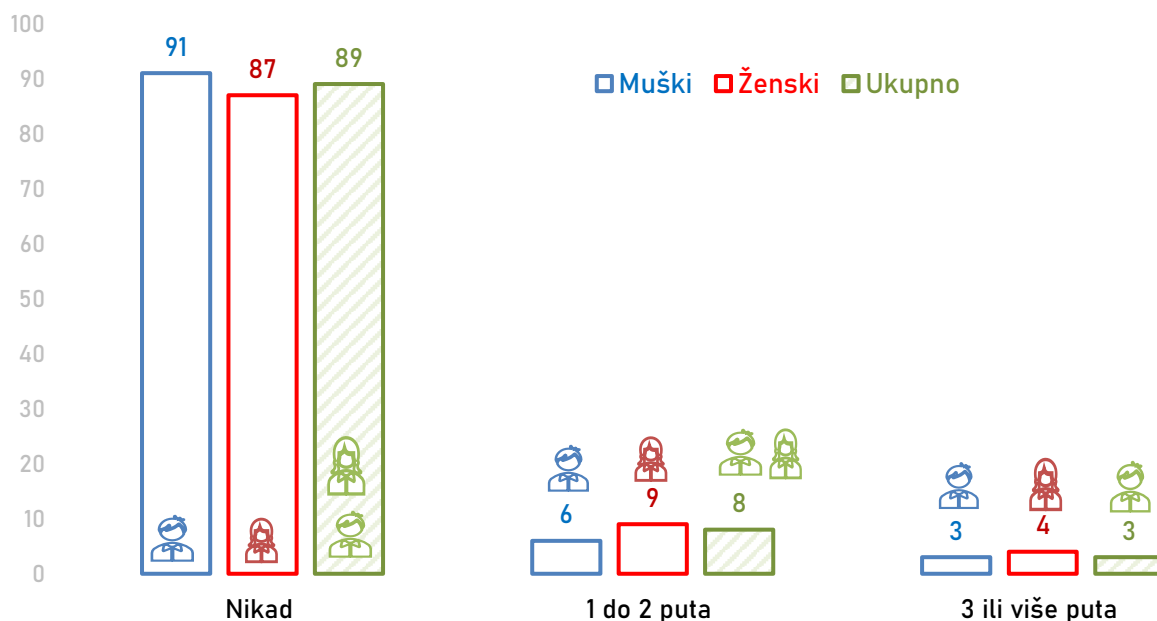

Grafikon 50. Prevalenca upotrebe trankvilizera i/ili sedativa ikad u životu, **po ljekarskom receptu**. ESPAD 2019. Učenici ukupno i po polu. Procenti

XI.2 PREVALENCA UPOTREBE TRANKVILIZERA I SEDATIVA BEZ LJEKARSKOG RECEPTA IKAD U ŽIVOTU

Pitanje koje se odnosilo na cjeloživotnu upotrebu trankvilizera i/ili sedativa **bez ljekarskog recepta** učenicima je ponuđeno u okviru pitanja o upotrebi raznih supstanci⁴⁸:

Slični su procenti i učenika koji su koristili tablete za spavanje ili smirenje bez ljekarskog recepta – 11% na nivou ukupnog uzorka, 13% djevojčica i 9% dječaka. Većina ih je ove tablete koristila 1 do 2 puta, a 3 puta ili češće 3% učenika (Grafikon 51).

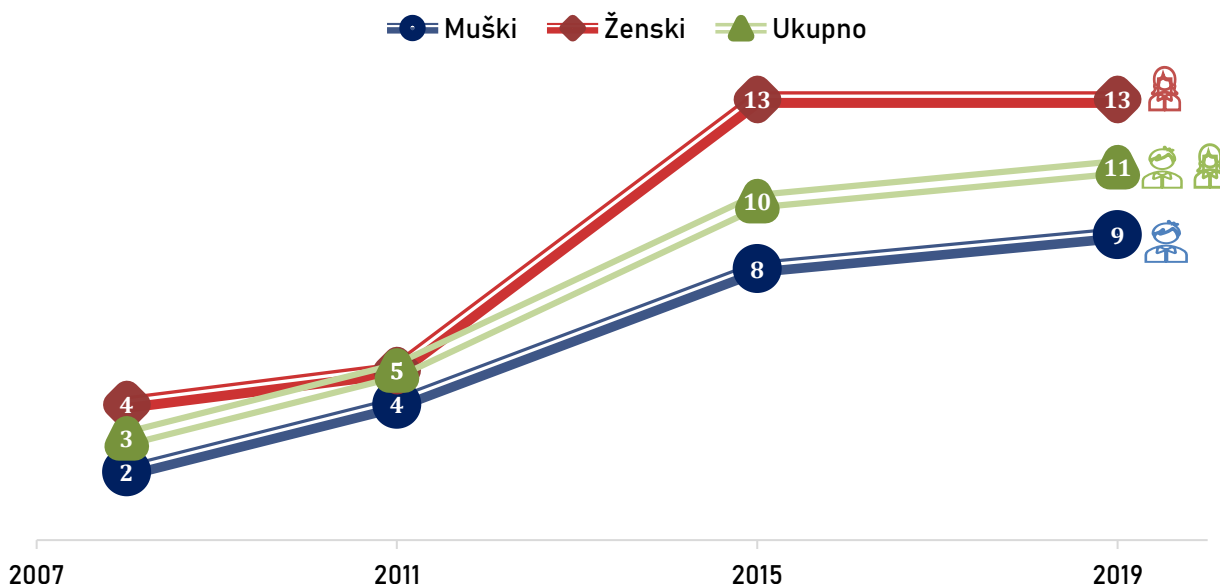

Grafikon 51. Prevalenca upotrebe trankvilizera i/ili sedativa ikad u životu, **bez ljekarskog recepta**. ESPAD 2019. Učenici ukupno i po polu. Procenti

XI.2.1 PREVALENCA UPOTREBE TRANKVILIZERA I/ILI SEDATIVA BEZ LJEKARSKOG RECEPTA IKAD U ŽIVOTU: ESPAD TREND U CRNOJ GORI 2008-2019

Na početku implementacije ESPAD istraživanja u Crnoj Gori prevalenca upotrebe trankvilizera i/ili sedative **bez ljekarskog recepta** bila je niska. Tada je 3 % učenika – 2% djevojčica i 4% dječaka, koristilo ove supstance do svoje šesnaeste godine. U sljedećem krugu istraživanja zabilježen je blaži rast te prevalencije – na 5% (svaki dvadeseti učenik/ca), da bi u 2011. godini duplo porasla na 10% (svaki deseti učenik/ca). Konačno, u posljednjem krugu istraživanja bilježi se ponovo blagi porast, zahvaljujući porastu prevalencije kod dječaka, dok je kod djevojčica ostala na istom nivou (Grafikon 52).

⁴⁸ U okviru pitanja 32.

Grafikon 52. Trend prevalencije upotrebe trankvilizera i/ili sedativa bez ljekarskog recepta. Učenici ukupno i po polu. ESPAD 2008 – ESPAD 2019, Crna Gora. Procenti

XI.3 ALKOHOL U KOMBINACIJI SA TABLETAMA: PREVALENCIA UPOTREBE IKAD U ŽIVOTU

Upotreba alkohola u kombinaciji sa tabletama u cilju postizanja psihoaktivnog učinka ispitivana je pitanjem „Koliko si puta u životu (ako si uopšte) koristio/la **alkohol sa tabletama da te „udari“?**

Svaki pedeseti učenik i učenica na ovaj način su kombinovali alkohol i medikamente (Tabela 28).

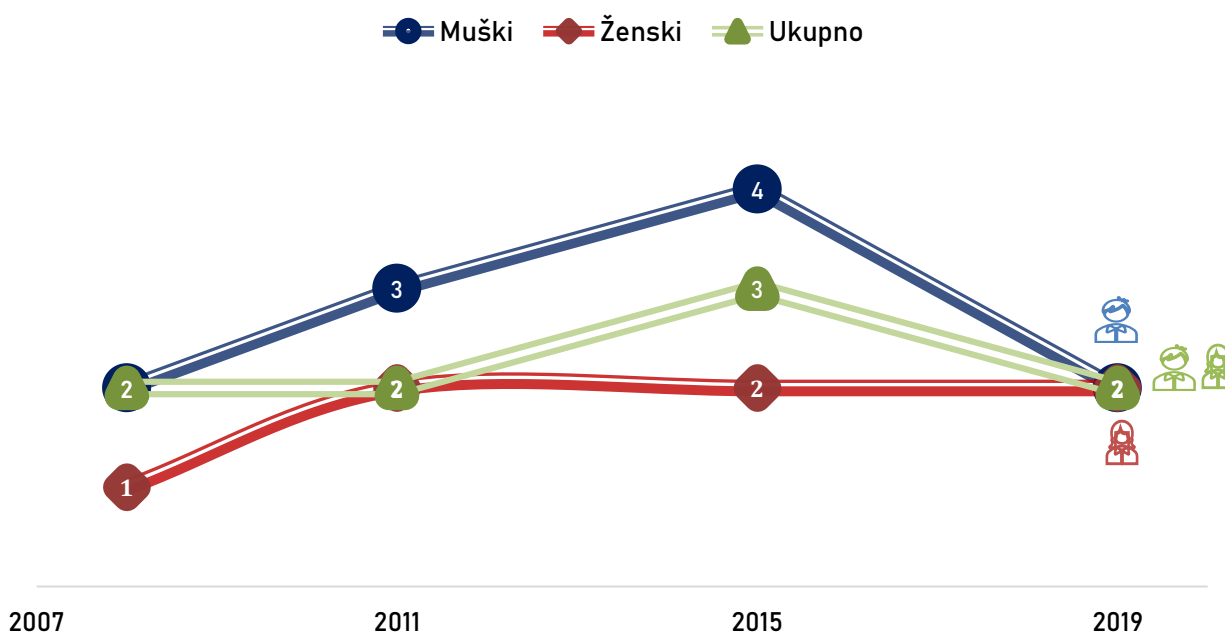
Tabela 28. Prevalenca upotrebe **alkohola u kombinaciji sa tabletama** ikad u životu. Učenici ukupno i po polu. ESPAD 2019, Crna Gora. Procenti

IKAD U ŽIVOTU			
	Muški	Ženski	Ukupno
ALKOHOL SA TABLETAMA	2	2	2

XI.3.1 PREVALENCIA UPOTREBE ALKOHOLA U KOMBINACIJI SA TABLETAMA IKAD U ŽIVOTU: ESPAD TREND U CRNOJ GORI 2008-2019

Iz rezultata prethodnih krugova ESPAD istraživanja moguće je pratiti trend prevalencije upotrebe alkohola u kombinaciji sa medikamentima, u cilju postizanja psihoaktivnog efekta.

Posmatrano na nivou cjelokupnog uzorka, ovaj trend je samo u 2015. godini imao blaži porast, a u preostala tri kruga istraživanja je bio na vrijednosti od 2%, odnosno jedan od pedeset učenika. Kod dječaka je u posljednjem krugu značajno opala prevalencije upotrebe alkohola na ovaj način – sa 4% na 2%, dok je kod djevojčica trend u posljednja tri kruga istraživanja stabilan na vrijednosti 2% (Grafikon 53).

Grafikon 53. Trend prevalence upotrebe alkohola u kombinaciji sa tabletama, radi postizanja psihoaktivnog učinka. Učenici ukupno i po polu. ESPAD 2008 – ESPAD 2019, Crna Gora. Procenti

XI.4 PREVALENCA UPOTREBE ANABOLIČKIH STEROIDA IKAD U ŽIVOTU

Anabolički steroidi su supstance koje ljekari mogu prepisati za tretman hormonskih poremećaja, kao što je odloženi pubertet, ili bolesti koje uzrokuju gubitak mišića. No, sportisti i bodi bilderi ponekad zloupotrebljavaju ove supstance u želji da pojačaju snagu i izdržljivost ili da poboljšaju svoj fizički izgled. Kada se zloupotrebljavaju, anabolici se uzimaju oralno, ili se injektiraju intramuskularno, a mogu se i primjenjivati u obliku gela ili kreme za mazanje na kožu, i za to koriste doze koje su 10 do 100 puta jače nego one koje propisuju doktori za tretman indikovanih stanja. Iako anabolički steroidi ne proizvode iste efekte kao druge droge, njihova upotreba može dovesti do zavisnosti. Istraživanja pokazuju da se korisnici steroida lakše prebace na druge droge, kao opijate, kako bi olakšali probleme sa spavanjem i iritabilnost koju prouzrokuju steroidi.

Učenici su u ESPAD 2019 istraživanju pitani o cjeloživotnoj upotrebi anaboličkih steroida.

Tri procenta učenika koristilo je ove supstance. Interesantno je da je jedna od 50 učenica takođe koristila ove supstance (Tabela 29).

Tabela 29. Prevalenca upotrebe anaboličkih steroida ikad u životu. Ispitanici ukupno i po polu. ESPAD 2019, Crna Gora. Procenti

	IKAD U ŽIVOTU		
	Muški	Ženski	Ukupno
ANABOLIČKI STEROIDI	3	2	3

XI.5 PREVALENCA UPOTREBE TABLETA PROTIV BOLOVA RADI POSTIZANJA PSIHOAKTIVNOG UČINKA IKAD U ŽIVOTU

Ispitanici su pitani i za upotrebu tableta protiv bolova u cilju postizanja psihoaktivnog učinka, ikad u životu.

Jedan među pedeset učenika je na ovaj način koristio tablete protiv bolova, za procenat više djevojčice nego dječaci (Tabela 30).

Tabela 30. Prevalenca upotrebe tableta protiv bolova ikad u životu. Ispitanici ukupno i po polu. ESPAD 2019, Crna Gora. Procenti

	IKAD U ŽIVOTU		
	Muški	Ženski	Ukupno
TABLETE PROTIV BOLOVA	2	3	2

XII. KANABIS

Droge koje su predmet ESPAD 2019 istraživanja su: kanabis, amfetamini, metamfetamini, ekstazi/MDMA, kokain, kreka, LSD ili druge halucinogene droge, heroin, GHB, magične gljive i injektirajuća upotreba droga kao što su heroin, amfetamini i kokain.

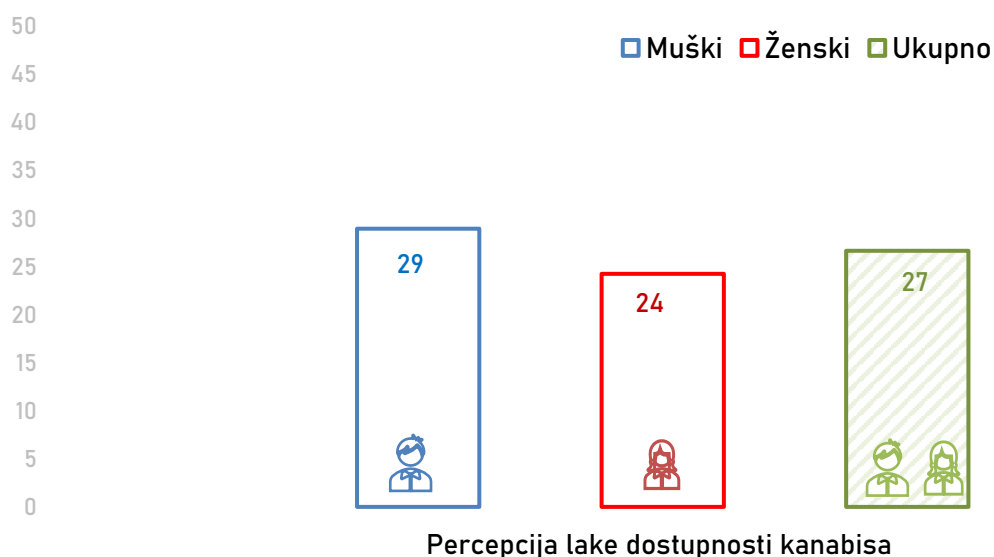
Kako je kanabis najčešće korišćenja droga kod mladih svuda u svijetu, najviše pažnje u upitniku je posvećenu konzumaciji ove supstance. U upitniku su se sva pitanja koja se odnose na kanabis odnosila na marihuanu, skank ili hašiš, i to je bilo naglašeno u svakom pitanju.

XII.1 PERCEPCIJA DOSTUPNOSTI KANABISA

Percepcija dostupnosti kanabisa procijenjena je iz odgovora učenika na pitanje: „Šta misliš, koliko teško bi ti bilo da nabaviš KANABIS (marihuanu, skank ili hašiš), kad bi to želio/la?“

U ovom prikazu, odgovori učenika *“dosta lako”* i *“izuzetno lako”* su prikazani kroz jednu kategoriju - percepciju **lake dostupnosti supstance**.

Skoro tri od deset učenika (27%) smatra bi lako nabavili kanabis kad bi to željeli. Gotovo jedan od tri dječaka smatra da bi lako nabavili kanabis kad bi to željeli (29%), kao i četvrtina djevojčica (24%). (Grafikon 54).

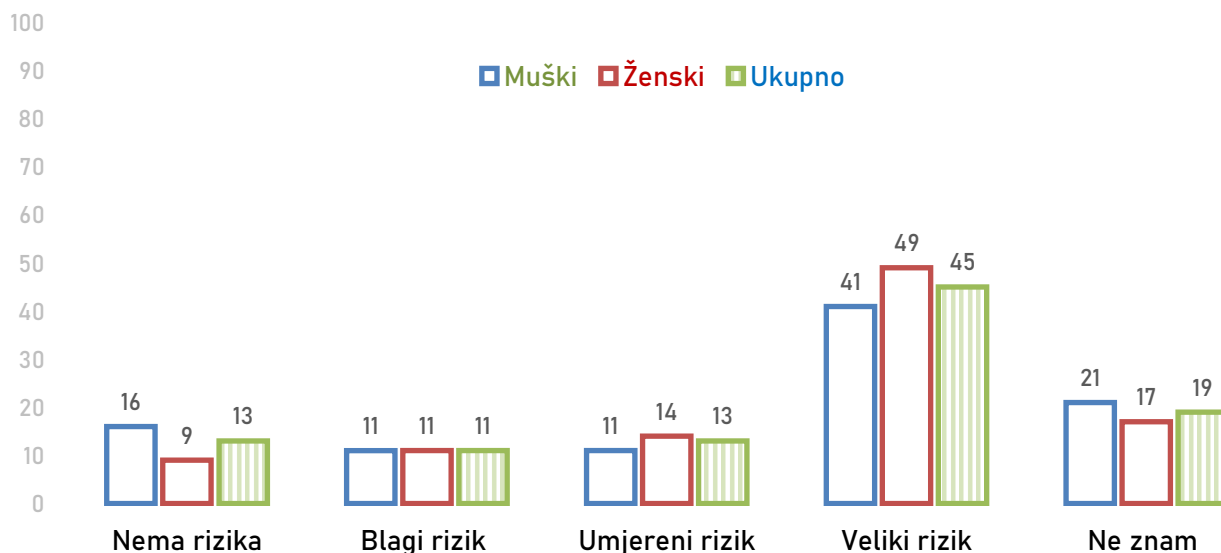
Grafikon 54. Percepcija dostupnosti kanabisa. Procenat odgovora „dosta lako“ i „izuzetno lako“. Ispitanici ukupno i po polu. ESPAD 2019. Procenti

XII.2 PROCJENA RIZIKA OD KONZUMACIJE KANABISA

Doživljaj rizika povezanog sa konzumacijom kanabisa procijenjen je iz odgovora učenika na 3 pitanja - koliko ljudi rizikuju da nanese sebi štetu (fizički ili na neki drugi način), ako probaju kanabis (marihuanu, skank ili hašiš) jednom ili dva puta; ako povremeno puše kanabis (marihuanu, skank ili hašiš); i ako redovno puše kanabis (marihuanu, skank ili

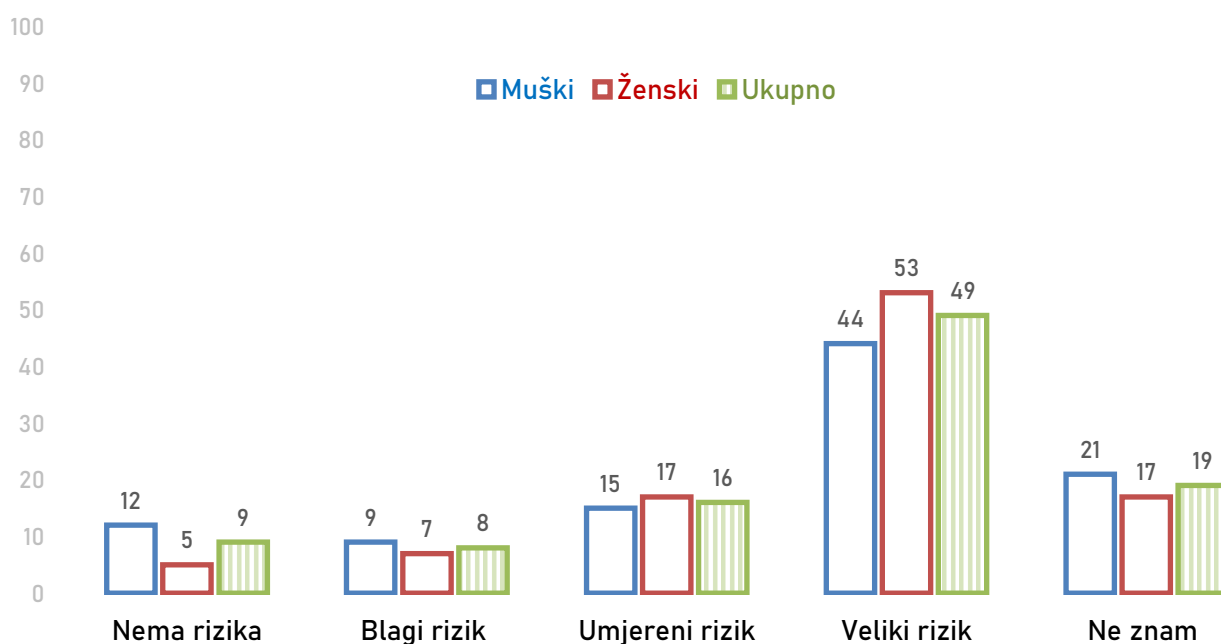
hašiš). Odgovori su gradirani od „nema rizika“, preko „blagi rizik“, umjereni rizik“, do „veliki rizik“. Moguće je bilo odgovoriti i kategorijom „ne znam“.

Nešto manje od polovine ispitanika (45%) smatra da *ako probaju kanabis (marihuanu, skank ili hašiš) jednom ili dva puta*, ljudi rizikuju da sebi nanesu veliku štetu. Četvrtina ispitanika, međutim smatra da je rizik od probanja kanabisa jednom ili dva puta blag ili da ga uopšte nema, dok više od desetine ispitanika smatra da je rizik umjeren. Svaki peti ispitanik **ne zna** da procijeni rizik od probanja kanabisa jednom ili dva puta (Grafikon 55)

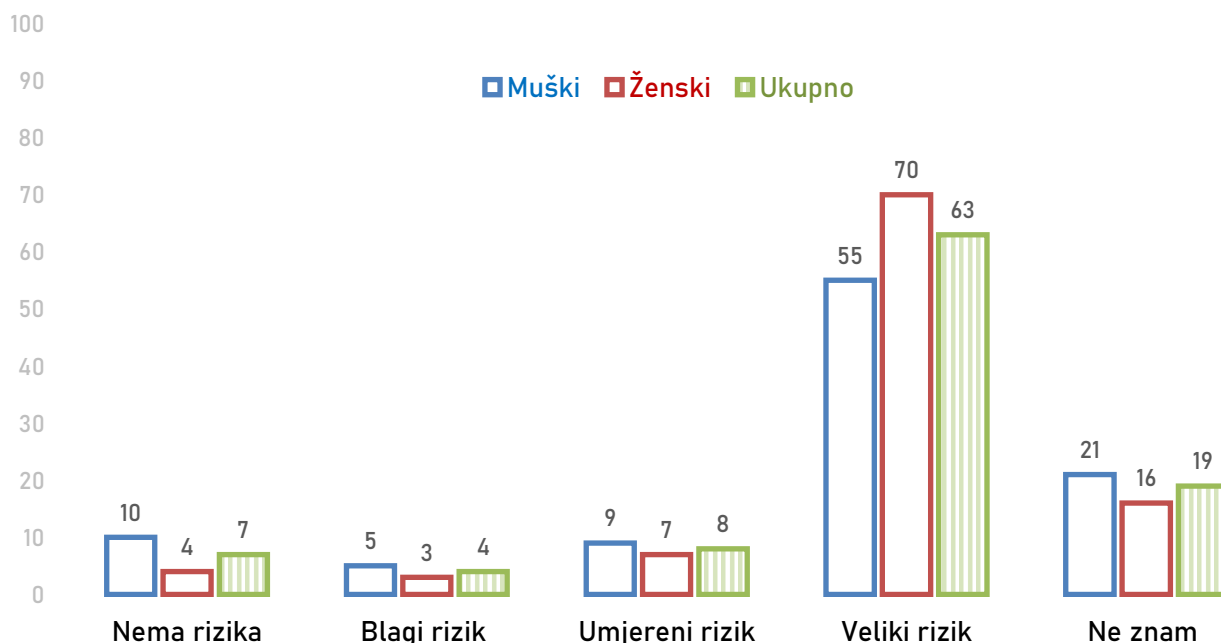
Grafikon 55. Procjena rizika od **probanja kanabisa jednom ili dva puta**. Ispitanici ukupno i po polu. ESPAD 2019. Procenti

U slučaju *povremenog pušenja kanabisa*, oko polovine učenika smatra da je rizik veliki. Sa druge strane, skoro svaki peti smatra da nema rizika od povremenog pušenja kanabisa, ili da je rizik blag. Umjereni rizik u ovakvom obrascu konzumacije percipira 16% učenika, dok svaki peti ne zna da procijeni rizik (Grafikon 56)

Grafikon 56. Procjena rizika od **povremenog pušenja kanabisa**. Ispitanici ukupno i po polu. ESPAD 2019. Procenti

Redovno pušenje kanabisa 3 od 20 dječaka procjenjuje nisko rizičnim ili blago rizičnim, i skoro jedna od deset djevojčica. Ukupno, 11% učenika smatra da je rizik od redovnog pušenja kanabisa blag ili da ga uopšte nema (više nego svaki deseti učenik). Takođe, skoro jedan od deset učenika smatra da je taj rizik umjeren. Svaki peti učenik ne zna da procijeni rizik od redovnog pušenja kanabisa. Skoro 2 od tri ispitanika smatra da je rizik od ovakvog načina konzumiranja kanabisa visok – među njima sedam od deset djevojčica i nešto više nego pet od deset dječaka (Grafikon 57).

Grafikon 57. Procjena rizika od **redovnog pušenja kanabisa**. Ispitanici ukupno i po polu. ESPAD 2019. Procenti

XII.3 PREVALENCA I UČESTALOST UPOTREBE KANABISA

Prevalenca i učestalost konzumacije kanabisa u ESPAD 2019 istraživanju je procijenjena pitanjem o učestalosti upotrebe ikad u životu, u prethodnih 12 mjeseci i u prethodnih 30 dana. Ponuđene su kategorije učestalosti '0', '1-2', '3-5', '6-9', '10-19', '20-39', '40 ili više'⁴⁹.

Skoro jedan od deset učenika konzumirao je kanabis **nekad u životu** (9%), odnosno do svoje šesnaeste godine. Dječaci su konzumirali kanabis u značajno većem procentu nego djevojčice – 11% dječaka naspram 7% djevojčica.

U prethodnih 12 mjeseci 7% učenika je koristilo kanabis. Svaka dvadeseta djevojčica je konzumirala ovu supstancu u prethodnih 12 mjeseci, i skoro svaki deseti dječak.

⁴⁹ U cilju bolje preglednosti rezultata, i zbog male frekvencije u pojedinim kategorijama odgovora, odgovori učenika su u ovom izvještaju predstavljeni po agregatnim kategorijama – '1 do 2 puta', '3 do 9 puta', '10 i više puta'.

U prethodnih 30 dana svaki dvadeseti učenik konzumirao je kanabis (5%) – 6% dječaka i 3% djevojčica (Grafikon 58).

Grafikon 58. Prevalenca konzumacije kanabisa ikad u životu, u prethodnih 12 mjeseci i u prethodnih 30 dana. Ispitanici ukupno i po polu. ESPAD 2019. Procenti

Nijesu svi koji su koristili produkte kanabisa to činili sa jednakom učestalošću, pa je tako 3% učenika probalo kanabis jednom do dva puta do svoje šesnaeste godine. Sa druge strane, svaki dvadeseti dječak je koristio kanabis 10 i više puta do svoje šesnaeste godine, kao i jedna u pedeset djevojčica (ukupno 3% učenika). U prethodnih 12 mjeseci jedan od pedeset učenika je koristio kanabis 10 ili više puta. U prethodnih 30 dana, 10 i više puta kanabis je koristio jedan od sto učenika.

Distribucija učestalosti po polovima, u navedena tri vremenska perioda, prikazana je u tabelama 31, 32 i 33.

Tabela 31. Učestalost konzumacije kanabisa **ikad u životu**. Ispitanici ukupno i po polu. ESPAD 2019. Procenti

Broj puta	Muški	Ženski	UKUPNO
0	89	93	91
1-2	4	3	3
3-9	3	3	3
10+	5	2	3

Tabela 32. Učestalost konzumacije kanabisa u **prethodnih 12 mjeseci**. Ispitanici ukupno i po polu. ESPAD 2019. Procenti

Broj puta	Muški	Ženski	UKUPNO
0	91	95	93
1-2	4	3	3
3-9	2	1	2
10+	3	1	2

Tabela 33. Učestalost konzumacije kanabisa u **prethodnih 30 dana**. Ispitanici ukupno i po polu. ESPAD 2019. Procenti

Broj puta	Muški	Ženski	UKUPNO
0	94	97	95
1-2	3	2	3
3-9	2	1	1
10+	1	1	1

Kao jedan od indikatora učestalosti koji se koristi za internacionalnu komparaciju rezultata ESPAD istraživanja, uzima se **učestalost upotrebe kanabisa u prethodnih 12 mjeseci izražena kao srednji broj puta među konzumentima**. U Crnoj Gori, srednji broj puta za dječake iznosi 11.6, za djevojčice 8.4, dok je za cjelokupni uzorka srednji broj puta upotrebe kanabisa među konzumentima 10.4 puta (Slika 5).

8.4 puta

11.6 puta

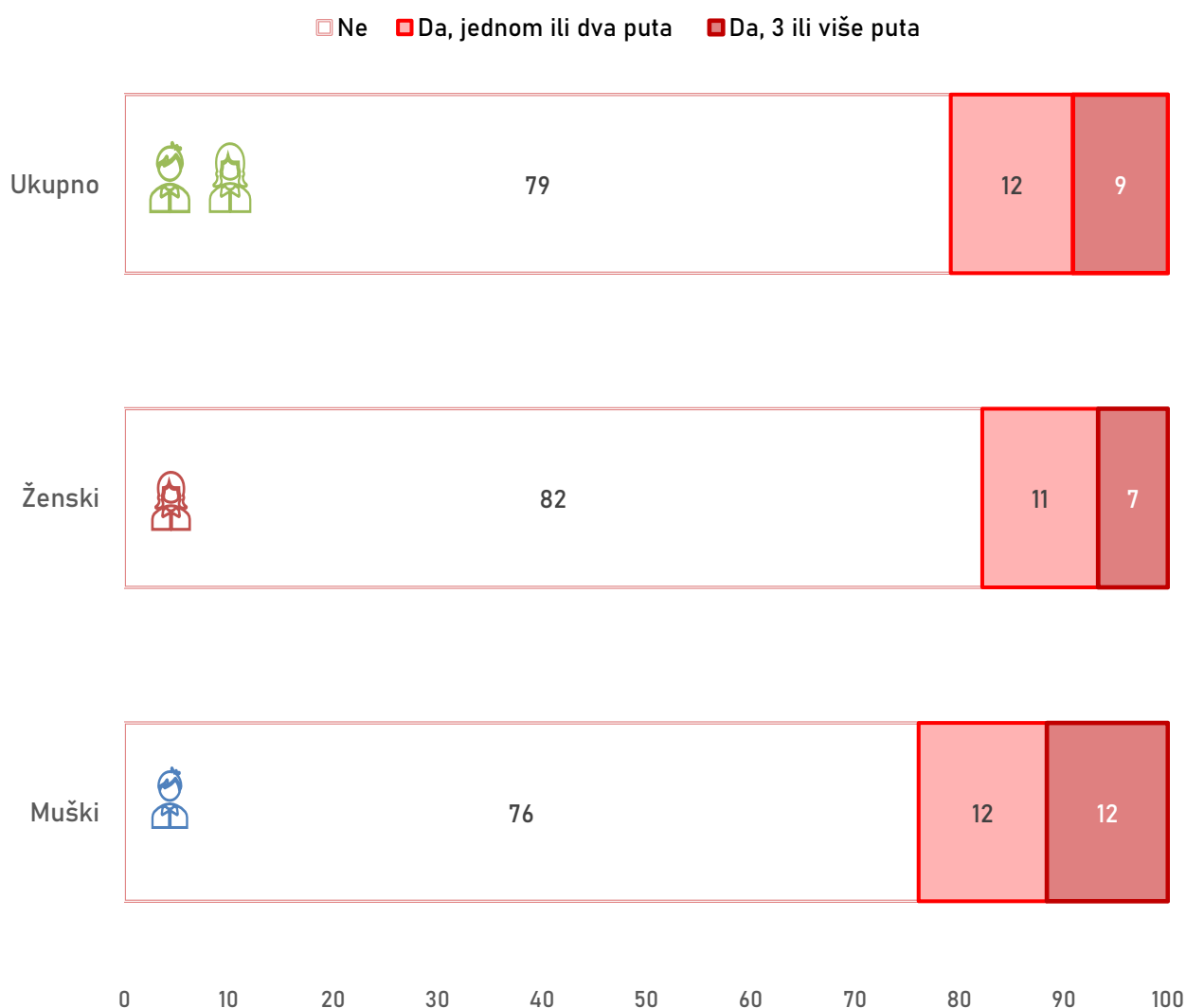
10.4 puta

Slika 5. Učestalost konzumacije kanabisa u prethodnih 12 mjeseci – srednji broj puta među konzumentima. Ispitanici ukupno i po polu. ESPAD 2019.

XII.4 MOGUĆNOST DA SE PROBA KANABIS

ESPAD istraživače interesovalo je i koliko su često mladi bili u prilici da probaju kanabis a da su to odbili, što je procijenjeno iz odgovora na pitanje „Da li si ikada imao/la priliku da probaš kanabis (marihuanu, skank ili hašiš), a da to nijesi uradio/la?“. Učenici koji su odgovorili potvrdno, pitani su da li im se ova prilika ukazivala jednom ili dva puta ili pak 3 ili više puta.

U ukupnom uzorku više nego svaki peti ispitanik (21%) imao je priliku da proba kanabis, ali je tu priliku odbio/la. Među njima, 12% je imalo tu priliku jednom ili par puta, a 9% je bilo u situaciji da mu je ponuđen kanabis 3 ili više puta. Djevojčicama se ovakva prilika znatno rjeđe dešavala u odnosu na dječake (18% naspram 24%) (Grafikon 59).

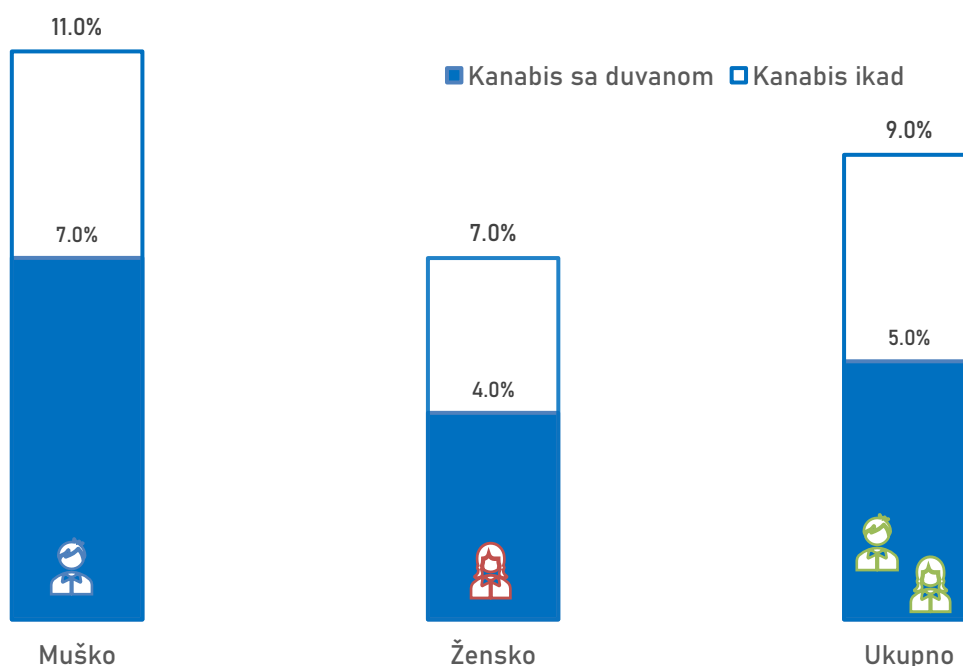
Grafikon 59. Prevalenca ispitanika koji su bili u prilici da probaju kanabis a da ga nijesu probali. Ispitanici ukupno i po polu. ESPAD 2019. Procenti

Učenici su pitani o učestalosti kombinovanja kanabisa sa duvanom. Ispitanici su odgovarali na petostepenoj skali, a svi pozitivni odgovori su ovdje predstavljeni kao jedna kategorija.

U cjelokupnom uzorku, jedan od dvadeset ispitanika je koristilo ovu drogu u kombinaciji sa duvanom – 4% djevojčica i 7% dječaka. Pri tome je to “dosta često” ili “veoma često” činilo 3% dječaka, 1% djevojčica, odnosno ukupno 2% učenika (od cjelokupnog uzorka).

Proporcija onih koji su na ovaj način koristili kanabis *među korisnicima ove droge* je 56% (57% djevojčica, 55% dječaka), od kojih je 20% često na ovaj način koristilo kanabis (Grafikon 60).

Možemo zaključiti da više od polovine korisnika kanabisa među mladima u Crnoj Gori koristi ovu supstancu u kombinaciji sa duvanom – petina često a ostali povremeno.

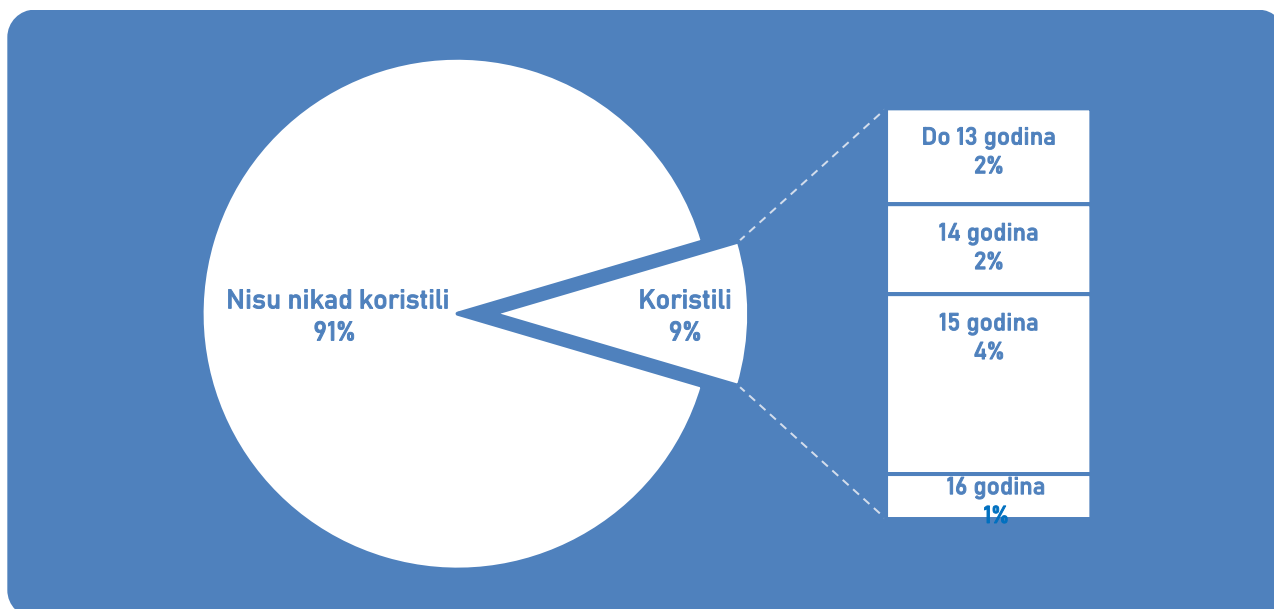

Grafikon 60. Prevalenca ispitanika koji su koristili kanabis u kombinaciji sa duvanom. Ispitanici ukupno i po polu. ESPAD 2019. Procenti

XII.5 UZRAST PRILIKOM PRVE KONZUMACIJE KANABISA

Uzrast prve upotrebe kanabisa procijenjen je na osnovu učestalosti odgovora ispitanika o dobu prilikom prve konzumacije, gdje je uzrast od 13 godina ili ranije uzet kao indikator rane upotrebe kanabisa.

Od 9% učenika koji su nekad u životu koristili kanabis, 2% ih je to prvi put uradilo sa 13 godina ili ranije, 2% na uzrastu od 14 godina, a 4% uzrastu od 15 godina, i 1% na uzrastu od 16 godina (Grafikon 61).

Grafikon 61. Prevalenca korisnika kanabisa prema uzrastu kad su prvi put probali kanabis. Svi učenici. ESPAD 2019. Procenti

Posmatrano samo u poduzorku **korisnika kanabisa** nekad u životu, najveći dio ih je to učinio na uzrastu od 15 godina – čak polovina. Do 13 godina je kanabis probao svaki četvrti korisnik, a na uzrastu od 14 godina svaki peti. Skoro svaki deseti **korisnik** probao je kanabis sa napunjenih 16 godina.

Ovaj rezultat, kao i rezultati iz ranijih krugova ESPAD istraživanja, ukazuju ponovo na kritičnost perioda završetka osnovne škole u pogledu početka upotrebe najčešće korišćene ilegalne droge kod mladih. Ovo dalje implicira potrebu intenziviranja preventivnih i edukativnih aktivnosti u posljednjim razredima osnovne škole, koji bi trebali da budu zastupljeni i van školskog sistema. Takođe su od velikog značaja i intervencije i programi koje bi se odvijale ciljano pred značajne događaje na kojima je uobičajenije da se probaju supstance, kao maturske ekskurzije, kraj školske godine kod polumaturanata i maturanata, polumaturske i maturske proslave. I odlaganje uzrasta prve upotrebe kanabisa bi, osim potpune apstinencije, treba da bude jedan od ciljeva ovih intervencija.

XII.6 ZASTUPLJENOSTI PROBLEMA POVEZANIH SA UPOTREBOM KANABISA MEĐU ADOLESCENTIMA. CANNABIS ABUSE SCREENING TEST (CAST)

Činjenica da je upotreba kanabisa široko rasprostranjena među adolescentima u Evropi uzrokuje zabrinutost u vezi sa pojavom problema povezanih sa upotrebom kanabisa. Prethodnih godina, mnoge studije su pokazale da je upotreba kanabisa povezana sa širokim spektrom zdravstvenih i socijalnih problema, uključujući poremećaj kognitivnog funkcionisanja, hronične zdravstvene efekte poput zavisnosti od kanabisa, psihotične poremećaje i slabo školsko postignuće. Obzirom da je redovna upotreba kanabisa

prepoznata kao značajni prediktor kasnije upotrebe droga, od velikog je značaja identifikovati visokorizične korisnike u ranoj fazi.⁵⁰

Pored opšte prevalence i učestalosti upotrebe kanabisa, u ESPAD 2019 istraživanju ispitivana je i zastupljenost problema povezanih sa upotrebom ove droge. U tu svrhu, u ESPAD 2019 upitnik inkorporiran je screening instrument CAST - Cannabis Abuse Screening Test, koji se koristi za identifikaciju onih koji koriste kanabis na problematičan način. *The Cannabis Abuse Screening Test* upitnik je razvio Francuski centar za monitoring droga i zavisnosti o drogama (OFDT). Ova skala sa 6 ajtema ima za cilj skrining problema povezanih sa upotrebom kanabisa kod adolescenata u opštoj populaciji. Test je dizajniran koristeći ključne kriterijume za identifikaciju zloupotrebe i štetne upotrebe kanabisa iz DSM-IV i ICD-10, CAST ima za cilj da opiše procijenjenu problematičnu upotrebu kanabisa iz podataka dobijenih u epidemiološkim istraživanjima u opštoj populaciji i populaciji mladih⁵¹.

ESPAD modul koji uključuje CAST skalu počinje pitanjem o prevalenci upotrebe kanabisa u prethodnih 12 mjeseci. Samo oni koji pozitivno odgovore na ovo pitanje dobijaju instrukciju da nastave sa odgovaranjem na pitanja CAST skale. Šest pitanja CAST skale su:

- Da li si pušio kanabis prije podneva?
- Da li si pušio kanabis kad si sam/a?
- Da li si imao probleme sa pamćenjem kad si pušio/la kanabis?
- Da li su ti prijatelji ili članovi porodice rekli da bi trebalo da smanjiš ili prekineš upotrebu kanabisa?
- Da li si bezuspješno pokušavao da smanjiš ili prekineš upotrebu kanabisa?
- Da li si imao/la problema zbog svoje upotrebe kanabisa (svađe, tuča, nesreća, loš uspjeh u školi)?

Sva pitanja se odnose na upotrebu kanabisa u prethodnih 12 mjeseci. Kategorije odgovora na CAST skali su "nikad", "rijetko", "povremeno", "dosta često", i "veoma često". Mogući odgovori na svako pitanje su nula i jedan. Prag za skorovanje jednog poena je kategorija odgovora "sa vremena na vrijeme" na prva dva pitanja, i "rijetko" na ostala pitanja (za koja se smatra da se tiču ozbiljnijih problema). Na sumarnom skor za CAST skalu, koja na ovaj način iznosi od 0 do 6, 2 ili više bodova se smatra indikatorom visokorizične upotrebe. Ovaj "cut-off" rezultat se pokazao kao najbolji diskriminator osoba koje su u

⁵⁰ PABST A., KRAUS L. and PIONTEK D., « The Cannabis Abuse Screening Test (CAST): Examining the prevalence of cannabis-related problems among adolescents in 13 European countries », in HIBELL B., GUTTORMSSON U., AHLSTRÖM S., BALAKIREVA O., BJARNASON T., KOKKEVI A., and KRAUS L. (Dir.), *The 2011 ESPAD report - Substance use among students in 36 European countries*, Stockholm, CAN (The Swedish Council for Information on Alcohol and other Drugs), 2012, pp. 158- 163.

⁵¹ LEGLEYE S., PIONTEK D., KRAUS L., MORAND E. and FALISSARD B., « A validation of the Cannabis Abuse Screening Test (CAST) using a latent class analysis of the DSM-IV among adolescents », *International Journal of Methods in Psychiatric Research*, Vol.22, n°1, 2013, pp. 16-26.

visokom riziku od problema povezanih sa kanabisom od onih koji je rizik za razvoj takvih problema nizak.⁵²

Na pitanje o pušenju kanabisa prije podneva (CAST 1), potvrdno je odgovorilo više od polovine korisnika kanabisa u prethodnih 12 mjeseci (53%).

Na pitanje da li su pušili kanabis kada su bili sami (CAST2), više od četiri u deset korisnika odgovorilo je potvrdno (42%).

Probleme sa pamćenjem usljed pušenja kanabisa (CAST 3) navelo je više od trećine korisnika kanabisa (36%).

Prijatelji i članovi porodice su govorili da bi trebalo da prestanu sa upotrebom kanabisa (CAST 4) skoro četiri od deset korisnika kanabisa (37%).

Na pitanje o bezuspješnim pokušajima da smanje ili prekinu upotrebu kanabisa (CAST 5) pozitivno je odgovorila skoro trećina korisnika ove droge (31%).

Konačno, probleme zbog svoje upotrebe kanabisa (svađa, tuča, nesreća, loš uspjeh u školi i sl.) imala je gotovo trećina korisnika ove droge (30%) (Tabela 34).

Tabela 34. Distribucija odgovora na pitanja CAST skale za procjenu rizika od upotrebe kanabisa, kod onih koji su koristili kanabis u prethodnih 12 mjeseci. Ispitanici ukupno. ESPAD 2019 Crna Gora. Procenti

	Nikad	Rijetko	Povremeno	Dosta često	Veoma često	Jednom ili više puta	Mean	SD
CAST 1	47	24	13	8.1	7.7	53	2.1	1.3
CAST 2	58	13	13	8.1	8.5	42	2.0	1.3
CAST 3	64	15	7.4	6.7	7.4	36	1.8	1.3
CAST 4	63	7.6	5.2	5.5	18	37	2.1	1.6
CAST 5	69	8.3	6.9	4.2	11	31	1.8	1.4
CAST 6	70	9.6	4.8	6.8	9.2	30	1.8	1.3

Distribucija sumiranih skorova na CAST skali, po polu, prikazana je u Tabeli 35. Rezultati se odnose na korisnike, odnosno na one koji su na uvodnom pitanju CAST skale – da li su koristili kanabis u prethodnih 12 mjeseci, odgovorili potvrdno.

⁵² Legleye S, Piontek D & Kraus, L. (2011). Psychometric properties of the Cannabis Abuse Screening Test (CAST) in a French sample of adolescents. Drug and Alcohol Dependence, 113 (2–3), 229–235.

Tabela 35. CAST suma skorova. Ispitanici ukupno i po polu. ESPAD 2019, Crna Gora

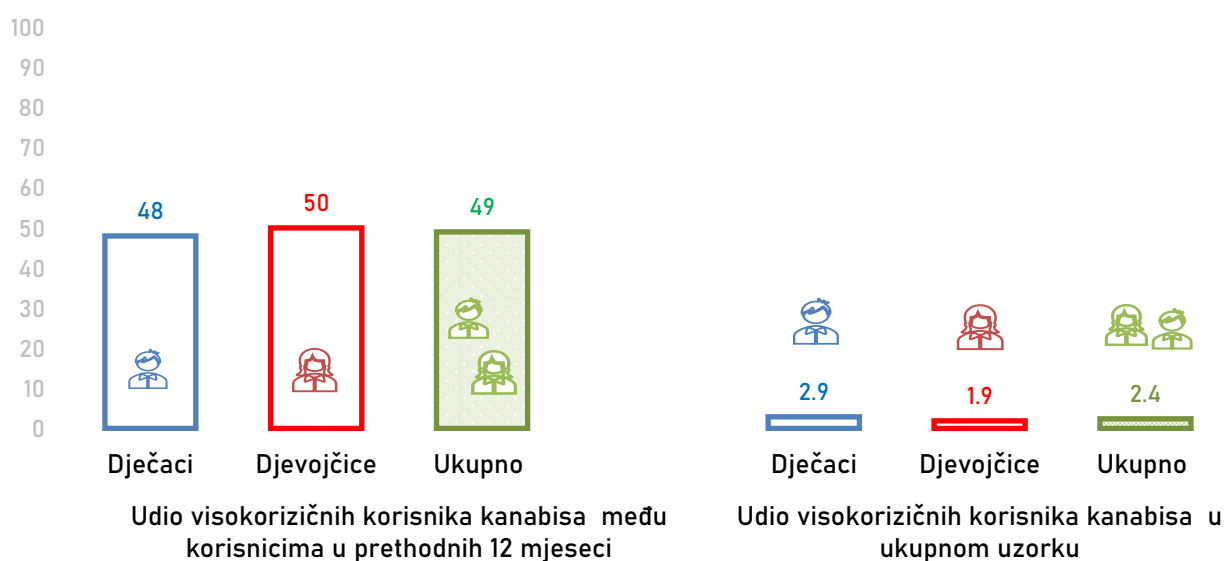
	0	1	2	3	4	5	6	Mean	SD
Muški	28	24	18	8.0	9.1	7.4	5.7	1.9	1.8
Ženski	33	17	16	17	8.4	6.5	2.8	1.8	1.7
Ukupno	30	21	17	11	8.9	7.1	4.6	1.9	1.8

Na osnovu odgovora na CAST skali, izračunate su proporcije visokorizičnih korisnika kanabisa među korisnicima u prethodnih 12 mjeseci, kao i na nivou cjelokupnog uzorka. Rezultati ove skale se odnose samo na one ispitanike koji su potvrdno odgovorili na uvodno pitanje CAST skale – „Jesi li koristio/la kanabis (marihuanu, skank, hašiš) u prethodnih 12 mjeseci“? Prevalenca ovako potvrđene upotrebe kanabisa je manja nego prethodno utvrđena prevalenca na pitanju o cjeloživotnoj upotrebi kanabisa, upotrebi u prethodnih 12 mjeseci i u prethodnih 30 dana (gdje je dobijena ukupna prevalenca od 7% korisnika u prethodnih 12 mjeseci, 9% dječaka, 5% djevojčica – vidjeti Grafikon 58).

Tako je među 7% dječaka koji su u uvodnom dijelu CAST skale potvrdili upotrebu kanabisa tokom prethodnih 12 mjeseci, čak 48% na ovaj način procijenjenih visokorizičnih korisnika. U odnosu na ukupni uzorak, 3% korisnika je koji su pomoću CAST skale procijenjeni kao visokorizični korisnici.

Među 4% djevojčica koje su na CAST skali potvrdile upotrebu kanabisa u prethodnih 12 mjeseci je 50% visokorizičnih korisnica kanabisa, dakle, svaka druga. Posmatrano u odnosu na cjelokupni uzorka, to čini 2% ispitanica.

U ukupnom uzorku, među 5.4% na CAST skali potvrđenih korisnika kanabisa tokom prethodnih 12 mjeseci, gotovo svaki drugi korisnik je procijenjen kao visokorizični korisnik ove droge (49%) (Grafikon 62).

Grafikon 62. Udio visokorizičnih korisnika kanabisa u uzorku korisnika kanabisa tokom prethodnih 12 mjeseci i u ukupnom uzorku, prema CAST skali. Ispitanici ukupno i po polu. ESPAD 2019, Crna Gora. Procenti

XII.7 TRENDVI U INDIKATORIMA UPOTREBE KANABISA U CRNOJ GORI OD 2008 DO 2019 GODINE

U ovom poglavlju prikazani su trendovi u nekoliko indikatora upotrebe kanabisa, koji su dobijeni implementacijom ESPAD istraživanja u Crnoj Gori u periodu od 2008 do 2019. godine. To su:

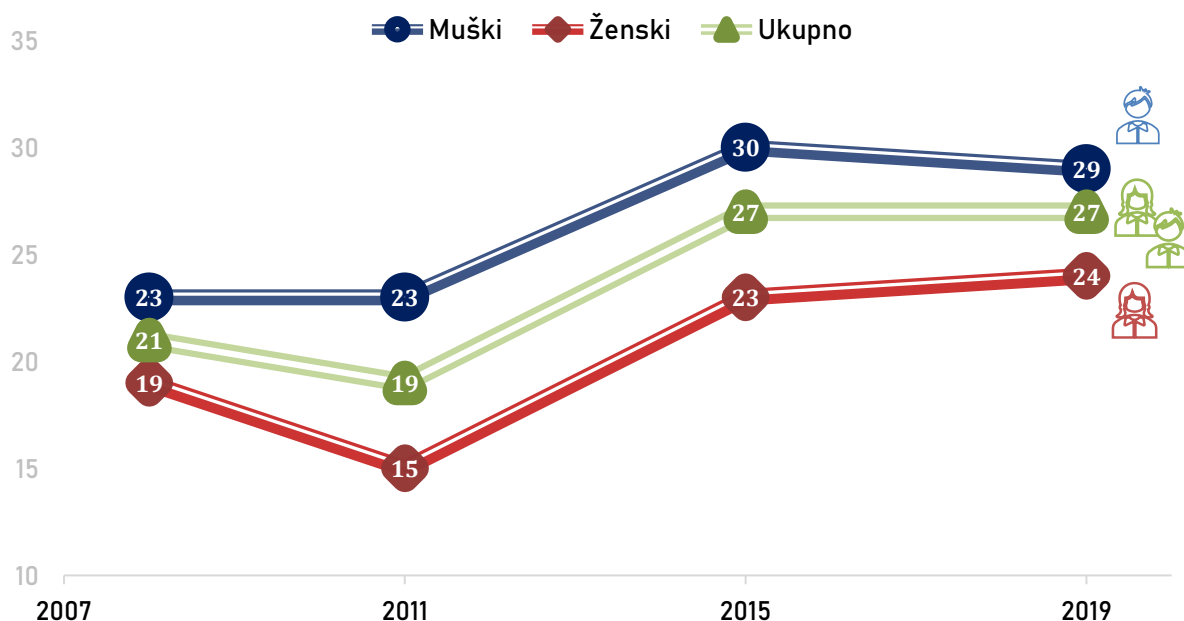
- Trend u percepciji dostupnosti kanabisa
- Trend u prevalenci upotrebe kanabisa ikad u životu
- Trend u prevalenci upotrebe kanabisa u toku prethodnih 12 mjeseci
- Trend u prevalenci upotrebe kanabisa u prethodnih 30 dana
- Trend u prevalenci prve upotrebe kanabisa na ranom uzrastu

XII.7.1 PERCEPCIJA DOSTUPNOSTI KANABISA: ESPAD TREND U CRNOJ GORI 2008-2019

Od početka sprovođenja ESPAD istraživanja u Crnoj Gori, mijenjao se stav ispitanika prema dostupnosti kanabisa. U prvom sprovedenom ESPAD istraživanju u zemlji, 2008. godine, petina učenika je smatrala kanabis lako dostupnim (21%), da bi sada dostupnost kanabisa na taj način percipiralo više od četvrtine učenika (27%). Blaži pad prevalencije učenika koji su percipirali kanabis lako dostupnim zabilježen je u istraživanju iz 2011. godine.

Kod djevojčica je takođe evidentiran pad u prevalenci percepcije lake dostupnosti kanabisa u 2011. godini, a nakon toga ponovo porast na 23% odnosno 24% u istraživanju 2019. godine.

Kod dječaka međutim, nije registrovan značajniji pad prevalencije percepcije lake dostupnosti kanabisa od početka istraživanja – sa 23% u istraživanju 2008. godine, prevalenca lake dostupnosti je porasla do 30% u istraživanju 2015. godine, sa blažim padom na 29% u istraživanju 2019. godine (Grafikon 63).

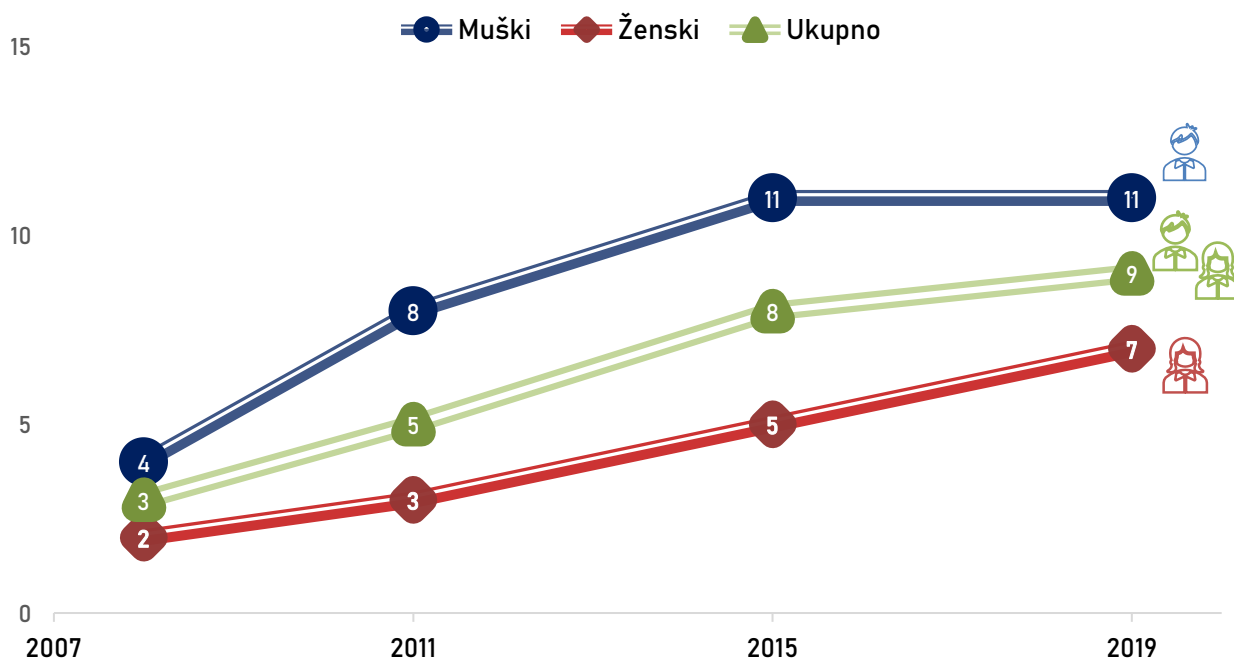

Grafikon 63. Trend u percepciji dostupnosti kanabisa (skank, marihuana, hašiš) 2008-2019. Učenici ukupno i po polu. ESPAD 2008 – ESPAD 2019, Crna Gora. Procenti

XII.7.2 PREVALENCA UPOTREBE KANABISA IKAD U ŽIVOTU: ESPAD TREND U CRNOJ GORI 2008-2019

Ako posmatramo trend prevalencije upotrebe kanabisa ikad u životu kod učenika u Crnoj Gori u periodu od 2008 do 2019. godine, vidimo jasan gradualni porast, sa 3% u istraživanju 2008. godine, na 9% u istraživanju 2019. godine.

Kod djevojčica je trend rasta išao sa 2% u 2008. godini do 7% u 2019. godini. Kod dječaka je došlo do stabilizacije trenda između posljednja dva kruga istraživanja, na 11%, dok je u prethodnim krugovima bilježen porast (Grafikon 64).

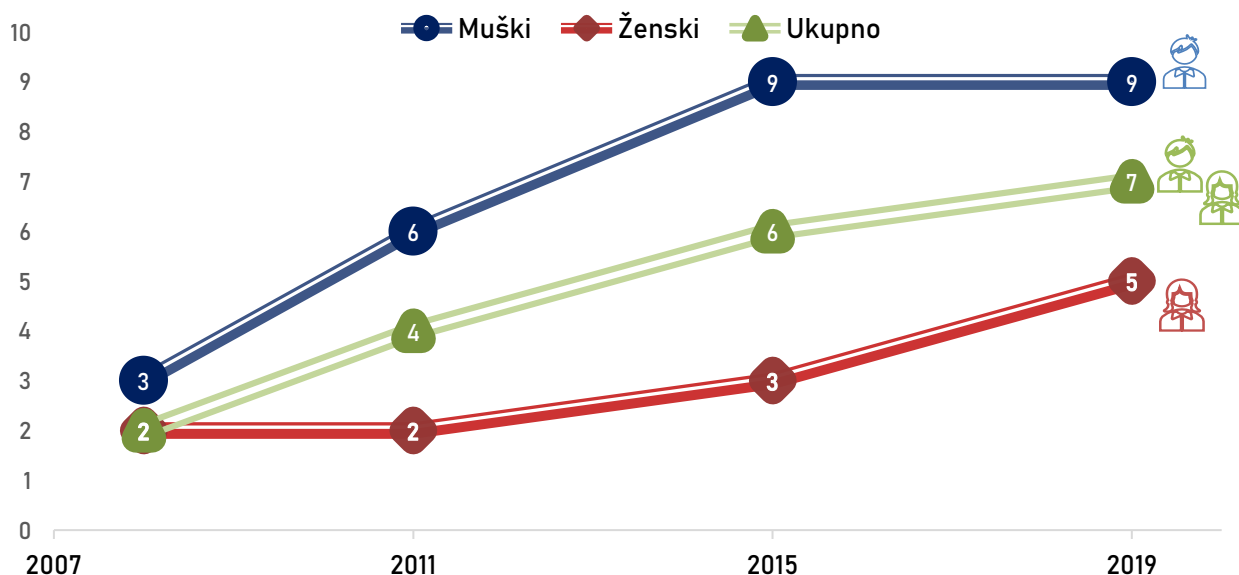

Grafikon 64. Trend prevalencije upotrebe kanabisa (skank, marihuana, hašiš) ikad u životu. Učenici ukupno i po polu. ESPAD 2008 – ESPAD 2019, Crna Gora. Procenti

XII.7.3 PREVALENCA UPOTREBE KANABISA U PRETHODNIH 12 MJESECI: ESPAD TREND U CRNOJ GORI 2008-2019

Kada je u pitanju trend u oblasti indikatora upotreba kanabisa u prethodnih 12 mjeseci, registruje se porast prevalencije sa 2% na 7% od 2008. do 2019. godine.

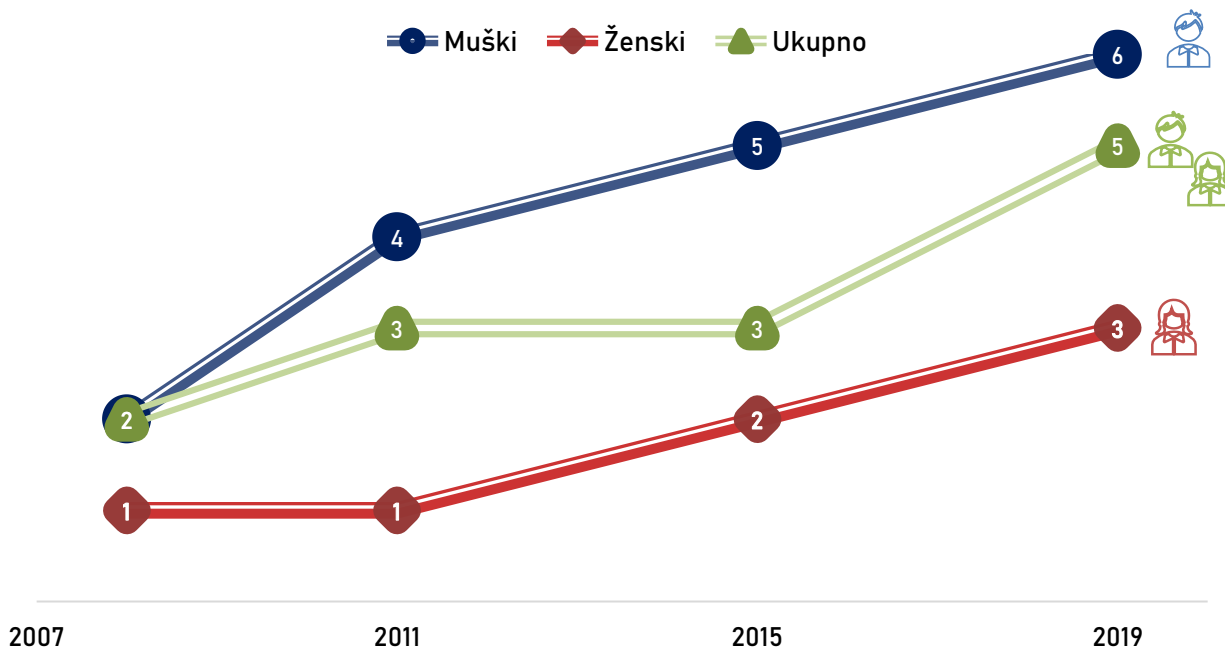
Kod djevojčica je takođe došlo do porasta prevalencije, sa jedne od pedeset djevojčica koje su koristile kanabis u prethodnih 12 mjeseci, na jednu u dvadeset u istraživanju 2019. godine. Kod dječaka, prevalenca upotrebe u prethodnih 12 mjeseci je imala trend porasta do 2015. godine, da bi ostao na istom nivou u istraživanju 2019. godine (Grafikon 65).

Grafikon 65. Trend prevalence upotrebe kanabisa (skank, marihuana, hašiš) u prethodnih 12 mjeseci. Učenici ukupno i po polu. ESPAD 2008 – ESPAD 2019, Crna Gora. Procenti

XII.7.4 PREVALENCA UPOTREBE KANABISA U PRETHODNIH 30 DANA: ESPAD TREND U CRNOJ GORI 2008-2019

Prevalenca upotrebe kanabisa u prethodnih 30 dana na nivou cjelokupnog uzorka porasla je sa 2% na 5% od 2008 do 2019. godine. U populaciji djevojčica, prevalenca je porasla sa 1% na 3%, dok je kod dječaka porast nešto izraženiji – sa 2% na 6% dječaka koji su koristili kanabis u prethodnih 30 dana (Grafikon 66).

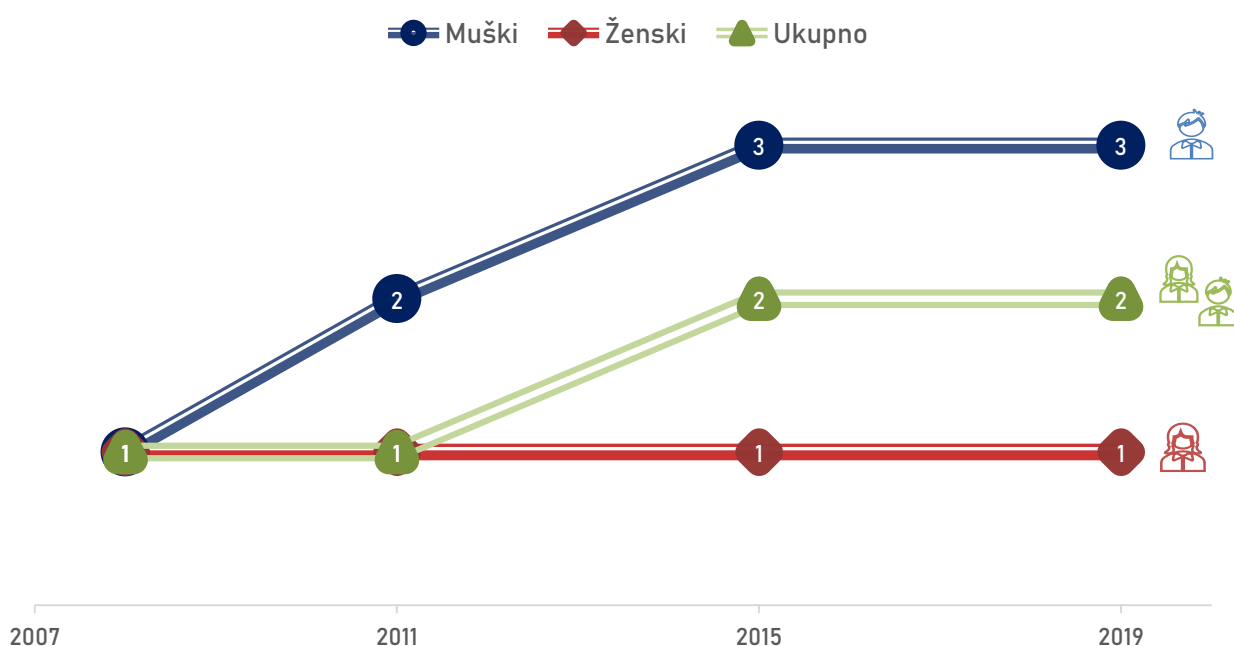

Grafikon 66. Trend prevalence upotrebe kanabisa (skank, marihuana, hašiš) u prethodnih 30 dana. Učenici ukupno i po polu. ESPAD 2008 – ESPAD 2019, Crna Gora. Procenti

XII.7.5 PRVA UPOTREBA KANABISA NA RANOM UZRASTU: ESPAD TREND U CRNOJ GORI 2008-2019

Iz ESPAD istraživanja sprovedenih u Crnoj Gori od 2008. godine može se pratiti i trend prevalence ranog početka upotrebe kanabisa, odnosno, početka upotrebe ove supstance na uzrastu do 13 godina.

Prevalenca mladih koji su na ranom uzrastu probali kanabis porasla je sa jednog u sto učenika, na dva u sto učenika u cjelokupnom uzorku. Kod dječaka je porast nešto veći, pa u posljednja dva kruga istraživanja imamo tri u sto učenika koji su rano probali kanabis. Kod djevojčica je taj trend ostao stabilan od početka istraživanja, jedna među sto djevojčica proba kanabis na uzrastu do trinaeste godine (Grafikon 67).

Grafikon 67. Trend prevalence prve upotrebe kanabisa na ranom uzrastu. Učenici ukupno i po polu. ESPAD 2008-ESPAD 2019. Procenti

Iako je kanabis daleko najčešće korištena droga među mladima u svim zemljama, u ESPAD istraživanju uobičajeno se procjenjuje i percepcija dostupnosti, percepcija rizika i prevalenca upotrebe drugih droga – kokaina, ekstazija/MDMA, amfetamina, metamfetamina, heroina, LSD ili drugih halucinogenih droga, magičnih gljiva, GHB, i injektirajuća upotreba droga poput heroina, kokaina ili amfetamina.

U ovom poglavlju predstavljeni su rezultati koji se odnose na prevalencu upotrebe drugih droga osim kanabisa u ESPAD 2019 istraživanju, kao i kretanje trenda ove prevalencije u istraživanjima od 2008 do 2019. godine u Crnoj Gori.

Potom predstavljeni odabrani indikatori za pojedinačne supstance iz ove grupe:

- Za **ekstazi/MDMA** ispitivana je percepcija dostupnosti, percepcija rizika od upotrebe, prevalencije upotrebe ikad u životu i u prethodnih 12 mjeseci, a prikazan je i trend prevalencije upotrebe ove droge ikad u životu u Crnoj Gori, od 2008 do 2019. godine.
- Za **kokain** je ispitivana percepcija dostupnosti i prevalenca upotrebe ikad u životu i u prethodnih 12 mjeseci. Pored toga, iz prethodnih krugova ESPAD istraživanja moguće je sagledati trend prevalencije upotrebe ove droge ikad u životu, što je prezentovano i ovom poglavlju.
- Za **amfetamine** je ispitivana percepcija dostupnosti, percepcija rizika od upotrebe i prevalenca upotrebe ikad u životu i u prethodnih 12 mjeseci.
- Za **metamfetamine** je ispitivana percepcija dostupnosti i prevalenca upotrebe ikad u životu i u prethodnih 12 mjeseci.
- Za **kreka i heroin** ispitivana je samo prevalenca upotrebe ikad u životu i u prethodnih 12 mjeseci.

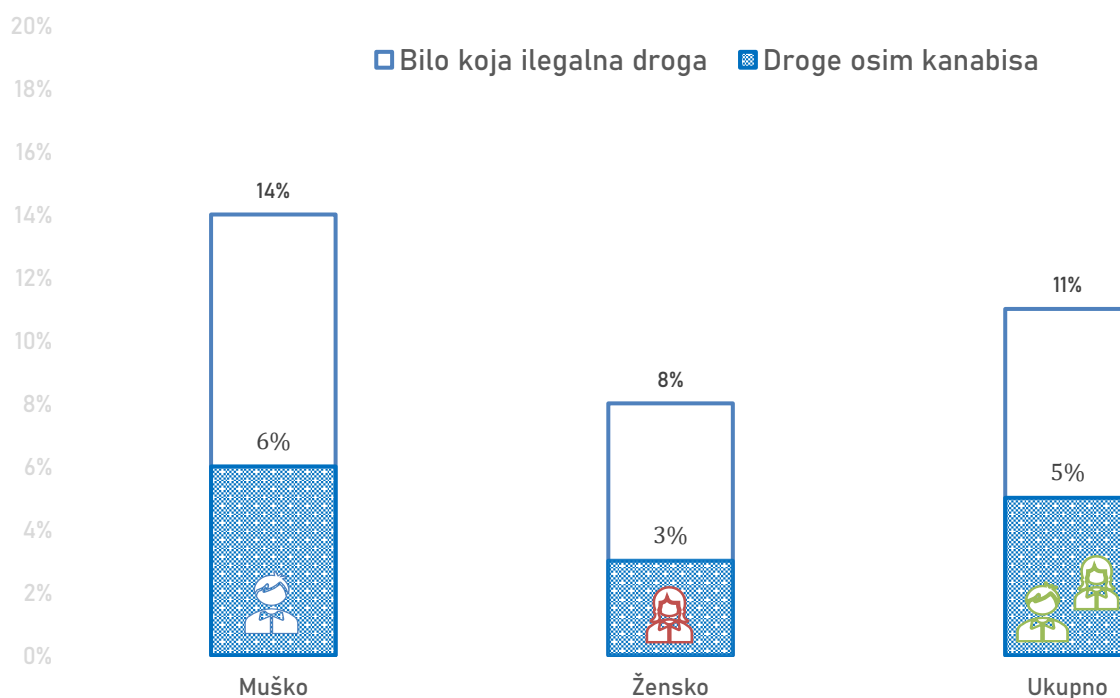
U ESPAD 2019 istraživanju, eksplorisana je i upotreba drugih droga – LSD ili drugih halucinogenih droga, „magičnih gljiva“, GHB-a, i droga kao heroina, kokaina i amfetamina injektiranjem. Za ove droge ispitivana je **samo cjeloživotna prevalenca upotrebe**.

XIII.1 PREVALENCA UPOTREBE DRUGIH DROGA OSIM KANABISA IKAD U ŽIVOTU

Ako posmatramo upotrebu droga koje nijesu kanabis, odnosno marihuana, skank ili hašiš, vidimo da je 6% učenika muškog pola koristilo te druge droge. Među djevojčicama, koristilo ih je 3%. Na nivou ukupnog uzorka, droge osim kanabisa koristilo je nekad u životu 5% učenika, ili jedan od dvadeset učenika. Na Grafikonu 68 predstavljen je odnos upotrebe droga osim kanabisa u odnosu na upotrebu bilo koje droge, pa se vidi da je

⁵³ Pod „drugim drogama osim kanabisa“ u ESPAD istraživanju podrazumijevaju se amfetamini, kokain, kreka, ekstazi, heroin, LSD ili druge halucinogene droge, i GHB.

manje od polovina učenika koji su koristili neku ilegalnu drogu, koristila druge droge osim kanabisa.

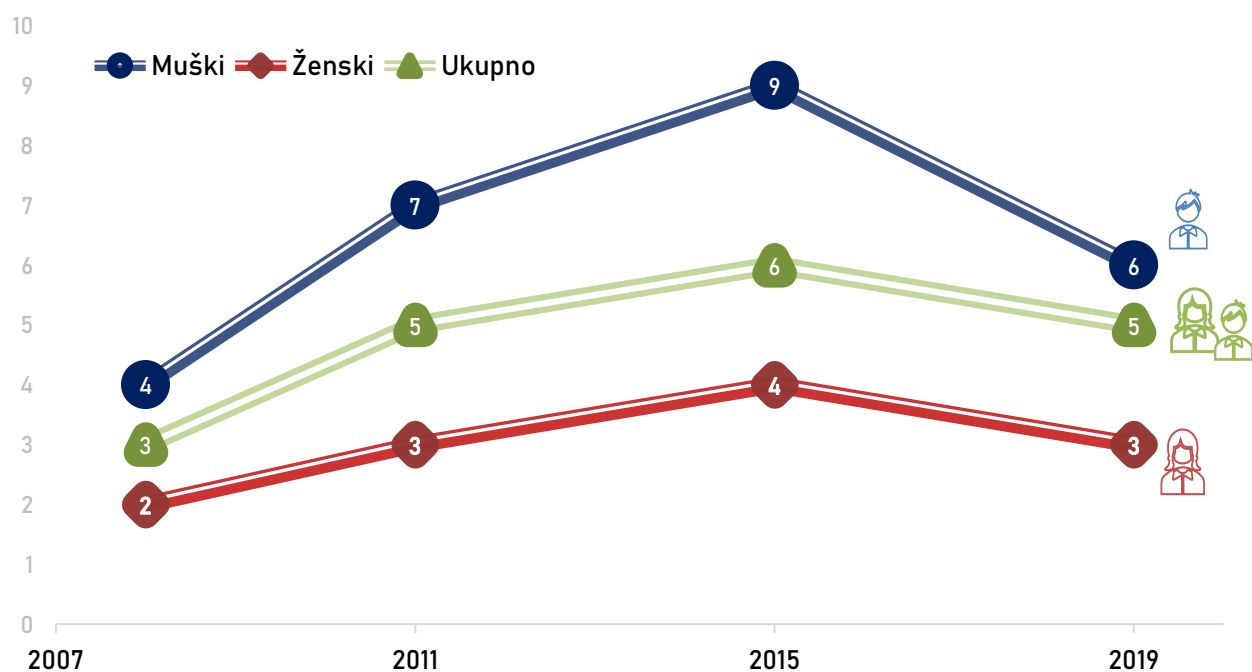

Grafikon 68. Prevalenca upotrebe drugih droga osim kanabisa. Učenici ukupno i po polu. ESPAD 2019 Crna Gora. Procenti

XIII.2 PREVALENCA UPOTREBE DRUGIH DROGA OSIM KANABISA IKAD U ŽIVOTU: ESPAD TREND U CRNOJ GORI 2008-2019

Kako je ovaj indikator ispitivan i u prethodnim ESPAD istraživanjima, moguće je komparirati rezultate od 2008 do 2019 godine. Tako vidimo da je prevalenca upotrebe droga izuzev kanabisa sa 3% učenika u prvom krugu ESPAD istraživanja porasla na 5% u istraživanju 2011. godine, što je bio statistički značajan porast, kao i onaj sljedeći u ESPAD 2015. istraživanju na 6%. No, isto tako je sadašnji pad na 5% u istraživanju 2019 godine značajan.

Posmatrano po polovima, kod dječaka se u 2019. godini registruje značajniji pad prevalence upotrebe droga izuzev kanabisa između posljednja dva kruga istraživanja (sa 9% na 6%), dok je kod djevojčica nakon početnog porasta od po jedan procenat između istraživanja 2008, 2011 i 2015. godine došlo do ponovnog opadanja prevalence učenika koje su koristile druge droge osim kanabisa nekada do svoje šesnaeste godine (Grafikon 69).

Grafikon 69. Trend prevalencije upotrebe drugih droga osim kanabisa. Učenici ukupno i po polu. ESPAD 2008-2019. Crna Gora. Procenti

XIV EKSTAZI/MDMA

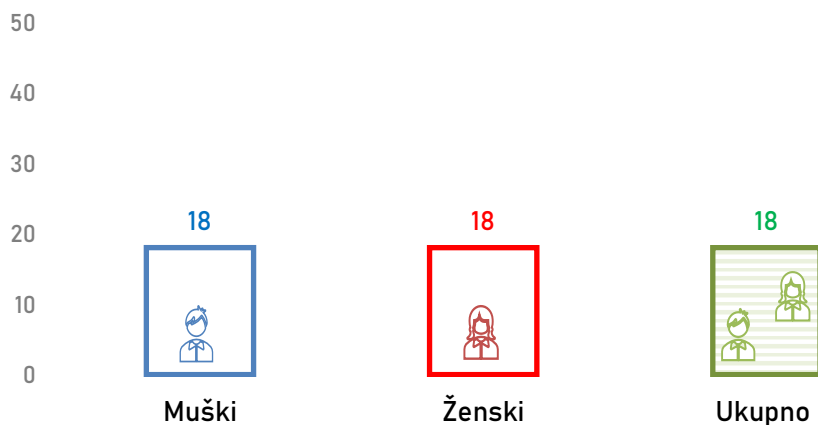
Ekstazi je, uz kanabis, detaljnije eksplorisana droga u ESPAD 2019 istraživanju. Ispitivana je percepcija dostupnosti ove supstance, potom percepcija rizika od upotrebe ove droge, prevalence i učestalost konzumacije ikad u životu, prevalence i učestalost konzumacije u prethodnih 12 mjeseci, kao i trend u oblasti indikatora prevalence upotrebe ikad u životu.

Na osnovu kognitivnog testiranja upitnika i fokus grupa održanih sa mladima prije formiranja konačne verzije nacionalnog upitnika u Crnoj Gori, u Crnoj Gori među mladima u posljednje vrijeme je pretežno dostupna varijanta ekstazija koja se naziva MDMA. Učenici ne prave distinkciju između ove dvije vrste droge, koja ipak postoji, a kako je MDMA po mišljenju mladih sada predominantna kada je u pitanju upotreba ove droge, u pitanje je uvršten i naziv "MDMA".

XIV.1 PERCEPCIJA DOSTUPNOSTI EKSTAZIJA/MDMA

Kao i za ostale supstance, percepcija dostupnosti ekstazija dobijenu je iz odgovora ispitanika na pitanje „Šta misliš, koliko teško bi ti bilo da nabaviš EKSTAZI/MDMA ('ekser', 'eks', 'bombone', 'smajli', 'aper'), kad bi to želio/la?“

U analizi odgovora, kao percepcija lake dostupnosti uzeti su odgovori "dosta lako" i "izuzetno lako". Jednak procenat dječaka i djevojčica smatra da bi lako nabavili ekstazi/MDMA ukoliko bi to željeli – 18%. Dakle, skoro svaki peti učenik/učenica u Crnoj Gori percipira ekstazi/MDMA lako dostupnom supstancom (Grafikon 70).

Grafikon 70. Prevalenca ispitanika koji smatraju da bi "lako/veoma lako" nabavili ekstazi/MDMA ukoliko bi to željeli. Učenici ukupno i po polu. ESPAD 2019. Procenti

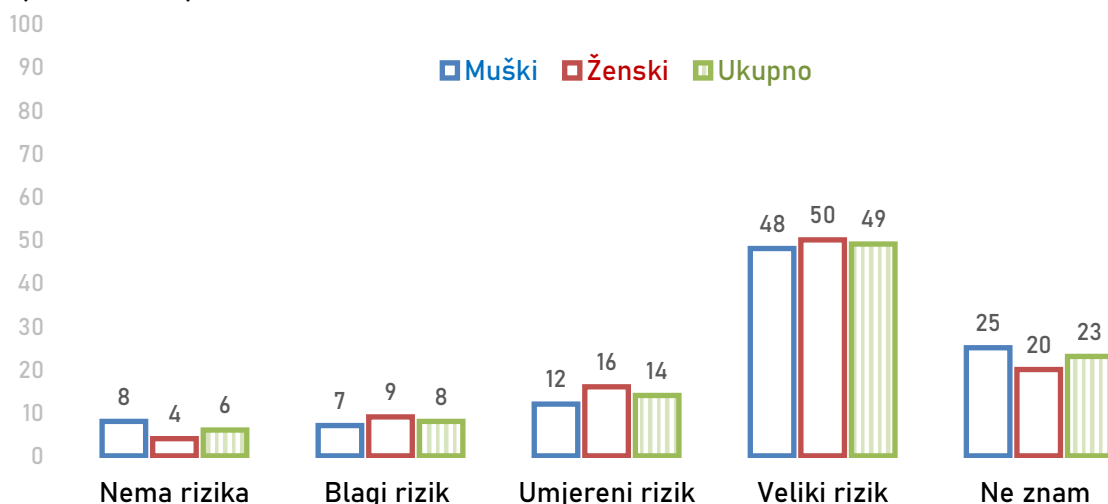
XIV. 2 PERCEPCIJA RIZIKA OD UPOTREBE EKSTAZIJA/MDMA

Doživljaj rizika povezanog sa konzumacijom ekstazija procijenjen je kroz odgovore na 2 pitanja iz seta pitanja o riziku od upotrebe supstanci: **rizik od probanja jednom ili dvaput** i **rizik od redovne upotrebe EKSTAZI/MDMA**. Odgovori su gradirani od „nema rizika“, preko „blagi rizik“, umjereni rizik“, do „veliki rizik“. Moguće je bilo odgovoriti i kategorijom „ne znam“.

Svaki drugi ispitanik (49%) smatra da ako probaju ekstazi/MDMA jednom ili dva puta, ljudi se izlažu visokom riziku da sebi nanesu štetu.

Oko tri u dvadeset ispitanika (14%), međutim, smatra da je rizik od probanja ekstazija/MDMA jednom ili dva puta blag ili da ne postoji. Isti procenat ispitanika rizik od probanja ekstazija/MDMA jednom ili dva puta percipira kao „umjeren“.

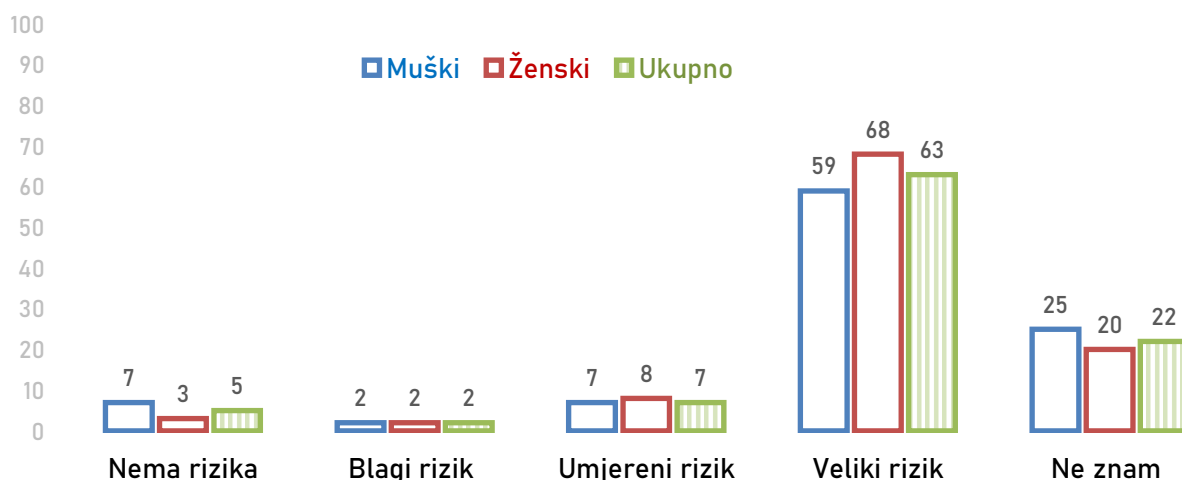
Četvrtina ispitanika ne zna da procijeni rizik od probanja ekstazija/MDMA jednom ili dva puta (Grafikon 71).

Grafikon 71. Procjena rizika od **probanja ekstazija/MDMA jednom ili dva puta**. Ispitanici ukupno i po polu. ESPAD 2019. Procenti

Manje nego jedan od deset ispitanika smatra da je rizik od redovne upotrebe ekstazija/MDMA blag ili da ne postoji (7%), i to skoro svaki deseti dječak i svaka dvadeseta djevojčica (9% dječaka, 5% djevojčica). Isti procenat ispitanika rizik od redovne upotrebe ekstazija/MDMA percipira kao „umjeren“ (7%). Gotovo dvije trećine ispitanika (63%) smatra da se *redovnim korišćenjem ekstazija/MDMA* ljudi izlažu visokom riziku da sebi nanesu štetu.

Oko četvrtine ispitanika ne zna da procijeni rizik od redovne upotrebe ekstazija/MDMA (Grafikon 72).

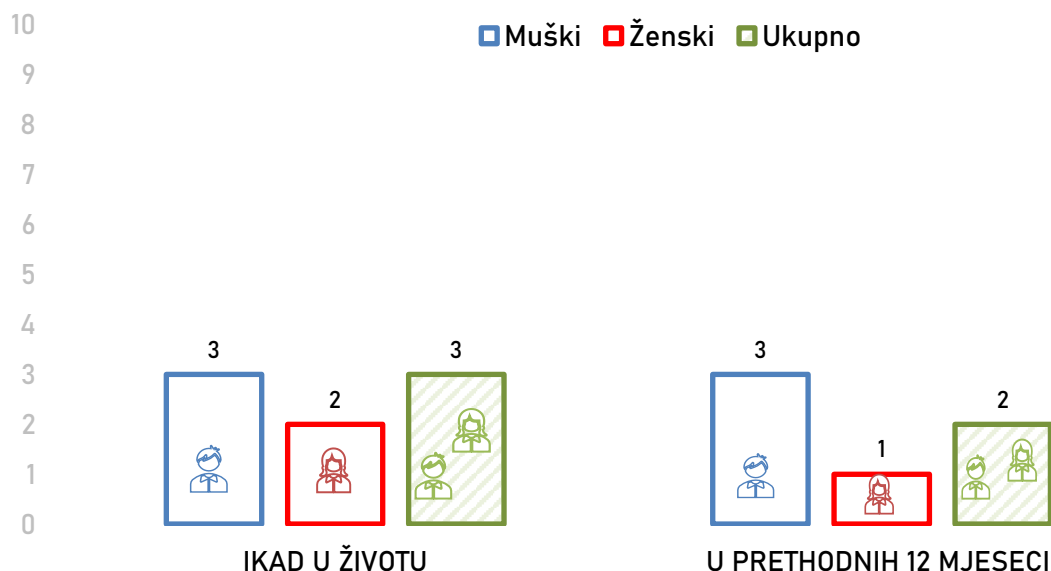

Grafikon 72. Procjena rizika od **redovne upotrebe ekstazija/MDMA**. Ispitanici ukupno i po polu. ESPAD 2019. Procenti

XIV.3 PREVALENCA I UČESTALOST KONZUMACIJE EKSTAZIJA/MDMA U ŽIVOTU I U PRETHODNIH 12 MJESECI

U ESPAD 2019 istraživanju, za ekstazi/MDMA ispitivana je prevalenca upotrebe u dva vremenska intervala – ikad u životu i u prethodnih 12 mjeseci⁵⁴.

Ekstazi ili MDMA konzumiralo je 3% učenika bar jednom do svoje šesnaeste godine, a 2% u prethodnih 12 mjeseci. Manje je djevojčica nego dječaka među konzumentima u oba referentna vremenska perioda. Svi dječaci koji su konzumirali ekstazi nekad u životu, činili su to i u prethodnih 12 mjeseci (Grafikon 73).

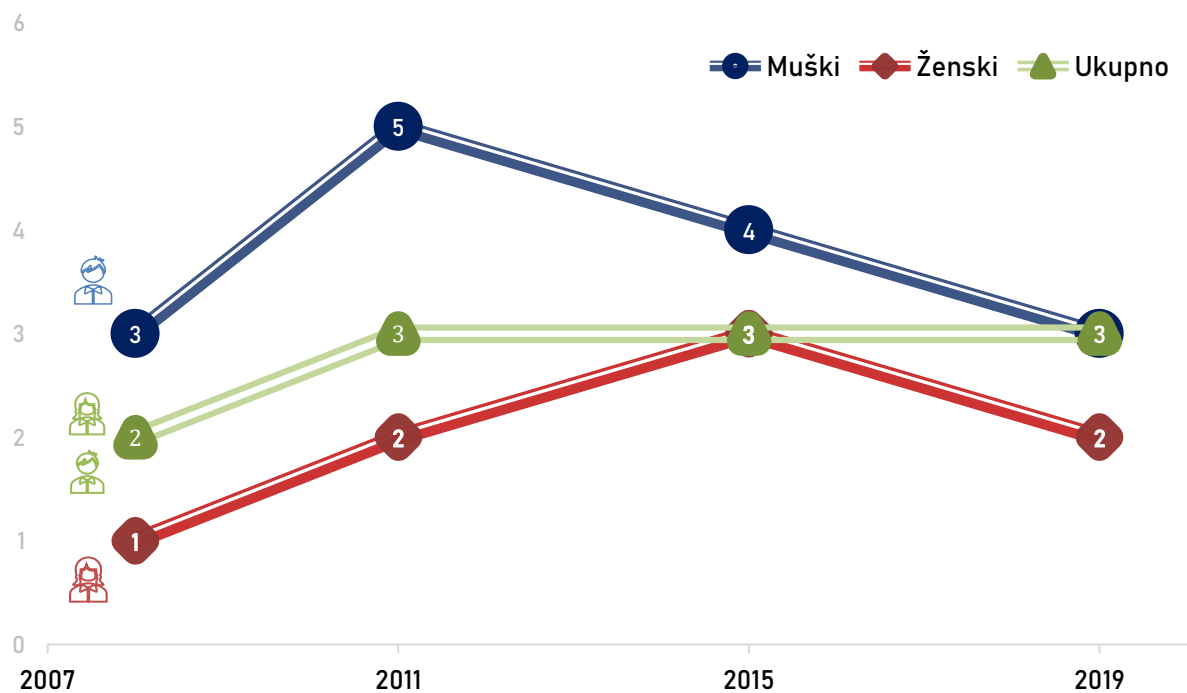
Grafikon 73. Prevalenca upotrebe ekstazija/MDMA ikad u životu i u prethodnih 12 mjeseci. Učenici ukupno i po polu. ESPAD 2019. Procenti

XIV.4 PREVALENCA UPOTREBE EKSTAZI/MDMA IKAD U ŽIVOTU: ESPAD TREND U CRNOJ GORI 2008-2019

Trend prevalencije ekstazija među mladima u Crnoj Gori ostao je nepromijenjen od 2011. godine, nakon porasta sa 2% na 3% između prva dva kruga istraživanja.

Posmatrano po polovima, fluktuacije trenda su nešto uočljivije. Kod dječaka je došlo do pada prevalencije upotrebe ove droge, pa je nakon porasta sa 3% na 5% između prva dva kruga istraživanja, došlo do opadanja prevalencije za po jedan procenat u naredna dva kruga istraživanja. Kod djevojčica je nakon gradualnog porasta prevalencije za po jedan procenat u prva tri kruga, sada došlo do opadanja prevalencije upotrebe ove droge ikad u životu na vrijednost iz 2011. godine (jedna od pedeset djevojčica) (Grafikon 74).

⁵⁴ U ESPAD 2019 istraživanju učestalost upotrebe ekstazija, amfetamina, metamfetamina, kokaina, kreka i heroína ispitivana je u odnosu na dva vremenska intervala – ikad u životu i u prethodnih 12 mjeseci, dok mjera „prethodnih 30 dana“ nije korišćena za ove supstance.

Grafikon 74. Trend prevalencije upotrebe ekstazija/MDMA ikad u životu. Učenici ukupno i po polu. ESPAD 2008-ESPAD 2019. Procenti

XV. KOKAIN

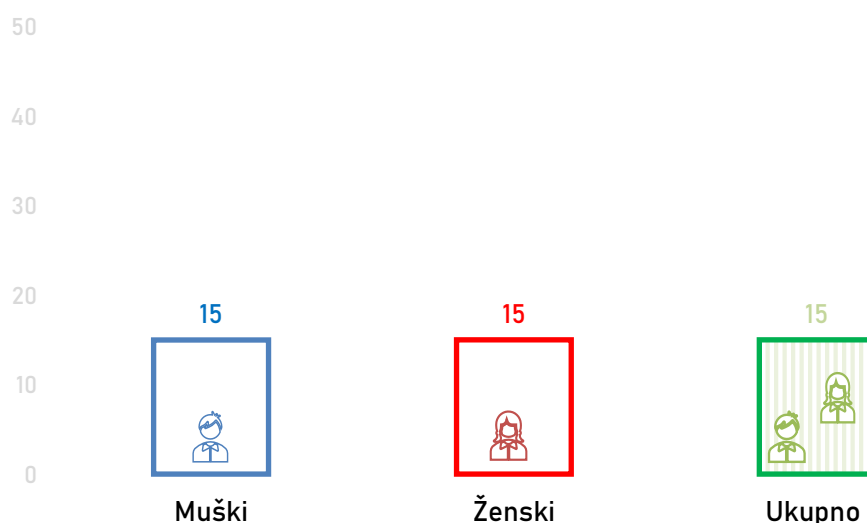
Kokain je u upitniku zastupljen sa manjim brojem pitanja u odnosu na kanabis i ekstazi. procjenjuje se percepcija dostupnosti, potom prevalenca upotrebe ikad u životu i u prethodnih 12 mjeseci, kao i trend prevalence upotrebe kokaina ikad u životu u periodu od 2008 do 2019. godine.

XV. 1 PERCEPCIJA DOSTUPNOSTI KOKAINA

Percepcija dostupnosti kokaina kod mladih u Crnoj Gori dobijena je iz odgovora ispitanika na hipotetsko pitanje koliko bi im bilo teško da nabave kokain ('bijelo', 'lobe', 'koks', 'snješko', 'vajti'), kad bi to želio/la?

Kao i za ostale supstance, u analizi odgovora, kao percepcija lake dostupnosti uzeti su odgovori “dosta lako” i “izuzetno lako”.

Jednak procenat dječaka i djevojčica smatra da bi lako nabavili kokain ukoliko bi to željeli – 15%. Dakle, skoro 3 od 20 učenika u Crnoj Gori doživljava kokain lako dostupnim. (Grafikon 75).

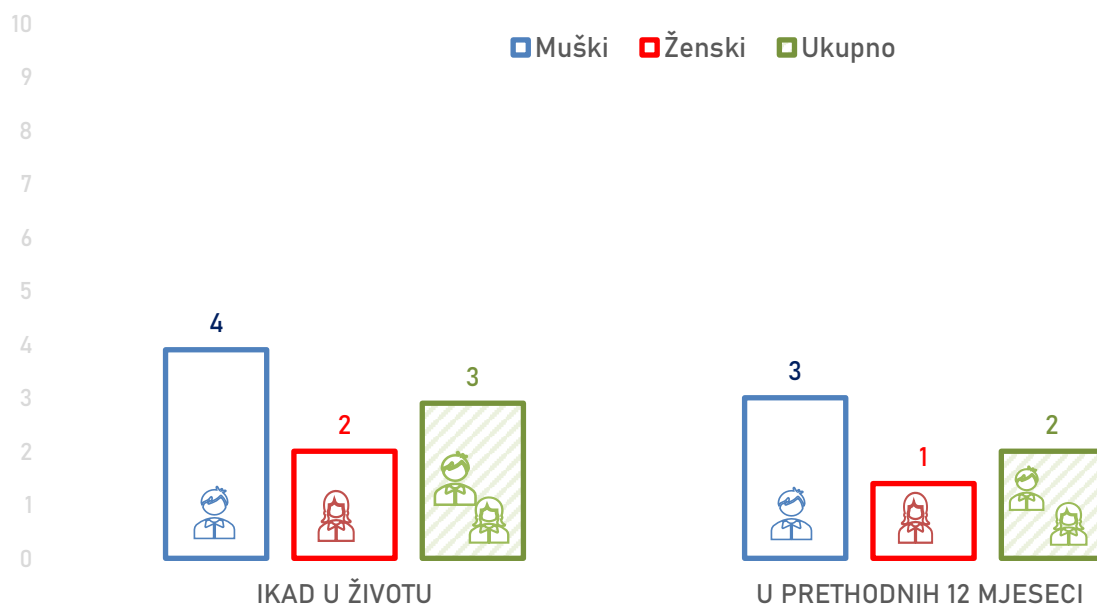

Grafikon 75. Prevalenca ispitanika koji smatraju da bi “lako/veoma lako” nabavili kokain ukoliko bi to željeli. Učenici ukupno i po polu. ESPAD 2019. Procenti

XV.2 PREVALENCA UPOTREBE KOKAINA IKAD U ŽIVOTU I U PRETHODNIH 12 MJESECI

Upotreba kokaina je takođe ispitivana u odnosu na dva vremenska perioda – ikad u životu i u prethodnih 12 mjeseci.

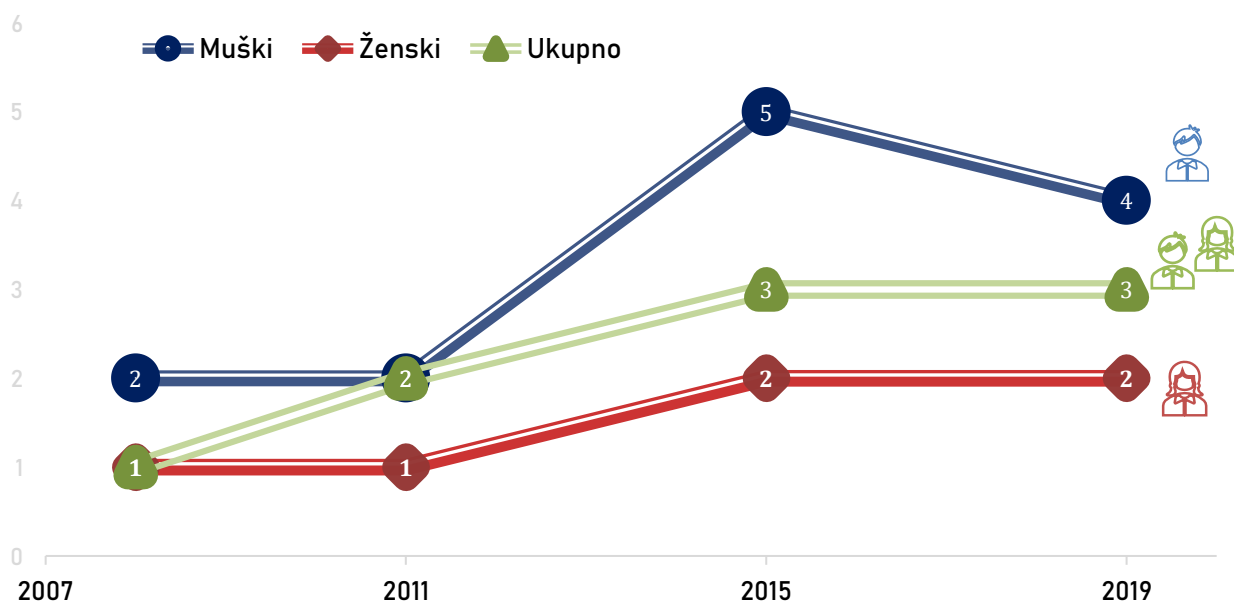
Kokain je ilegalna droga koju su mladi u Crnoj Gori nakon kanabisa, najčešće koristili (posmatrano po polovima). 4% dječaka i 2% djevojčica koristilo je kokain nekad u životu, ukupno 3% učenika. U prethodnih 12 mjeseci, kokain je koristilo 3% dječaka i 1% djevojčica, ukupno 2% učenika (Grafikon 76).

Grafikon 76. Prevalenca upotrebe kokaina ikad u životu i u prethodnih 12 mjeseci. Učenici ukupno i po polu. ESPAD 2019. Procenti

XV.3 PREVALENCA UPOTREBE KOKAINA IKAD U ŽIVOTU: ESPAD TREND U CRNOJ GORI 2008-2019

Trend prevalencije upotrebe kokaina ikad u životu od 2008 do 2019. godine ima tendenciju blažeg porasta na nivou cjelokupnog uzorka – sa 1% u 2008. godini na 2% u 2011. i 3% u 2015. i 2019. godini. Kod dječaka je taj porast bio u 2011. godini nešto veći (na 5%, odnosno jednog od 20 dječaka koji su do svoje šesnaeste godine probali kokain), da bi u istraživanju 2019. godine ponovo bio registrovan pad na 4% (Grafikon 77).

Grafikon 77. Trend prevalencije upotrebe kokaina ikad u životu. Učenici ukupno i po polu. ESPAD 2008-ESPAD 2019. Procenti

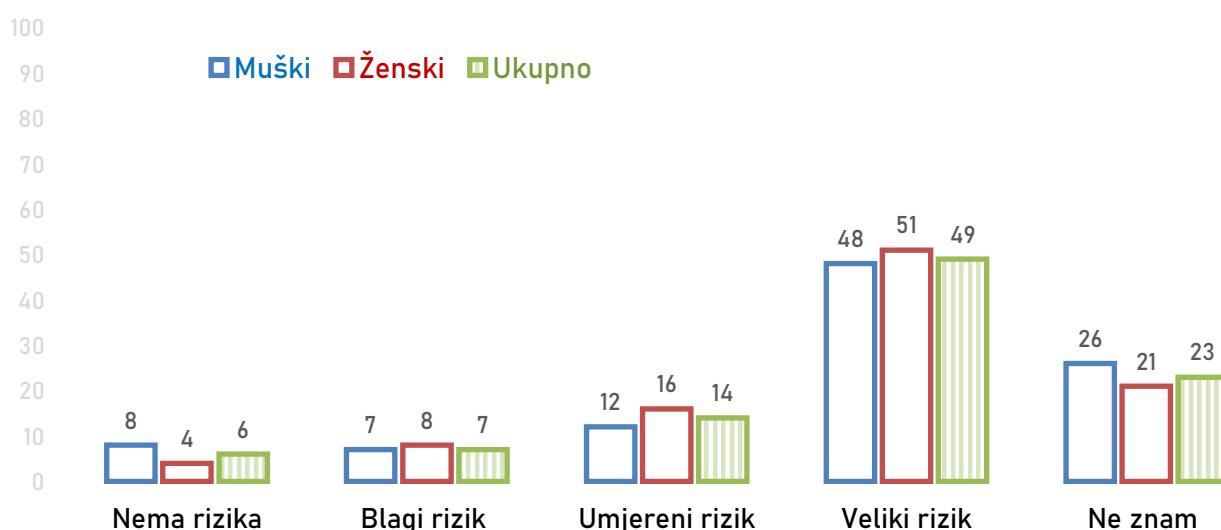
XVI AMFETAMINI I METAMFETAMINI

Za grupu supstanci pod nazivom amfetamini ispitivana je percepcija rizika od upotrebe. Percepcija dostupnosti ispitivana je za obje grupe supstanci – amfetamine i metamfetamine. Takođe, i za amfetamine i za metamfetamine ispitivana je prevalenca upotrebe ikad u životu i u prethodnih 12 mjeseci.

XVI.1 PERCEPCIJA RIZIKA OD UPOTREBE AMFETAMINA

Procjena rizika od upotrebe ispitivana je, pored ostalih droga, za amfetamine⁵⁵. Pitanje koje je ispitanicima postavljeno u okviru bloka pitanja o percepciji rizika odnosilo se na probanje amfetamina jednom ili dvaput, i na redovnu upotrebu amfetamina.

Trinaest procenata ispitanika smatra da probanje amfetamina jednom ili dvaput nosi blagi rizik po konzumenta ili da rizika nema uopšte. Dječaci u većem procentu nego djevojčice rizik ocjenjuju kao blagi (15% dječaka naspram 12% djevojčica). Još dodatnih 14% šesnaestogodišnjaka rizik od probanja amfetamina jednom ili dva puta ocjenjuju kao umjeren. Četvrtina učenika ne zna koliki je rizik od upotrebe amfetamina jednom ili dva puta. Polovina učenika ipak rizik od probanja amfetamina jednom ili dva puta ocjenjuje velikim (Grafikon 78).

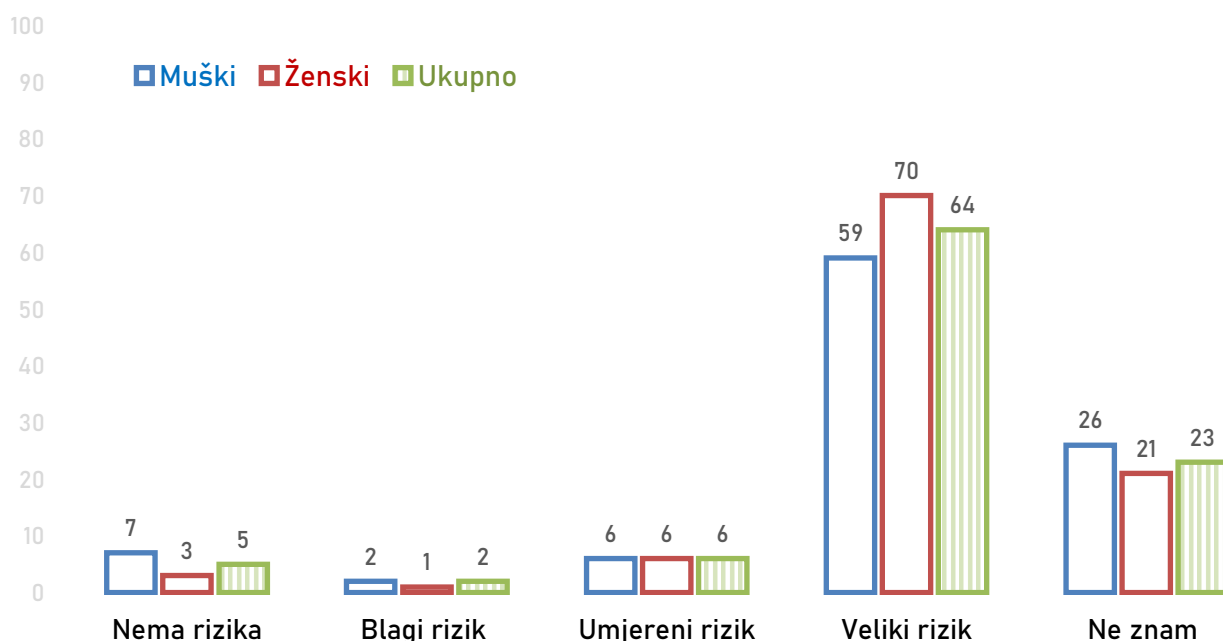
Grafikon 78. Procjena rizika od **probanja amfetamina jednom ili dva puta**. Ispitanici ukupno i po polu. ESPAD 2019. Procenti

Kada je u pitanju percepcija rizika od redovne upotrebe amfetamina, 7% učenika smatra da je rizik blag ili da ga uopšte nema. Ovo smatra gotovo svaki deseti dječak. Umjereni rizik da se sebi načini šteta redovnim konzumiranjem amfetamina percipira 6% učenika, jednako dječaka i djevojčica.

⁵⁵ ESPAD 2019 upitnik sadrži pitanja o procjeni rizika od upotrebe sljedećih droga: kanabis, ekstazi/MDMA, amfetamine i sintetičke kanabinoide. Odgovori na sva pitanja o percepciji rizika od upotrebe su predstavljani u ovom izvještaju u okviru poglavlja o drogama na koje se odnose.

Gotovo dva od tri učenika smatra da je rizik od redovnog konzumiranja amfetamina velik – više djevojčica (70%) nego dječaka (59%).

Ponovo, oko četvrtina učenika ne zna da procijeni rizik od redovne konzumacije amfetamina – 26% dječaka i 21% djevojčica (Grafikon 79).

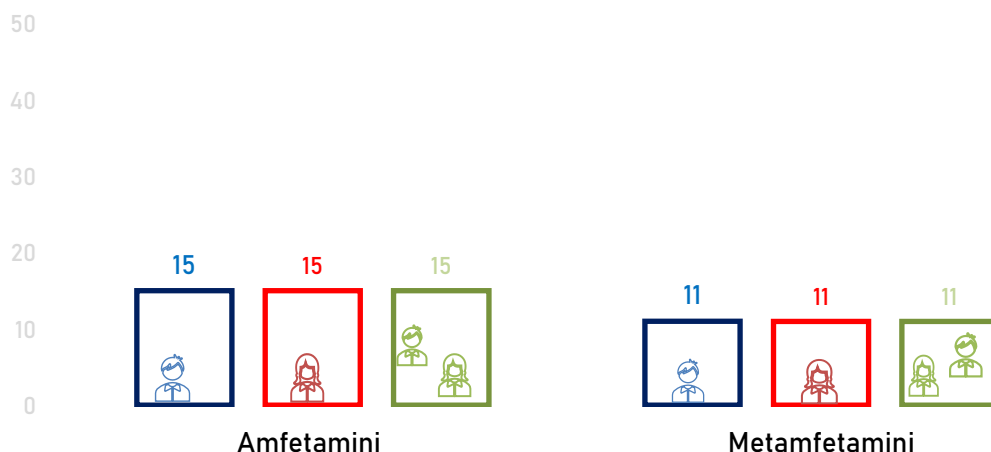

Grafikon 79. Procjena rizika od **redovne upotrebe amfetamina**. Ispitanici ukupno i po polu. ESPAD 2019. Procenti

XVI.2 PERCEPCIJA DOSTUPNOSTI AMFETAMINA I METAMFETAMINA

Percepcija dostupnosti, odnosno procjene ispitanika koliko bi im lako bilo da nabave određenu supstancu kada bi to željeli, ispitivana je i za amfetamine i metamfetamine.

Odgovori 'dosta lako' i 'izuzetno lako' predstavljeni su na Grafikonu 80 kao percepcija lake dostupnosti. 15% učenika smatra amfetamine, a 11% amfetamine lako dostupnim, podjednako dječaci i djevojčice.

Grafikon 80. Prevalenca ispitanika koji smatraju da bi "lako/veoma lako" nabavili amfetamine i metamfetamine ukoliko bi to željeli. Učenici ukupno i po polu. ESPAD 2019. Procenti

XVI.3 PREVALENCA UPOTREBE AMFETAMINA I METAMFETAMINA IKAD U ŽIVOTU I U PRETHODNIH 12 MJESECI

U istraživanju je pored percepcije dostupnosti ispitivana i prevalenca upotrebe amfetamina i metamfetamina ikad u životu i u prethodnih 12 mjeseci.

Odgovori su kategorisani u 3 kategorije – '0', '1-2' i '3 i više'. Zbog niskih vrijednosti prevalenci upotrebe ovih supstanci u oba vremenska perioda, u Tabeli 36 su zbirno predstavljeni svi pozitivni odgovori kao jedna kategorija učestalosti upotrebe navedenih supstanci, koja podrazumijeva upotrebu jednom ili više puta.

Amfetamine je koristilo jednako dječaka koliko i djevojčica, ukupno svaki pedeseti učenik/ca, bar jednom do svoje šesnaeste godine. Isti procenat učenika koristio je ove supstance u prethodnih 12 mjeseci.

Metamfetamini su nešto rjeđe korišteni od strane djevojčica – jedna od sto djevojčica je probala ove supstance nekad do svoje šesnaeste godine, jednako koliko i u prethodnih 12 mjeseci, i jedan od pedeset dječaka.

Tabela 36. Prevalenca učenika koji su koristili amfetamine i metamfetamine ikad u životu i u prethodnih 12 mjeseci. Učenici ukupno i po polu. ESPAD 2019. Crna Gora

	IKAD U ŽIVOTU			U PRETHODNIH 12 MJESECI		
	Muški	Ženski	Ukupno	Muški	Ženski	Ukupno
AMFETAMINI	2	2	2	2	1	2
METAMFETAMINI	2	1	1	2	1	1

XVII KREK, HEROIN, LSD ILI DRUGA HALUCINOGENA DROGA, MAGIČNE GLJIVE, GHB, I INJEKTIRAJUĆA UPOTREBA DROGA

Za **krek** je ispitivana samo prevalenca upotrebe ikad u životu i u prethodnih 12 mjeseci.

Krek je nekad u životu koristio jedan u pedeset dječaka i jedna u sto djevojčica. U prethodnih 12 mjeseci, po jedan procenat dječaka i djevojčica je koristilo ovu drogu (Tabela 37).

Tabela 37. Prevalenca učenika koji su koristili kreka ikad u životu i u prethodnih 12 mjeseci. Učenici ukupno i po polu. ESPAD 2019. Crna Gora

	IKAD U ŽIVOTU			U PRETHODNIH 12 MJESECI		
	Muški	Ženski	Ukupno	Muški	Ženski	Ukupno
KREK	2	1	1	1	1	1

Za **heroin** je takođe ispitivana samo prevalenca upotrebe ikad u životu i u prethodnih 12 mjeseci.

Isto kao i kreka, heroin je probao svaki pedeseti dječak i svaka stota djevojčica do svoje šesnaeste godine. U prethodnih 12 mjeseci, ukupno jedan procenat učenika koristio je ovu drogu (Tabela 38).

Tabela 38. Prevalenca učenika koji su koristili heroin ikad u životu i u prethodnih 12 mjeseci. Učenici ukupno i po polu. ESPAD 2019. Crna Gora

	IKAD U ŽIVOTU			U PRETHODNIH 12 MJESECI		
	Muški	Ženski	Ukupno	Muški	Ženski	Ukupno
HEROIN	2	1	2	2	1	1

Za LSD ili druge halucinogene droge, „magične gljive“, GHB-a i upotrebu droga poput heroina, kokaina i amfetamina injektiranjem ispitivana je samo cjeloživotna prevalenca upotrebe. LSD ili drugu halucinogenu drogu je koristilo 2% učenika, „magične gljive“ 1%, GHB 1% (Tabela 39).

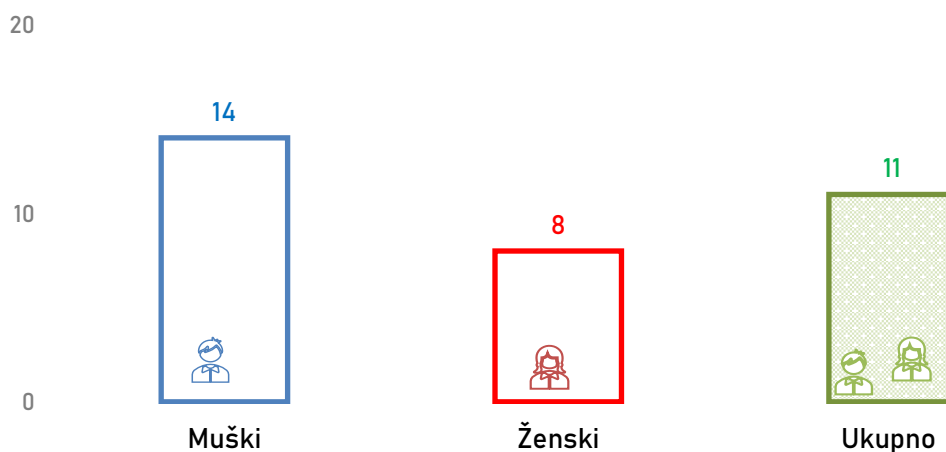
Tabela 39. Prevalenca učenika koji su koristili LSD ili drugu halucinogenu drogu, „magične gljive“, GHB ili droge kao heroin, kokain ili amfetamin injektiranjem, ikad u životu. Učenici ukupno i po polu. ESPAD 2019. Crna Gora

	IKAD U ŽIVOTU		
	Muški	Ženski	Ukupno
LSD	2	2	2
MAGIČNE GLJIVE	2	1	1
GHB	1	0	1
DROGE INJEKTIRANJEM	0	0	0

XVIII UPOTREBA BILO KOJE ILEGALNE DROGE IKAD U ŽIVOTU

Ovaj indikator u ESPAD istraživanju podrazumijeva upotrebu kanabisa, amfetamina, kokaina, kreka, ekstazija/MDMA, LSD ili druge halucinogene droge, heroina i GHB-a

Više nego jedan u deset učenika koristio je neku od navedenih droga do svoje šesnaeste godine. Dječaci su to činili češće - skoro 3 od 20 dječaka (Grafikon 81).

Grafikon 81. Prevalenca upotrebe bilo koje droge ikad u životu. ESPAD 2019. Učenici ukupno i po polu. Procenti

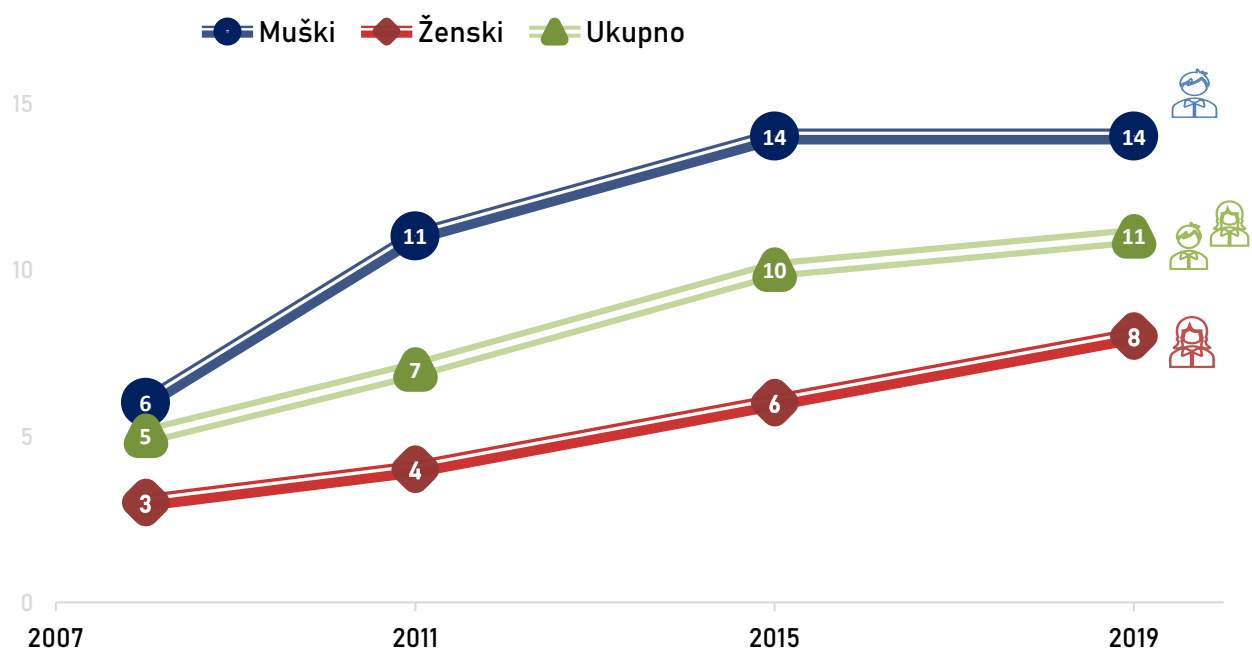
XVIII.1 UPOTREBA BILO KOJE ILEGALNE DROGE IKAD U ŽIVOTU: ESPAD TREND U CRNOJ GORI 2008-2019

Kako se isti indikator izračunava od početka implementacije ESPAD istraživanja, moguće je pratiti trend i u Crnoj Gori od 2008 do 2019. godine.

Kod dječaka je nakon značajnog porasta između prva dva kruga istraživanja i kasnije, došlo do stagnacije, odnosno jednak procenat učenika je probao neku ilegalnu drogu u posljednja dva kruga istraživanja.

Kod djevojčica, prevalenca učenika koje su probale neku ilegalnu drogu rasla je kontinuirano, za jedan procenat između prva dva kruga istraživanja, a potom za dva procenta između sljedećih krugova.

U ukupnom uzorku je nakon porasta od dva procenta između prva dva kruga istraživanja i porasta od tri procenta između istraživanja 2011 i 2015. godine, došlo u ovom krugu istraživanja do manjeg porasta u prevalenci upotrebe bilo koje ilegalne droge od jednog procenta (Grafikon 82).

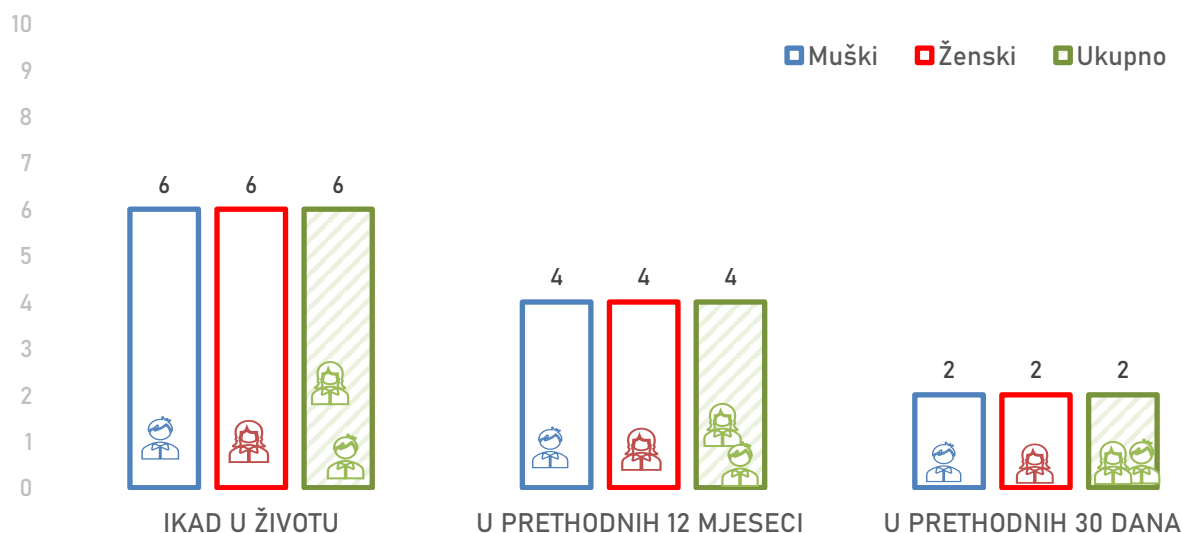
Grafikon 82. Trend prevalencije upotrebe bilo koje ilegalne droge. Učenici ukupno i po polu. ESPAD 2008 – ESPAD 2019, Crna Gora. Procenti

XIX INHALANTI

Pitanja o inhalantima su u upitniku ESPAD 2019 istraživanja uključena, kao i u ranijim krugovima istraživanja ⁵⁶, u cilju ispitivanja prevalencije upotrebe ikad u životu, u prethodnih 12 mjeseci i u prethodnih 30 dana. U pitanju je definisano precizno koje se supstance podrazumijevaju pod inhalantima – lijepak, aerosol iz sprejeva, benzin, butan gas, farbe i slično. U pitanju je pojašnjeno i da se radi o upotrebi ovih supstanci u cilju postizanja psihoaktivnog učinka.

XIX.1 PREVALENCA UPOTREBE INHALANATA IKAD U ŽIVOTU, U PRETHODNIH 12 MJESECI I U PRETHODNIH 30 DANA

Inhalante je **nekad u životu** koristilo 6 % učenika, jednako dječaka koliko i djevojčica. U **prethodnih 12 mjeseci** inhalante je koristilo 4% učenika. U **prethodnih 30 dana**, svaki pedeseti učenik koristio je ove supstance. Inhalanti su jedina supstanca kod kojih su potpuno jednake prevalencije upotrebe kod dječaka i djevojčica u sva tri posmatrana vremenska intervala (Grafikon 83).

Grafikon 83. Prevalenca upotrebe inhalanata ikad u životu, u prethodnih 12 mjeseci i u prethodnih 30 dana. Učenici ukupno i po polu. ESPAD 2008 – ESPAD 2019, Crna Gora. Procenti

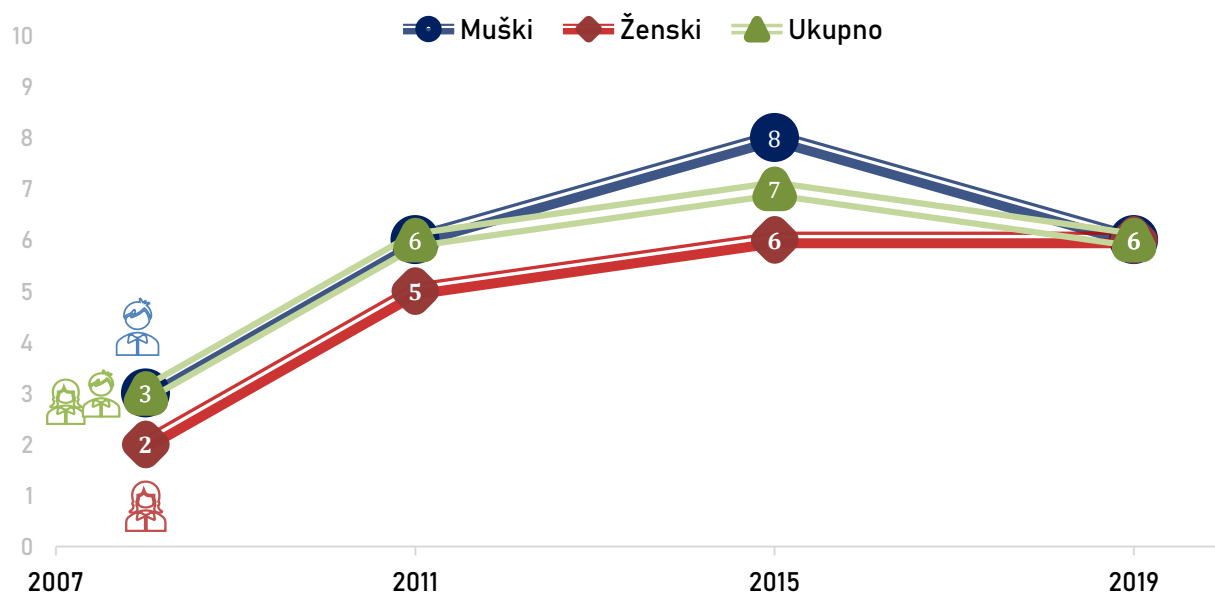
⁵⁶ Upotreba inhalanata je i u ESPAD 2019 studiji ostala predmet ESPAD upitnika, iako su postojali prijedlozi u okviru ESPAD istraživačkog kruga da se upotreba ovih supstanci isključi iz upitnika.

XIX.2 PREVALENCA UPOTREBE INHALANATA IKAD U ŽIVOTU: ESPAD TREND U CRNOJ GORI 2008-2019

Upotreba inhalanata je od početka implementacije ESPAD istraživanja u Crnoj Gori predmet ispitivanja, pa se može pratiti trend cjeloživotne prevalencije po ovom indikatoru od 2008. do 2019. godine, u cjelokupnom uzorku i posebno kod dječaka i djevojčica.

Sa 3% učenika koji su nekad u životu koristili inhalante u prvom krugu implementacije ESPAD istraživanja, prevalenca je porasla na 6% u istraživanju 2011. godine, potom na 7% u istraživanju 2015. godine, da bi u ovom krugu implementacije prevalenca opala na 6% učenika koji su nekad probali ove supstance.

Kod djevojčica je nakon početnog porasta od 3 procenta između prva dva kruga istraživanja, nastavljen blagi rast na 6% u istraživanju 2015. godine, koliko iznosi i u istraživanju 2019. godine. Pad u ukupnoj prevalenciji cjeloživotne upotrebe inhalanata uzrokovan je padom prevalencije kod dječaka, kod kojih je nakon početnog dupliranja sa 3% na 6% učenika između prva dva kruga istraživanja nastavljen porast na 8% u 2015. godini, da bi, međutim, u 2019. godini došlo do pada prevalencije upotrebe inhalanata kod dječaka (Grafikon 84).

Grafikon 84. Trend prevalencije upotrebe inhalanata ikad u životu. Učenici ukupno i po polu. ESPAD 2008 – ESPAD 2019, Crna Gora. Procenti

XX NPS: NOVE PSIHOAKTIVNE SUPSTANCE

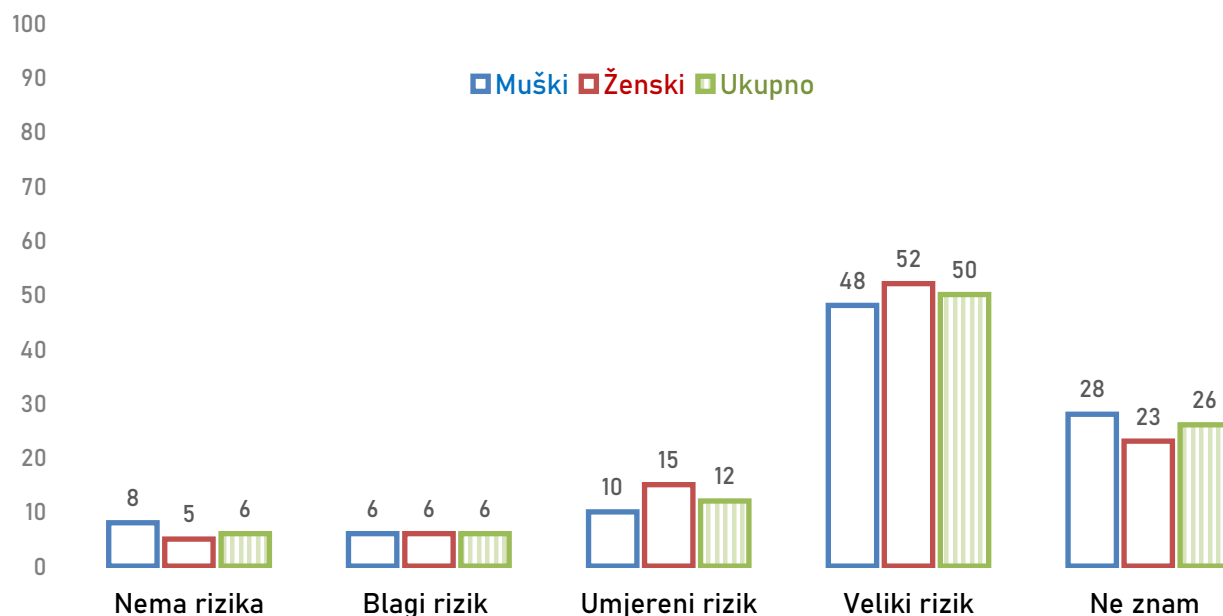
U skladu sa pojavom novih oblika psihoaktivnih supstanci na evropskom i svjetskom tržištu droga i njihovom sve učestalijom upotrebom od strane mnogih mladih, koji i predstavljaju osnovnu ciljnu populaciju “proizvođača” ovih supstanci, od ESPAD 2015 istraživanja u standardni instrument uvrštena su i pitanja o tzv. “novim psihoaktivnim supstancama”. U upitniku je objašnjeno o kakvim se supstancama radi.

XX.1 PERCEPCIJA RIZIKA OD UPOTREBE NPS

U okviru seta pitanja kojim je procjenjivana percepcija rizika od upotrebe supstanci, pitano je i kako ispitanici percipiraju rizik od upotrebe jedne vrste novih psihoaktivnih supstanci – sintetičkih kanabinoida. Odgovori su na petostepenoj skali, od ‘nema rizika’, ‘blagi rizik’, preko ‘umjereni rizik’ do ‘veliki rizik’, a ispitanici su mogli odgovoriti i ‘ne znam’.

Svaki drugi ispitanik smatra upotrebu sintetskih kanabinoida jednom ili dvaput velikim rizikom, među njima nešto više djevojčica nego dječaka (52% naspram 48%). 12% učenika ne percipira rizik od ovakve upotrebe sintetičkih kanabinoida, ili smatra da je taj rizik blag – i u ovakvoj percepciji prednjače dječaci (14% dječaka naspram 11% djevojčica). Isti procenat učenika (12%) smatra da je rizik umjeren – 15% djevojčica i 10% dječaka.

Više nego svaki četvrti ispitanik ne zna da procijeni rizik od probanja sintetskih kanabinoida jednom ili dvaput, i to 28% dječaka i 23% djevojčica (Grafikon 85).

Grafikon 85. Procjena rizika od **probanja sintetskih kanabinoida jednom ili dvaput**. Ispitanici ukupno i po polu. ESPAD 2019. Procenti

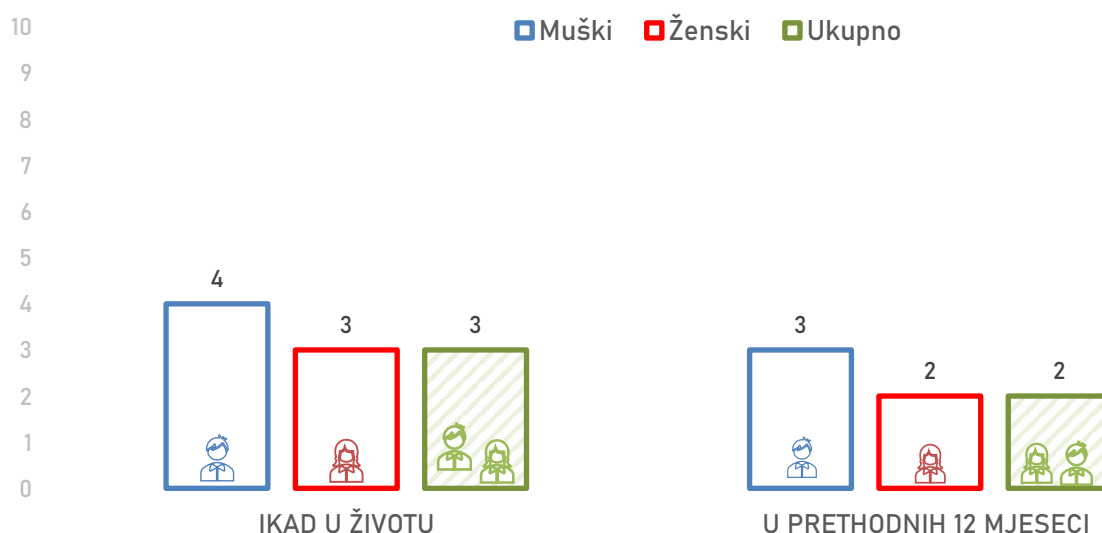
XX.2 PREVALENCIA UPOTREBE NOVIH PSIHOAKTIVNIH SUPSTANCI IKAD U ŽIVOTU I U PRETHODNIH 12 MJESECI

Pitanje kojim je utvrđena prevalenca upotrebe novih psihoaktivnih supstanci je ciljano imalo i edukativnu komponentu: „Danas su dostupne i nove psihoaktivne supstance koje djeluju tako što imitiraju efekte ilegalnih droga kao što su kanabis, ekstazi/MDMA. Nazivaju se 'legalni podizači', 'istraživačke hemikalije', 'Etno botanici' i sl., a mogu biti u obliku biljnih mješavina praška, kristala, tableta, soli za kupanje, osvježivača prostora, mirišljavih štapića, sprejeva za biljke, i sl. Koliko puta si (ako si uopšte) koristio/la takve supstance?

- a) U ŽIVOTU?
- b) U prethodnih 12 MJESECI?

Ove supstance je među crnogorskim učenicima nekada do uzrasta 16 godina probalo 3% učenika (3% djevojčica, 4% dječaka).

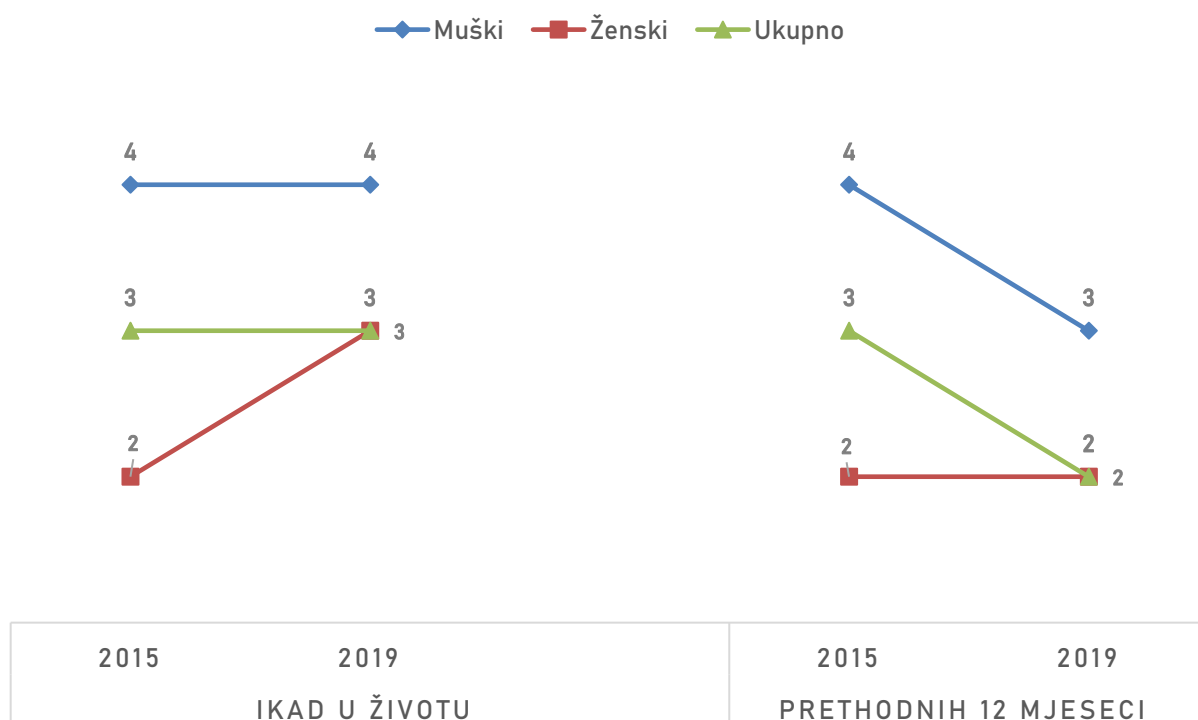
U prethodnih 12 mjeseci nove psihoaktivne supstance koristio je svaki pedeseti učenik (2% djevojčica, 3% dječaka) (Grafikon 86).

Grafikon 86. Prevalenca upotrebe novih psihoaktivnih supstanci ikad u životu i u prethodnih 12 mjeseci. Ispitanici ukupno i po polu. ESPAD 2019. Procenti

XX.3 KOMPARACIJA PREVALENCE UPOTREBE NOVIH PSIHOAKTIVNIH SUPSTANCI IKAD U ŽIVOTU I U PRETHODNIH 12 MJESECI, ESPAD 2015-2019

Kako je i u ESPAD 2015 istraživanju eksplorisana upotreba novih psihoaktivnih supstanci, moguće je napraviti poređenje sa sadašnjim krugom istraživanja. Kod djevojčica došlo je do porasta u prevalenci upotrebe novih psihoaktivnih supstanci od jednog procenta, dok je kod dječaka i na nivou ukupnog uzorka prevalenca ostala jednaka. Prevalenca upotrebe u prethodnih 12 mjeseci kod dječaka je opala za jedan procenat, što je uzrokovalo opadanje na nivou ukupnog uzorka (Grafikon 87).

Grafikon 87. Prevalenca upotrebe novih psihoaktivnih supstanci ikad u životu i u prethodnih 12 mjeseci. Učenici ukupno i po polu. ESPAD 2015–2019, Crna Gora. Procenti

XX.4 FORMA NOVIH PSIHOAKTIVNIH SUPSTANCI KORIŠTENIH U PRETHODNIH 12 MJESECI

Još jedno pitanje u upitniku se odnosilo na nove psihoaktivne supstance, kojim je ispitivana forma supstanci korištenih u prethodnih 12 mjeseci, obzirom da su dostupne u različitim formama, kao što je to u uvodnom pitanju i navedeno.

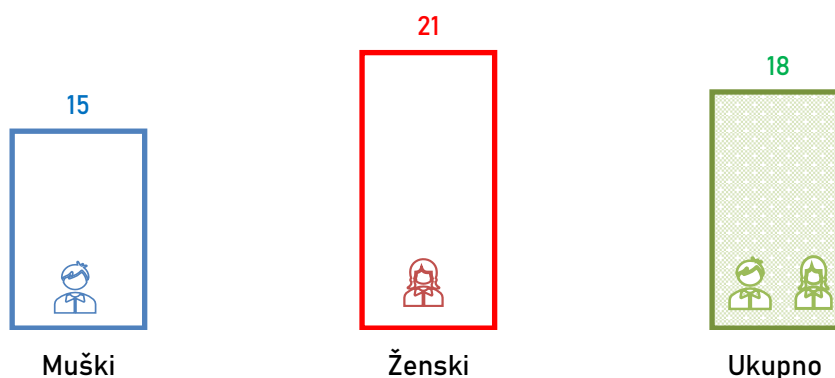
Najveći dio učenika koji su koristili nove psihoaktivne supstance, koristio ih je u formi biljnih mješavina za pušenje sa dejstvom sličnim dejstvu droga (Tabela 40).

Tabela 40. Prevalenca učenika koji su koristili različite forme novih psihoaktivnih supstanci. Svi učenici. ESPAD 2019, Crna Gora. Procenti

FORMA NPS	%
Biljne mješavine za pušenje sa dejstvom sličnim dejstvu droga	1.8
Prašak, kristali ili tablete sa dejstvom sličnim dejstvu droga	1
Tečnosti sa dejstvom sličnim dejstvu droga	0.5

XXI PREVALENCIA CJELOŽIVOTNIH APSTINENATA OD CIGARETA, ALKOHOLA, INHALANATA, TRANKVILIZERA ILI SEDATIVA⁵⁷, I ILEGALNIH DROGA⁵⁸

Iako je ispitivanje normativnih uvjerenja mladih o tome koliko njihovih prijatelja koristi psihoaktivne supstance pokazalo da mnogi mladi misle da „svi“ ili „većina“ njihovih prijatelja koristi supstance, istina je da postoji i značajan procenat mladih koji nijesu nikada do svoje šesnaeste godine probali niti jednu supstancu – skoro svaki peti ispitanik (18%). Više je djevojčica među apstinentima od psihoaktivnih supstanci nego dječaka (21% naspram 15%) (Grafikon 88).

Grafikon 88. Prevalenca ispitanika koji nijesu nikad probali cigarete, alkohol, medikamente i ilegalne droge. Učenici ukupno i po polu. ESPAD 2019. Procenti

Iako je u svakom poglavlju prezentovano, korisno je još jednom pogledati na jednom mjestu **prevalencu apstinenata po pojedinačnim supstancama**, za najčešće korišćenje supstance.

Upravo je ovo rezultat koji treba predstavljati mladima u preventivnim kampanjama njima usmjerenima, u cilju razbijanja normativnih uvjerenja da je “normalno” i “uobičajeno” koristiti određenu supstancu i u cilju potkrijepljenja pozitivnih stavova i ponašanja i jačanja samopouzdanja mladih koji ne žele da koriste supstance. Mladima je potrebno da čuju pozitivne poruke umjesto negativnih – ne koliko njihovih vršnjaka **KORISTI** supstance, već koliko njih **NE KORISTI**.

Cigarete nikada nije koristilo skoro dvije trećine učenika, odnosno dva od tri učenika (65%). Više od dvije trećine djevojčica nije nikad koristilo cigarete (68%), kao i skoro dvije trećine dječaka (63%). Elektronske cigarete nikad nije probalo osam od deset učenika (80%). Skoro devet od deset djevojčica nije probalo elektronske cigarete nikad (87%), kao i skoro tri od četiri dječaka (73%). Nargile nije nikada probalo oko šest od deset učenika (59%) – skoro dvije od tri djevojčice (65%) i više nego svaki drugi dječak (52%).

⁵⁷ Bez ljekarskog recepta

⁵⁸ Podrazumijeva kanabis, amfetamine, kokain, ekstazi, LSD ili drug ehalucinogene, heroin i GHB

Skoro jedan od četiri učenika (23%) nije probao niti jedno alkoholno piće do svoje šesnaeste godine – i to svaki peti dječak (20%) i više nego svaka četvrta djevojčica (26%).

Oko tri od četiri učenika nikada se nije napilo od alkohola do svoje šesnaeste godine (76%). Više nego osam od deset učenika nije se opijalo do svoje šesnaeste godine (83%), i skoro sedam od deset dječaka (69%).

Više od sedam u deset učenika nije nikad popilo 5 ili više pića u jednoj prilici (72%). Osam od deset učenika (78%) i skoro dva od tri dječaka (78%) nijesu pili 5 i više pica u jednoj prilici do svoje šesnaeste godine.

Oko devet od deset učenika nikada nije koristilo trankvilizere i/ili sedative bez ljekarskog recepta (89%), među njima 87% djevojčica i 91% dječaka.

Više od devet među deset učenika nikada nije probalo inhalante do uzrasta od 16 godina (94%), jednak procenat dječaka i djevojčica.

Oko devet u deset učenika nikada nije probalo kanabis (91%), i to 93% djevojčica i 89% dječaka.

Više od devet među deset učenika nikad nije probalo kokain i ekstazi – 97%, i to ekstazi 98% djevojčica i 97% dječaka, a kokain 98% djevojčica i 96% dječaka.

Oko devet od deset učenika (89%) nikad nije probalo neku ilegalnu drogu (kanabis, amfetamine, ekstazi, kokain, heroin, GHB). Droge nije probalo 92% djevojčica i 86% dječaka (Tabela 41).

Tabela 41. Apstinenti od legalnih i ilegalnih droga, po supstancama. Učenici ukupno i po polu. ESPAD 2019. Crna Gora

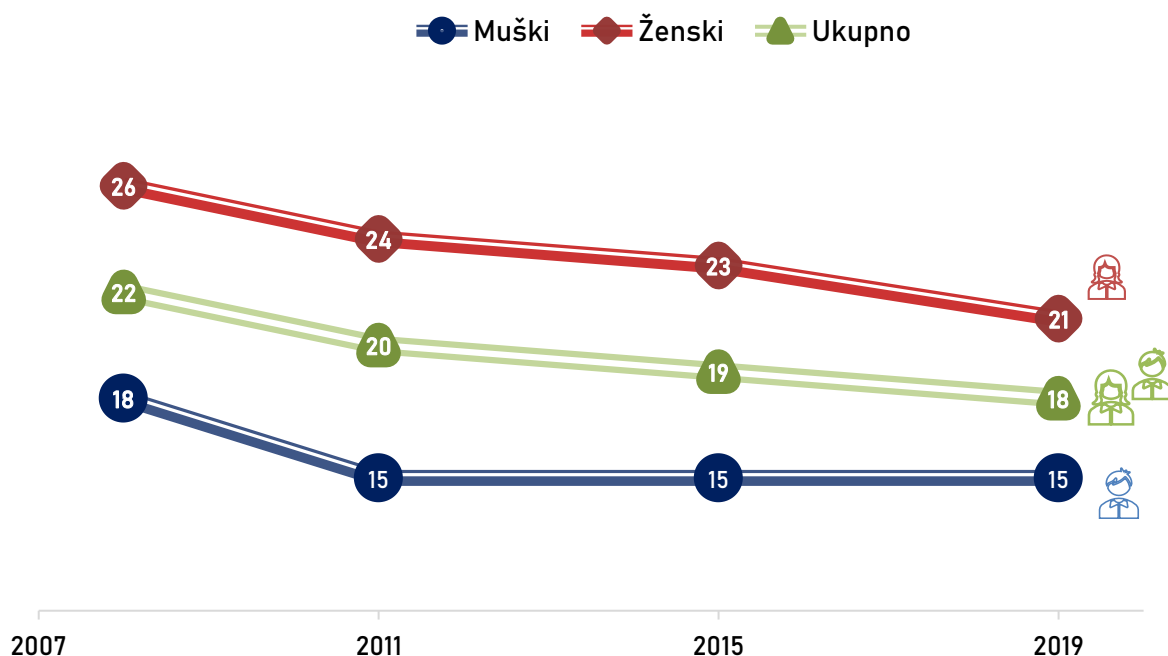
	MUŠKI	ŽENSKI	UKUPNO
CIGARETE	63	68	65
ELEKTRONSKE CIGARETE	73	87	80
NARGILE	52	65	59
ALKOHOL	20	26	23
PIJANSTVO	69	83	76
5+ PIĆA	67	78	72
TRANKVILIZERI I SEDATIVI BEZ LJEKARSKOG RECEPTA	91	87	89
INHALANTI	94	94	94
KANABIS	89	93	91
EKSTAZI	97	98	97
KOKAIN	96	98	97
BILO KOJA ILEGALNA DROGA	86	92	89

XXI.1 PREVALENCIA CJELOŽIVOTNIH APSTINENATA OD CIGARETA, ALKOHOLA, INHALANATA, TRANKVILIZERA ILI SEDATIVA, I ILEGALNIH DROGA: ESPAD TREND U CRNOJ GORI 2008-2019

Iz ESPAD istraživanja u Crnoj Gori koja su sprovedena od 2008 do 2019 godine, može se zaključiti o kretanju prevalencije mladih koji nikada nijesu koristili psihoaktivne supstance.

Naravno, sa porastom prevalencije korisnika psihoaktivnih supstanci opadala je prevalenca apstinencija. Tako je u 2008. godini 22% mladih apstiniralo od upotrebe duvana, alkohola, trankvilizera i sedativa i ilegalnih droga, u 2011. godini 20%, u 2015. godini 19% da bi u 2019. godini ovaj trend opao na 18%.

Procenat apstinencija kod djevojčica opao je za pet procenata tokom perioda od 2008 do 2019. godine, dok je kod dječaka opao za tri procenta između prva dva kruga istraživanja da bi kasnije ostao na jednakom nivou do danas (Grafikon 89).

Grafikon 89. Trend prevalencije apstinencija od cigareta, alkohola, trankvilizera i sedativa i ilegalnih droga ikad u životu. Učenici ukupno i po polu. ESPAD 2008-ESPAD 2019. Procenti

XXII. ENERGETSKI NAPICI

U okviru opcionog modula koji je uvršten u nacionalni ESPAD 2019 upitnik, u ovom krugu ESPAD istraživanja je ponovo ispitivana prevalenca i učestalost upotrebe energetskih napitaka ikad u životu, u prethodnih 12 mjeseci i u prethodnih 30 dana. Takođe, ispitivana je i prevalenca i učestalost energetskih napitaka u kombinaciji sa alkoholom, takođe u sva tri vremenska razdoblja. Kako je isto ovo bilo uvršteno u nacionalni upitnik u prethodnom, ESPAD 2015 istraživanju, moguće je i uporediti rezultate dva istraživanja po ovom indikatoru. Svi navedeni indikatori su predstavljeni u ovom poglavlju.

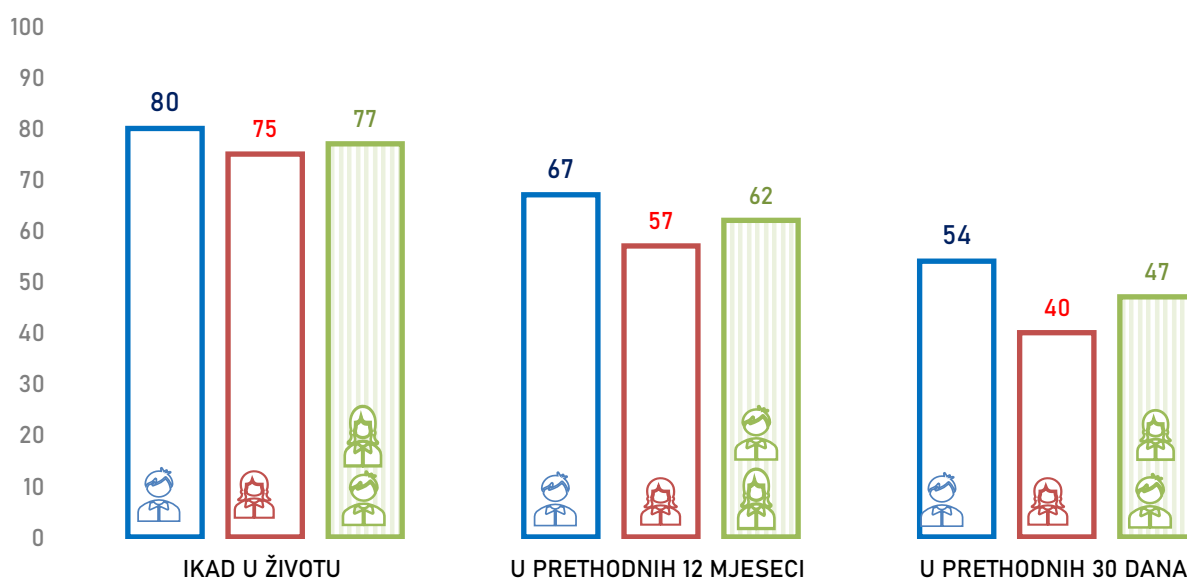
XXII.1 PREVALENCIA UPOTREBE ENERGETSKIH NAPITAKA IKAD U ŽIVOTU, U PRETHODNIH 12 MJESECI I U PRETHODNIH 30 DANA

Prevalenca upotrebe energetskih napitaka ikad u životu, u prethodnih 12 mjeseci i u prethodnih 30 dana utvrđena je na osnovu odgovora učenika na pitanje o frekvenciji upotrebe u navedenim periodima. U pitanju su navedeni primjeri najčešće korištenih energetskih napitaka u zemlji, i pojašnjeno da se pitanje ne odnosi na tzv. „sportske napitke“. Odgovori su rangirani u nekoliko kategorija, od '0 puta', preko '1-2 puta', '3 do 5 puta', '6 do 9 puta', '10 do 19 puta', '20 do 39 puta', do '40 ili više puta'.

Rezultati pokazuju da je konzumacija energetskih napitaka uobičajena kod mladih oba pola. Tako je **bar jednom** do svoje šesnaeste godine energetske napitke konzumiralo više od tri u četiri učenika (77%), i to tri četvrtine djevojčica (75%) i osam od deset dječaka.

U **prethodnih 12 mjeseci**, energetske napitke konzumiralo je više od 6 među 10 učenika (57% djevojčica, 67% dječaka – skoro dva od tri dječaka).

U **30 dana** koji su prethodili sprovođenju istraživanja, skoro svaki drugi učenik je koristio ove napitke – 47%. Pri tome su dječaci značajno prednjačili jer je energetske napitke koristio više nego svaki drugi učenik, dok su djevojčice u nešto manjem procentu koristile ove supstance (40%) (Grafikon 90).

Grafikon 90. Prevalenca upotrebe energetskih napitaka ikad u životu, u prethodnih 12 mjeseci i u prethodnih 30 dana. Učenici ukupno i po polu. ESPAD 2008-ESPAD 2019. Procenti

XXII.2 UČESTALOST UPOTREBE ENERGETSKIH NAPITAKA IKAD U ŽIVOTU, U PRETHODNIH 12 MJESECI I U PRETHODNIH 30 DANA

Neki su učenici samo jednom ili par puta probali energetske napitke u sva tri posmatrana vremenska razdoblja. No, za druge je ova supstanca uobičajeni četo konzumirani napitak, pa je npr. svaki peti učenik konzumirao češće od 40 puta do svoje šesnaeste godine, a svaki deseti više od 40 puta u toku prethodnih 12 mjeseci. Skoro svaki dvadeseti učenik u Crnoj Gori je skoro svakodnevni ili svakodnevni konzument ovih napitaka, što vidimo iz podatka da su ih konzumirali preko 20 puta u prethodnih mjesec dana (Tabela 42).

Tabela 42. Učestalost upotrebe energetske napitaka ikad u životu, u prethodnih 12 mjeseci i u prethodnih 30 dana. Učenici ukupno i po polu: ESPAD 2019, Crna Gora. Procenti

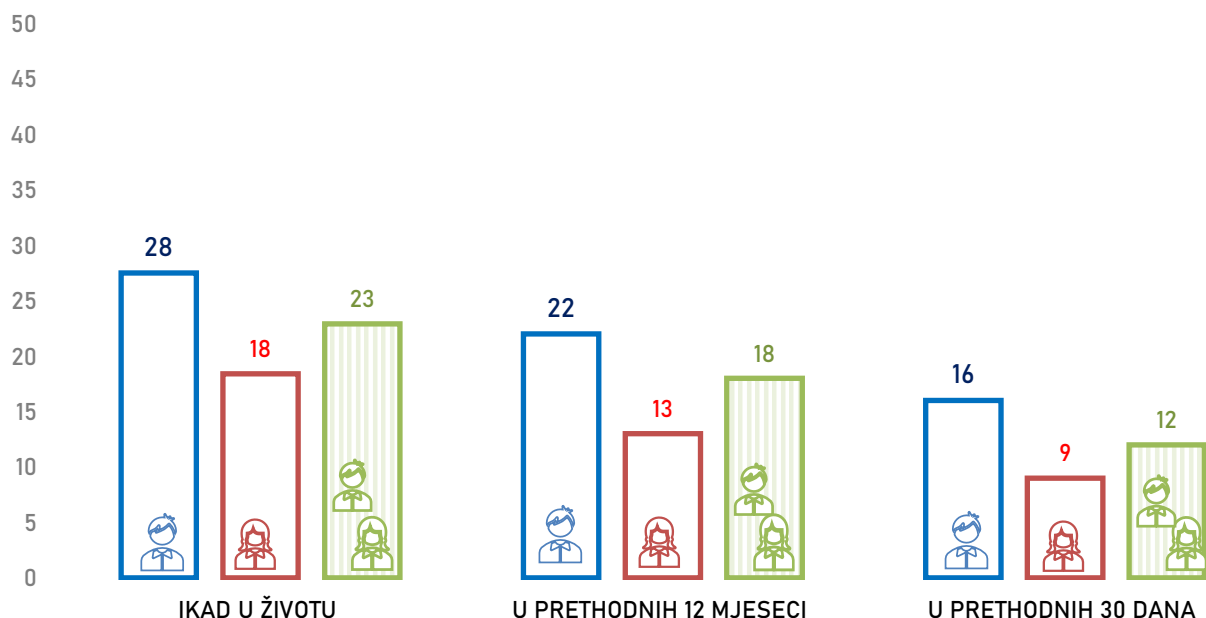
	IKAD U ŽIVOTU			U PRETHODNIH 12 MJESECI			U PRETHODNIH 30 DANA		
	Muški	Ženski	Ukupno	Muški	Ženski	Ukupno	Muški	Ženski	Ukupno
1-2 puta	13	18	16	14	17	16	18	16	17
3-5	10	12	11	11	12	11	11	9	10
6-9	8	10	9	10	9	10	10	6	8
10-19	11	12	11	12	9	10	7	4	6
20-39	11	9	10	9	5	7	3	2	3
40+	28	14	21	12	5	9	6	3	4

XXII.3 PREVALENCIA UPOTREBE ENERGETSKIH NAPITAKA U KOMBINACIJI SA ALKOHOLOM IKAD U ŽIVOTU, U PRETHODNIH 12 MJESECI I U PRETHODNIH 30 DANA

Kombinacija energetske napitaka sa alkoholom je posebno opasna mješavina koju mladi koriste sa ciljem postizanja psihoaktivnog efekta, odnosno pojačanja sopstvenih kapaciteta za pijeње veće količine alkohola u dužem periodu vremena, odnosno, u pogrešnom uvjerenju da će ih energetski napici "otrijezniti" od popijenog alkohola. No, kada se kofein kombinuje sa alkoholom on maskira depresivne učinke alkohola (kofein je stimulans, a alkohol depresant), i zato se oni koji konzumiraju ovu kombinaciju osjećaju budnijim i prisebnijim nego što bi se osjećali bez upotrebe energetske napitaka. Kao rezultat toga, oni će uobičajeno piti više alkohola ali će imati subjektivno slabiji osjećaj dejstva alkohola nego što realno jesu pod dejstvom, i time će povećati rizik od štetnih posljedica povezanih sa upotrebom alkohola. Studije pokazuju da je među učenicima koji na ovaj način konzumiraju alkohol veća vjerovatnoća da će i sam alkohol konzumirati po "binge" obrascu, odnosno piti 5 ili više pića u jednoj prilici.⁵⁹

⁵⁹ Centers for Disease Control and Prevention. Available at: <https://www.cdc.gov/alcohol/fact-sheets/caffeine-and-alcohol.htm>. Accessed on May 17th

Među crnogorskim šesnaestogodišnjacima, skoro svaki četvrti je probao ovu kombinaciju bar jednom, značajno više dječaka nego djevojčica (28% naspram 18%). U prethodnih 12 mjeseci, skoro svaki peti šesnaestogodišnjak je u ovoj kombinaciji konzumirao alkohol, opet značajno češće dječaci nego djevojčice (22% naspram 13%). Aktuelna konzumacija alkohola u kombinaciji sa energetske napicima bila je prisutna kod 12% učenika (16% dječaka, 9% djevojčica) (Grafikon 91).

Grafikon 91. Prevalenca upotrebe energetske napitaka u kombinaciji sa alkoholom ikad u životu, u prethodnih 12 mjeseci i u prethodnih 30 dana. Učenici ukupno i po polu. ESPAD 2008-ESPAD 2019. Procenti

XXII.4 UČESTALOST UPOTREBE ENERGETSKIH NAPITAKA U KOMBINACIJI SA ALKOHOLOM IKAD U ŽIVOTU, U PRETHODNIH 12 MJESECI I U PRETHODNIH 30 DANA

Tabela 43. Učestalost upotrebe energetske napitaka u kombinaciji sa alkoholom ikad u životu, u prethodnih 12 mjeseci i u prethodnih 30 dana. Učenici ukupno i po polu. ESPAD 2019, Crna Gora. Procenti

	IKAD U ŽIVOTU			U PRETHODNIH 12 MJESECI			U PRETHODNIH 30 DANA		
	Muški	Ženski	Ukupno	Muški	Ženski	Ukupno	Muški	Ženski	Ukupno
1-2 puta	8	8	8	7	6	7	7	4	5
3-5	5	3	4	4	3	3	3	2	2
6-9	3	2	2	3	2	2	2	1	2
10-19	3	2	3	3	1	2	2	1	2
20-39	3	1	2	2	1	1	1	0	0
40+	6	3	4	3	2	2	2	1	2

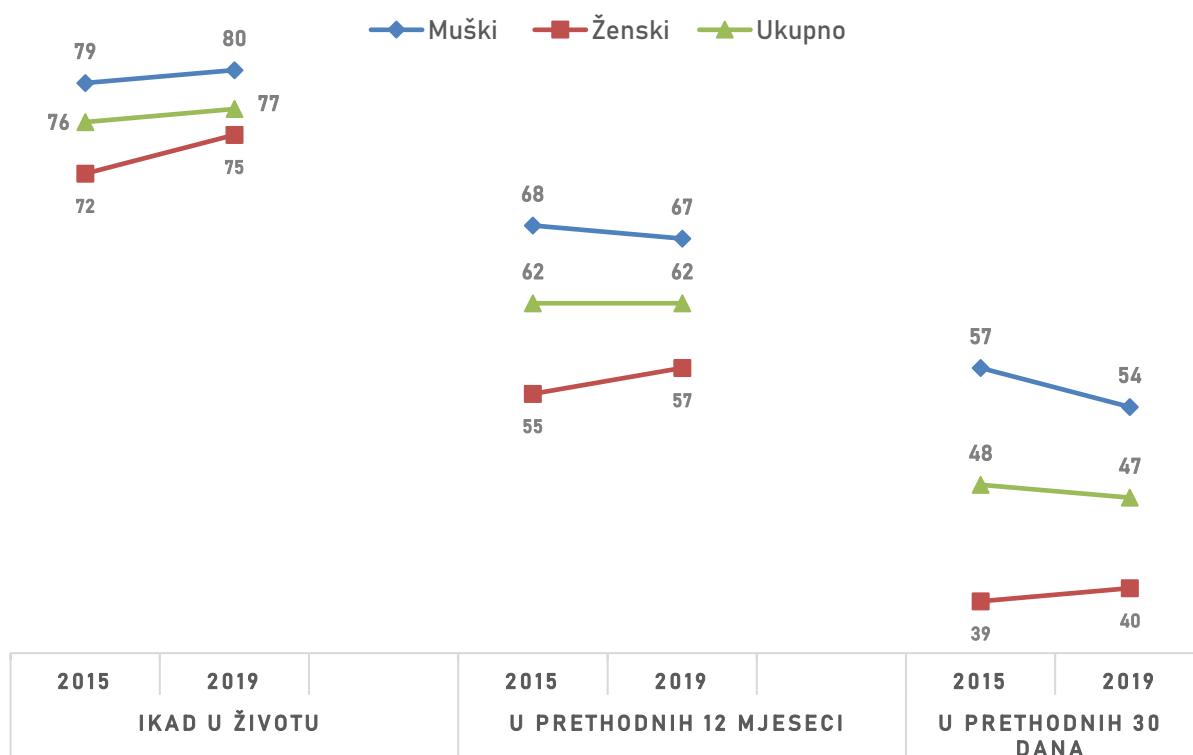
XXII.5 POREĐENJE REZULTATA U OBLASTI PREVALENCE UPOTREBE ENERGETSKIH NAPITAKA I ENERGETSKIH NAPITAKA U KOMBINACIJI SA ALKOHOLOM IKAD U ŽIVOTU, ESPAD 2015 – ESPAD 2019 CRNA GORA

Prevalenca upotrebe energetskih napitaka, kao i prevalenca upotrebe energetskih napitaka u kombinaciji sa alkoholom ispitivana je i u ESPAD 2015 istraživanju, pa se rezultati dva istraživanja mogu komparirati.

Prevalenca upotrebe energetskih napitaka ikad u životu porasla je između dva kruga istraživanja na nivou cjelokupnog uzorka, kao i posebno po polovima. Na nivou ukupnog uzorka prevalenca je porasla sa 76% na 77% učenika koji su nekad u životu koristili energetske napitke, kod dječaka sa 79% na 80%, a kod djevojčica je porast najveći – sa 72% na 75%.

Iako je prevalenca upotrebe energetskih napitaka u prethodnih 12 mjeseci na nivou ukupnog uzorka ostala na istom nivou (62% učenika), kod djevojčica je porasla (sa 55% na 57%), a kod dječaka opala (sa 68% na 67%).

Aktuelna konzumacija energetskih napitaka – konzumacija u 30 dana koji su prethodili istraživanju na nivou ukupnog uzorka opala je za jedan procenat između dva kruga istraživanja. Međutim, ovaj pad uzrokovan je padom prevalenca od tri procenta kod dječaka dok je prevalenca aktuelne upotrebe kod djevojčica porasla (Grafikon 92).

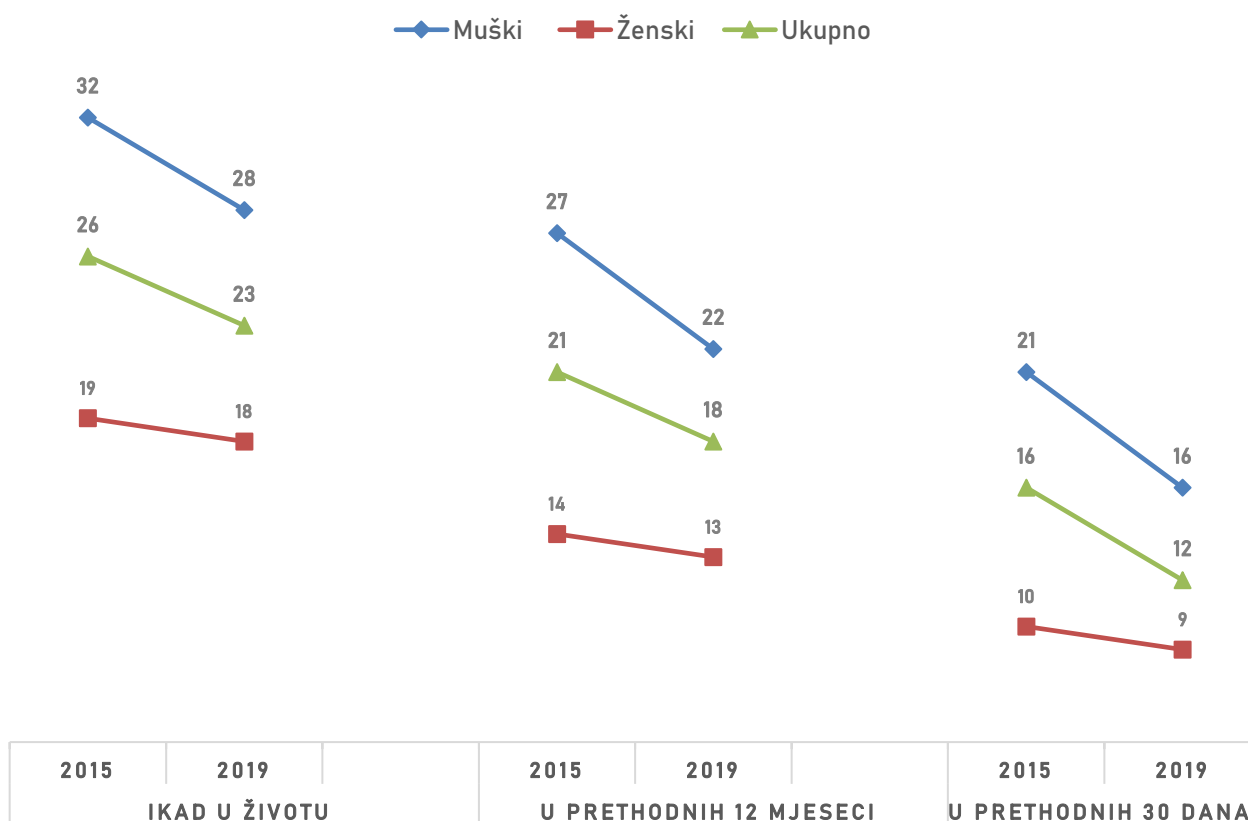
Grafikon 92. Komparacija prevalenca upotrebe energetskih napitaka ikad u životu, u prethodnih 12 mjeseci i u prethodnih 30 dana. Učenici ukupno i po polu. ESPAD 2015-ESPAD 2019. Procenti

Sa druge strane, prevalenca upotrebe energetske napitaka u kombinaciji sa alkoholom je opala u sva tri posmatrana vremenska perioda.

Na nivou ukupnog uzorka, ikad u životu, prevalenca je opala sa 26% učenika u 2015. godini na 23% u 2019. godini. Kod dječaka je ovaj pad izraženiji – sa 32% na 28%, dok je kod djevojčica manje izražen – sa 19% na 18%.

Pad prevalenca upotrebe energetske napitaka u kombinaciji sa alkoholom još je izraženiji u period prethodnih 12 mjeseci. Na nivou ukupnog uzorka, 3 procenta manje učenika je koristilo ovakvu psihoaktivnu kombinaciju u prethodnih 12 mjeseci, kod djevojčica 1 procenat manje, dok je kod dječaka došlo do najznačajnijeg opadanja u prevalenca ovakvog kombinovanja dvije supstance u iznosu od pet procenata.

Prevalenca aktuelne konzumacije ove kombinacije supstanci opala je sa 16% u istraživanju 2015. godine na 12% u istraživanju 2019. godine. Kod dječaka je prevalenca opala sa 21% na 16%, a kod djevojčica manje – sa 10% na 9% (Grafikon 93).

Grafikon 93. Komparacija prevalenca upotrebe energetske napitaka ikad u životu, u prethodnih 12 mjeseci i u prethodnih 30 dana. Učenci ukupno i po polu. ESPAD 20015-ESPAD 2019. Procenti

XXIII. SOCIJALNI MEDIJI

Odjeljak upitnika koji se odnosi na upotrebu socijalnih medija sadrži 2 pitanja kojim se ispituje dužina vremena provedenog na socijalnim mrežama, školskim danima i danima vikenda. Upitnik također sadrži specijalni skrining instrument kojim se eksploriše problematična upotreba socijalnih mreža. Pitanja se odnose na prethodnih 7 dana, odnosno broj sati provedenih na socijalnim mrežama za komunikaciji sa drugima (npr. Viber, WhatsApp, Twitter, Facebook, Skype, Snapchat; instagram i sl.) Mogući odgovori su bili "ni jedan", "pola sata ili manje", "oko sat vremena", "oko 2-3 sata", "oko 4-5 sati", "6 sati ili više".

Tokom prethodnih 7 dana, tipičnog radnog dana svega 6% učenika nije provelo ni jedan sat na socijalnim mrežama – svaki deseti učenik i svega tri u sto djevojčica. Pola sata ili manje na socijalnim mrežama provelo je 8% učenika – svaki deseti učenik i nešto više nego svaka dvadeseta djevojčica. Oko sat vremena dnevno na socijalnim mrežama tokom prethodnih sedam dana, tipičnog radnog dana, provelo je oko tri u dvadeset učenika – 17% dječaka i 14% djevojčica. Više od četvrtine učenika, jednak procenat dječaka i djevojčica, proveo je oko 2-3 sata na socijalnim mrežama u toku prethodnih 7 dana, na tipični radni dan.

Gotovo petina učenika provela je u ovom periodu na internetu oko 4-5 sati tokom tipičnog školskog dana – oko 3 u dvadeset dječaka i više od petine djevojčica.

Četvrtina učenika je u prethodnih 7 dana provela 6 sati ili više na socijalnim mrežama tokom jednog tipičnog školskog dana – 22% dječaka i 29% djevojčica (Tabela 44).

U Crnoj Gori je više od četiri u deset šesnaestogodišnjaka u ukupnom uzorku – odnosno više nego svaki treći dječak (37%) i više nego svaka druga djevojčica (51%) tokom prethodnih 7 dana provodilo više od 4 sata na socijalnim mrežama tokom jednog uobičajenog školskog dana, od ponedjeljka do petka. **Od toga je svaki četvrti učenik provodio 6 ili više sati dnevno na socijalnim mrežama jednog tipičnog radnog dana!**

Tabela 44. Prosječan broj sati provedenih na socijalnim mrežama u prethodnih 7 dana, jednog tipičnog radnog dana (ponedjeljak-petak). Učenici ukupno i po polu. ESPAD 2019. Procenti

	Svi	Dječaci	Djevojčice
Ni jedan	6	10	3
Pola sata ili manje	8	10	6
Oko sat vremena	16	17	14
Oko 2-3 sata	27	27	27
Oko 4-5 sati	18	15	22
6 sati ili više	25	22	29

Dužina vremena provedenog na socijalnim mrežama **jednog tipičnog dana vikenda ili praznika** je još veća. Svega jedan od deset učenika proveo je do pola sata dnevno na socijalnim mrežama – 15% dječaka i 6% djevojčica. Takođe, svaki deseti učenik proveo je oko sat vremena dnevno na socijalnim mrežama tipičnog dana vikenda tokom prethodnih 7 dana – 13% dječaka i 7% djevojčica.

Više nego svaki peti učenik (22%) provodio je oko 2-3 sata dnevno na socijalnim mrežama – 23% dječaka i petina djevojčica.

Oko 4-5 sati dnevno vikendom ili praznikom provodilo je takođe 22% učenika – patina dječaka i skoro četvrtina djevojčica.

Konačno, najvišoj su procenti onih koji su tipičnog dana vikenda ili praznika provodili po 6 ili više sati na socijalnim mrežama – više nego svaki treći učenik (36%) na nivou ukupnog uzorka, odnosno 29% učenika i 43% djevojčica (Tabela 45).

Posmatramo li ponovo zbirno posljednje dvije kategorije učestalosti, 4 ili više sati dnevno na socijalnim mrežama tokom jednog tipičnog dana vikenda ili praznika u Crnoj Gori provodilo je više od polovine (58%) šesnaestogodišnjaka u ukupnom uzorku - odnosno svaki drugi dječak (49%) i skoro sedam od deset djevojčica (67%).

Tabela 45. Prosječan broj sati provedenih na socijalnim mrežama u prethodnih 7 dana, jednog tipičnog dana vikenda ili praznika. Učenici ukupno i po polu. ESPAD 2019. Procenti

	Svi	Dječaci	Djevojčice
Ni jedan	6	9	3
Pola sata ili manje	4	6	3
Oko sat vremena	10	13	7
Oko 2-3 sata	22	23	20
Oko 4-5 sati	22	20	24
6 sati ili više	36	29	43

Problematična upotreba socijalnih mreža eksplorisana je specijalnim skrining instrumentom, koji je detaljnije opisan u metodološkoj sekciji ovog izvještaja. Pitanje kojim je eksplorisana ova varijabla je „Koliko se slažeš ili ne slažeš sa navedenim tvrdnjama koje se odnose na SOCIJALNE MREŽE (komuniciranje sa drugima preko interneta – WhatsApp, Twitter, Facebook, Skype, Blogs, Snapchat, Instagram, Viber i sl.)

- Mislim da provodim previše vremena na socijalnim mrežama
- Zapadnem u loše raspoloženje kad ne mogu da provodim vrijeme na socijalnim mrežama
- Moji roditelji kažu da provodim previše vremena na socijalnim mrežama

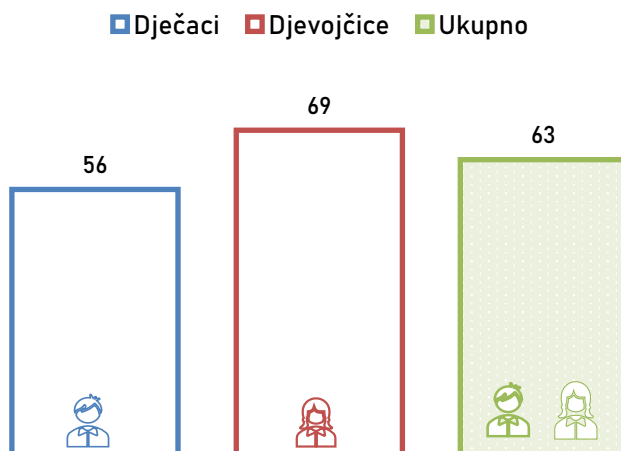
Učenci su navedeni da na petostepenoj skali označe stepen slaganja sa navedenim tvrdnjama. Odgovori svih učenika zajedno i posebno po polu, za svaku stavku upitnika, su predstavljeni u Tabeli 46.

Tabela 46. Pregled odgovora učenika na pitanja o socijalnim medijima. Ispitanici ukupno i po polu. ESPAD 2019. Procenti

		Slazem se u potpunosti	Djelimično se slažem	Ni slažem ni ne slažem	Uglavnom se ne slažem	Uopšte se ne slažem
Mislim da provodim previše vremena na socijalnim mrežama	Dječaci	33	31	12	8	17
	Djevojčice	43	32	10	5	11
	Ukupno	38	31	11	6.4	14
Zapadnem u loše raspoloženje kad ne mogu da provodim vrijeme na socijalnim mrežama	Dječaci	19	16	12	9	44
	Djevojčice	20	19	13	11	37
	Ukupno	20	18	13	10	40
Moji roditelji tvrde da provodim previše vremena na socijalnim mrežama	Dječaci	41	19	11	8	21
	Djevojčice	51	21	8	6	15
	Ukupno	46	20	9.6	7.0	18

U daljoj obradi instrumenta, pozitivni odgovori ('slažem se u potpunosti' i 'djelimično se slažem') su sumirani i dobijeni su **indeksni skorovi**. Indeksni skorovi od 0 do 1 smatraju se samo-percipiranim niskim rizikom od problema povezanih sa upotrebom socijalnih medija i igranjem igrica, dok skorovi od 2 i 3 ukazuju na samo percipirani visoki rizik od problema povezanih sa upotrebom socijalnih medija. Na Grafikonu 94 su prikazane proporcije učenika čiji skorovi na navedenoj skali ukazuju na **percepciju visokog rizika od problema povezanih sa upotrebom socijalnih medija**.

Gotovo dvije trećine učenika koji koriste socijalne mreže percipiraju rizik od njihove upotrebe kao visok – oko sedam u deset djevojčica i gotovo šest od deset dječaka.

Grafikon 94. Prevalenca učenika koji su rizik od problema povezanih sa upotrebom socijalnih medija percipirali kao visok. Učenci ukupno i po polu. ESPAD 2019. Procenti

XXIV. IGRANJE IGRICA

Kako je navedeno u metodološkom odjeljku, obrasci igranja igrica su procijenjeni tako što su učenici pitani o broju dana tokom posljednje nedjelje i o prosječnom broju sati provedenih igrajući igrice na elektronskim uređajima – kompjuterima, tabletima, konzolama, pametnim telefonima i drugim elektronskim uređajima, takođe praveći razliku između radnih dana u sedmici i dana vikenda.

Prevalenca upotrebe i prosjek sati provedenih na internetu su u ovom izvještaju izloženi posebno za tipični radni dan i tipični dan vikenda, u prethodnih 30 dana.

Učenici su, pored prosječnog broja sati provedenih u igranju igrica tokom prethodnih 30 dana, pitani i za broj dana u toku prethodnih 7 dana kojima su igrali igrice.

Pored toga, specijalni skrining instrument⁶⁰ je primijenjen radi procjene percipiranih problema povezanih sa igranjem igrica, koji mjeri učeničku percepciju problema povezanih sa igranjem igrica⁶¹.

XXIV.1 PREVALENCIA UČENIKA KOJI IGRAJU IGRICE NA ELEKTRONSKOM UREĐAJU I DUŽINA VREMENA PROVEDENOG U IGRANJU IGRICA U PRETHODNIH 30 DANA

Pitanje kojim je procjenjivana prevalenca učenika koji igraju igrice na kompjuteru i učestalost, odnosno dužina vremena provedenog u igranju igrica odnosi se na period od prethodnih 30 dana. U pitanju je navedeno da se odnosi na igranje igrica na kompjuteru, tabletu, konzoli, smartphone-u ili drugom elektronskom uređaju (strategijske igrice, puzzle, avanturističke igrice, fudbal, ratne igrice, itd.), školskim danima i danima vikenda posebno.

Mogući odgovori su bili “ni jedan”, “pola sata ili manje”, “oko sat vremena”, “oko 2-3 sata”, “oko 4-5 sati”, “6 sati ili više”.

Tokom prethodnih 30 dana, tipičnog radnog dana oko četiri u deset učenika nije **provelo ni jedan sat** u igranju igrica, i to značajno više djevojčica nego dječaka. Naime, dok skoro šest od deset djevojčica nije igralo uopšte igrice u navedenom vremenskom periodu, istovremeno to nije činila četvrtina dječaka, odnosno skoro tri u deset njih.

Pola sata ili manje u igranju igrica u prethodnih 30 dana provelo je oko dva u deset učenika – 15% dječaka i više od petine djevojčica (22%).

Oko sat vremena dnevno u igranju igrica tokom prethodnih 30 dana, tipičnog radnog dana, provelo je 16% učenika – svaki peti dječak i svaka deseta djevojčica.

⁶⁰ Holstein BE, Pedersen TP, Bendtsen P, et al. Perceived problems with computer gaming and internet use among adolescents: measurement tool for non-clinical survey studies. BMC Public Health. 2014; 14: 361

⁶¹ Detaljnije opisano u metodološkom odjeljku ovog izvještaja.

Više nego jedan od deset učenika (13%) provelo je u igranju igrica **oko 2-3 sata**, tokom prethodnih 30 dana, tipičnog radnog dana. Ovdje je razlika u prevalenci između dječaka i djevojčica očigledna – jedan u pet dječaka i nešto više nego jedna u dvadeset djevojčica.

Svaki dvadeseti učenik proveo je u prethodnih 30 dana u igranju igrica oko 4 do 5 sati – skoro svaki deseti dječak (8%) i svaka pedeseta djevojčica (2%).

Sedam procenata učenika je u prethodnih 30 dana provelo 6 sati ili više u igranju igrica, jednog tipičnog radnog dana. Pri tome, ovoliko vremena igranju igrica posvećivalo je nešto više nego jedan u deset dječaka i jedna u pedeset djevojčica (Tabela 47).

U Crnoj Gori je **nešto više nego jedan u deset učenika provodio u prosjeku 4 sata ili duže u igranju igrica, jednog tipičnog radnog (školskog) dana tokom prethodnih 30 dana.**

U ovoj aktivnosti dominiraju dječaci, među kojima je jedan od pet igrao igrice 4 sata ili duže u prosjeku, radnim danom, naspram nešto manje od jedne u dvadeset djevojčica.

Tabela 47. Prosječan broj sati provedenih u igranju igrica u prethodnih 30 dana, jednog tipičnog radnog dana (ponedjeljak-petak). Učenici ukupno i po polu. ESPAD 2019. Procenti

	Svi	Dječaci	Djevojčice
Ni jedan	41	25	57
Pola sata ili manje	19	15	22
Oko sat vremena	16	21	11
Oko 2-3 sata	13	20	6
Oko 4-5 sati	5	8	2
6 sati ili više	7	11	2

Količina vremena provedenog u igranju igrica **jednog tipičnog dana vikenda ili praznika tokom prethodnih 30 dana** je još veća. Tek svaki treći učenik nije proveo ni jedan sat prosječnog dana vikenda ili praznika tokom prethodnih 30 dana u igranju igrica – skoro svaki peti dječak i svaka druga djevojčica.

Šesnaest procenata učenika – manje nego svaki peti učenik igralo je igrice pola sata ili manje jednog tipičnog dana vikenda ili praznika u prethodnih 30 dana – svaki deseti dječak i svaka peta djevojčica. Isti procenat učenika, 16%, igrao je igrice oko sat vremena prosječnog dana vikenda ili praznika.

Oko dva do tri sata dnevno, prosječnog dana vikenda ili praznika, igrice je na elektronskom uređaju igralo 15% učenika, i to značajno više dječaka nego djevojčica (23% naspram 8%).

Oko četiri do pet sati prosječno tokom jednog tipičnog dana vikenda ili praznika igrice je igrao skoro jedan od deset učenika (9%) – opet značajno više dječaka nego djevojčica (14% dječaka naspram 4% djevojčica).

Konačno, šest ili više sati dnevno jednog tipičnog dana vikenda ili praznika, provodilo više nego jedan u deset učenika, skoro svaki pet dječak i skoro svaka pedeseta djevojčica (18% dječaka naspram 4% djevojčica) (Tabela 48).

Tabela 48. Prosječan broj sati provedenih u igranju igrica u prethodnih 30 dana, jednog tipičnog dana vikenda ili praznika. Učenici ukupno i po polu. ESPAD 2019. Procenti

	Dječaci	Djevojčice	Svi
Ni jedan	19	47	33
Pola sata ili manje	11	21	16
Oko sat vremena	16	15	16
Oko 2-3 sata	23	8	15
Oko 4-5 sati	14	4	9
6 sati ili više	18	4	11

Posmatramo li zbirno posljednje dvije kategorije učestalosti, 4 ili više sati dnevno u igranju igrica tokom jednog tipičnog dana vikenda ili praznika u Crnoj Gori provodilo je jedan u pet šesnaestogodišnjaka u ukupnom uzorku na nivou cjelokupnog uzorka.

Međutim, posmatramo li posebno po polovima, situacija je znatno drugačija – skoro jedan od tri dječaka je tipičnim danom vikenda ili praznika tokom prethodnih 30 dana igrao igrice na elektronskom uređaju 4 ili više sati u prosjeku. Istovremeno, to je činilo manje nego jedna u deset djevojčica.

XXIV.2 UČESTALOST IGRANJA IGRICA U PRETHODNIH 7 DANA - BROJ DANA

Skorašnja učestalost igranja igrica ispitivana je sljedećom stavkom u upitniku: „U PRETHODNIH 7 DANA, koliko dana si (ako si uopšte) igrao/la igrica na kompjuteru, tabletu, konzoli, smartphone-u ili drugom elektronskom uređaju (strategijske igrice, puzzle, avanturističke igrice, fudbal, ratne igrice, i sl).“ Ponuđeni odgovori kretali su se od „ni jedan“, do „7 dana“.

Dječaci su češće igrali igrice, u prosjeku 3.2 dana tokom prethodnih 7 dana. Djevojčice su igrale igrice rjeđe, prosječno 1.2 dana u prethodnih 7 dana. Na nivou ukupnog uzorka, prosječni broj dana kada su igrali igrice je 2.2 (Slika 6).

1.2

3.2

2.5

Slika 6. Prosječni broj dana u kojima su igrali igrice na elektronskim uređajima tokom prethodnih 7 dana. Ispitanici po polu i ukupno. ESPAD 2019.

Problematična upotreba socijalnih mreža eksplorisana je specijalnim skrining instrumentom, na način koji je detaljnije opisan u metodološkoj sekciji ovog izvještaja. Pitanje kojim je eksplorisana ova varijabla je bilo: **Koliko se slažeš ili ne slažeš sa navedenim tvrdnjama koje se odnose na igranje igrica MREŽE (komuniciranje sa drugima preko interneta – WhatsApp, Twitter, Facebook, Skype, Blogs, Snapchat, Instagram, Viber i sl.)**

- a) Mislim da provodim previše vremena na socijalnim mrežama
- b) Zapadnem u loše raspoloženje kad ne mogu da provodim vrijeme na socijalnim mrežama
- c) Moji roditelji kažu da provodim previše vremena na socijalnim mrežama

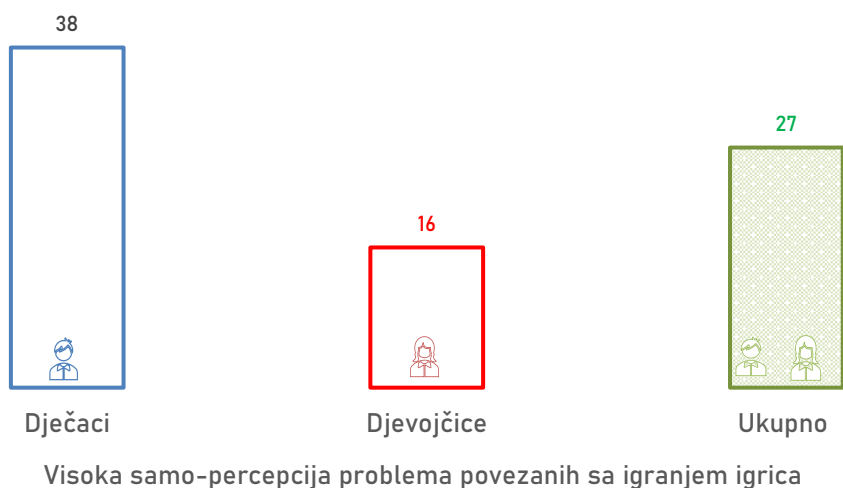
Učenici su pitani u kom stepenu se slažu sa navedenim tvrdnjama, na petostepenoj skali. Odgovori za sve učenike i za učenike po polu, za svaku stavku upitnika, su predstavljeni u Tabeli 49.

Tabela 49. Pregled odgovora učenika na pitanja o igranju igrica. Ispitanici ukupno i po polu. ESPAD 2019. Procenti

		Slazem se u potpunosti	Djelimično se slažem	Ni slažem ni ne slažem	Uglavnom se ne slažem	Uopšte se ne slažem
Mislim da provodim previše vremena u igranju igrica	Dječaci	22	20	13	10	35
	Djevojčice	11	8	8	6	67
	Ukupno	16	14	11	8.1	51
Zapadnem u loše raspoloženje kad ne mogu da provodim vrijeme u igranju igrica	Dječaci	14	12	11	8	54
	Djevojčice	8	5	6	5	76
	Ukupno	11	9	9	6	65
Moji roditelji tvrde da provodim previše vremena u igranju igrica	Dječaci	30	17	11	8	35
	Djevojčice	12	6	6	5	71
	Ukupno	21	11	8	6	53

U daljoj obradi ovog instrumenta, pozitivni odgovori ('slažem se u potpunosti' i 'djelimično se slažem') su sumirani i dobijeni su **indeksni skorovi**. Indeksni skorovi od 0 do 1 smatraju se samo-percipiranim niskim rizikom od problema povezanih sa upotrebom socijalnih medija i igranjem igrica, dok skorovi od 2 i 3 ukazuju na samo percipirani visoki rizik od problema povezanih sa upotrebom socijalnih medija. Na Grafikonu 95 su prikazane proporcije učenika čiji skorovi na navedenoj skali ukazuju na **percepciju visokog rizika od problema povezanih sa upotrebom socijalnih medija**.

Gotovo tri od deset učenika koji igraju igrice percipiraju rizik kao visok (27%) – i to skoro dvije u deset djevojčica (16%) i četiri u deset dječaka (38%).

Grafikon 95. Prevalenca učenika koji su rizik od problema povezanih sa igranjem igrica percipirali kao visok. Učenici ukupno i po polu. ESPAD 2019. Procenti

XXV. KOCKANJE ZA NOVAC I ONLINE KOCKANJE

Kao što je u metodološkom dijelu detaljnije objašnjeno, kockanje za novac procijenjeno je na osnovu odgovora učenika na pitanje o učestalosti njihovog kockanja uopšte, i po različitim vrstama igara (slot mašine, karte ili kockice, lutrija ili klađenje na sport ili životinje), tokom prethodnih 12 mjeseci.

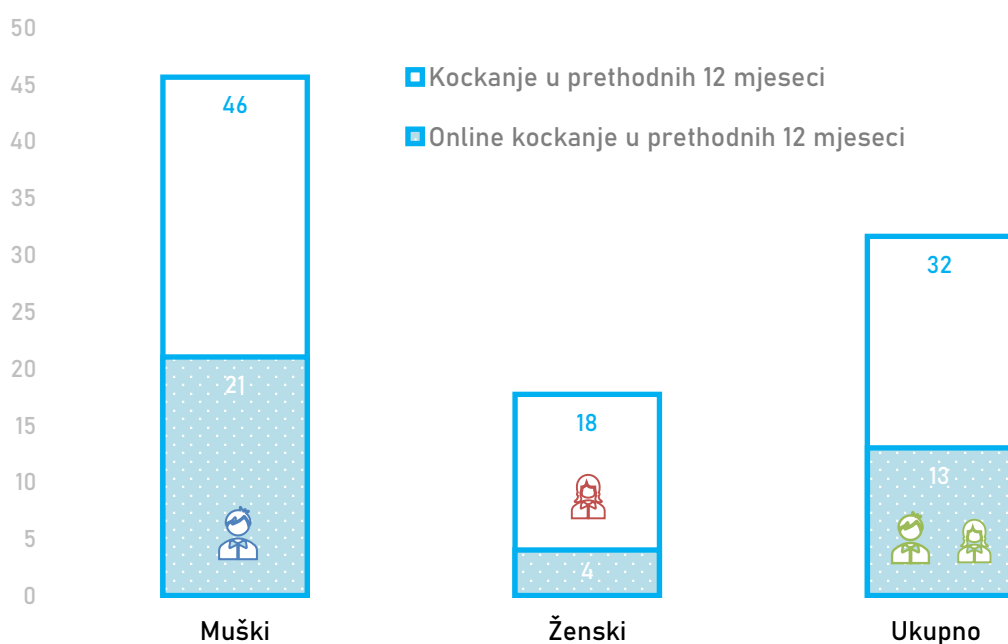
U ovom izvještaju, prevalenca kockanja izračunata je na osnovu kockanja za novac na bar jednoj od navedene četiri vrste igara u prethodnih 12 mjeseci. Kako opcije odgovora pružaju uvid u interval frekvencija, sveukupni indeks aktivnosti kockanja dobijen je dihotomizacijom opcija odgovora, i svaki odgovor osim „nijesam igrao/la ove igre“ kodiran je kao „da“ za svaku od navedenih igara. Nakon toga je izračunata ukupna prevalenca kockanja kao proporcija svih odgovora „da“ na svakoj igri.

Online kockanje procijenjeno je iz odgovora učenika na pitanje koliko često su kockali za novac u prethodnih 12 mjeseci koristeći za to internet. Odgovori su predstavljeni kao kockanje na internetu „rijetko“ ili češće.

Na Grafikonu 96 predstavljena je prevalenca učenika koji su kockali za novac uopšte i udio među njima onih koji su to činili online.

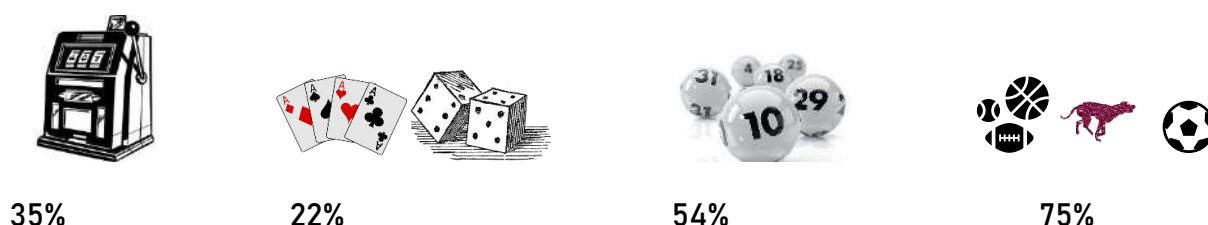
Svaki treći učenik, na nivou ukupnog uzorka, kockao se za novac u prethodnih 12 mjeseci (32%). Značajna je razlika između dječaka i djevojčica – 46% dječaka se kockalo za novac u navedenom vremenskom periodu (gotovo svaki drugi), naspram 18% djevojčica (gotovo svaka peta).

Prilikom kockanja za novac, 13% učenika koristilo je internet – svaki peti dječak (21%) i manje nego jedna u dvadeset djevojčica (4%).

Grafikon 96. Prevalenca učenika koji su se kockali za novac u prethodnih 12 mjeseci uopšte i udio onih koji su za to koristili internet. Ispitanici ukupno i po polu. ESPAD 2019, Crna Gora. Procenti

Na istoj osnovi izračunata je i proporcija vrste igara koje su igrali oni koji su se kockali za novac u prethodnih 12 mjeseci. Više nego jedan od tri ispitanika koji su se kockali za novac u prethodnih 12 mjeseci, igrali su na slot mašinama (35%). Više nego jedan u pet ispitanika igralo je igre sa kartama ili kockicama (22%). Više nego svaki drugi ispitanik igrao je lutriju ili bingo (54%), dok je najveći procenat onih koji su se kockali za novac u prethodnih 12 mjeseci igrao u kladionicama, odnosno kladio se na sport ili životinje – čak tri četvrtine (75%) (Slika 7).

Slika 7. Udio vrste igara u ukupnom kockanju za novac u prethodnih 12 mjeseci. Ispitanici ukupno. ESPAD 2019, Crna Gora. Procenti

U cilju izračunavanja proporcije onih koji kockaju za novac a kod kojih postoji **ekscesivno kockarsko ponašanje**, korištena je adaptirana verzija Consumption Screen for Problem Gambling – CSPG, odnosno tro-ajtemski test kojim se procjenjuje intenzitet kockanja. Na ovom skrining instrumentu, **skor od 4 poena ili više smatra se indikatorom ekscesivnog kockanja**.

Tri pitanja ove skale mjere:

(a) **frekvenciju kockanja**, izraženu kroz odgovore

- Nijesam kockao za novac u prethodnih 12 mjeseci
- Jednom mjesečno ili rjeđe
- 2-4 puta mjesečno
- 2-3 puta nedjeljno ili češće

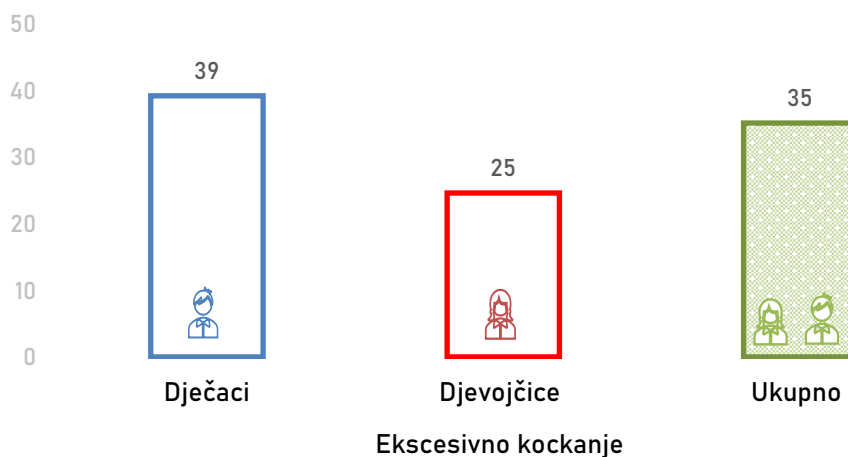
(b) **vrijeme provedeno u kockanju**, izraženo kroz odgovore:

- Nijesam se kockao za novac u prethodnih 12 mjeseci
- Manje od pola sata
- Pola sata do sat vremena
- Oko 1 do 2 sata
- Oko 2-3 sata
- 3 sata ili duže

c) **intenzitet kockanja, odnosno učestalost kockanja duže od 2 sata odjednom u prethodnih 12 mjeseci:**

- Nijesam se kockao za novac u prethodnih 12 mjeseci
- Nikad
- Manje od jednom mjesečno
- Bar jednom mjesečno
- Bar jednom nedjeljno
- Svakodnevno ili skoro svakodnevno

Analiza odgovora ispitanika na pitanja ove skale ukazuje na **visoko prisustvo ekscesivnog kockanja kod onih koji su se kockali za novac u prethodnih 12 mjeseci** – kod čak 35% učenika utvrđen je ovakav obrazac kockanja. Kod dječaka udio ekscesivnog kockarskog ponašanja je još i značajniji i iznosi 39%, dok je kod djevojčica jedna od četiri djevojčice kockala za novac po ovom obrascu (Grafikon 97).

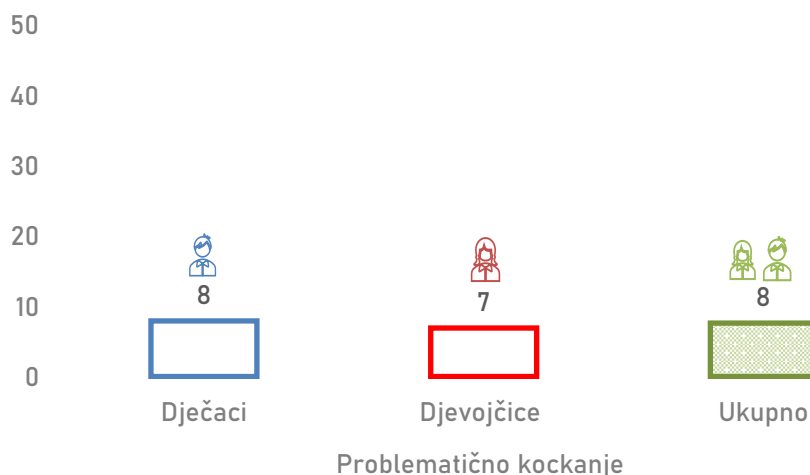
Grafikon 97. Prevalenca učenika koji su se kockali za novac u prethodnih 12 mjeseci po ekscesivnom obrascu kockanja, prema CSPG skali. Ispitanici ukupno i po polu. ESPAD 2019, Crna Gora. Procenti

Drugi skrining instrument koji je uvršten u upitnik radi procjene obrazaca kockanja kod mladih je Lie/Bet skala, koji sadrži dva pitanja i služi za procjenu proporcije kockara kod kojih postoji **problematično kockarsko ponašanje**. Pitanja ove skale su:

- Da li si ikad osjećao/la potrebu da se kockaš u sve više i više novca?
- Da li si ikad morao/la da lažeš bliske osobe o tome koliko si se kockao/la?

Suma odgovora na ovoj skali kreće se od 0 do 2, a **skor 2 indikuje problematično kockanje**.

Ukupno se 8% učenika među onima koji su kockali u prethodnih 12 mjeseci ponašalo po ovom problematičnom obrascu – 8% dječaka i 7% djevojčica (Grafikon 98).

Grafikon 98. Prevalenca učenika koji su se kockali za novac u prethodnih 12 mjeseci po problematičnom obrascu kockanja, prema Lie-Bet skali. Ispitanici ukupno i po polu. ESPAD 2019, Crna Gora. Procenti

XXVI. KLJUČNI NALAZI ESPAD 2019 ISTRAŽIVANJA

Dvije trećine ili 66% učenika (68% dječaka i 65% djevojčica) smatra da bi lako nabavili **cigarete** kada bi to željeli.

47% učenika smatra povremeno pušenje cigareta a svaki peti učenik pušenje jedne ili više kutija cigareta dnevno zanemarljivo ili nimalo rizično.

35% učenika u Crnoj Gori probalo je cigarete bar jednom do svoje šesnaeste godine – (37% dječaka, 32% djevojčica). Gotovo svaki šesti učenik uzrasta šesnaest godina u Crnoj Gori aktuelno konzumira cigarete. Svaki deseti učenik/ca u Crnoj Gori puši svakodnevno, dok svaki pedeseti puši više od pakle cigareta svakog dana.

Na ranom uzrastu, do 13-e godine, cigarete je prvi put probalo 16% ispitanika. Tri procenta ispitanika koji su na ranom uzrastu probali cigarete, počelo je i svakodnevno da puši na ranom uzrastu.

Svaki peti učenik probao je **elektronske cigarete** bar jednom do svoje šesnaeste godine (27% dječaka i 13% djevojčica). U prethodnih 12 mjeseci elektronske cigarete koristilo je 13% učenika (18% dječaka, 8% djevojčica), dok je 7% je koristilo elektronske cigarete u prethodnih 30 dana (10% dječaka, 4% djevojčica).

Nargilu ("vodu lulu") je do svoje šesnaeste godine probalo 41% učenika – 48% dječaka i 35% djevojčica! U prethodnih 12 mjeseci nargilu je pušio više nego svaki treći učenik (39% dječaka i 28% djevojčica). U prethodnih 30 dana, svaki peti učenik konzumirao je nargilu (21% ukupno, 25% dječaka i 17% djevojčica).

Nesagorijevajući duvan ("heat-not-burn" tobacco) je duvanski proizvod koji je u Crnoj Gori koristilo 3% učenika do svoje šesnaeste godine – 4% dječaka i 2% djevojčica. U prethodnih 12 mjeseci je ove proizvode koristio isti procenat učenika, a u prethodnih mjesec dana 1%.

Moist snuff je nekad u životu probao svaki pedeseti učenik, i to svi u prethodnih 12 mjeseci. Jedan od sto učenika probao je moist snuff u prethodnih 30 dana.

Alkoholna pića smatra lako dostupnim osam od deset učenika (79%), uz jednak udio dječaka i djevojčica (po 79%).

Rizik od konzumacije alkohola učenici doživljavaju uglavnom daleko nižim nego što stvarno jeste. Tako, pijenje **jednog ili dva pića svakog dana** smatra malo rizičnim 42% učenika; pijenje **četiri ili pet pića skoro svakog dana** 15% učenika, dok skoro 2 od deset učenika ne smatra rizik od pijenja pet pića zaredom u jednoj prilici skoro svakog vikenda rizičnim.

Gotovo osam od deset (77%) učenika u Crnoj Gori konzumiralo je alkohol bar jednom do svoje šesnaeste godine (81% dječaka i 74% djevojčica). U prethodnih 12 mjeseci, alkohol je konzumiralo više od šest među deset učenika (63%), među njima više dječaka nego

djevojčica (68% naspram 57%). U prethodnih 30 dana, oko četiri od deset (38%) učenika je konzumiralo alkohol – 44% dječaka, 33% djevojčica.

Alkohol je do svoje šesnaeste godine više od deset puta konzumiralo gotovo četiri od deset učenika (43% dječaka i 29% djevojčica).

Trećina učenika pila je *pivo* u prethodnih 30 dana, i to piće je bilo najčešći izbor kako dječaka, tako i djevojčica. Slijedi *vin*, koje je konzumiralo 28% učenika, a potom žestoka pića, koja je konzumiralo značajno više dječaka nego djevojčica. Cider je konzumirao svaki peti učenik u navedenom periodu, nešto češće djevojčice nego dječaci, a miks pića 18% učenika – više dječaci nego djevojčice.

Skoro svaki deseti dječak pio je pivo deset i više puta u toku prethodnih 30 dana, a svaki dvadeseti žestoka pića sa istom učestalošću. Djevojčice su u značajno manjem procentu konzumirale sve vrste alkoholnih pića u kategorijama najveće učestalosti – npr. jedna od pedeset djevojčica je konzumirala pivo češće od 10 puta u prethodnih 30 dana.

Učestalost konzumacije alkohola u prethodnih 30 dana izražena kao **srednji broj puta među konzumentima** za bilo koje alkoholno piće iznosi 7.2 puta u ukupnom uzorku, odnosno 8.7 puta kod dječaka i 5.2 puta kod djevojčica.

Prosječna količina popijenog alkohola među konzumentima na dan posljednje konzumacije alkohola, izražena u centilitrima čistog etanola iznosi 4 cl (kod djevojčica 3.2 cl, kod dječaka 4.8 cl).

Više od četvrtina učenika (28%) pilo je 5 ili više pića u jednoj prilici u toku prethodnih mjesec dana. Među njima, svaki pedeseti pio je na ovaj način deset i više puta.

Svaki se četvrti učenik opio bar jednom do svoje šesnaeste godine, skoro dva od deset učenika opijalo se u toku prethodnih 12 mjeseci, dok je u prethodnih 30 dana ovo iskustvo imao jedan od deset učenika. Po polovima, gotovo svaki treći dječak imao je do svoje šesnaeste godine iskustvo opijanja alkoholom, gotovo svaki četvrti u prethodnih godinu dana, i svaki deseti u prethodnih 30 dana. Nekad u životu opile su se 2 od 10 djevojčica, u prethodnih godinu dana više nego jedna od deset, a u prethodnih 30 dana jedna od dvadeset djevojčica.

Dječaci svoj stepen pijanstva procjenjuju nešto više na skali od 1 do 10 nego djevojčice – sa 2.9 naspram 2.1, dok je [prosječna zajednička ocjena 2.5](#).

Od 74% učenika koji su nekad u životu pili alkohol, 38% ih je to prvi put uradilo sa 13 godina ili ranije, 15% na uzrastu od 14 godina, a svaki peti na uzrastu od 15 godina. Svaki dvadeseti (5%) učenik se opio na uzrastu od 13 godina ili ranije, svaki dvadeseti na uzrastu od 14 godina, i više nego svaki deseti (12%) na uzrastu od 15 godina.

Čini se da kod mladih u Crnoj Gori percepcija „pozitivnih“ socijalnih efekata pijenja alkohola i želja za njihovim dostizanjem predstavlja najrelevantniji razlog konzumacije.

Svaki deseti učenik/ca je nekad do svoje šesnaeste godine koristio/la trankvilizere/sedative po preporuci doktora (11% djevojčica, 8% dječaka). Jedan od

pedeset učenika i učenica su po preporuci doktora ove lijekove koristili duže od 3 sedmice. Slični su procenti i učenika koji su koristili ove medikamente bez ljekarskog recepta – 11% na nivou ukupnog uzorka, 13% djevojčica i 9% dječaka.

Svaki pedeseti učenik i učenica uzimali su alkohol u kombinaciji sa tabletama u cilju postizanja psihoaktivnog učinka. Tri procenta učenika koristilo je anaboličke steroide. Jedan među pedeset učenika je koristio tablete protiv bolova za postizanje psihoaktivnog učinka.

Skoro tri od deset učenika (27%) smatra bi lako nabavili kanabis kad bi to željeli – gotovo jedan od tri dječaka (29%) i četvrtina djevojčica (24%). Četvrtina ispitanika smatra da je rizik od probanja kanabisa jednom ili dva puta blag ili da ga uopšte nema. Skoro svaki peti smatra da nema rizika od povremenog pušenja kanabisa ili da je rizik blag, dok isto to 11% učenika smatra za rizik od redovnog pušenja kanabisa.

Srednji broj puta upotrebe kanabisa među konzumentima za dječake iznosi 11.6, za djevojčice 8.4, dok je za cjelokupni uzorak srednji broj 10.4 puta.

Od 9% učenika koji su nekad u životu koristili kanabis, 2% ih je to prvi put uradilo sa 13 godina ili ranije, 2% na uzrastu od 14 godina, a 4% uzrastu od 15 godina, i 1% na uzrastu od 16 godina.

Skrining instrument CAST identifikovao je gotovo svakog drugog korisnika kanabisa kao visokorizičnog korisnika ove droge – 49% među korisnicima, odnosno 2.4% u cjelokupnom uzorku.

Zbirno, druge droge osim kanabisa koristilo je nekad u životu 5% učenika, ili jedan od dvadeset učenika – 6% učenicima i 3% među učenicama.

Kokain je ilegalna droga koju su mladi u Crnoj Gori nakon kanabisa, najčešće koristili – 4% dječaka i 2% djevojčica koristilo je kokain nekad u životu, ukupno 3% učenika. U prethodnih 12 mjeseci, kokain je koristilo 3% dječaka i 1% djevojčica, ukupno 2% učenika. Skoro 3 od 20 učenika u Crnoj Gori doživljava kokain lako dostupnim.

Ekstazi ili MDMA konzumiralo je 3% učenika bar jednom do svoje šesnaeste godine, a 2% u prethodnih 12 mjeseci, manje djevojčica nego dječaka.

15% učenika smatra amfetamine, a 11% amfetamine lako dostupnim. Amfetamine je koristilo jednako dječaka koliko i djevojčica, ukupno svaki pedeseti učenik/ca, bar jednom do svoje šesnaeste godine. Isti procenat učenika koristio je ove supstance u prethodnih 12 mjeseci. Metamfetamini su nešto rjeđe korišteni od strane djevojčica – jedna od sto djevojčica je probala ove supstance nekad do svoje šesnaeste godine, jednako koliko i u prethodnih 12 mjeseci, i jedan od pedeset dječaka.

Krek je nekad u životu koristio jedan u pedeset dječaka i jedna u sto djevojčica. U prethodnih 12 mjeseci, po jedan procenat dječaka i djevojčica je koristilo ovu drogu.

Heroin je probao svaki pedeseti dječak i svaka stota djevojčica do svoje šesnaeste godine. U prethodnih 12 mjeseci, ukupno jedan procenat učenika koristio je ovu drogu.

LSD ili drugu halucinogenu drogu je koristilo 2% učenika, „magične gljive“ 1% a GHB 1% .

Zbirno, više nego jedan u deset učenika (11%) koristio je **neku ilegalnu drogu** do svoje šesnaeste godine – 14% dječaci i 8% djevojčice.

Inhalante je nekad u životu koristilo 6% učenika, jednako dječaka koliko i djevojčica. U prethodnih 12 mjeseci inhalante je koristilo 4% učenika. U prethodnih 30 dana, svaki pedeseti učenik koristio je ove supstance.

Nove psihoaktivne supstance (NPS) je nekada probalo 3% učenika (3% djevojčica, 4% dječaka). U prethodnih 12 mjeseci nove psihoaktivne supstance koristio je svaki pedeseti učenik (2% djevojčica, 3% dječaka).

Skoro svaki peti ispitanik (18%) nije koristio niti jednu psihoaktivnu supstancu u životu.

Konzumacija energetske napitke je uobičajena kod mladih oba pola – više od tri u četiri učenika konzumiralo ih je nekad u životu (77%), više od 6 među 10 učenika u prethodnih 12 mjeseci, dok je u 30 dana koji su prethodili sprovođenju istraživanja skoro svaki drugi učenik koristio ove napitke – 47%. U tome su dječaci značajno prednjačili.

Među crnogorskim šesnaestogodišnjacima skoro svaki četvrti je probao kombinaciju energetske napitke i alkohola bar jednom, značajno više dječaka nego djevojčica (28% naspram 18%). U prethodnih 12 mjeseci, skoro svaki peti šesnaestogodišnjak je u ovoj kombinaciji konzumirao alkohol, opet značajno češće dječaci nego djevojčice (22% naspram 13%). Aktuelna konzumacija alkohola u kombinaciji sa energetskim napicima bila je prisutna kod 12% učenika (16% dječaka, 9% djevojčica)

Više od četiri u deset šesnaestogodišnjaka – 37% dječaka i 51% djevojčica tokom prethodnih 7 dana provodilo je više od 4 sata na socijalnim mrežama tokom jednog uobičajenog školskog dana, a tokom tipičnog dana vikenda ili praznika više od polovine (58%) šesnaestogodišnjaka – svaki drugi dječak (49%) i skoro sedam od deset djevojčica (67%). Gotovo dvije trećine učenika koji koriste socijalne mreže samo-percipiraju da su u visokom riziku zbog njihove upotrebe – oko sedam u deset djevojčica i gotovo šest od deset dječaka.

U Crnoj Gori je nešto više nego jedan u deset učenika provodio u prosjeku 4 sata ili duže u igranju igrice, jednog tipičnog radnog (školskog) dana tokom prethodnih 30 dana. U ovoj aktivnosti dominiraju dječaci, među kojima je jedan od pet igrao igrice 4 sata ili duže u prosjeku, radnim danom, naspram nešto manje od jedne u dvadeset djevojčica. 4 ili više

sati dnevno u igranju igrice tokom jednog tipičnog dana vikenda ili praznika u Crnoj Gori provodilo je jedan u pet šesnaestogodišnjaka u ukupnom uzorku i to skoro jedan od tri dječaka i manje nego jedna u deset djevojčica. Dječaci su igrali igrice u prosjeku 3.2 dana tokom prethodnih 7 dana a djevojčice prosječno 1.2 dana u prethodnih 7 dana – ukupno 2.2 dana. Gotovo tri od deset učenika koji igraju igrice percipiraju rizik kao visok (27%) – i to skoro dvije u deset djevojčica (16%) i četiri u deset dječaka (38%)

Svaki treći učenik, na nivou ukupnog uzorka, kockao se za novac u prethodnih 12 mjeseci (32%). Značajna je razlika između dječaka i djevojčica – 46% dječaka se kockalo za novac u navedenom vremenskom periodu (gotovo svaki drugi), naspram 18% djevojčica (gotovo svaka peta). Prilikom kockanja za novac, 13% učenika koristilo je internet – svaki peti dječak (21%) i manje nego jedna u dvadeset djevojčica (4%). 35% ispitanika koji su se kockali za novac u prethodnih 12 mjeseci, igrali su na slot mašinama, 22% igralo je igre sa kartama ili kockicama, 54% lutriju ili bingo (54%), dok je najveći procenat onih koji su se kockali za novac u prethodnih 12 mjeseci igrao u kladionicama, odnosno kladio se na sport ili životinje – čak tri četvrtine (75%).

Kod čak 35% učenika utvrđen je **ekscesivni obrazac kockanja**. Kod dječaka udio ekscesivnog kockarskog ponašanja iznosi 39%, dok je kod djevojčica jedna od četiri djevojčice kockala za novac po ovom obrascu. **Problematično kockanje identifikovano je 8% učenika među onima koji su kockali u prethodnih 12 mjeseci – 8% dječaka i 7% djevojčica.**

XXVII. ZAKLJUČAK I PREPORUKE

Razultati ESPAD 2019 istraživanja pokazali su da, nakon značajnijeg pada cjeloživotne prevalencije pušenja između prva dva kruga istraživanja, trend porasta se nastavlja i to zahvaljujući porastu prevalencije kod djevojčica. Prevalencija aktualne konzumacije cigareta, sa druge strane, je kontinuirano i postepeno rasla od prvog kruga istraživanja do danas. Prevalencija svakodnevnog pušenja također pokazuje trend porasta u prva tri kruga istraživanja, i zadržava se na istoj vrijednosti u ovom krugu.

Alternativni duvanski proizvodi, kao što su nargile i elektronske cigarete sve više stiču popularnost među mladima u Crnoj Gori, i konzumiraju ih čak i oni koji nikada nijesu konzumirali duvan u „tradicionalnom“ obliku.

Ovo ukazuje na potrebu nastavka svih aktivnosti usmjerenih na prevenciju pušenja ali i na odlaganje uzrasta početka pušenja kod mladih.

Takođe, neophodno je obratiti posebnu pažnju na alternativne duvanske proizvode, kako u preventivnim i edukativnim aktivnostima, tako i u domenu regulative.

Cjeloživotna prevalencija upotrebe alkohola, nakon porasta trenda sada pokazuje blaži pad i to uzrokovan opadanjem prevalencije konzumacije alkohola kod dječaka, dok se kod djevojčica identifikuje porast prevalencije na ovom indikatoru. Izrazitiji porast prevalencije se registruje kod djevojčica i na indikatoru pijenje alkohola u prethodnih 12 mjeseci, dok kod dječaka i ovdje nalazimo opadanje. Kad je u pitanju aktualna konzumacija alkohola identifikuj se izraziti porast prevalencije kod djevojčica. Opadanje u ukupnom uzorku i kod dječaka se registruje i na indikatoru prevalencija pijenja 5 ili više alkoholnih pića, dok se kod djevojčica identifikuje porast ovakvog obrasca konzumacije. Učestalo aktualno pijenje alkohola, deset ili više puta u prethodnih 30 dana pokazuje ukupni trend porasta, opet kod djevojčica.

Nesumnjivo je da i dalje postoji znatno izražena potreba za implementacijom ciljanih tematskih edukativnih i preventivnih programa o alkoholu kao najčešće korištenoj legalnoj drogi mladih, ne samo u okviru obrazovnog sistema, i to još od najranijih razreda, već i u okviru lokalnih zajednica i šire. Neki od neizostavnih aspekata ovih programa trebalo bi da budu ciljano usmjereni na razbijanje normativnih uvjerenja mladih o sveprisutnoj konzumaciji alkohola kod vršnjaka te percepcije alkohola kao svojevrsnog socijalnog imperativa i neizostavnog činioca dobre zabave, kao i duboko ukorijenjenih socioloških (i genetskih) predrasuda, iskrivljenih uvjerenja i mitova o alkoholu i njegovoj konzumaciji. Rezultati monitoringa trenda po polovima pokazuju da su djevojčice posebno osjetljiva kategorija kada je u pitanju konzumacija alkohola, pa je uputno uzeti i ovu činjenicu u obzir pri osmišljavanju preventivnih intervencija, koje mogu biti jednim dijelom specifične za pol. Uputno je i kvalitativnim istraživanjem dublje ispitati razloge povećanja prevalencije konzumacije alkohola od strane djevojčica.

Mladi također moraju biti mnogo svjesniji opasnosti od pijenja više pića zaredom u jednoj prilici sa ciljem što bržeg opijanja. Jedna od oblasti preventivnih i edukativnih intervencija

svakako treba da bude i prezentacija mogućnosti kontrolisanog pijenja kod onih koji se ipak odluče da piju alkohol.

Kad su u pitanju sve ilegalne droge, porast prevalence upotrebe koji je registrovan u ovom krugu istraživanja je manji nego između prethodnih krugova, ali je i dalje prisutan trend porasta. Ipak, kod dječaka se aktuelno identifikuje stagnacija trenda ove prevalence, dok je kod djevojčica porast ostao kontinuiran.

Iako se marihuana u ESPAD istraživanju uzima kao osnovni indikator upotrebe droga kod mladih, značajna je i činjenica da je registrovan nezanemarivi broj korisnika drugih droga, naročito kokaina. Iako je trend prevalence upotrebe kokaina ikad u životu od imao tendenciju blažeg porasta na nivou cjelokupnog uzorka da bi u ovom krugu istraživanja ostao na istom nivou, kvalitativni podaci ukazuju na to da u vrijeme implementacije istraživanja, kokain sve više postaje „trendy“ droga među mladima. Sa ovom činjenicom treba u najskorije vrijeme uskladiti kako preventivne tako i represivne mjere u državi.

U trendu prevalence upotrebe kanabisa ikad u životu kod učenika jasan je gradualni porast, uzrokovan porastom prevalence kod djevojčica, dok je kod dječaka došlo do stagnacije trenda u posljednjem istraživanju. Porast prevalence uzrokovan porastom skorašnje konzumacije kod djevojčica identifikovan je i u indikatoru upotreba kanabisa u prethodnih 12 mjeseci. Prevalenca upotrebe kanabisa u prethodnih 30 dana na nivou cjelokupnog uzorka porasla je u uzorcima oba pola.

Trend prevalence upotrebe ekstazija među mladima u Crnoj Gori ostao je nepromijenjen od 2011. godine.

Jedna od supstanci čija prevalenca upotrebe nakon kontinuiranog porasta sada očito opada u uzorku oba pola, su inhalanti.

Prevalenca upotrebe novih psihoaktivnih supstanci ikad u životu je ostala na istom nivou u odnosu na prethodni krug istraživanja. Izgleda da nove psihoaktivne supstance koje se globalno smatraju nadolazećim izazovom javnog zdravlja, naročito u populaciji mladih, još nijesu široko poznate i pristupačne mladima u Crnoj Gori, i nophodno je sve napore uložiti da tako što duže ostane.

Konzumacija energetske napitaka uobičajena je kod mladih oba pola. Prevalenca njihove upotrebe ikad u životu, u prethodnih 12 mjeseci i u prethodnih 30 dana porasla je u odnosu na prethodno istraživanje i to najviše u poduzorku djevojčica. Sa druge strane, prevalenca upotrebe energetske napitaka u kombinaciji sa alkoholom je opala u sva tri posmatrana vremenska perioda, i ovo je najjasniji trend opadanja u ESPAD istraživanju.

Energetski napici i njihovo kombinovanje sa alkoholom, anabolički steroidi i druge supstance koje samostalno ili u kombinaciji imaju potencijal za promjenu stanja svijesti, moraju biti uključeni kao tema u preventivnim programima i kampanjama za mlade. Kao i u slučaju novih psihoaktivnih supstanci, visok je stepen nepoznavanja dejstva i efekata ovih supstanci kod mladih, pa i edukacija mora biti neizostavni dio ovih kampanja, i to

edukacija koja je usmjerena na upoznavanje sa mitovima i činjenicama, odnosno opovrgavanje iskrivljenih uvjerenja.

Sa porastom prevalencije korisnika opada prevalencija apstinencija od svih psihoaktivnih supstanci. Opadanje ukupne prevalencije je uzrokovano opadanjem prevalencije kod djevojčica za 5 procenata od prvog do posljednjeg kruga istraživanja, dok je prevalencija apstinencija među dječacima ostala na istom nivou od 2011. godine. No, i dalje podatak da 18% učenika do svoje šesnaeste godine nije ni jedan put probalo niti jednu psihoaktivnu supstancu predstavlja važan resurs u preventivnom radu sa mladima, koji treba iskoristiti u cilju djelovanja na normativna uvjerenja mladih. Djelovanje na normativna uvjerenja mladih mora biti neizostavna komponenta svih preventivnih programa i strategija. Što manje mladih smatra da većina njihovih vršnjaka koristi psihoaktivne supstance, teže će se i sami odlučiti da eksperimentišu sa supstancama. Neizmjereno je važno da mladi usvoje stav da je „u redu biti normalan“, odnosno neizmijenjenog stanja svijesti, uvijek, na svakom mjestu i u svakoj prilici. Autentično i razvojno vrijedno iskustvo je samo ono koje stičemo kad smo u sopstvenom, jasnom i neizmijenjenom stanju svijesti. U ovom smislu, naučno zasnovani i efikasni programi razvoja socio-emocionalnih vještina mladih, koji se već implementiraju u školama u Crnoj Gori⁶², moraju se osnažiti i proširiti, i mora se osigurati nacionalna održivost ovakvih programa nezavisno od angažovanja internacionalnih organizacija ili partnera.

Pored toga, dodatne, ciljane, na dokazima zasnovane intervencije koje bi se sprovodile neposredno pred značajne i kritične događaje kao što su polumaturske i maturske ekskurzije i polumaturske i maturske večeri, su takođe veoma potrebne obzirom da baš ovi događaji predstavljaju momenat „inicijacije“ mnogih mladih u svijet eksperimentatora sa supstancama.

Rezultati ESPAD istraživanja sugerišu posebne razloge za zabrinutost u vezi sa tzv. „nehemijskim zavisnostima“, obzirom na identifikovane visoke prevalencije mladih koji se angažuju u zavisničkim ponašanjima iz ovog domena – upotrebi socijalnih mreža, igranju igrice i kockanju za novac. Pored visokih prevalencija, indikativni su i obrasci ponašanja, pa se u domenu upotrebe socijalnih mreža i naročito u oblasti kockanja za novac percipiraju visoko problematični i rizični obrasci.

Razmjere ovog problema među mladima u Crnoj Gori i hitnost i neophodnost preduzimanja mjera ne mogu se dovoljno naglasiti. Neophodno je hitno osmisliti i poduzeti adekvatne i efikasne mjere u oblasti zakonodavstva, edukacije i prevencije. Ne samo mladi već i njihovi odrasli modeli u svim sferama društva, moraju se edukovati i osvijestiti činjenicu da, npr. uplaćivanje tiketa u sportskim kladionicama ne predstavlja samo vid „zabave“, već u velikom broju slučajeva, prvu stepenicu na putu zavisnosti o kockanju i sa njom povezanih problema.

⁶² Kao što je program „Vještine za adolescenciju“ koji se sprovodi u saradnji sa UNODC i Lions Quest International i program „Moje vrijednosti i vrline“ koji se sprovodi u saradnji sa UNICEF-om

Odgovornost međutim nije samo na društvu i zajednici. Neizostavno je naglasiti ulogu i zadatak svake pojedinačne porodice u prevenciji hemijskih i nehemijskih zavisnosti kod mladih. Imperativ je svakog roditelja da bude adekvatno upoznat sa savremenim naučnim saznanjima o hemijskim i bihevioralnim zavisnostima i da tome usklade svoj stil roditeljstva ne zaboravljajući ni u jednom trenutku da predstavljaju modele svojoj djeci za mnoga ponašanja, pa i ona rizična – upotrebu legalnih i ilegalnih droga, društvenih mreža i kockanja za novac. Pored toga, svaki put kada roditelj zapali cigaretu, popije čašu alkohola, uplati tiket u kladionici ili troši vrijeme na društvenim mrežama i digitalnim uređajima uopšte, on šalje poruku djetetu da je takvo ponašanje prihvatljivo i poželjno. Važno je da roditelji osvijeste značaj učenja po modelu i svoju odgovornost u procesu razvoja zavisnosti i zavisničkih ponašanja, da upoznaju protektivne faktore i faktore rizika te da prve njeguju a druge eliminišu.

Na kreatorima politika je da osmisle način kako da se škola ali i porodica još aktivnije uključi u prevenciju i edukaciju mladih – npr. kroz savjetovišta za porodicu pri zdravstvenim ustanovama, ali i kroz roditeljske aktive u školama, organizacije civilnog društva i druge resurse zajednice.

XXVIII. PRILOZI

U ovom poglavlju priloženi su instrumenti koji su korišteni u ESPAD 2019 istraživanju:

- Prilog 1. ODJELJENJSKI IZVJEŠTAJ – upitnik za anketare kojim se prati i registruje situacija u učionici u vrijeme anketiranja
- Prilog 2. UPUTSTVO ZA ANKETARE – pisani dokument o procedurama sprovođenja istraživanja
- Prilog 3. ESPAD 2019 Nacionalni upitnik za Crnu Goru, na crnogorskom jeziku
- Prilog 4. ESPAD 2019 Nacionalni upitnik za Crnu Goru, na albanskom jeziku, koji je bio primijenjen u odjeljenjima gdje se nastava odvija na maternjem albanskom jeziku.

The European School Survey Project on Alcohol and Other Drugs
www.espad.org

ESPAD

Škola

Razred/odjeljenje.....

Šifra škole

--	--

Šifra odjeljenja

--	--	--

Odjeljenjski izvještaj

(Molimo Vas da ovaj izvještaj obavezno vratite zajedno sa ispunjenim upitnicima)

1. Datum: dan

--	--

 mjesec

--	--

2. Broj PRISUTNIH učenika:

Dječaci

Djevojčice

--	--

--	--

Dječaci

Djevojčice

3. Broj ODSUTNIH učenika

--	--

--	--

Razlozi odsustva:

Dječaci

Djevojčice

4. Sa dozvolom (broj)

--	--

--	--

5. Bez dozvole (broj)

--	--

--	--

6. Ne znam (broj)

--	--

--	--

7. Da li je bilo učenika koji su odbili da učestvuju u istraživanju?

1 ☐ Ne

2 ☐ Da → Koliko?

--	--

11. Da li ste primijetili bilo kakve smetnje u toku ispunjavanja upitnika?

1 ☐ Ne

2 ☐ Da, od strane par učenika

3 ☐ Da, od strane manje od polovine učenika

4 ☐ Da, od strane oko polovine učenika

5 ☐ Da, od strane više od polovine učenika

Pređite na sljedeću stranu

12. Smatrate li da su učenici ozbiljno ispunjavali upitnike?

- 1 ☐ Da, svi
2 ☐ Da, skoro svi
3 ☐ Da, većina njih
4 ☐ Oko polovine učenika
5 ☐ Manje od polovine učenika
6 ☐ Ne, skoro niko
7 ☐ Ne, niko

13. Mislite li da je učenicima bilo lako ili teško da odgovore na upitnik?

- 1 ☐ Vrlo lako
2 ☐ Dosta lako
3 ☐ Ni lako ni teško
4 ☐ Dosta teško
5 ☐ Vrlo teško

14. Koliko su vremena učenici imali na raspolaganju za ispunjavanje upitnika?

--	--

 minuta

15. Nakon koliko vremena je prvi učenik/ca završio?

--	--

 minuta

A posljednji/a?

--	--

 minuta

Lični komentari anketara:

.....

.....

.....

.....

Ime i prezime anketara

(velikim štampanim slovima)

.....

Ime i prezime anketara

(velikim štampanim slovima)

.....

Molimo Vas da ovaj izvještaj SPAKUJETE ZAJEDNO SA ISPUNJENIM UPITNICIMA U KUTIJU i vratite materijal u Institut za javno zdravlje.

Institut za javno zdravlje Crne Gore
Centar za promociju zdravlja
Džona Džeksona bb
81000 Podgorica
Tel: 067 626 130; 067 626 123

European School Survey Project on Alcohol and Other Drugs
www.espad.org

Smjernice za anketare

Poštovani saradnici,

Zahvaljujemo vam se na Vašoj spremnosti na saradnju u sprovođenju ESPAD 2019 istraživanja.

Cilj ovog dokumenta je da vam olakša rad na terenu, odnosno pruži smjernice u radu, i da osigura poštovanje univerzalnih smjernica ESPAD istraživanja, koje važe za anketare u svim državama koje sprovode ESPAD istraživanje.

ESPAD istraživanje

Evropsko istraživanje o upotrebi droga i alkohola (European School Survey on Alcohol and Drugs) – ESPAD predstavlja **najveću na svijetu studiju o upotrebi psihoaktivnih supstanci među učenicima**. Cilj studije je da se sakupe internacionalno komparabilni podaci o upotrebi duvana, alkohola i droga među učenicima, ali i o tzv. “nehemijskim” zavisnostima, zbog čega se koristi standardizovana jedinstvena metodologija i upitnik. ESPAD istraživanje sprovodi se svake četvrte godine od 1995.godine, a broj država učesnica je od tada u stalnom porastu. U proljeće 2019. godine oko 40 država će učestvovati u istraživanju. Više informacija o projektu je dostupno na www.espad.org i <http://www.emcdda.europa.eu/about/partners/espad>

Uzorak istraživanja

Ciljna populacija ESPAD 2019 istraživanja su učenici rođeni 2003. godine koji pohađaju prvi razred srednje škole. U Crnoj Gori, uzorak istraživanja čine **svi** učenici prvog razreda svih srednjih škola. Ukoliko u odjeljenju iz bilo kog razloga nije u određenom trenutku moguće sprovesti anketu, **NIJE DOZVOLJENO vršiti zamjenu odjeljenja za odjeljenje nekog drugog razreda**. Problem se rješava isključivo na način da se u odjeljenje dođe kasnije istog dana ili drugog dana (u dogovoru sa školom), ili se obratite koordinatorima istraživanja u Institutu za javno zdravlje koji će vam dati dalje instrukcije.

Veoma je **važno da svi učenici u jednom odjeljenju dobiju priliku da učestvuju u istraživanju**. Svi učenici jednog odjeljenja treba istovremeno da ispune upitnike zajedno u učionici, pod istim uslovima pod kojima se radi pismeni test. Ako je neko od učenika u vrijeme sprovođenja istraživanja angažovan u drugim školskim aktivnostima, preporučljivo je da se ti učenici pozovu da se pridruže odjeljenju radi ispunjavanju upitnika. Ovi kao i svi učenici moraju se jasno upoznati sa tim da je učešće u istraživanju dobrovoljno, i da svako od njih ima pravo da odbije da učestvuje.

Učenici koji su u vrijeme sprovođenja istraživanja odsutni iz škole, neće na upitnike naknadno odgovarati. Broj odsutnih učenika i razloge odsustva anketar bilježi u formular “Odjeljenjski izvještaj”.

Istraživanje će biti sprovedeno tokom **aprila 2019. godine**.

U Crnoj Gori istraživanje sprovodi Institut za javno zdravlje. Ukoliko imate bilo kakvih pitanja u vezi istraživanja, molimo vas da kontaktirate Ljiljanu Golubović ili Tatijanu Đurišić na brojeve telefona 067 626 131 ili 067 626 123 ili mejlom na tatijana.djurisic@ijzcg.me ili ljiljana.golubovic@ijzcg.me

Anonimnost

Budući da u upitniku postoje pitanja koja se učenicima mogu učiniti delikatnim za odgovaranje, **od izuzetne je važnosti da im se omogući i garantuje da na upitnik odgovaraju potpuno anonimno.**

Informisanje odjeljenja o sprovođenju istraživanja

Po ulasku u odjeljenje u kome vrši anketiranje, a prije početka ispunjavanja upitnika, anketar treba da kaže učenicima **sljedeće informacije:**

- Ove godine istraživanje o upotrebi duvana, alkohola i droga sprovodi se u cijeloj Evropi, među njihovim vršnjacima. Svrha istraživanja je da se sakupe podaci o obrascima ponašanja i navikama u odnosu na psihoaktivne supstance, upotrebu interneta i kockanje među učenicima ovog uzrasta
- Istraživanje je u potpunosti anonimno. Nikakvi lični podaci se ne traže od učenika. Učenicima treba jasno naglasiti da **ne treba da pišu svoje ime ni na početku ni na kraju upitnika**. Upitnici i koverta u kojima ih dobijaju nijesu ni na koji način označeni.
- Ispunjeni upitnici se ne analiziraju ni individualno niti na nivou pojedinačnih odjeljenja i škola.
- Istraživanje je dobrovoljno - svaki učenik ima pravo da bez objašnjenja odbije da učestvuje.
- Nije dozvoljena komunikacija među učenicima za vrijeme ispunjavanja upitnika.
- Prije nego predaju upitnik učenici treba da pregledaju da nijesu izostavili neko pitanje ili stranicu upitnika.
- Učenicima treba reći da će svi uz upitnik dobiti upitnik kovertu u koju će spakovati ispunjeni upitnik i svojeručno je zalijepiti, a zalijepljene koverta sami staviti u kutiju na slobodnom stolu u učionici. Kutija će **odmah biti zalijepljena** i vraćena u istraživačku instituciju. Na taj način se garantuje povjerljivost njihovih odgovora. Anketar treba da bude **udaljen od tog stola i da ni u kom slučaju ne pretura po upitnicima koje učenici vraćaju.**
- Dobra praksa je i da se učenicima **unaprijed** kaže da anketar neće obilaziti odjeljenje odnosno prolaziti između klupa, kako bi oni imali potpunu slobodu da na pitanja u upitniku odgovaraju iskreno (i da to i ne čini, naravno).

Izvođenje istraživanja

Iskustvo iz prethodnih krugova ESPAD istraživanja je pokazalo da je **najbolje da učenici ne budu unaprijed obaviješteni o tematici upitnika**, jer će se tako izbjeći mogućnost da u međusobnim razgovorima jedni na druge utiču.

Svakom učeniku podijeli se po jedna nezalijepljena koverta sa jednim primjerkom upitnika.

Vrlo je **važno** da učenici odgovaraju na pitanja **ne komunicirajući jedni sa drugima**. Uslovi i atmosfera u odjeljenju prilikom odgovaranja na upitnik treba da budu isti kao kada se radi pismeni test znanja.

Preporučuje se da anketari tokom ispunjavanja upitnika ostanu da sjede, ili bar da se uzdrže od šetnje kroz učionicu.

Ukoliko učenik/ica ima pitanje, anketar treba da zatraži da taj učenik/ica da dođe do njega i da pokuša da mu/joj pruži što je moguće neutralniji odgovor.

Na anketarima je i da osiguraju da se izbjegnu sve diskusije oko pojedinih pitanja kojima bi im se mogao implicitno sugerisati određeni odgovor, kako među učenicima tako i između njih samih i učenika.

Kako je u školama više odjeljenja koja su u uzorku istraživanja, neophodno je uložiti svaki napor da se anketiranje u jednoj školi obavi u što kraćem vremenskom periodu (u jednom radnom danu ili par dana zaredom, zavisno od broja odjeljenja). Ovo je važno zbog izbjegavanja mogućnosti da učenici između sebe diskutuju o upitniku i da na taj način međusobno utiču na odgovore.

Bilo bi zgodno da, ako anketar sjedi za katedrom, kutija u koju učenici vraćaju ispunjene upitnike bude postavljena na neki drugi sto u učionici.

Odjeljenjski izvještaj

U Odjeljenjski izvještaj anketari unose podatke o prisutnim i odsutnim učenicima, o tome kako procjenjuju situaciju u odjeljenju u vrijeme sprovođenja istraživanja, interesovanju učenika i sl. Molimo vas da odjeljenjske izvještaje ispunite dok učenici ispunjavaju upitnike (ovaj izvještaj se može djelimično ispuniti i unaprijed). **Za pojedine stavke odjeljenjskog izvještaja može biti potrebna pomoć predmetnog nastavnika, pa i o ovome anketar treba da vodi računa.** Odjeljenjski izvještaj **OBAVEZNO** vratiti u istraživačku instituciju zajedno sa ispunjenim upitnicima.

Vrijeme ispunjavanja upitnika

Neophodno je da strpljivo sačekate da svi učenici završe sa ispunjavanjem upitnika prije nego pokupite kutiju. Ovo je naročito važno kako se učenici koji sporije odgovaraju ne bi osjećali nelagodno.

U prethodnim krugovima ESPAD istraživanja pokazalo se da je **jedan školski čas bio sasvim dovoljan učenicima da ispune upitnik, a prosječno vrijeme ispunjavanje je bilo oko 35 minuta**. U svakom slučaju, ukoliko vam to bude izvodljivo u praksi, pokušajte da anketiranje sprovedite na časovima koji prethode velikim odmorima, kako bi i oni učenici kojima će eventualno trebati više vremena, mogli da u dodatnih desetak minuta ispune upitnik.

Vraćanje materijala

Ispunjene upitnike treba spakovati zajedno sa Odjeljenjskim izvještajima u priložene kutije. Dobro pazite da se ne izmiješaju upitnici i Odjeljenjski izvještaji različitih odjeljenja, odnosno, treba jasno razdvojiti i spakovati upitnike svakog odjeljenja sa Odjeljenjskim izvještajem za to odjeljenje. Iz Instituta za javno zdravlje ćete dobiti unaprijed označene kutije za spremanje upitnika za svako odjeljenje.

Nepodijeljene upitnike **ne morate vraćati u istraživačku instituciju**.

Kako ste sviiskusni u svom poslu i u radu sa učenicima, sigurni smo da neće biti nikakvih problema u sprovođenju istraživanja. U slučaju bilo kakvih nedoumica i pitanja, možete nam se svakako obratiti bez oklijevanja.

Još jednom vam se zahvaljujemo na saradnji i želimo vam uspjeh u sprovođenju istraživanja 👍 😊

Institut za javno zdravlje Crne Gore
Centar za promociju zdravlja
Džona Džeksona bb; 81000 Podgorica
Tel: +382 67 626 130

Upitnik o upotrebi supstanci

Molimo te da prvo pažljivo pročitaš ovaj tekst

Ovaj upitnik je dio međunarodne studije o upotrebi duvana, alkohola i droga među evropskim učenicima. Studija se naziva ESPAD – evropski istraživački projekat o upotrebi duvana, alkohola i droga. Na upitnik će odgovoriti više od 100.000 učenika u preko 35 država. U Crnoj Gori u istraživanju učestvuju svi učenici prvog razreda srednjih škola.

Upitnik je **POTPUNO ANONIMAN**. Nije potrebno da pišeš svoje ime niti bilo koju drugu ličnu informaciju. Ispunjeni upitnik spakuj u praznu kovertu pa sam/a zalijepi kovertu i stavi je u kutiju zajedno sa ostalim kovertama iz odjeljenja. Anketari će sakupiti kutije sa kovertama, zalijepiti ih i vratiti u Institut za javno zdravlje – naučnu i zdravstvenu instituciju koja sprovodi ovo istraživanje.

Učešće u istraživanju je **dobrovoljno**. Takođe, ukoliko u upitniku postoji neko pitanje koje smatraš jako spornim za odgovaranje iz bilo kog razloga, jednostavno ga preskoči i pređi na sljedeće. Ukoliko među ponuđenim odgovorima ne možeš pronaći odgovarajući, označi odgovor koji je najpribližniji. Odabrane odgovore označi upisivanjem znaka "X" u predviđeno polje.

Jako je važno da na pitanja odgovaraš promišljeno, pažljivo i iskreno. Podsjećamo te su svi odgovori potpuno anonimni, a rezultati istraživanja neće biti analizirani po pojedinačnim odjeljenjima niti školama, već isključivo na zbirnom nivou.

Ukoliko želiš nešto da pitaš podigni diskretno ruku i obrati se anketaru koji će ti pomoći.

Najljepše ti se zahvaljujemo na učešću u ovom istraživanju.

Molimo da sada počneš sa odgovaranjem na upitnik.

Institut za javno zdravlje Crne Gore

Centar za promociju zdravlja

Adresa: Džona Džeksona bb; 81000 Podgorica

Tel/Fax: +382 20 412 810; 067 626 123; 067 626 131

Prva pitanja odnose se na opšte informacije o tebi i o stvarima koje radiš ili kojima se baviš.

1 Pol ☐ Muški ☐ Ženski

2 Godina rođenja

3 Koliko često (ako uopšte) radiš sljedeće stvari?

U svakom redu označi po jedan odgovor.

	Nikad	Par puta godišnje	1-2 puta mjesečno	Bar jednom sedmično	Skoro svaki dan
a) Igraš igrice na kompjuteru.....	☐	☐	☐	☐	☐
b) Aktivno se baviš sportom, treniraš ili vježbaš	☐	☐	☐	☐	☐
c) Čitaš knjige radi svog uživanja (ne računajući školske udžbenike i lektiru).....	☐	☐	☐	☐	☐
d) Izlaziš uveče (u diskoteke, kafiće, na žurke i sl.)	☐	☐	☐	☐	☐
e) Baviš se nekim hobiem (sviranje, pjevanje, crtanje, pisanje i sl.)	☐	☐	☐	☐	☐
f) Sa prijateljima odlaziš u šoping centre, u grad, parkove i sl. radi zabave.....	☐	☐	☐	☐	☐
g) Koristiš internet za ispunjavanje slobodnog vremena (četovanje, muzika igrice, socijalne mreže, klipovi, filmovi i sl.)	☐	☐	☐	☐	☐
h) Igraš na slot mašinama (na kojima se može dobiti novac)	☐	☐	☐	☐	☐

4 U PRETHODNIH 30 DANA, koliko dana si propustio/la jedan ili više časova?

U svakom redu označi po jedan odgovor.

	Ni jedan	1 dan	2 dana	3-4 dana	5-6 dana	7 ili više dana
a) Zbog bolesti	☐	☐	☐	☐	☐	☐
b) Zbog bježanja sa časa ili sa cjelodnevne nastave	☐	☐	☐	☐	☐	☐
c) Zbog drugih razloga.....	☐	☐	☐	☐	☐	☐

Sljedeća pitanja odnose se na PUŠENJE CIGARETA (uključujući duvan za savijanje, ali ISKLJUČUJUĆI elektronske cigare)

5 Šta misliš, KOLIKO TEŠKO bi ti bilo da nabaviš cigarete (ne uključujući elektronske cigarete), KAD BI TO ŽELIO/LA?

1 ☐ Nemoguće	4 ☐ Prilično lako
2 ☐ Izuzetno teško	5 ☐ Izuzetno lako
3 ☐ Prilično teško	6 ☐ Ne znam

6 Koliko si puta U ŽIVOTU (ako si uopšte) pušio/la cigarete (ne uključujući elektronske cigarete)?

Broj puta	0	1-2	3-5	6-9	10-19	20-39	40 ili više
	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
	1	2	3	4	5	6	7

7 Koliko si cigareta pušio/la (ako si uopšte), ne računajući elektronske cigarete, u PRETHODNIH 30 DANA?

1 ☐ Nijesam uopšte	5 ☐ 6-10 cigareta dnevno
2 ☐ Manje od jedne cigarete nedjeljno	6 ☐ 11-20 cigareta dnevno
3 ☐ Manje od jedne cigarete dnevno	7 ☐ Više od 20 cigareta dnevno
4 ☐ 1-5 cigareta dnevno	

8 Kad si (ako si uopšte) PRVI PUT uradio/la sljedeće?

U svakom redu označi po jedan odgovor.

	Nikad	Sa 9 godina ili ranije	sa 10 godina	sa 11 godina	sa 12 godina	sa 13 godina	sa 14 godina	sa 15 godina	sa 16 godina ili kasnije
a) Ispužio/la svoju prvu cigaretu (ne računajući elektronske cigarete)?	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
b) Počeo/la svakodnevno da pušiš cigarete (ne računajući elektronske cigarete)	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
	1	2	3	4	5	6	7	8	9

Sljedeća pitanja odnose se na pušenje i nikotinske proizvode - elektronske cigarete (uključujući e-cigarete, isparivače i modove), vodenu lulu ili nargilu ('šišu'), moist snuff ('snus') i nesagorijevajući bezdimni duvan ('HNB', 'heat-not-burn' kao npr. IQOS)

9 Da li si IKADA pušio/la ELEKTRONSKE CIGARETE?

Označi sve odgovarajuće odgovore.

☐ Ne
 ☐ Da, u prethodnih 30 dana
 ☐ Da, u prethodnih 12 mjeseci
 ☐ Da, prije 12 mjeseci ili ranije

10 Koliko često si pušio/la ELEKTRONSKE CIGARETE u PRETHODNIH 30 DANA?

Označi jedan odgovor.

☐ 1 Nijesam uopšte
☐ 2 Rjeđe nego jednom nedjeljno
☐ 3 Bar jednom nedjeljno
☐ 4 Skoro svaki dan/svaki dan

11 Kada si (ako si uopšte) PRVI PUT uradio/la sljedeće?

U svakom redu označi po jedan odgovor.

	Nikad	Sa 9 godina ili ranije	sa 10 godina	sa 11 godina	sa 12 godina	sa 13 godina	sa 14 godina	sa 15 godina	sa 16 godina ili kasnije
a) Ispužio/la svoju PRVU elektronsku cigaretu	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
b) Počeo/la SVAKODNEVNO da pušiš elektronske cigarete	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
	1	2	3	4	5	6	7	8	9

12 Tada kad si prvi put probao/la ELEKTRONSKU CIGARETU (ako si uopšte), kakva je bila tvoja situacija u odnosu na pušenje duvana?

☐ 1 Nijesam nikad probao/la elektronsku cigaretu
☐ 2 Nijesam nikad pušio cigarete
☐ 3 Povremeno sam pušio/la cigarete
☐ 4 Redovno sam pušio/la cigarete

13 Jesi li IKAD koristio/la nargilu ('vodu lulu', 'šišu'), moist snuff ('snus') ili nesagorijevajući, bezdimni duvan ('heat-not-burn' tobacco kao IQOS i sl.)

Označi sve odgovarajuće odgovore.

	Nikad	Da, u prethodnih 30 dana	Da, u prethodnih 12 mjeseci	Da, prije 12 mjeseci ili ranije
a) Nargilu (vodu lulu, 'šišu')	☐	☐	☐	☐
b) Moist snuff ('snus')	☐	☐	☐	☐
c) Nesagorijevajući bezdimni duvan ('Heat-not-burn tobacco', kao IQOS i sl.)	☐	☐	☐	☐
	1	1	1	1

Sljedeća pitanja odnose se na alkoholna pića – uključujući pivo, cider, miješana pića (špricer, bambus, đus- votka, i sl), vino i žestoka pića

14 Po tvom mišljenju, koliko bi ti bilo teško da nabaviš navedena alkoholna pića, kad bi to želio/la?

U svakom redu označi po jedan odgovor.

	Nemoguće	Izuzetno teško	Dosta teško	Dosta lako	Izuzetno lako	Ne znam
a) Pivo (ne računajući bezalkoholno pivo kao npr. Bavaria bezalkoholno i radlere sa niskim sadržajem alkohola - npr. Nikšičko cool sa limunom).....	☐	☐	☐	☐	☐	☐
b) Cider (npr. Carling cider, Somersby cider i sl. ne uključujući cidere sa niskim sadržajem alkohola ispod 2.5%)	☐	☐	☐	☐	☐	☐
c) Miks-pića (breezer-i, bambus, viski kola, gemišt, đus-votka, špricer, i sl).....	☐	☐	☐	☐	☐	☐
d) Vino (uključujući šampanjac, pjenušava vina i sl.).....	☐	☐	☐	☐	☐	☐
e) Žestoka pića (rakija, viski, vinjak, votka, kokteli i sl.)	☐	☐	☐	☐	☐	☐
	1	2	3	4	5	6

15 Koliko si puta (ako si uopšte) popio/la neko alkoholno piće (pivo, vino ili žestoka pića)?

U svakom redu označi po jedan odgovor.

	Broj puta						
	0	1-2	3-5	6-9	10-19	20-39	40 ili više
a) U životu.....	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
b) U prethodnih 12 mjeseci	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
c) U prethodnih 30 dana.....	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
	1	2	3	4	5	6	7

16 Prisjeti se PRETHODNIH 30 DANA. Koliko si puta (ako si uopšte) popio/la neko od navedenih pića?

U svakom redu označi po jedan odgovor.

	Broj puta						
	0	1-2	3-5	6-9	10-19	20-39	40 ili više
a) Pivo (ne računajući bezalkoholno pivo kao npr. Bavaria bezalkoholno i radlere sa niskim sadržajem alkohola - npr. Nikšičko cool sa limunom).....	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
b) Cider (npr. Carling cider, Somersby cider i sl. ne uključujući cidere sa niskim sadržajem alkohola ispod 2.5%).....	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
c) Miks-pića (breezer-i, bambus, viski kola, gemišt, đus-votka, špricer, i sl).....	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
d) Vino (uključujući šampanjac, pjenušava vina i sl.).....	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
e) Žestoka pića (rakija, viski, vinjak, votka, kokteli i sl.).....	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
	1	2	3	4	5	6	7

Sljedeća pitanja odnose se na DAN kad si ZADNJI PUT pio/la alkohol.

17 Kad si zadnji put pio/la alkohol?

- 1 ☐ Nikad ne pijem alkohol
- 2 ☐ Prije 1 - 7 dana
- 3 ☐ Prije 8 - 14 dana
- 4 ☐ Prije 15 - 30 dana
- 5 ☐ Prije mjesec dana do godinu dana
- 6 ☐ Prije više od godinu dana

18 Prisjeti se DANA KAD SI ZADNJI PUT pio/la alkohol. Koje od navedenih alkoholnih pića si pio/la tog dana (pogledaj primjere u zagradama)?

Označi SVE odgovarajuće odgovore.

- 1 ☐ Nikad ne pijem alkohol
- 1 ☐ Pivo ne računajući bezalkoholno pivo kao npr. Bavaria bezalkoholno i radlere sa niskim sadržajem alkohola - npr. Nikšićko cool sa limunom)
- 1 ☐ Cider, npr. Carling cider, Somersby cider i sl. (ne računajući cidere sa niskim sadržajem alkohola ispod 2.5%)
- 1 ☐ Miks-pića (breezer-i, bambus, viski kola, gemišt, đus-votka, špricer, i sl.)
- 1 ☐ VINO (uključujući šampanjac, pjenušava vina, i sl.)
- 1 ☐ Žestoka pića (rakija, viski, vinjak, votka, kokteli i sl.)

18a Ako si pio/la PIVO tog dana kad si zadnji put pio/la alkohol, koliko si popio/la?

(1 mala flaša piva=25 cl; 1 limenka piva=33 cl; 1 krugla piva i 1 velika limenka=50 cl)

- 1 ☐ Nikad ne pijem pivo
- 2 ☐ Nijesam pio/la pivo tog dana kad sam zadnji put pio/la alkohol
- 3 ☐ <50 cl (manje od 2 male flaše /2 limenke/ 1 krugle)
- 4 ☐ 50 -100 cl (2 -4 male flaše ili 1 ½ do 3 limenke ili 1 do 2 krugle)
- 5 ☐ 101 - 200 cl (4-8 malih flaša ili 3 ½ -6 limenki ili 2-4 krugle)
- 6 ☐ >200 cl (više od 8 malih flaša/6 limenki/4 krugle)

18d Ako si pio VINO tog dana kad si zadnji put pio/la alkohol, koliko si popio/ la?

(1 čaša vina=10 - 12 ml, 1 boca vina=75cl)

- 1 ☐ Nikad ne pijem vino
- 2 ☐ Nijesam pio/la vino tog dana kad sam zadnji put pio/la alkohol
- 3 ☐ <20 cl (manje od 2 čaše)
- 4 ☐ 20-40 cl (2 do 3 čaše ili pola boce)
- 5 ☐ 41-74 cl (od 4 do 6 čaša)
- 6 ☐ >74 cl (više od 1 boce)

18b Ako si pio/la CIDER tog dana kad si zadnji put pio/la alkohol, koliko si popio/la?

(1 flaša cidera = 0,25 l)

- 1 ☐ Nikad ne pijem cider
- 2 ☐ Nijesam pio/la cider tog dana kad sam zadnji put pio/la alkohol
- 3 ☐ <50 cl (manje od 2 flaše)
- 4 ☐ 50 -100 cl (2 -4 flaše)
- 5 ☐ 101 - 200 cl (4-8 flaša)
- 6 ☐ >200 cl (više od 8 flaša)

18e Ako si pio/la ŽESTOKA PIĆA tog dana kad si zadnji put pio/la alkohol, koliko si popio/la?

(1 čašica žestokih pića = 4-5cl)

- 1 ☐ Nikad ne pijem žestoka pića
- 2 ☐ Nijesam pio/la žestoka pića tog dana kad sam zadnji put pio/la alkohol
- 3 ☐ <8 cl (manje od 2 čašice)
- 4 ☐ 8-15 cl (2 do 3 čašice)
- 5 ☐ 16-24 cl (4 do 6 čašica)
- 6 ☐ >24 cl (više od 6 čašica)

18c Ako si pio/la MIKS PIĆA (bambus, viski kola, gemišt, đus-votka, špricer, i sl.) tog dana kad si zadnji put pio/la alkohol, koliko si popio/la?

(1 flaša miksa pića = 0,25l ili limenka od 0.33l)

- 1 ☐ Nikad ne pijem miksa pića
- 2 ☐ Nijesam pio/la miksa pića tog dana kad sam zadnji put pio/la alkohol
- 3 ☐ <50 cl (manje od 2 flaše od 0.25 l ili 1 ½ do 3 limenke od 0.33l)
- 4 ☐ 50 -100 cl (2 -4 flaše ili 1 ½ do 3 limenke od 0.33l)
- 5 ☐ 101 - 200 cl (4-8 flaša ili 3 ½ -6 limenki)
- 6 ☐ >200 cl (više od 8 flaša od 0.25l ili 6 limenki od 0.33l)

18f Molimo da na skali od 1 do 10 procijeniš KOLIKO si bio/la pijan/a tog dana kad si zadnji put pio/la alkohol. (Ako nijesi osjetio/la nikakav efekat, označi "1".)

Teško pijanstvo, na primjer
toliko da se ne sjećaš
šta se dešavalo

Ni malo

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10

☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐

☐ Nikad ne pijem alkohol

11

Sljedeće pitanje odnosi se na pijeње alkohola tokom PRETHODNIH 30 DANA

- 19** Prisjeti se PRETHODNIH 30 DANA. Koliko si puta (ako si uopšte) popio/la 5 ILI VIŠE PIĆA U JEDNOJ PRILICI (prilikom jednog izlaska, proslave, koncerta, žurke i sl.)?
 NAPOMENA: Pod "pićem" se podrazumijeva flaša ili limenka piva (25 - 33 cl), flaša cidera (25 - 33 cl), flaša/limenka miješanih pića od 25 do 33 cl; čaša vina (oko 12-15 cl), čaša žestokih pića (oko 4-5cl), ili čaša miješanih pića (oko 0.2 l).

- 1 ☐ Ni jednom
 2 ☐ 1 put
 3 ☐ 2 puta
 4 ☐ 3-5 puta
 5 ☐ 6-9 puta
 6 ☐ 10 ili više puta

Sljedeća pitanja odnose se takođe na pijeње alkohola.

- 20** KOLIKO PUTA SI (ako si uopšte) bio/la toliko PIJAN/A da si zanosio/la pri hodu, da nijesi bio/la u stanju ispravno da govoriš, da si povraćao/la ili da se nijesi sjećao/la šta se dogodilo?
 U svakom redu označi po jedan odgovor.

	Broj puta						
	0	1-2	3-5	6-9	10-19	20-39	40 ili više
a) U ŽIVOTU.....	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
b) U PRETHODNIH 12 MJESECI.....	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
c) U PRETHODNIH 30 DANA.....	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
	1	2	3	4	5	6	7

- 21** Kada si (ako si uopšte) PRVI PUT uradio/la sljedeće stvari?
 U svakom redu označi po jedan odgovor.

	Nikad	sa 9 godina ili ranije	sa 10 godina	sa 11 godina	sa 12 godina	sa 13 godina	sa 14 godina	sa 15 godina	sa 16 godina ili kasnije
a) Popio/la alkohol (bar jednu čašu).....	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
b) Napio/la se od alkohola.....	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
	1	2	3	4	5	6	7	8	9

- 22** Tokom PRETHODNIH 12 MJESECI, koliko često si pio/la alkohol....
 U svakom redu označi po jedan odgovor.

	Nikad	Rijetko	Ponekad	Često	Uvijek
a) Zato što ti pomaže da se bolje provedeš na žurci.....	☐	☐	☐	☐	☐
b) Zato što ti pomaže kad se osjećaš tužno ili nervozno.....	☐	☐	☐	☐	☐
c) Da se razveseliš kad si loše raspoložen/a.....	☐	☐	☐	☐	☐
d) Zato što ti se sviđa taj osjećaj kad piješ.....	☐	☐	☐	☐	☐
e) Da te "udari".....	☐	☐	☐	☐	☐
f) Jer alkohol čini druženja sa prijateljima zabavnijim.....	☐	☐	☐	☐	☐
g) Da bi se uklopio u grupu koja ti se dopada.....	☐	☐	☐	☐	☐
h) Zato što su žurke i proslave bolje uz alkohol.....	☐	☐	☐	☐	☐
i) Da zaboraviš na svoje probleme.....	☐	☐	☐	☐	☐
j) Zato što je to zabavno?.....	☐	☐	☐	☐	☐
k) Da bi se dopao/la drugima?.....	☐	☐	☐	☐	☐
l) Da se ne bi osjećao/la izostavljeno?.....	☐	☐	☐	☐	☐
	1	2	3	4	5

Sljedeća pitanja odnose se na lijekove za smirenje i spavanje – trankvilizere i sedative. Ove lijekove (kao što su Bromazepam, Bensedin, Leksilijum, Ksalol, Lunata, Sanval), doktori ponekad propisuju da bi ljudima pomogli da se opuste i smire ili da zaspu. U apotekama ne bi smjeli da se prodaju bez ljekarskog recepta.

23 Da li si ikada koristio/la tablete za smirenje i/ili spavanje po preporuci doktora?

- 1 ☐ Ne, nikad
- 2 ☐ Da, ali kraće od 3 sedmice
- 3 ☐ Da, 3 sedmice ili duže

Sljedeća pitanja odnose se na KANABIS (marihuanu, skank i hašiš).

24 Šta misliš, koliko teško bi ti bilo da nabaviš KANABIS (marihuanu, skank ili hašiš), kad bi to želio/la?

- 1 ☐ Nemoguće
- 2 ☐ Izuzetno teško
- 3 ☐ Dosta teško
- 4 ☐ Dosta lako
- 5 ☐ Izuzetno lako
- 6 ☐ Ne znam

25 Koliko si puta (ako si uopšte) koristio/la KANABIS (marihuanu, skank ili hašiš)?

U svakom redu označi po jedan odgovor.

	Broj puta	0	1-2	3-5	6-9	10-19	20-39	40 ili više
a) U ŽIVOTU		☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
b) U PRETHODNIH 12 MJESECI.....		☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
c) U PRETHODNIH 30 DANA.....		☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
		1	2	3	4	5	6	7

OC03 Da li si ikada imao/la priliku da probaš KANABIS (marihuanu, skank, hašiš) a da to nijesi uradio/la?

- 1 ☐ Ne
- 2 ☐ Da, jednom ili dva puta
- 3 ☐ Da, 3 ili više puta

OC04 Da li si ikad koristio/la kanabis (marihuanu, skank, hašiš) pomiješan sa duvanom?

- 1 ☐ Ne, nikad
- 2 ☐ Rijetko
- 3 ☐ S vremena na vrijeme
- 4 ☐ Dosta često
- 5 ☐ Veoma često

26 Kad si (ako si ikad) PRVI PUT probao/la KANABIS (marihuanu, skank ili hašiš)?

1 ☐ Nikad	4 ☐ sa 11 godina	7 ☐ sa 14 godina
2 ☐ sa 9 godina ili ranije	5 ☐ sa 12 godina	8 ☐ sa 15 godina
3 ☐ sa 10 godina	6 ☐ sa 13 godina	9 ☐ sa 16 godina ili kasnije

27 Jesi li koristio/la KANABIS (mariuanu, skank, hašiš) u PRETHODNIH 12 MJESECI?

1 ☐ Ne (predi na pitanje 28)

2 ☐ Da

Da li ti se u PRETHODNIH 12 MJESECI dogodilo sljedeće?

U svakom redu označi po jedan odgovor.

	Nikad	Rijetko	Povremeno	Dosta često	Veoma često
a) Da si pušio/la kanabis prije podneva?.....	☐	☐	☐	☐	☐
b) Da si pušio/la kanabis kada si sam/a?	☐	☐	☐	☐	☐
c) Da si imao probleme sa pamćenjem kada si pušio/la kanabis?	☐	☐	☐	☐	☐
d) Da su ti prijatelji ili članovi porodice rekli da bi trebalo da smanjiš ili prestaneš sa upotrebom kanabisa?	☐	☐	☐	☐	☐
e) Da si bezuspješno pokušao/la da smanjiš ili prekineš upotrebu kanabisa?.....	☐	☐	☐	☐	☐
f) Da si imao problema zbog svoje upotrebe kanabisa (svada, tuča, nesreća, loš uspjeh u školi?	☐	☐	☐	☐	☐
	1	2	3	4	5

Pitanja koja slijede odnose se na druge droge. U zagradama su tzv. ulični nazivi droga.

28 Šta misliš, KOLIKO TEŠKO BI TI BILO DA NABAVIŠ sljedeće supstance, KAD BI TO ŽELIO/LA?

U svakom redu označi po jedan odgovor.

	Nemoguće	Izuzetno teško	Dosta teško	Dosta lako	Izuzetno lako	Ne znam
a) AMFETAMINE ('spid', 'dizalice', 'ajs')	☐	☐	☐	☐	☐	☐
b) METAMFETAMINE ('met', 'kristal')	☐	☐	☐	☐	☐	☐
c) Tablete za smirenje i/ili spavanje bez ljekarskog recepta.....	☐	☐	☐	☐	☐	☐
d) EKSTAZI / MDMU ('ekser', 'eks', 'bombone', 'smajli', 'aper')	☐	☐	☐	☐	☐	☐
e) KOKAIN ('bijelo', 'lobe', 'koks', 'sneško', 'vajti', 'fina gudra')	☐	☐	☐	☐	☐	☐
	1	2	3	4	5	6

29 Koliko si puta (ako si uopšte), koristio/la sljedeće:

U svakom redu označi po jedan odgovor.

Broj puta

	0	1-2	3 ili više
a) EKSTAZI ili MDMA ('ekser', 'eks', 'bombone', 'smajli', 'aper') u životu.....	☐	☐	☐
b) EKSTAZI ili MDMA ('ekser', 'eks', 'bombone', 'smajli', 'aper') u prethodnih 12 mjeseci.....	☐	☐	☐
c) AMFETAMINE ('spid', 'dizalice', 'ajs') u životu.....	☐	☐	☐
d) AMFETAMINE ('spid', 'dizalice', 'ajs') u prethodnih 12 mjeseci	☐	☐	☐
e) METAMFETAMINE ('met', 'kristal') u životu.....	☐	☐	☐
f) METAMFETAMINE ('met', 'kristal') u prethodnih 12 mjeseci.....	☐	☐	☐
g) KOKAIN ('bijelo', 'lobe', 'koks', 'sneško', 'vajti', 'fina gudra') u životu	☐	☐	☐
h) KOKAIN ('bijelo', 'lobe', 'koks', 'sneško', 'vajti', 'fina gudra') u prethodnih 12 mjeseci	☐	☐	☐
i) KREK u životu.....	☐	☐	☐
j) KREK u prethodnih 12 mjeseci.....	☐	☐	☐
k) HEROIN ('dop', 'žuto', 'pajdo', 'prljavo') u životu	☐	☐	☐
l) HEROIN ('dop', 'žuto', 'pajdo', 'prljavo') u prethodnih 12 mjeseci	☐	☐	☐
	1	2	3

- 30** Koliko si puta (ako si uopšte) koristio/la inhalante (lijepak, aerosol iz sprejeva, benzin, butan gas, farbe i sl.) da bi se “naduvaao/la”?

U svakom redu označi po jedan odgovor.

	Broj puta		
	0	1-2	3 ili više
a) U ŽIVOTU.....	☐	☐	☐
b) U PRETHODNIH 12 MJESECI	☐	☐	☐
c) U PRETHODNIH 30 DANA	☐	☐	☐
	1	2	3

- 31** Koliko si puta u životu (ako si uopšte) koristio/la neku od sljedećih supstanci:

U svakom redu označi po jedan odgovor.

	Broj puta		
	0	1-2	3 ili više
a) LSD ili neku drugu halucinogenu drogu (“esid”, “trip”)	☐	☐	☐
b) “Magične gljive” (‘pečurke’, ‘shrums’)	☐	☐	☐
c) GHB (‘fantazi’, ‘tečni X’).....	☐	☐	☐
d) Relewin.....	☐	☐	☐
e) Droge kao heroin, kokain, amfetamin INJEKTIRANJEM.....	☐	☐	☐
	1	2	3

- 32** Koliko si puta u životu (ako si uopšte) koristio/la neku od sljedećih supstanci:

U svakom redu označi po jedan odgovor.

	Broj puta		
	0	1-2	3 ili više
a) Tablete za smirenje i/ili spavanje <u>bez ljekarskog recepta</u>	☐	☐	☐
b) Anaboličke steroide (‘anabolici’, ‘steroidi’).....	☐	☐	☐
c) Alkohol sa tabletama da te “udari”.....	☐	☐	☐
d) Tablete protiv bolova da te “udare”.....	☐	☐	☐
	1	2	3

- OC06** Kad si (ako si uopšte) PRVI PUT uradio/la sljedeće:

U svakom redu označi po jedan odgovor.

	Nikad	sa 9 godina ili ranije	sa 10 godina	sa 11 godina	sa 12 godina	sa 13 godina	sa 14 godina	sa 15 godina	sa 16 godina ili kasnije
a) Probao/la tablete za smirenje i/ili spavanje bez ljekarskog recepta	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
b) Probao/la AMFETAMINE ILI METAMFETAMINE	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
c) Probao/la KOKAIN ILI KREK	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
d) Probao/la EKSTAZI ILI “MDMU”	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
e) Probao/la inhalante da se “naduvaš”	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
f) Probao/la alkohol zajedno sa tabletama da bi te “udarilo”	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
	1	2	3	4	5	6	7	8	9

Sljedeća pitanja odnose se na tzv. NOVE PSIHOAKTIVNE SUPSTANCE

- 33** Danas su dostupne i nove psihoaktivne supstance koje djeluju tako što imitiraju efekte ilegalnih droga kao što su kanabis, ekstazi/MDMA. Nazivaju se 'legalni podizači', 'istraživačke hemikalije', 'etnobotanici' i sl, a mogu biti u obliku biljnih mješavina praška, kristala, tableta, soli za kupanje, osvježivača prostora, mirišljavih štapića, sprejeva za biljke, i sl.

Koliko puta si (ako si uopšte) koristio/la takve supstance?

U oba reda označi po JEDAN odgovor.

	Broj puta	0	1-2	3 ili više	Ne znam/ nijesam siguran/a
a) U ŽIVOTU.....		☐	☐	☐	☐
b) U PRETHODNIH 12 MJESECI		☐	☐	☐	☐
		1	2	3	4

- 34** Ako si koristio/la takve supstance U PRETHODNIH 12 mjeseci, u kom su OBLIKU bile?

Označi JEDAN ILI VIŠE odgovora.

- ☐ Nijesam koristio/la takve supstance u prethodnih 12 mjeseci
- ☐ Biljne mješavine za pušenje sa dejstvom sličnim dejstvu droga
- ☐ Prašak, kristali ili tablete sa dejstvom sličnim dejstvu droga
- ☐ Tečnosti sa dejstvom sličnim dejstvu droga
- ☐ Drugo

Sljedeća pitanja odnose se na razne supstance

- 35** Koliko po tvom mišljenju LJUDI RIZIKUJU da nanesu sebi štetu (fizički ili na neki drugi način), ako...

U svakom redu označi po jedan kvadratić.

	Nema rizika	Blagi rizik	Umjereni rizik	Veliki rizik	Ne znam
a) povremeno puše cigarete.....	☐	☐	☐	☐	☐
b) puše jednu ili više pakli cigareta dnevno.....	☐	☐	☐	☐	☐
c) probaju elektronske cigarete jednom ili dvaput	☐	☐	☐	☐	☐
d) popiju jedno ili dva pića skoro svakog dana.....	☐	☐	☐	☐	☐
e) popiju četiri ili pet pića skoro svakog dana.....	☐	☐	☐	☐	☐
f) popiju pet ili više pića u jednoj prilici skoro svakog vikenda	☐	☐	☐	☐	☐
	1	2	3	4	5

- 36** Ponovo: koliko po tvom mišljenju LJUDI RIZIKUJU da nanesu sebi štetu (fizički ili na neki drugi način), ako...

U svakom redu označi po jedan odgovor.

	Nema rizika	Blagi rizik	Umjereni rizik	Veliki rizik	Ne znam
a) probaju KANABIS (marihuanu, skank ili hašiš) jednom ili dvaput	☐	☐	☐	☐	☐
b) povremeno puše KANABIS (marihuanu, skank ili hašiš).....	☐	☐	☐	☐	☐
c) redovno puše KANABIS (marihuanu, skank ili hašiš)	☐	☐	☐	☐	☐
d) probaju EKSTAZI/ MDMA ('ekser', 'eks', 'bombone', 'smajli', 'aper') jednom ili dvaput	☐	☐	☐	☐	☐
e) redovno koriste EKSTAZI /MDMA('ekser', 'eks', 'bombone', 'smajli', 'aper')	☐	☐	☐	☐	☐
f) probaju neki AMFETAMIN ('spid', 'dizalice', 'ajs') jednom ili dvaput.....	☐	☐	☐	☐	☐
g) redovno koriste AMFETAMINE ('spid', 'dizalice', 'ajs')	☐	☐	☐	☐	☐
h) probaju SINTETIČKE KANABINOIDE (kao 'fake weed', 'K2', 'spice') jednom ili dvaput.....	☐	☐	☐	☐	☐
	1	2	3	4	5

Sljedeća pitanja odnose se na SOCIJALNE MEDIJE.

- 37** U PRETHODNIH 7 DANA, koliko sati si (ako si uopšte) proveo na internetu na socijalnim mrežama, u komunikaciji sa drugima (npr. Viber, WhatsApp, Twitter, Facebook, Skype, Snapchat, Instagram, i sl.)...?

U oba reda označi po jedan odgovor.

	Ni jedan	Pola sata ili manje	Oko sat vremena	Oko 2-3 sata	Oko 4-5 sati	6 sati ili više
a) Školskim danima (ponedjeljak-petak).....	☐	☐	☐	☐	☐	☐
b) Danima vikenda ili praznika.....	☐	☐	☐	☐	☐	☐
	1	2	3	4	5	6

- 38** Koliko se slažeš ili ne slažeš sa navedenim tvrdnjama koje se odnose na SOCIJALNE MREŽE (komuniciranje sa drugima preko interneta (WhatsApp, Twitter, Facebook, Skype, Blogs, Snapchat, Instagram, Viber i sl.).

U svakom redu označi po jedan odgovor.

	Slažem se u potpunosti	Djelimično se slažem	Ni slažem ni ne slažem	Djelimično se ne slažem	Uopšte se ne slažem
a) Mislim da provodim previše vremena na socijalnim mrežama.....	☐	☐	☐	☐	☐
b) Zapadnem u loše raspoloženje kad ne mogu da provodim vrijeme na socijalnim mrežama	☐	☐	☐	☐	☐
c) Moji roditelji kažu da provodim previše vremena na socijalnim mrežama	☐	☐	☐	☐	☐
	1	2	3	4	5

Sljedeća pitanja odnose se na igranje igrica.

- 39** U PRETHODNIH 30 DANA, koliko si sati (ako si uopšte) igrao/la igrice na kompjuteru, tabletu, konzoli, smartfone-u ili drugom elektronskom uređaju (strategijske igrice, puzzle, avanturističke igrice, fudbal, ratne igrice itd.)

U oba reda označi po jedan odgovor.

	Ni jedan	Pola sata ili manje	Oko sat vremena	Oko 2-3 sata	Oko 4-5 sati	6 sati ili više
a) Školskim danima (ponedjeljak-petak).....	☐	☐	☐	☐	☐	☐
b) Danima vikenda ili praznika.....	☐	☐	☐	☐	☐	☐
	1	2	3	4	5	6

- 40** U PRETHODNIH 7 DANA, koliko DANA si (ako si uopšte) igrao/la igrice na kompjuteru, tabletu, konzoli, smartfone-u ili drugom elektronskom uređaju (strategijske igrice, puzzle, avanturističke igrice, fudbal, ratne igrice itd.)

	Ni jedan	1 dan	2 dana	3 dana	4 dana	5 dana	6 dana	7 dana
	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
	1	2	3	4	5	6	7	8

- 41** Koliko se slažeš ili ne slažeš sa navedenim tvrdnjama koje se odnose na igranje igrica na kompjuteru, tabletu, konzoli, smartfone-u ili drugom elektronskom uređaju?

U svakom redu označi po jedan odgovor.

	Slažem se u potpunosti	Djelimično se slažem	Ni slažem ni ne slažem	Djelimično se ne slažem	Uopšte se ne slažem
a) Mislim da provodim previše vremena u igranju igrica.....	☐	☐	☐	☐	☐
b) Zapadnem u loše raspoloženje kad ne mogu da provodim vrijeme u igranju igrica.....	☐	☐	☐	☐	☐
c) Moji roditelji tvrde da provodim previše vremena u igranju igrica.....	☐	☐	☐	☐	☐
	1	2	3	4	5

Sljedeća pitanja odnose se na kockanje za novac (slot mašine, igre sa kartama ili kockama, lutrija, sportske kladionice, itd.) kako na internetu tako i u kladionicama, kazinima i sl.
NAPOMENA: Molimo da pri odgovaranju imate u vidu sve igre na sreću - uključujući sportske kladionice, bingo, tombolu

- 42** Koliko često (ako si uopšte) si kockao/la za novac u PRETHODNIH 12 MJESECI?
- 1 ☐ Nijesam kockao za novac u prethodnih 12 mjeseci
 - 2 ☐ Jednom mjesečno ili rjeđe
 - 3 ☐ 2-4 puta mjesečno
 - 4 ☐ 2-3 puta nedjeljno ili češće
- 43** Koliko si vremena (ako si uopšte) proveo kockajući za novac jednog TIPIČNOG DANA u PRETHODNIH 12 MJESECI?
- 1 ☐ Nijesam se kockao za novac u prethodnih 12 mjeseci
 - 2 ☐ Manje od pola sata
 - 3 ☐ Pola sata do sat vremena
 - 4 ☐ Oko 1 do 2 sata
 - 5 ☐ Oko 2 do 3 sata
 - 6 ☐ 3 sata ili duže
- 44** Koliko često si (ako si uopšte) kockao/la za novac DUŽE OD 2 SATA ODJEDNOM u PRETHODNIH 12 MJESECI?
- 1 ☐ Nijesam se kockao za novac u prethodnih 12 mjeseci
 - 2 ☐ Nikad
 - 3 ☐ Manje od jednom mjesečno
 - 4 ☐ Bar jednom mjesečno
 - 5 ☐ Bar jednom nedjeljno
 - 6 ☐ Svakodnevno ili skoro svakodnevno
- 45** Ako si kockao/la za novac U PRETHODNIH 12 MJESECI, koje si igre igrao/la?
 U svakom redu označi po jedan odgovor.
	Nijesam igrao/la ove igre	Jednom mjesečno ili rjeđe	2-4 puta mjesečno	2-3 puta nedjeljno ili češće
a) Slot mašine (poker aparati, druge slot mašine)	☐	☐	☐	☐
b) Karte ili igre sa kockicama (poker, bridž, dice itd)	☐	☐	☐	☐
c) Lutriju (grebalice, bingo, keno itd)	☐	☐	☐	☐
d) Kladenje na sport ili životinje (konje, pse i sl.) ...	☐	☐	☐	☐
	1	2	3	4
- 46** Ako si kockao/la za novac U PRETHODNIH 12 MJESECI, koliko često si za to koristio/la INTERNET?
- 1 ☐ Nijesam kockao za novac u prethodnih 12 mjeseci
 - 2 ☐ Nijesam nikad kockao/la za novac preko interneta
 - 3 ☐ Rijetko
 - 4 ☐ Povremeno
 - 5 ☐ Često
 - 6 ☐ Uvijek

Sada te molimo da razmisliš o kockanju za novac uopšte, i odgovoriš na sljedeća dva pitanja:

- 47** Da li si ikad osjećao/la potrebu da se kockaš u sve više i više novca?
- 1 ☐ Ne
 - 2 ☐ Da
- 48** Da li si ikad morao/la da lažeš bliske osobe o tome koliko si se kockao/la?
- 1 ☐ Ne
 - 2 ☐ Da

Sljedeća pitanja odnose se na tvoje roditelje. Ako si odrastao u hraniteljskoj porodici ili su te uglavnom podizali očuh/maćeha ili rodbina, odgovori imajući u vidu njih. Ako, npr. imaš i biološkog oca i očuha, ili i biološku majku i maćehu, odgovori imajući u vidu onog ko je imao najvažniju ulogu u tvom odrastanju.

49 Koji je stepen obrazovanja završio tvoj OTAC?

- 1 ☐ Osnovnu školu ili manje
- 2 ☐ Nekoliko razreda srednje škole
- 3 ☐ Srednju školu
- 4 ☐ Nekoliko godina fakulteta
- 5 ☐ Fakultet ili više
- 6 ☐ Ne znam
- 7 ☐ Nije primjenljivo

50 Koji je stepen obrazovanja završila tvoja MAJKA?

- 1 ☐ Osnovnu školu ili manje
- 2 ☐ Nekoliko razreda srednje škole
- 3 ☐ Srednju školu
- 4 ☐ Nekoliko godina fakulteta
- 5 ☐ Fakultet ili više
- 6 ☐ Ne znam
- 7 ☐ Nije primjenljivo

51 Koliko je tvoja porodica IMUĆNA (materijalno dobrostojeća) u poređenju sa drugim porodicama u tvojoj državi? Označi samo jedan odgovor.

- 1 ☐ Mnogo imućnija
- 2 ☐ Dosta imućnija
- 3 ☐ Imućnija
- 4 ☐ Otprilike podjednako
- 5 ☐ Manje imućna
- 6 ☐ Dosta manje imućna
- 7 ☐ Mnogo manje imućna

52 Ko od navedenih osoba živi u istom domaćinstvu sa tobom? Označi sve odgovarajuće odgovore.

1 ☐ Živim sam/a	1 ☐ Brat (braća)
1 ☐ Otac	1 ☐ Sestra (sestre)
1 ☐ Očuh	1 ☐ Djed i baba
1 ☐ Majka	1 ☐ Drugi rođak (rođaci)
1 ☐ Maćeha	1 ☐ Drugi koji nijesu rođaci (cimeri i sl.)

53 Označi koliko često sljedeće izjave važe u tvom slučaju... U svakom redu označi po jedan odgovor.

	Skoro uvijek	Često	Ponekad	Rijetko	Skoro nikad
a) Moji roditelji postavljaju jasna pravila o tome šta mogu raditi kod kuće.....	☐	☐	☐	☐	☐
b) Moji roditelji postavljaju jasna pravila o tome šta mogu raditi van kuće.....	☐	☐	☐	☐	☐
c) Moji roditelji znaju sa kim provodim vrijeme uveče.....	☐	☐	☐	☐	☐
d) Moji roditelji znaju gdje sam uveče.....	☐	☐	☐	☐	☐
e) Lako mogu da pozajmim novac od majke i/ili oca.....	☐	☐	☐	☐	☐
f) Lako mogu da dobijem novac kao poklon od majke i/ili oca.....	☐	☐	☐	☐	☐
	1	2	3	4	5

54 Interesuje nas tvoj stav u vezi sa sljedećim tvrdnjama. Pažljivo pročitaj svaku tvrdnju, i označi svoj stepen slaganja...

U svakom redu označi po jedan odgovor.

	Uopšte se ne slažem	2	3	4	5	6	Slažem se u potpunosti
a) Moja porodica zaista pokušava da mi pomogne.....	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
b) Od porodice dobijam emocionalnu pomoć i podršku koja mi je potrebna	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
c) Sa porodicom mogu razgovarati o svojim problemima	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
d) Moja porodica je spremna da mi pomogne u donošenju odluka	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
	1	2	3	4	5	6	7

55 Interesuje nas tvoj stav u vezi sa sljedećim tvrdnjama. Pažljivo pročitaj svaku tvrdnju, i označi svoj stepen slaganja...

U svakom redu označi po jedan odgovor.

	Uopšte se ne slažem	2	3	4	5	6	Slažem se u potpunosti
a) Moji prijatelji zaista pokušavaju da mi pomognu.....	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
b) Mogu da računam na svoje prijatelje kad stvari krenu naopako	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
c) Imam prijatelje sa kojima mogu podijeliti svoje tuge i radosti.....	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
d) Sa prijateljima mogu razgovarati o svojim problemima.....	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
	1	2	3	4	5	6	7

56 Znaju li tvoji otac ili majka gdje provodiš SUBOTU VEČE?

Označi samo jedan odgovor.

- 1 ☐ Znaju uvijek 2 ☐ Znaju dosta često 3 ☐ Znaju ponekad 4 ☐ Obično ne znaju

57 Da si nekad koristio/la KANABIS (marihuanu, skank ili hašiš), misliš li da bi to i rekao/la u ovom upitniku?

Označi samo jedan odgovor.

- 1 ☐ Već sam rekao/la da sam koristio/la
2 ☐ Sigurno bih
3 ☐ Vjerovatno bih
4 ☐ Vjerovatno ne bih
5 ☐ Sigurno ne bih

Na kraju još samo par pitanja koja se odnose se na tebe i tvoje mišljenje o drugima

O01 Kakav je bio tvoj uspjeh na kraju prethodnog polugodišta?

- 1 ☐ Odličan 2 ☐ Vrlo dobar 3 ☐ Dobar 4 ☐ Dovoljan 5 ☐ Nedovoljan

O02 Koliko si zadovoljan/na ...

U svakom redu označi po jedan odgovor.

	Veoma zadovoljan/a	Zadovoljan/a	Ni zadovoljan/a ni nezadovoljan/a	Ne baš zadovoljan/a	Nijesam uopšte zadovoljan/a	Ne postoji ta osoba
a) svojim odnosom sa majkom?.....	☐	☐	☐	☐	☐	☐
b) svojim odnosom sa ocem?.....	☐	☐	☐	☐	☐	☐
c) svojim odnosom sa prijateljima?	☐	☐	☐	☐	☐	☐
	1	2	3	4	5	6

O05 Po tvojoj procjeni, koliko TVOJIH PRIJATELJA...

U svakom redu označi po jedan odgovor.

	Niko	Par njih	Poneko	Većina	Svi
a) puši CIGARETE	☐	☐	☐	☐	☐
b) pije ALKOHOLNA PIĆA (pivo, vino, cider, miks pića, žestoka pića)	☐	☐	☐	☐	☐
c) se NAPIJA	☐	☐	☐	☐	☐
d) puši KANABIS (marihuanu, skank ili hašiš)	☐	☐	☐	☐	☐
e) koristi LJEKOVE ZA SMIRENJE ILI SPAVANJE (bez ljekarskog recepta)	☐	☐	☐	☐	☐
f) koristi EKSTAZI/ MDMU ('ekser', 'eks', 'bombone', 'smajli', 'aper')	☐	☐	☐	☐	☐
g) koristi INHALANTE (lijepak, aerosol iz sprejeva, butan gas i sl)	☐	☐	☐	☐	☐
	1	2	3	4	5

Posljednja dva pitanja se odnose na ENERGETSKE NAPITKE.

O10

Koliko si puta (ako si uopšte) pio/la neki ENERGETSKI NAPITAK (kao Red Bull, Energy, Guarana i sl.)?

(Pitanje se ne odnosi na tzv. "sportske napitke" kao Hydrostar, Multipower, X-sport, Isotec i sl.)

U svakom redu označi po jedan odgovor.

	Broj puta						
	0	1-2	3-5	6-9	10-19	20-39	40 ili više
a) U životu.....	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
b) U prethodnih 12 mjeseci.....	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
c) U prethodnih 30 dana.....	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
	1	2	3	4	5	6	7

O11

Koliko si puta (ako si uopšte) pio/la ENERGETSKE NAPITKE (kao Red Bull, Guarana, Energy i sl.) ZAJEDNO SA ALKOHOLOM?

(Pitanje se ne odnosi na tzv. "sportske napitke" kao Hydrostar, Multipower, X-sport, Isotec i sl.)

U svakom redu označi po jedan odgovor.

	Broj puta						
	0	1-2	3-5	6-9	10-19	20-39	40 ili više
a) U životu.....	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
b) U prethodnih 12 mjeseci.....	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
c) U prethodnih 30 dana.....	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
	1	2	3	4	5	6	7

Zahvaljujemo ti se na učešću u istraživanju.

Molimo te da sada spakuješ upitnik u kovertu, zaljepiš kovertu i ubaciš je u kutiju.

The European School Survey Project on Alcohol and Other Drugs
www.espad.org

Pyetësi për konsumimin e lëndëve

Të lutemi që, para se të fillosh të përgjigjesh në pyetje, lexoje këtë tekst me kujdes

Ky pyetësor është pjesë e studimit ndërkombëtar për konsumimin e duhanit, alkoolit dhe drogave në mesin e nxënësve evropian. Studimi quhet ESPAD – projekti evropian hulumtues për përdorimin e duhanit, alkoolit dhe drogave. Në këtë pyetësor do të përgjigjen mbi 100.000 nxënës në më shumë se 35 vende të ndryshme. Në Mal të Zi në këtë studim marrin pjesë të gjithë nxënësit e klasave të para të shkollave të mesme.

Pyetësi është **KREJTËSISHT ANONIM**. Nuk ka nevojë ta shkruash emrin tënd apo asnjë tjetër informacion personal. Pyetësin e plotësuar vendose në një zarf të zbrazët, pastaj mbylle zarfin ti vetë dhe vendose në kuti, bashkë me zarfet tjera të klasës. Anketuesit do t'i mbledhin kutitë me zarfe, dhe të mbyllura do ti çojnë në Institutin e shëndetit publik – ky është institucioni shkencor dhe shëndetësor që e zbaton këtë anketim.

Pjesëmarrja në anketim është në bazë vullnetare. Gjithashtu, nëse pyetësi ka ndonjë pyetje që për ndonjë arsye të duket problematike, thjeshtë mos u përgjigj dhe kalo tek pyetja tjetër. Nëse tek përgjigjet e ofruara nuk e gjen përgjigjen e përshtatshme, shënoje përgjigjen më të përafërt. Përgjigjet e përzgjedhura shënoji me shenjën "X" në fushën e duhur.

Është shumë me rëndësi që të mendosh para se të përgjigjesh në pyetje, me kujdes dhe sinqeritet. Edhe një herë të themi se të gjitha përgjigjet janë absolutisht anonime, dhe rezultatet do të analizohen vetëm të përmbledhura, jo në nivel të klasës apo shkollës.

Nëse donë të pyesësh diçka, ngrit dorën dhe drejtoju anketuesit i cili mund të të ndihmojë.

Të falënderojmë përzemërsisht për pjesëmarrje në këtë anketim.

Të lutemi të ja fillosh të ju përgjigjesh pyetjeve!

Instituti për shëndetin publik të Malit të Zi
Qendra për promovimin e shëndetit
Adresa: Xhon Xheksion bb; 81000 Podgoricë
Tel/Fax: +382 20 412 810; 067 626 123; 067 626 131

Pyetjet e para kanë të bëjnë me informacionet e përgjithshme për ty dhe gjërat që ti bënë dhe me të cilat merresh

1 ☐ Mashkull ☐ Femër

2 Viti i lindjes

3 Sa shpesh (nëse ndopak) i bën këto gjëra?
Në çdo radhë shëno një përgjigje

	Asnjëherë	Disa ose dy herë në vit	Një herë në muaj	Së paku një herë në javë	Gati çdo ditë
a) Luan lojë në kompjuter.....	☐	☐	☐	☐	☐
b) Merresh me sport, trajnon ose ushtron.....	☐	☐	☐	☐	☐
c) Lexon libra për kënaqësi (këtu nuk hyjnë tekstet shkollore dhe lektura).....	☐	☐	☐	☐	☐
d) Del në mbrëmje (në klube, kafe, në parti, etj.).....	☐	☐	☐	☐	☐
e) Merresh me ndonjë hobi tjetër(muzika, këndimi, vizatimi, të shkruarit, etj).....	☐	☐	☐	☐	☐
f) Me miq shkon nëpër qendra tregtare,shkoni në qytet, në park, etj.....	☐	☐	☐	☐	☐
g) E përdor internetin për ta mbushur kohën e lirë (për chat, muzikë, rrjete sociale, kripet, filmat, etj.).....	☐	☐	☐	☐	☐
h) Luan në aparate (ku mund të fitohen para).....	☐	☐	☐	☐	☐
	1	2	3	4	5

4 NË 30 DITËT E FUNDIT, sa ditë ke munguar nga një orë ose më shumë?
Në çdo radhë shëno nga një përgjigje.

	Asnjë	1 ditë	2 ditë	3-4 ditë	5-6 ditë	7 ose më shumë ditë
a) Për shkak të sëmundjes.....	☐	☐	☐	☐	☐	☐
b) Sepse ke ikur nga një orë se e gjithë dita e mësimit.....	☐	☐	☐	☐	☐	☐
c) Për arsye të tjera.....	☐	☐	☐	☐	☐	☐
	1	2	3	4	5	6

Këto pyetje kanë të bëjnë me PIRJEN E DUHANIT (duke përfshirë duhanin e mbështjellë, por JO cigaret elektronike)

5 Si mendon, sa e vështirë është ti gjeshe cigaret (duke mos përfshirë cigaret elektronike), nëse kërkon ti gjeshe?

- 1 ☐ E pamundur
- 2 ☐ Shumë vështirë
- 3 ☐ Mjaft vështirë
- 4 ☐ Mjaft lehtë
- 5 ☐ Shumë lehtë
- 6 ☐ Nuk e di

6 Sa herë NËJETË (nëse ndopak) ke pirë cigare (duke mos përfshirë cigaret elektronike)?

Numri i herëve	0	1-2	3-5	6-9	10-19	20-39	40 ose më shumë
	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
	1	2	3	4	5	6	7

7 Sa cigare ke pirë (duke mos përfshirë cigaret elektronike), në 30 DITËT E FUNDIT?

- 1 ☐ Skam pirë asnjë
- 2 ☐ Më pak se një cigare në javë
- 3 ☐ Më pak se një cigare në ditë
- 4 ☐ 1–5 cigare në ditë
- 5 ☐ 6–10 cigare në ditë
- 6 ☐ 11–20 cigare në ditë
- 7 ☐ Më shumë se 20 cigare në ditë

8 Kur (nëse ndopak) PËR HERË TË PARË i ke bërë këto gjëra?

Në çdo radhë shëno nga një kuadrat.

	Kurrë	9 vjeç ose më herët	10 vjeç	11 vjeç	12 vjeç	13 vjeç	14 vjeç	15 vjeç	16 vjeç ose më vonë
a) Ke pirë cigaren e parë (duke mos përfshirë cigaret elektronike)?.....	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
b) Ke filluar të pish cigare çdo ditë (duke mos përfshirë cigaret elektronike)?.....	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
	1	2	3	4	5	6	7	8	9

Këto pyetje kanë të bëjnë me pirjen dhe konsumimin e produkteve të nikotinës – cigaret elektronike (duke përfshirë e-cigaret dhe vaporizuesit), llulla e ujit ('nargila', 'shishe'), moist snuff ('snus') dhe duhanin që nuk ndizet ('HNB', 'heat-not-burn tobacco' siç janë IQOS)

9 A i ke pirë NDONJË HERË cigaret elektronike?

Shëno të gjitha përgjigjet e sakta.

- 1 ☐ Jo
- 1 ☐ Po, në 30 ditët e fundit
- 1 ☐ Po, në 12 muajt e fundit
- 1 ☐ Po, 12 muaj më parë ose më herët

10 Sa shpesh i ke pirë cigaret elektronike në 30 DITËT E FUNDIT?

Shënoje një përgjigje.

- 1 ☐ Skam pirë fare
- 2 ☐ Më pak se një herë në javë
- 3 ☐ Së paku një herë në javë
- 4 ☐ Gati çdo ditë/çdo ditë

11 Kur (nëse ndopak) PËR HERË TË PARË i ke bërë këto gjëra?

Në çdo radhë shëno nganjë kuadrat.

	Kurrë	9 vjeç ose më herët	10 vjeç	11 vjeç	12 vjeç	13 vjeç	14 vjeç	15 vjeç	16 vjeç ose më vonë
a) Ke pirë cigaren e parë elektronike.....	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
b) Ke filluar të pish cigare elektronike çdo ditë	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
	1	2	3	4	5	6	7	8	9

12 Kur e ke provuar cigaren elektronike për herë të parë (nëse e ke provuar), si ka qenë raporti yt me pirjen e duhanit?

- 1 ☐ Nuk e kam provuar cigaren elektronike asnjëherë
- 2 ☐ Nuk kam pirë cigare asnjëherë
- 3 ☐ Nganjëherë kam pirë cigare
- 4 ☐ Rregullisht kam pirë cigare

13 A ke përdor NDONJË HERË nargila ('llullën ujore', 'shishen'), moist snuff ('snus') ose "duhanin që nuk ndizet" ('heat-not-burn' tobacco ko IQOS etj.)?

Shëno të gjitha përgjigjet që të përkasin.

	Kurrë	Po, në 30 ditë të kaluara	Po, në 12 muaj të kaluara	Po, para 12 muajve
a) Nargilen (llullën ujore, 'shishen').....	☐	☐	☐	☐
b) Moist snuff ('snus')	☐	☐	☐	☐
c) Duhani që nuk ndizet ('Heat-not-burn tobacco').....	☐	☐	☐	☐
	1	1	1	1

Këto pyetje kanë të bëjnë me pijet alkoolike – duke përfshirë birrën, cider, pijet e përziera (verë e ujë me gaz, bambus (verë e kuqe me coca-cola), juice- votka, etj), verë e pije të shkurta alkoolike

- 14** Sipas mendimit tënd, sa vështirë do të ishte të gresh pijet alkoolike në fjalë, po pate dëshirë për një gjë të tillë?
Në çdo radhë shëno nga një kuadrat.

	E pamundur	Shumë vështirë	Mjaft vështirë	Mjaft lehtë	Tepër lehtë	Nuk e di
a) Birrë (pa konsideruar birrën joalkoolike si psh. Bavaria pa alkool dhe radlera me përqindje të ulët të alkoolit - psh. Nikšičko cool me limon).....	☐	☐	☐	☐	☐	☐
b) Cider (psh. Carling cider, Somersby cider etj. pa përfshirë cidra me përqindje të ulët të alkoolit nën 2.5%).....	☐	☐	☐	☐	☐	☐
c) Mijs-pijet (breezer-at, bambus, uiski cola, verë me ujë me gaz, juice-votka, etj).....	☐	☐	☐	☐	☐	☐
d) Verë (duke përfshirë shampanjë, verërat e gazuara etj.)	☐	☐	☐	☐	☐	☐
e) Pijet të shkurta alkoolike (raki, uiski, bradhëi, votka, kokteje etj.).....	☐	☐	☐	☐	☐	☐
	1	2	3	4	5	6

- 15** Sa herë (nëse ndopak) e ke konsumuar ndonjë pije alkoolike (birrë, verë ose pije të shkurta alkoolike)?
Në çdo radhë shëno nga një kuadrat.

	Numri që tregon se sa herë						
	0	1-2	3-5	6-9	10-19	20-39	40 ose më shumë
a) Në jetë	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
b) Në 12 muaj të fundit.....	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
c) Në 30 ditë të fundit	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
	1	2	3	4	5	6	7

- 16** Le të kujtohen 30 DITË TË FUNDIT. Sa herë (nëse ndopak) ke konsumuar ndonjë nga pijet e përmendura?
Në çdo radhë shëno nga një kuadrat.

	Numri që tregon se sa herë						
	0	1-2	3-5	6-9	10-19	20-39	40 ose më shumë
a) Birrë (pa konsideruar birrën joalkoolike si psh. Bavaria pa alkool dhe radlera me përqindje të ulët të alkoolit - psh. Nikšičko cool me limon)	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
b) Cider (psh. Carling cider, Somersby cider etj. pa përfshirë cidra me përqindje të ulët të alkoolit nën 2.5%).....	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
c) Mijs-pijet(breezer-at, bambus, uiski cola, verë me ujë me gaz, juice-votka, etj).....	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
d) Verë (duke përfshirë shampanjë, verërat e gazuara etj.).....	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
e) Pijet të shkurta alkoolike (raki, uiski, bradhëi, votka, kokteje etj).....	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
	1	2	3	4	5	6	7

Pyetjet e radhës i referohen DITËS kur për HERË TË FUNDIT ke konsumuar alkool.

- 17** Kur ke konsumuar alkool për herë të fundit?

- ☐ Kurrë nuk e pijë alkoolin
- ☐ Para 1-7 ditëve
- ☐ Para 8-14 ditëve
- ☐ Para 15 - 30 ditëve
- ☐ Para një muaji deri në një vit
- ☐ Para më se një viti

18 Le të kujtohet **DITA KUR HERËN E FUNDIT** ke konsumuar alkool. Cilat pijet alkoolike i ke pirë atë ditë (shiko shembujt në kllapa)?

Shënoji **TË GJITHA** përgjigjet përkatëse.

- 1 ☐ Kurrë nuk e pijë alkoolin
- 1 ☐ Birrë (pa konsideruar birrën joalkoolike si psh. Bavaria pa alkool dhe radlera me përqindje të ulët të alkoolit - psh. Nikšičko cool me limon)
- 1 ☐ Cider (psh. Carling cider, Somersby cider etj. pa përfshirë cidra me përqindje të ulët të alkoolit nën 2.5%)
- 1 ☐ Miks-pije(breezer-at, bambus, uiski cola, verë me ujë me gaz, juice-votka, etj)
- 1 ☐ Verë (duke përfshirë shampanjë, verërat e gazuara etj.)
- 1 ☐ Pijet e shkurta alkoolike (raki, uiski, bradhëi, votka, kokteje etj.)

18a Nëse ke pirë **BIRRË** atë ditë kur herën e fundit ke konsumuar alkool, sa ke pi?

(1 shishe e vogël e birrës=25 cl; 1 kanaqe e birrës=33 cl; 1 krikëll e birrës dhe 1 kanaqe e madhe =50 cl)

- 1 ☐ Kurrë nuk e pijë birrën
- 2 ☐ Nuk kam pi birrë herën e fundit kur kam konsumuar alkoolin
- 3 ☐ < 50 cl(më pak se 2 shishe të vogla/2 kanaqe/ 1 krikëll)
- 4 ☐ 50 -100 cl (2 -4 shish të vogla 1 ½ deri në 3 kanaqe ose 1 deri në 2 kriklla)
- 5 ☐ 101 - 200 cl (4-8 shishe të vogla ose 3 ½ -6 kanaqe ose 2-4 kriklla)
- 6 ☐ >200 cl(më shumë se 8 shishe të vogla /6 kanaqe /4 kriklla)

18b Nëse ke pirë **CIDER** atë ditë kur herën e fundit ke konsumuar alkool, sa ke pi?

(1 shishe cider = 0,25 l)

- 1 ☐ Kurrë nuk e pijë ciderin
- 2 ☐ Nuk kam pi birrë herën e fundit kur kam konsumuar alkoolin
- 3 ☐ <50 cl(më pak se 2 shishe)
- 4 ☐ 50 -100 cl(2 -4 shishe)
- 5 ☐ 101 - 200 cl(4-8 shishe)
- 6 ☐ >200 cl(më shumë se 8 shishe)

18c Nëse ke pirë **MIKS PIJEVE** bambus, uiski cola, verë me ujë me gaz, juice-votka, etj) atë ditë kur herën e fundit ke konsumuar alkool, sa ke pi?

(1 shishe e miks pijeve = 0,25l ose kanaqe prej 0.33l)

- 1 ☐ Kurrë nuk i pijë miks pijet
- 2 ☐ Nuk kam pi miks pije herën e fundit kur kam konsumuar alkoolin
- 3 ☐ <50 cl(më pak se 2 shishe prej 0.25 l ose 1 ½ deri në 3 kanaqe 0.33l)
- 4 ☐ 50 -100 cl (2 -4 shishe ose 1 ½ deri në 3 kanaqe 0.33l)
- 5 ☐ 101 - 200 cl (4-8 shishe ose 3 ½ -6 kanaqe)
- 6 ☐ >200 cl (më shumë se 8 shishe 0.25l ose 6 kanaqe 0.33l)

18d Nëse ke pirë **VERË** atë ditë kur herën e fundit ke konsumuar alkool, sa ke pi?

(1 gotë vere =10 - 12 ml, 1 shishe vere =75cl)

- 1 ☐ Kurrë nuk e pijë verën
- 2 ☐ Nuk kam pi verë herën e fundit kur kam konsumuar alkoolin
- 3 ☐ <20 cl (më pak se 2 gota)
- 4 ☐ 20-40 cl (2 deri në 3 gota ose një gjysme shishe)
- 5 ☐ 41-74 cl (prej 4 deri në 6 gota)
- 6 ☐ >74 cl (më shumë se një shishe)

18e Nëse ke pirë **PIJE TË SHKURTA ALKOOLIKE** atë ditë kur herën e fundit ke konsumuar alkool, sa ke pi?

(1 gotë e alkoolit= 4-5cl)

- 1 ☐ Kurrë nuk i pijë pijet e shkurta alkoolike
- 2 ☐ Nuk kam pi pije të shkurta alkoolike herën e fundit kur kam konsumuar alkoolin
- 3 ☐ <8 cl (më pak se 2 gota)
- 4 ☐ 8-15 cl (2 deri në 3 gota)
- 5 ☐ 16-24 cl (4 deri në 6 gota)
- 6 ☐ >24 cl (më shumë se 6 gota)

18f Ju lutemi që në gradën 1 deri në 10 të vlerësosh SA ke qenë i dehur atë ditë kur herën e fundit e ke konsumuar alkoolin.

(nëse nuk ke pas asnjëfarë efekti, shëno me "1".)

I dehur rëndë, për shembul aq sa nuk të kujtohet se çfarë ka ndodhur

Aspak

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10

☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐ ☐

☐ Kurrë nuk e pijë alkoolin

11

- 19** Le të kujtohen 30 DITË TË FUNDIT. Sa herë (nëse ndopak) ke konsumuar 5 OSE MË SHUMË PIJË GJATË NJË RASTI (gjatë daljes në qytet, festimit, koncertit, party etj.).
Nën "pije" konsiderohet shishja ose kanaqja e birrës (25 - 33 cl), një shishe cider (25 - 33 cl), shishe/kanaqe e pijeve miks prej 25 deri në 33 cl; një gotë verë (rreth 12-15cl), një gotë pije të shkurt alkoolike (rreth 4-5cl), ose gotë e pijeve miks (rreth 0.2 l).

- 1 ☐ Asnjëherë
2 ☐ 1 herë
3 ☐ 2 herë
4 ☐ 3-5 herë
5 ☐ 6-9 herë
6 ☐ 10 ose më shumë herë

- 20** SA HERË (nëse ndopak) ke qenë aq I/E DEHUR që je lëkund gjatë ecjes, që nuk ke qenë në gjendje për të folur rregullisht, që ke vjellë ose nuk të kujtohet se çfarë ka ndodhur?
Në çdo radhë shëno nga një kuadrat.

	Numri që tregon se sa herë						
	0	1-2	3-5	6-9	10-19	20-39	40 ose më shumë
a) Në jetë	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
b) Në 12 muaj të fundit	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
c) Në 30 ditë të fundit	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
	1	2	3	4	5	6	7

- 21** Kur (nëse ndopak) PËR HERË TË PARË ke bërë këto gjera?
Në çdo radhë shëno nga një përgjigje.

	9 vjeç ose më parë	10 vjeç	11 vjeç	12 vjeç	13 vjeç	14 vjeç	15 vjeç ose më vonë	16 vjeç
a) Ke konsumuar alkool (së paku një gotë)	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
b) Je dehur me alkool	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
	1	2	3	4	5	6	7	8

- 22** Gjatë 12 MUAJVE TË FUNDIT, sa shpesh ke konsumuar alkoolin....
Në çdo radhë shëno nga një përgjigje.

	Kurrë	Rrallë	Ka ndonjëherë	Shpesh	Çdoherë
a) Sepse të ndihmon të kalosh sa më mirë në party	☐	☐	☐	☐	☐
b) Sepse të ndihmon kur ndihesh i/e trishtuar ose nervoz	☐	☐	☐	☐	☐
c) Që të argëtohesh kur nuk je në disponim	☐	☐	☐	☐	☐
d) Sepse të pëlqen ndjenja kur pinë	☐	☐	☐	☐	☐
e) Që të "godasin"	☐	☐	☐	☐	☐
f) Sepse alkooli bën që shoqërimi me miqtë të jetë më argëtues	☐	☐	☐	☐	☐
g) Që t'i përshtatesh grupit që të pëlqen	☐	☐	☐	☐	☐
h) Sepse party dhe festimet janë më të mira me alkool	☐	☐	☐	☐	☐
i) Që t'i harrosh problemet e veta	☐	☐	☐	☐	☐
j) Sepse është argëtuese?	☐	☐	☐	☐	☐
k) Për tu pëlqyer të tjerëve?	☐	☐	☐	☐	☐
l) Që mos të ndihesh i/e mënjeluar?	☐	☐	☐	☐	☐
	1	2	3	4	5

Pyetjet e radhës i referohen tabletave për qetësim dhe gjumë – trankilizave dhe qetësuesve. Këto tableta (siç janë Bromazepam, Bensedin, Leksilium, Ksalol, Lunata, Sanval), mjekët ka ndonjëherë i japin njerëzve për tu qetësuar, për të fjetur ose për tu relaksuar. Këto ilaçe në farmaci nuk do të guxonin të shiten pa recetë të mjekut.

23 A ke përdorur kurrë më parë tabletat për qetësim dhe/ose gjumë (siç janë Bromazepam, Bensedin, Leksilium, Ksalol, Lunata, Sanval etj.) me rekomandim të mjekut?

- 1 ☐ Jo, kurrë
- 2 ☐ Po, por më pak se 3 javë
- 3 ☐ Po, 3 javë ose më gjatë

Pyetjet e radhës kanë të bëjnë me KANABISIN (marihuanën, skankun de hashashin)

24 Çfarë mendon, sa vështirë do të ishte për tu për të gjetur kanabisin (marihuanën, skankun ose hashashin), po pate dëshirë për një gjë të tillë?

- 1 ☐ E pamundur
- 2 ☐ Shumë vështirë
- 3 ☐ Mjaft vështirë
- 4 ☐ Mjaft lehtë
- 5 ☐ Shumë lehtë
- 6 ☐ Nuk e di

25 Sa herë (nëse ndopak) ke përdorur KANABISIN (marihuanën, skankun ose hashashin)?

Në çdo radhë shëno nga një përgjigje.

Sa herë	0	1-2	3-5	6-9	10-19	20-39	40 ose më shumë
a) Në jetë	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
b) Në 12 muaj të fundit	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
c) Në 30 ditë të fundit	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
	1	2	3	4	5	6	7

OC03 A ke pas rast ndonjëherë të konsumosh kanabisin (marihuanën, skankun, hashashin), por ti nuk e ke bërë atë?

- 1 ☐ Jo
- 2 ☐ Po, njëherë apo dy
- 3 ☐ Po, 3 ose më shumë herë

OC04 A ke konsumuar kurrë kanabisin të përzier me duhanin?

- 1 ☐ Jo, kurrë
- 2 ☐ Rrallë
- 3 ☐ Kohë pas kohe
- 4 ☐ Mjaft shpesh
- 5 ☐ Shumë shpesh

26 Kur (nëse ndopak) e ke konsumuar PËR HERË TË PARË KANABISIN (marihuanën, skankun ose hashashin)?

1 ☐ Kurrë	4 ☐ 11 vjeç	7 ☐ 14 vjeç
2 ☐ 9 vjeç ose më parë	5 ☐ 12 vjeç	8 ☐ 15 vjeç
3 ☐ 10 vjeç	6 ☐ 13 vjeç	9 ☐ 16 vjeç ose më vonë

27 A ke konsumuar KANABIS (marihuanë, skank, hashash) gjatë 12 MUAJVE TË FUNDIT?

1 ☐ Jo → (shkonë tek pyetja 28)

2 ☐ Po → A të ka ndodhur gjatë 12 MUAJVE TË FUNDIT ndonjë nga këto gjëra?

Në çdo radhë shëno nga një përgjigje.

	Kurrë	Rrallë	Ndonjëherë	Mjaft shpesh	Shumë shpesh
a) A ke konsumuar kanabis paradite?	☐	☐	☐	☐	☐
b) A ke konsumuar kanabis kur ishe vetëm?	☐	☐	☐	☐	☐
c) A ke pas probleme me të kujtuarit kur ke konsumuar kanabis?	☐	☐	☐	☐	☐
d) A të kanë thënë miqtë ose anëtarët e familjes që do të duhesh ta reduktosh ose të ndalosh me konsumimin e kanabisit?	☐	☐	☐	☐	☐
e) A ke tentuar pa sukses që ta reduktosh ose të ndalosh me konsumimin e kanabisit?	☐	☐	☐	☐	☐
f) A ke pas probleme për shkak të konsumimit të kanabisit (grindje, rrahje, aksidente, suksesi i dobët në shkollë)?	☐	☐	☐	☐	☐
	1	2	3	4	5

Pyetjet e radhës kanë të bëjnë me disa droga të tjera. Në kllapa janë të ashtuquajturat emrat "rrugore" të drogave.

28 Çfarë mendon, SA VËSHTIRE DO TË ISHTE PËR TU PËR TË GJETUR këto substanca, PO PATE DËSHIRË PËR NJË GJË TË TILLË?

Në çdo radhë shëno nga një përgjigje.

	E pamundur	Shumë vështirë	Mjaft vështirë	Mjaft lehtë	Shumë lehtë	Nuk e di
a) Amfetamina ("ngritësit", "spid", "ajs")	☐	☐	☐	☐	☐	☐
b) Metamfetamina ("met", "kristal")	☐	☐	☐	☐	☐	☐
c) Tableta për qetësim dhe/ose gjumë pa recetë nga mjeku	☐	☐	☐	☐	☐	☐
d) Ekstazia ("ija", "kok", "tableta")	☐	☐	☐	☐	☐	☐
e) Kokaina	☐	☐	☐	☐	☐	☐
	1	2	3	4	5	6

29 Sa herë (nëse ndopak), ke konsumuar:

Në çdo radhë shëno nga një përgjigje.

Numri që tregon se sa herë

	0	1-2	3 ose më shumë
a) EKSTAZIN /MDMA në jetë	☐	☐	☐
b) EKSTAZIN/MDMA në 12 muaj të fundit	☐	☐	☐
c) AMFETAMINA në jetë	☐	☐	☐
d) AMFETAMINA në 12 muaj të fundit	☐	☐	☐
e) METAMFETAMINA në jetë	☐	☐	☐
f) METAMFETAMINA në 12 muaj të fundit	☐	☐	☐
g) KOKAINEN në jetë	☐	☐	☐
h) KOKAINEN në 12 muaj të fundit	☐	☐	☐
i) KRAK në jetë	☐	☐	☐
j) KRAK në 12 muaj të fundit	☐	☐	☐
k) HEROINEN në jetë	☐	☐	☐
l) HEROINEN në 12 muaj të fundit	☐	☐	☐
	1	2	3

- 30** Sa herë (nëse ndopak) ke konsumuar inhalantet (ngjitës, aerosol nga sprejet, benzinën, butan gaz, bojërat etj.) për tu "ngritur"?
- Në çdo radhë shëno nga një përgjigje.

	Sa herë		
	0	1-2	3 ose më shumë
a) Në jetë	☐	☐	☐
b) Në 12 muaj të fundit.....	☐	☐	☐
c) Në 30 ditë të fundit.....	☐	☐	☐
	1	2	3

- 31** Sa herë në jetë (nëse ndopak) ke konsumuar një nga këto substanca:
- Në çdo radhë shëno nga një përgjigje.

	Sa herë		
	0	1-2	3 ose më shumë
a) LSD ose ndonjë drogë tjetër halucinogjene ("esid", "trip")	☐	☐	☐
b) "Kërpudha magjike"	☐	☐	☐
c) GHB ("fantazi", "X rrjedhës")	☐	☐	☐
d) Relewin	☐	☐	☐
e) Drogat siç janë heroina, kokaina, amfetamina dhe <u>me injektim</u>	☐	☐	☐
	1	2	3

- 32** Sa herë në jetë (nëse ndopak) ke konsumuar një nga këto substanca:
- Në çdo radhë shëno nga një përgjigje.

	Sa herë		
	0	1-2	3 ose më shumë
a) Tabletat për qetësim dhe/ose gjumë <u>pa recetë nga mjeku</u>	☐	☐	☐
b) Steroida anabolike.....	☐	☐	☐
c) Alkool me tableta, që të "godasin"	☐	☐	☐
d)Tableta për dhimbje, që të "godasin"	☐	☐	☐
	1	2	3

- OC06** Kur (nëse ndopak) PËR HERË TË PARË ke bërë një gjë nga këto:
- Në çdo radhë shëno nga një përgjigje.

	9 vjeç	10 vjeç	11 vjeç	12 vjeç	13 vjeç	14 vjeç	15 vjeç	16 vjeç
	Kurrë	ose më parë						ose më vonë
a) Konsumuar qetësim dhe/ose gjumë <u>pa recetë nga mjeku</u>	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
b) Konsumuar amfetamina ose metamphetamine.....	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
c) Konsumuar kokainën ose krakun.....	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
d) Konsumuar ekstazien.....	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
e) Konsumuar inhalantet (ngjitësin, aerosol, benzinën, butan gazin, bojërat etj.) për tu "ngritur".....	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
f)Konsumuar alkool me tableta që të "godasin".....	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
	1	2	3	4	5	6	7	8

- 33** Sot janë të qasshme dhe substancat e reja që ndikojnë në mënyrë që imitojnë efektet e drogave ilegale siç janë kanabisi dhe ekstazia. Quhen “ngritësit legal”, “lëndët kimike studiuese”, “etno-botanikët”, etj, dhe mund të jenë në formë të pluhurit, kristalit, tabletave etj.

Sa herë (nëse po) ke konsumuar substancat e tilla?

Në të dy radhëe shëno nga një përgjigje.

	Sa herë			
	0	1-2	3 ose më shumë	Nuk e di/ nuk jam i/e sigurt
a) Ndonjëherë në jetë.....	☐	☐	☐	☐
b) NË 12 MUAJ TË FUNDIT.....	☐	☐	☐	☐
	1	2	3	4

- 34** Nëse ke përdorur substanca të tilla NË 12 MUAJ TË FUNDIT, në cilën FORMË ishin?

NJË OSE MË SHUMË përgjigje.

- ☐ Nuk kam përdorur substanca të tilla në 12 muaj të fundit
☐ Përzierje bimore për pirje me ndikim të ngjashëm ndikimit të drogave
☐ Pluhur, kristale ose tableta me ndikim të ngjashëm ndikimit të drogave
☐ Lëngje me ndikim të ngjashëm ndikimit të drogave
☐ Diçka tjetër

Pyetjet e radhës i referohen substancave të ndryshme

- 35** Sipas mendimit tënd, sa RREZIKOJNË NJERËZIT që të bëjnë dëm vetës (fizikisht ose në ndonjë mënyrë tjetër), nëse:

Në çdo radhë shëno nga një kuadrat.

	Nuk ka rrezik	Rrezik i vogël	Rrezik i moderuar	Rrezik i madh	Nuk e di
a) kohë pas kohë pinë cigare.....	☐	☐	☐	☐	☐
b) pinë një ose më shumë paket cigare në ditë	☐	☐	☐	☐	☐
c) shijojnë cigaret elektronike njëherë ose dy.....	☐	☐	☐	☐	☐
d) konsumojnë një ose dy pije për çdo ditë.....	☐	☐	☐	☐	☐
e) konsumojnë katër ose pesë pije për çdo ditë	☐	☐	☐	☐	☐
f) konsumojnë pesë ose më shumë pije gjatë një rasti gati çdo fundjave.....	☐	☐	☐	☐	☐
	1	2	3	4	5

- 36** *Përsëri:* Sipas mendimit tënd, sa RREZIKOJNË NJERËZIT që të bëjnë dëm vetës (fizikisht ose në ndonjë mënyrë tjetër), nëse:

Në çdo radhë shëno nga një kuadrat.

	Nuk ka rrezik	Rrezik i vogël	Rrezik i moderuar	Rrezik i madh	Nuk e di
a) konsumojnë KANABIS (marihuanë, skank ose hashash) njëherë ose dy	☐	☐	☐	☐	☐
b) kohë pas kohe konsumojnë KANABIS (marihuanë, skank ose hashash)	☐	☐	☐	☐	☐
c) rregullisht konsumojnë KANABIS (marihuanë, skank ose hashash).....	☐	☐	☐	☐	☐
d) konsumojnë EKSTAZIN njëherë ose dy	☐	☐	☐	☐	☐
e) kohë pas kohe konsumojnë EKSTAZIN.....	☐	☐	☐	☐	☐
f) konsumojnë ndonjë AMFETAMINË një herë ose dy.....	☐	☐	☐	☐	☐
g) rregullisht konsumojnë AMFETAMINËT.....	☐	☐	☐	☐	☐
h) konsumojnë KANABINOIDET SINTETIKE njëherë ose dy.....	☐	☐	☐	☐	☐
	1	2	3	4	5

- 37 GJATË 7 DITËVE TË FUNDIT**, sa orë (nëse ndopak) ke kaluar në internet në rrjete shoqërore, në komunikim me të tjerët (psh. Viber, WhatsApp, Twitter, Facebook, Skype, Snapchat, Instagram, etj.)...?
Në të dy rënde shëno nga një përgjigje.

	Asnjë	Gjysmë ore apo më pak	Rreth një ore	Rreth 2-3 orë	Rreth 4-5 orë	6 orë ose më shumë
a) Ditëve të shkollës (e hëne – e premte).....	☐	☐	☐	☐	☐	☐
b) Ditëve të vikendit ose të festave.....	☐	☐	☐	☐	☐	☐
	1	2	3	4	5	6

- 38** Sa pajtohesh ose nuk pajtohesh me deklaratime vijuese që i referohen **RRJETEVE SHOQËRORE** (komunikimi me të tjerët përmes internetit (WhatsApp, Twitter, Facebook, Skype, Blogs, Snapchat, Instagram, Viber, etj)).
Në çdo radhë shëno nga një kuadrat.

	Plotësisht pajtohem	Pjesërisht pajtohem	As pajtohem as nuk pajtohem	Pjesërisht nuk pajtohem	Aspak nuk pajtohem
a) Mendoj se kaloj shumë kohë në rrjete shoqërore.....	☐	☐	☐	☐	☐
b) Shqetësohem kur nuk mund ta kaloj kohën në rrjete shoqërore.....	☐	☐	☐	☐	☐
c) Prindërit e mi thonë e kaloj shumë kohë në rrjete shoqërore	☐	☐	☐	☐	☐
	1	2	3	4	5

Pyetjet e radhës i referohen gaming-ut (video-lojërave)

- 39 GJATË 30 DITËVE TË FUNDIT**, sa orë (nëse ndopak) ke kaluar duke luajtur lojërat në kompjuter, tablet, konzollë, smartphone ose ndonjë pajisje tjetër elektronike (lojëra strategjie, puzzle, lojëra aventureske, futboll, lojëra luftarake etj.)
Në të dy rënde shëno nga një përgjigje.

	Asnjë	Gjysmë ore apo më pak	Rreth një ore	Rreth 2-3 orë	Rreth 4-5 orë	6 orë ose më shumë
a) Ditëve të shkollës (e hëne – e premte).....	☐	☐	☐	☐	☐	☐
b) Ditëve të vikendit ose të festave.....	☐	☐	☐	☐	☐	☐
	1	2	3	4	5	6

- 40 GJATË 7 DITËVE TË FUNDIT**, sa DITË (nëse ndopak) ke luajtur lojërat në kompjuter, tablet, konzollë, smartphone ose ndonjë pajisje tjetër elektronike (lojëra strategjie, puzzle, lojëra aventureske, futboll, lojëra luftarake etj.)
Në të dy rënde shëno nga një përgjigje.

Asnjë	1 ditë	2 ditë	3 ditë	4 ditë	5 ditë	6 ditë	7 ditë
☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
1	2	3	4	5	6	7	8

- 41** Sa pajtohesh ose nuk pajtohesh me deklaratime vijuese që i referohen luajtjes së lojërave në kompjuter, tablet, konzollë, smartphone, ose ndonjë pajisje tjetër elektronike?
Në çdo radhë shëno nga një përgjigje.

	Plotësisht pajtohem	Pjesërisht pajtohem	As pajtohem as nuk pajtohem	Pjesërisht nuk pajtohem	Aspak nuk pajtohem
a) Mendoj se kaloj tepër shumë kohë duke luajtur lojëra.....	☐	☐	☐	☐	☐
b) Shqetësohem kur nuk mund ta kaloj kohën duke luajtur lojëra.....	☐	☐	☐	☐	☐
c) Prindërit e mi thonë e kaloj shumë kohë duke luajtur lojëra.....	☐	☐	☐	☐	☐
	1	2	3	4	5

Pyetjet e radhës i referohen bixhozit për të holla (slot makinat, lojërat me letra ose blloqe, lotari, bastoret, etj.) si në internet ashtu edhe në bastore, kazinotë, etj.

42 Sa shpesh (nëse ndopak) ke luajt bixhoz NË 12 MUAJ TË FUNDIT?

- 1 ☐ Nuk kam luajt bixhoz për të holla në 12 muaj të fundit
- 2 ☐ Njëherë në muaj ose më rrallë
- 3 ☐ 2-4 herë në muaj
- 4 ☐ 2-3 herë në javë ose më shpesh

43 Sa kohë (nëse ndopak) ke kaluar në bixhoz për të holla gjatë një DITË TIPIKE në 12 MUAJ TË FUNDIT?

- 1 ☐ Nuk kam luajt bixhoz për të holla në 12 muaj të fundit
- 2 ☐ Më pak se gjysmë ore
- 3 ☐ Gjysmë ore deri në 1 orë
- 4 ☐ 1 deri në 2 orë
- 5 ☐ 2 deri në 3 orë
- 6 ☐ Tre orë ose më gjatë

44 Sa shpesh (nëse ndopak) ke luajt bixhoz për të holla MË GJATË SE 2 ORË NË VAZHDIMËSI në 12 MUAJ TË FUNDIT?

- 1 ☐ Nuk kam luajt bixhoz për të holla në 12 muaj të fundit
- 2 ☐ Kurrë
- 3 ☐ Më pak se njëherë në muaj
- 4 ☐ Së paku njëherë në muaj
- 5 ☐ Së paku njëherë në javë
- 6 ☐ Për çdo ditë ose gati për çdo ditë

45 Nëse ke luajt bixhoz për të holla në 12 MUAJ TË FUNDIT, cilat lojë ke luajt?
Në çdo radhë shëno nga një përgjigje.

	Nuk kam luajtur këto lojë	Njëherë në muaj ose më rrallë	2-4 herë në muaj	2-3 herë në javë ose më shpesh
a) Slot makina (poker aparatet, slot makina të tjera)	☐	☐	☐	☐
b) Letra ose lojëra me blloqe (poker, brixh, dice, etj.) ..	☐	☐	☐	☐
c) Lotari (gërvishtëse, bingo, keno, etj.).....	☐	☐	☐	☐
d) Baste në sport ose kafshë (kuajt, qenë, etj.).....	☐	☐	☐	☐
	1	2	3	4

46 Nëse ke luajt bixhoz për të holla në 12 MUAJ TË FUNDIT, sa shpesh ke përdor INTERNETIN për këtë qëllim?
Në çdo radhë shëno nga një përgjigje.

- 1 ☐ Nuk kam luajt bixhoz për të holla në 12 muaj të fundit
- 2 ☐ Kurrë nuk kam luajt bixhoz për të holla përmes interneti
- 3 ☐ Rrallë
- 4 ☐ Kohë pas kohe
- 5 ☐ Shpesh
- 6 ☐ Çdoherë

- 47 Tani mendo për bixhozin për të holla në përgjithësi:
A ke ndjëjë nevojën që të luash bixhoz për më shumë dhe më shumë të holla?
1 ☐ Jo
2 ☐ Po

- 48 A ta dashtë që të gënesh personat e afërta se sa ke luajt bixhoz?
1 ☐ Jo
2 ☐ Po

Pyetjet e radhës i referohen prindërve të tu. Nëse je rritur në familje kujdestare ose kryesisht të kanë rritur njerku/njerka ose të afërmit jep përgjigjen për ata. Nëse, për shembull, e ke edhe babin biologjik edhe njerkun, ose edhe nënën biologjike edhe njerken, përgjigju për personin që ka pas rolin kryesor në rritjen tënde.

- 49 Çfarë shkolle ka kryer BABAI yt?
1 ☐ Shkollën fillore ose më pak
2 ☐ Disa klasë të shkollës së mesme
3 ☐ Shkollën e mesme
4 ☐ Disa vite të fakultetit
5 ☐ Fakultetin ose më shumë
6 ☐ Nuk e di
7 ☐ Nuk është zbatueshme

- 50 Çfarë shkolle ka kryer NËNA jote?
1 ☐ Shkollën fillore ose më pak
2 ☐ Disa klasë të shkollës së mesme
3 ☐ Shkollën e mesme
4 ☐ Disa vite të fakultetit
5 ☐ Fakultetin ose më shumë
6 ☐ Nuk e di
7 ☐ Nuk është zbatueshme

- 51 Sa e PASUR është familja jote (materialisht e pasur) në krahasim me familjet tjera në vendin tënd?
Shëno vetëm një përgjigje.
1 ☐ Shumë më e pasur
2 ☐ Mjaft më e pasur
3 ☐ Më e pasur
4 ☐ Gati barabar
5 ☐ Më pak e pasur
6 ☐ Mjaft më pak e pasur
7 ☐ Shumë më pak e pasur

- 52 Kush nga këta persona jeton me ty në të njëjtën amvisëri?
Shëno të gjitha përgjigjet përkatëse.
1 ☐ Jetoj vetëm
1 ☐ Babai
1 ☐ Njerku
1 ☐ Nëna
1 ☐ Njerka
1 ☐ Vëllai (vëllezërit)
1 ☐ Motra (motrat)
1 ☐ Gjyshi dhe gjyshja
1 ☐ Kushërini (kushërinjtë)
1 ☐ Të tjerët që nuk janë kushërinjtë (psh. shokë dhomë në konvikt të nxënësve)

53 Shëno sa shpesh këto deklarata vlejnë për rastin tënd...

Në çdo radhë shëno nga një përgjigje.

	Pothuajse gjithmonë	Shpesh	Ndonjëherë	Rrallë	Pothuajse kurrë
a) Prindërit e mi vendosin rregullat e qarta për gjërat që mund t'i bëj tek shtëpia	☐	☐	☐	☐	☐
b) Prindërit e mi vendosin rregullat e qarta për gjërat që mund t'i bëj jashtë shtëpie.....	☐	☐	☐	☐	☐
c) Prindërit e mi e dinë se me kë e kaloj kohën në mbrëmje	☐	☐	☐	☐	☐
d) Prindërit e mi e dinë se ku jam në mbrëmje	☐	☐	☐	☐	☐
e) Shumë lehtë mund të marrë hua të holla nga nëna dhe/ose babai	☐	☐	☐	☐	☐
f) Shumë lehtë mund të marrë të holla si dhuratë nga nëna dhe/ose babai.....	☐	☐	☐	☐	☐
	1	2	3	4	5

54 Na intereson qëndrimi yt në lidhje me këto deklarata. Me kujdes lexoje se cilën deklaratë, dhe shënoje shkallën se sa pajtohesh...

Në çdo radhë shëno nga një përgjigje.

	Aspak nuk pajtohem	2	3	4	5	6	Plotësisht pajtohem
a) Familja ime me të vërtetë përpiqet që të më ndihmojë.....	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
b) Nga familja fitoj ndihmën dhe mbështetjen emocionale që më nevojitet.....	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
c) Me familje mund të flas për problemet e veta	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
d) Familja ime është e gatshme që të më ndihmojë në marrje të vendimeve.....	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
	1	2	3	4	5	6	7

55 Na intereson qëndrimi yt në lidhje me këto deklarata. Me kujdes lexoje se cilën deklaratë, dhe shënoje shkallën se sa pajtohesh...

Në çdo radhë shëno nga një përgjigje.

	Aspak nuk pajtohem	2	3	4	5	6	Plotësisht pajtohem
a) Miqtë e mi me të vërtetë përpiqen që të më ndihmojnë.....	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
b) Mund të llogaris tek miqtë e mi nëse gjërat shkojnë mbrapsht.....	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
c) I kam miqtë me të cilët mund të ndaj shqetësimet dhe gëzimet e mija.....	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
d) Me miqtë e mi mund të flas për problemet e veta.....	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
	1	2	3	4	5	6	7

56 A dinë babai dhe nëna jote ku e kalon TË SHITUNËN NË MBREMJE?

Shëno vetëm një përgjigje.

1 ☐ Gjithmonë dinë 2 ☐ Dinë shumë shpesh 3 ☐ Ka ndonjëherë dinë 4 ☐ Zakonisht nuk e dinë

57 Po të kishe përdor dikur KANABISIN (marihuanën, skankun ose hashashin), a mendon se e kishe thënë një gjë të tillë në këtë pyetësor?

Shëno vetëm një përgjigje.

1 ☐ E kam thënë se e kam përdorur
 2 ☐ Sigurisht që po
 3 ☐ Ndoshta po
 4 ☐ Ndoshta jo
 5 ☐ Sigurisht që jo

Në fund edhe disa pyetje që kanë të bëjnë me ty dhe mendimin tënd për të tjerët

- O01** Si ka qenë suksesi yt në fund të gjysmë-vjetorit të fundit?
- 1 ☐ Shkëlqyer 2 ☐ Shumë mirë 3 ☐ Mirë 4 ☐ Mjaftueshëm 5 ☐ Pamjaftueshëm

- O02** Sa i kënaqur je me...
- Në çdo radhë shëno nga një përgjigje.
- | | Shumë
i/e kënaqur | I/e kënaqur | As i/e kënaqur
as i/e pa kënaqur | Jo shumë
i/e kënaqur | Aspak nuk jam
i/e kënaqur | Personi i tillë
nuk ekziston |
|----------------------------------|--------------------------|--------------------------|-------------------------------------|--------------------------|------------------------------|---------------------------------|
| a) marrëdhënie të vetë me nënën? | ☐ | ☐ | ☐ | ☐ | ☐ | ☐ |
| b) marrëdhënie të vetë me babin? | ☐ | ☐ | ☐ | ☐ | ☐ | ☐ |
| c) marrëdhënie të vetë me miqtë? | ☐ | ☐ | ☐ | ☐ | ☐ | ☐ |
| | 1 | 2 | 3 | 4 | 5 | 6 |

- O05** Sipas vlerësimit tënd, SA NGA MIQTË TU...
- Në çdo radhë shëno nga një përgjigje.
	Asnjë	Disa prej tyre	Ka ndonjë	Shumica	Të gjithë
a) pinë cigare	☐	☐	☐	☐	☐
b) pinë pije alkoolike (birrë, verë, cider, miks pije, pije të shkurta alkoolike)	☐	☐	☐	☐	☐
c) dehen	☐	☐	☐	☐	☐
d) konsumon KANABIS (marihuanë, skank ose hashash)	☐	☐	☐	☐	☐
e) përdor ilaçe për qetësim ose gjumë (pa recetë nga mjeku)	☐	☐	☐	☐	☐
f) përdor ekstazien	☐	☐	☐	☐	☐
g) përdor inhalantet (ngjitës, aerosol nga sprejet, butan gazin, etj.)	☐	☐	☐	☐	☐
	1	2	3	4	5

Disa pyetje të radhës i referohen LËNGJEVE ENERGJETIKE.

- O10** Sa herë (nëse ndopak) ke konsumuar një LËNGË ENERGJETIKE (siç janë Red Bull, Energy, Guarana, etj.)?
- (Pyetja nuk i referohet në të ashtuquajturat "lëngjet sportive" siç janë Hydrostar, Multipower, X-sport, Isotec, etj.)
- Në çdo radhë shëno nga një përgjigje.

	Sa herë						
	0	1-2	3-5	6-9	10-19	20-39	40 ose
më shumë
a) Në jetë	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
b) Në 12 muaj të fundit	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
c) Në 30 ditë të fundit	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
	1	2	3	4	5	6	7

- O11** Sa herë (nëse ndopak) ke konsumuar LËNGJET ENERGJETIKE (siç janë Red Bull, Guarana, Energy, etj.) SË BASHKU ME ALKOOL? (Pyetja nuk i referohet në të ashtuquajturat "lëngjet sportive" siç janë Hydrostar, Multipower, X-sport, Isotec, etj.)
- Në çdo radhë shëno nga një përgjigje.

	Sa herë						
	0	1-2	3-5	6-9	10-19	20-39	40 ose
më shumë
a) Në jetë	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
b) Në 12 muaj të fundit	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
c) Në 30 ditë të fundit	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
	1	2	3	4	5	6	7

Të falënderojmë për pjesëmarrje në këtë studim.

Të lutemi tani vendose pyetësorin me në një zarf, ngjite zarfin dhe fute në kuti.

